

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook Of Çanakkale Studies

Erhan ACAR 1964 Kısmi Senato Seçimlerine Dair Bir İnceleme

Bilgin GÜNGÖR Millî Uyanışın Anlatıları Yahut Ethem Nejat'ın Dergilerde
Kalmış Hikâyeleri

İsmail SABAH Çanakkale Muharebe Sahasında Yeni Tespitler

F.Rezzan ÜNALP Çanakkale'den Mudanya'ya Nasıl Gelindi:Mudanya
Mütarekesi

Ali Osman UYSAL Çanakkale Muharebeleri Lojistiğinde Su Yapıları:Çeşmeler

Orhan ÖZCAN Bushman Geleneğinden Anzak Efsanesine:Avustralya'da
Kültürel Kimlik ve Millet İnşâsı

Enes SEYHAN Trablusgarp Savaşı'nda Çanakkale Boğazı'nın Mayınlanması

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year 22

Sayı 34

Bahar / Spring 2023

ISSN: 2148-0877

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yayın İsmi: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

Publication Name: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies*

Yayın Türü: Süreli Hakemli Yayın

Publication Type: *Periodical Peer-Reviewed Publication*

Yayın Şekli: Yılda iki kez, Türkçe ve İngilizce

Publication Form: *Twice a Year, in Turkish and English*

ISSN: 2148-0877

Sahibi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Sedat MURAT

Owner: *On behalf of the Çanakkale Onsekiz Mart University, Prof. Sedat MURAT*

Dergi Hakkında: Dergi Hakkında: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun onayıyla yayınlanır. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nda yayınlanan yazılarda savunulan fikirler yazarlarına aittir. Derginin tüm hakları saklıdır. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar dışında önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

About The Journal: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies is a peer-reviewed journal published twice a year. After the evaluation of the editorial board, the submitted papers are delivered to two, or three if need be, referees specialized in the related issue. Upon the approval of the editorial board, the paper is published. Ideas defended in the papers published in The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies belong to the authors. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the editors.*

Tarayan İndeksler/Indexing:

Modern Language Association (MLA)
International Institute of Organized Research (I2OR)
Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)
Scientific Indexing Services (SIS)
Index Islamicus Arastirmax

Türk Eğitim İndeksi
Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBIAD)
Akademik Türk Dergileri İndeksi
Akademik Araştırmalar İndeksi
Bilimsel Yayın İndeksi

Kapak Tasarımı: Emre ÜNAL

Mizanpaj: Gülcan KUŞ

İletişim/Contact:

Adres: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi (AÇASAM) Kemalpaşa Mah., Cumhuriyet Blv. No:38, 17100

Merkez/ÇANAKKALE

Tel: (+90) (286) 2180018 - 22102 | **Faks:** (+90) (286) 2180533

Erişim: www.canakkalearastirmalari.comu.edu.tr

E-posta: canakkalearastirmalari@comu.edu.tr

Yazı İşleri Müdürü/Editors

Dr. Öğr. Üyesi Barış BORLAT

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Ali SÖNMEZ

Prof. Dr. Alptekin YAVAŞ

Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

Prof. Dr. Cumhur ARSLAN

Prof. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ

Prof. Dr. Reyhan KÖRPE

Prof. Dr. Şeref ULUOCAK

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ

Doç. Dr. Azer Banu KEMALOĞLU

Doç. Dr. Bilgin GÜNGÖR

Doç. Dr. Dilek KANTAR

Doç. Dr. H. İhsan ERKOÇ

Doç. Dr. Hüseyin DURGUT

Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU

Doç. Dr. Özkan KESKİN

Doç. Dr. Semiha ALTIER

Doç. Dr. Taner GÖK

Dr. Öğr. Üyesi Aytun YAZGI

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz PARLAK

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KAYHAN

Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY

Dr. Öğr. Üyesi Onur USTA

Dr. Öğr. Üyesi Sercan Hamza BAĞLAMA

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı
34. Sayı (Nisan 2023) Hakemleri

Prof. Dr. Burhan SAYILIR
Prof. Dr. Muhammet ERAT
Doç. Dr. Ayşe YANARDAĞ
Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ
Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ
Doç. Dr. Resul ALKAN
Dr. Öğr. Üyesi Barış BORLAT
Dr. Öğr. Üyesi Faruk ÖZTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY
Dr. Öğr. Üyesi. Suna ALTAN
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Sinan ULU

ÇANAKKALE ARAŞTIRMALARI TÜRK YILLIĞI

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year 22

Sayı 34

Bahar / Spring 2023

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Dr. Öğr. Üyesi Erhan ACAR

1964 Kısmi Senato Seçimlerine Dair Bir İnceleme

An Analysis of the 1964 Partial Senate Elections..... 1-21

Doç. Dr. Bilgin GÜNGÖR

Millî Uyanışın Anlatıları Yahut Ethem Nejat'ın Dergilerde Kalmış Hikâyeleri

Narratives of the National Awakening or Ethem Nejat's Stories Remaining in the Magazines..... 22-48

Öğr. Gör. İsmail SABAH

Çanakkale Muharebe Sahasında Yeni Tespitler

New Findings On The Gallipoli Battlefield..... 49-80

Doç. Dr. F.Rezzan ÜNALP

Çanakkale'den Mudanya'ya Nasıl Gelindi:Mudanya Mütarekesi

How to Arrive from Çanakkale to Mudanya:The Armistice of Mudanya..... 81-108

Prof. Dr. Ali Osman UYSAL

Çanakkale Muharebeleri Lojistiğinde Su Yapıları: Çeşmeler

Water Buildings In The Logistics Of Canakkale Wars: The Fountains..... 109-139

Dr. Öğr. Orhan ÖZCAN

Bushman Geleneğinden Anzak Efsanesine: Avustralya'da Kültürel Kimlik ve Millet İnşası

From Bushman Tradition to Anzac Legend: Cultural Identity and Nation-Building in

Australia..... 140-161

Enes SEYHAN

Trablusgarp Savaşı'nda Çanakkale Boğazı'nın Mayınlanması

Mining of The Dardanelles Strait in Turco-Italian War..... 162-183

1964 Kısmi Senato Seçimlerine Dair Bir İnceleme

Erhan ACAR*

Özet

1961 Anayasası'nın 72. maddesi gereğince genel oy ile seçilen Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte birinin iki yıl ara ile yapılan kısmi seçimler ile yenilenmesi gerekmekteydi. 1961 yılında yapılan Senato seçimleri sonrasında kısmi seçimlerin 1963 yılında yapılması planlanmış ancak bu seçimlerin bir yıl ertelenmesi kararı alınmıştır. İlk kısmi Senato seçimleri 7 Haziran 1964 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Seçimler öncesi yapılan kanuni düzenlemeler çerçevesinde nispi temsil usulü benimsenmiş, bu sistemin kabulü ile ilgili olarak siyasi sahada yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Siyasi partiler seçim propagandalarında çalışmalarını ve hedeflerini belirtmekten ziyade birbirlerinin söylemlerine itirazda ve eleştiride bulunmuşlardır. AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın seçim arifesinde vefat etmesi nedeniyle partiler seçim propagandalarını durdurma kararı almıştır. İlk kısmi Senato seçimleri neticesinde oyların yarıya yakını elde eden AP seçimden birinci parti olarak çıkmış, CHP yüzde 41 civarında bir oy ile ikinci parti olmuş, diğer partiler ise bu iki partinin oldukça gerisinde kalmıştır. Bu çalışmada 1964 yılında yapılan kısmi Senato seçimleri özelinde bir analizde bulunulmaya çalışılmış ve kapsam olarak seçim sürecinin ele alınması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Senatosu, Senato Seçimleri, Parlamento Tarihi, Siyasi Tarih, Türk Demokrasi Tarihi

* Dr. Öğr. Üyesi Erhan ACAR , Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, erhanacar@comu.edu.tr.

An Analysis of the 1964 Partial Senate Elections

Abstract

Pursuant to article 72 of the 1961 Constitution, one third of the members of the Republican Senate elected by universal suffrage had to be renewed through partial elections held at two-year intervals. After the 1961 Senate elections, partial elections were planned to be held in 1963, but it was decided to postpone these elections for one year. The first partial Senate elections were held on June 7, 1964. Within the framework of the legal arrangements made before the elections, the proportional representation method was adopted, and intense debates occurred in the political arena regarding the adoption of this system. Political parties had objected and criticized each other's discourses rather than stating their work and goals in their electioneering. Due to the death of AP leader Ragıp Gümüşpala on the eve of the elections, the parties decided to stop their electioneering. As a result of the first partial Senate elections, AP came out as the first party with nearly half of the votes, CHP became the second party with around 41 percent of the votes, and the other parties lagged far behind these two parties. This study, it has been tried to make an analysis specific to the partial Senate elections held in 1964 and it has been aimed to deal with the election process in scope.

Keywords: Republican Senate, Senate Elections, History of Parliament, Political History, History of Turkish Democracy

Giriş

1961 Anayasası'nın getirdiği sisteme göre parlamento açısından Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki meclisli bir yapı ortaya çıkmıştı.¹ Cumhuriyet Senatosu; tabii senatörler, cumhurbaşkanı tarafından belirlenen üyeler ve genel oylama usulü ile seçilen üyelerden oluşmaktaydı.² Cumhuriyet Senatosuna üye olabilmek için bazı şartlar bulunmaktaydı. Bu şartlar 1961 Anayasası'nda 72. maddede belirtilmişti. İlgili maddeye göre milletvekili seçilmek için gerekli şartları taşıyan Türk vatandaşları, yüksek öğrenim görmek ve kırk yaşını doldurmuş olmak kaydıyla Senatoya genel oyla seçilebilmekteydi. Genel oylama ile cumhurbaşkanı tarafından belirlenen Senato üyelerinden üçte birinin iki yıl ara ile yenilenmesi usulü mevcuttu. Anayasa'nın 74. maddesinde ise seçimlerin ertelenmesi ya da yenilenmesi durumunda nasıl bir uygulamaya gidileceğinden bahsedilmiştir. Şöyle ki, seçimlerin ertelenmesi ya da yenilenmesi kararına varıldığı hallerde Senato seçimleri, milletvekili seçimleri ile beraber yapılmak için ertelenecek veyahut öne alınacaktı.³ Bu hususlar 304 numaralı ve 24.5.1961 tarihli Senato üyelerinin seçimi hakkındaki kanun ile 306 numaralı ve 25.5.1961 tarihli milletvekili seçimiyle ilgili kanunda da belirtilmişti.⁴

Senato seçimleri için Türkiye'de A grubu, B grubu ve C grubu olarak üç seçim çevresi belirlenmişti. Bu çevrelerin her birinden 50 üye olmak üzere toplamda 150 üye seçilmişti. Üç büyük şehir; İstanbul, Ankara ve İzmir'in ise kendi içlerinde seçim çevreleri mevcuttu. Seçimle belirlenen üyeler seçim çevrelerine ve seçtikleri döneme bağlı olarak farklı sürelerle görev yapmıştı. Buna göre, A grubu illerden seçilen senatörler 1961-1968 yılları arasında 7 sene, 1968-1977 arasında 9 yıl, 1977-1980 arasında 3 yıl görevde kalmıştı. B grubu illerdeki Senato üyelerinin görev süreleri 1961-1966 arasında 5 yıl, 1966-1975 arasında 9 yıl, 1975-1980 arasında 5 yıl olmuştu. C grubu seçim çevresinde yer alan senatörler, 1961-1964 arasında 3 yıl, 1964-1973 arasında 9 yıl, 1973-1979 arasında 6 yıl, 1979-1980 arasında 1 yıl olmak üzere dört dönem görev yapmıştı. İlk kısmi Senato seçimleri ise 1964 yılında yapılmıştı. 1961-1980 yılları arasında Senato üyelerinin belirlenmesi için on seçim gerçekleştirilmişti. Bu seçimlerin yanı sıra genel milletvekili seçimlerinin de yapılması ile Türkiye bir-birini izleyen seçim mücadelelerine sahne olmuştu.⁵ Kısmi Senato seçimlerinin bir yıl ertelenmesi ve 1964 yılına kaydırılması nedeniyle sıkışık bir seçim takvimi ortaya çıkacak, Türkiye'de neredeyse her sene sandığa gidilecekti.⁶

1 1961 Anayasası'nın gerekçesinde ikinci bir meclis olarak kurulacak olan Cumhuriyet Senatosu'nun görevlerinden bahsedilirken siyasi gayelerle bazı kesimlerin düşüncelerinin göz ardı edilmesinin engellenmesi amacı ile Millet Meclisinden daha farklı yapıda bir meclisin kurulmasının faydalı olacağı öne sürülmüştü. Bu hususa dayanarak hükümetin faaliyetlerinin denetlenmesi, siyasi kararların tartışılması gibi etkenlerle de ilgili olarak yasama çalışmalarının daha verimli bir şekilde yürütülmesi üzerinde durulmuş ve Millet Meclisinin yanı sıra Cumhuriyet Senatosunun kurulması ile parlamentoda iki kanatlı bir yapı meydana çıkmıştı. Tunca Özgişi, "Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, S. 2, 2011, s. 299, 300.

2 *Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri I. Cilt (1961-1964)*, TBMM Vakfı Yayınları No: 16, Ankara 1998, s. 1.

3 Tunca Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, TBMM Basımevi, Ankara 2012, s. 77.

4 *TBMM Kanunlar Dergisi*, C. 44, s. 729, 737; Hikmet Sami Türk, "Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimleri Yoluyla ya da Yedeklerle Doldurulması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 38, S. 1, 1981, s. 15.

5 Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, s. 77, 78.

6 Nitekim seçim takvimini yeniden düzenlemek ihtiyacı hasıl olmuştu. Buna bağlı olarak 1254 numaralı ve 17.4.1970 tarihli kanun ile değişikliğe gidilerek genel seçimlere denk gelen kısmi Senato seçimlerinin milletvekili seçimleriyle yapılması, genel seçimlere denk gelmeyen kısmi Senato seçimlerinin ise milletvekili seçimlerinden iki yıl sonra yapılması hükmü getirilmişti. *TBMM Kanunlar Dergisi*, C. 53, s. 212; Türk, "Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimleri Yoluyla ya da Yedeklerle Doldurulması", s. 22.

1. Seçimlerin Bir Yıl Ertelenmesi ve Kanuni Düzenlemeler

1963'te yapılması planlanan senato üyelerinin üçte birini yenileyecek olan seçim bir yıl ileri atılmıştı. Siyasi partilerin Cumhuriyet Senatosu grup başkanvekilleri ile Senato Riyaset Divanı müşterek toplantısında Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte birinin 1964 yılı haziran ayında yenilenmesi ve yenilecek olan üyelerinin tespitinin de aynı yılın mart ayı içinde yapılması hususunda bir prensip anlaşmasına varılmıştı. Karar ayrıca Anayasa Komisyonunda da müzakere edilerek Senato seçimlerinin 1964 Haziran ayında yapılması kararlaştırılmıştı. Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimi kanunun dördüncü maddesinde, "*Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte biri iki yılda bir yapılacak olan seçimle yenilenir. Yenilenecek olan Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçiminde ikinci yılın 30 Mart günü seçimin başlangıç tarihidir. Haziran ayının ilk Pazar günü oy verilir.*" şeklinde belirtilirken; aynı kanunun geçici birinci maddesinde ise "*Bu kanun gereğince yapılacak ilk seçim, milletvekili seçimleri ile aynı tarihte yapılır. Üçte bir yenilemeler için 4. Maddede belirtilen tarihler esas*" alınmıştır. 1963 yılı bütçesine Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte birinin yenilenmesi için konulan 6 milyon liralık seçim giderleri ödeneği hakkında kaldırılma kararı alınmıştır.⁷ 1963 yılı bütçesinde seçimler için ayrılması planlanan tahsisatın az olması kısmi Senato seçimlerinin ertelenmesinde etkili olmuştur.⁸

TBMM'nin 29 Mayıs 1963 tarihli oturumunda Cumhuriyet Senatosu Manisa Üyesi Ferit Alpiskender ve arkadaşlarının, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimine dair 304 sayılı kanunun dördüncü maddesi ile 2. geçici maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun teklifi ile ilgili Senato ve Millet Meclisi karma komisyonları raporu okunmuş ve müzakereye açıldıktan sonra açık oylama yapılmıştır. 635 senatör ve milletvekilinden 421 kişinin katıldığı oylamaya 289 kabul, 107 ret ve 25 çekimser oyu kullanılmıştı. Böylelikle senato üyelerinin üçte birinin yenilenmesi bir yıl sonraya bırakılmış, Senato seçimlerinin 1964 yılı haziran ayının ilk pazar günü yapılması ve dördüncü maddenin bu şekilde değiştirilmesi kabul edilmiştir.⁹

Cumhuriyet Senatosu seçimlerinin nispi usule göre yapılmasını öngören kanun gündeme geldiğinde müzakereler sırasında siyasi hava oldukça gerilmiş, parlamentoda kavgalar yaşanmıştı. Kanun teklifinin oylanması sırasında hasta olduğu halde, eksik bir oyu tamamlamak için yatağından kaldırılarak getirildiği öne sürülen Osman Orhan Bilen'in kollarına giren iki arkadaşının arasında oy kullanması Adalet Partisi (AP) milletvekillerinin tepkisini çekmiş, bunun üzerine Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) milletvekilleri de AP'lilerin üzerine yürüyünce tartışmalar yaşanmaya

⁷ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1962, s. 1, 5.

⁸ Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 33, S. 3-4, 1967, s. 85.

⁹ Millet Meclisi Karma Komisyonu raporunda belirtildiği gibi; Anayasa'nın 73. maddesinin 2. fıkrasına göre Cumhuriyet Senatosu'nun genel oyla ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilen üyelerinin üçte birinin her iki yılda bir yenilenmesi gerekmektedir. İlk Cumhuriyet Senatosu seçimleri 15 Ekim 1961'de yapıldığına göre, Anayasa'nın ilgili maddesi ve fıkrasındaki hükme göre Cumhuriyet Senatosu'nun Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen üyeleri ile genel oyla seçilmiş olan üyelerinin üçte birinin Ekim 1963'te yenilenmesi lazımdı. Ancak, Anayasa kendisinden önce Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiş olan Cumhuriyet Senatosu seçimleri hakkındaki 304 sayılı Kanunun kabul ettiği seçim dönemini değiştirmek istemediği için bir geçici madde sevk ederek bu madde ile "iki yılda bir yenileme" kaidesinde bir istisna kabul etmişti. Söz konusu madde Anayasa'nın geçici 10. maddesidir. Bu maddede açıkça ilk Cumhuriyet Senatosu seçiminden iki ve dört yıl sonra yapılacak seçimler hakkında da Cumhuriyet Senatosu seçimleriyle ilgili kanun hükümlerinin uygulanacağı ifade edilmek suretiyle Anayasa'dan önce kabul edilmiş olan Seçim Kanunundaki seçim tarihinin uygulanacağı belirtilmişti. Buna bağlı olarak, Anayasa'nın geçici 10. maddesiyle Cumhuriyet Senatosu'nun ilk yenileme seçimi için 73. maddede koyduğu kaideye bir istisna kabul etmekteydi. Söz konusu geçici maddeye göre ilk yenileme seçimi iki yıl dolduktan sonra Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimi Kanunda yazılı tarihte yapılacaktır. İki yıl 1963 yılı Ekim ayı ortasında dolacağından bu tarihten sonra Seçim Kanununun öngördüğü seçimler 1964 yılı haziran ayının ilk pazar günü yapılacak olan seçimlerdir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)*, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 2, Birleşim: 4, 29.5.1963, s. 64

başlamış, kavga yumruklaşmaya kadar varmıştır. Senato seçimlerinin nispi sisteme göre yapılmasına dair, kanun teklifinin görüşülmesinin tehirini isteyen AP önergesi, kavgadan sonraki oturum açılınca başkan tarafından okunmuş ve teklif reddedilmişti. Oylamaya 229 üye katılmış 212 üye reddi için, 12 üye de kabulü için oy kullanılmıştı. Üç üye çekimsiz kalmış, iki üye de boş oy kullanmıştı. Bundan sonra Senato seçimlerine dair kanun teklifinin müzakeresine geçilmişti. Ancak bu görüşmelere AP'li üyeler katılmamıştır.¹⁰

Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimlerinin nispi usulle yapılmasını öngören kanun teklifi, Millet Meclisinde AP'li milletvekillerinin direnmelerine rağmen kabul edilmişti. Maddelerin müzakeresine başlandıktan sonra Başkan açık oylamaların, üyelerin tek tek ayağı kalkması ve sorulması suretiyle yapılacağını söylemiş, AP'liler ise kanunun çıkmasını istemedikleri için salonu terk etmişlerdi. Buna rağmen, yeterli çoğunluk sağlandığından maddelerin oylaması yapılmıştı. Maddelerin kabulünden sonra, teklifin tümünün oylamasına geçilmiş, AP'liler oylarını kullanmak için salona geri gelmişler ve kırmızı oy kullanmışlardı. 348 üyenin katılımı ile gerçekleştirilen bu oylamada 128 ret oyuna karşı 214 oyla kanun kabul edilirken 6 üye çekimsiz kalmıştı. Müzakereler sırasında Talat Asal, kanun teklifinin tümü üzerinde aleyhte söz almıştı. Asal, bu kanun ile haziran ayında gerçekleştirilecek kısmi Senato seçimlerinde, CHP'nin senatör sayısının artırılması amacının güdüldüğünü belirtmişti.¹¹

Cumhuriyet Senatosunda aynı günde özel bir oturum gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda senato üyelerinin üçte birinin yenilenmesi için kura çekimi yapılmıştır.¹² Buna göre çekilen kurada çıkacak gruba ait illerde haziran ayında seçim yapılacaktı. Kura çekimi neticesine göre C grubuna ait 24 ilde seçim yapılacağı belirlenmiştir. Ağrı, Amasya, Antalya, Artvin, Balıkesir, Bitlis, Burdur, Çanakkale, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Hatay, İstanbul, Isparta, Kars, Kütahya, Mardin, Muş, Rize, Samsun, Siirt, Tokat, Van ve Yozgat'ta senato seçimleri yenilenecekti. Bunun dışında Cumhurbaşkanlığı kontenjanından seçilen 15 üyenin beşi için kura çekimi gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Sadi Koçuş'un ismi kurada çıkmış ardından Nevzat Şengel, Esat Çağa, Adil Ünlü ve Hidayet Aydıner'in isimleri okunmuştur. Bu sayılan kişilerin yerine Cumhurbaşkanlığı tarafından yeni senatörler belirlenecektir.¹³

Öte yandan Senato seçimlerine katılacak olan üyelerin kuraları da çekilmiştir. Senato Başkanı Enver Aka, Senato Başkan Vekillerinden Sırrı Atalay, Başkanlık divanı kâtiplerinden Neşet Çetintaş ve Adil Ünlü'nün adları da hazıranda yapılacak seçimlere katılacak senatörler arasında yer almıştı. Bu kuralarda Senato Başkanı Enver Aka'nın ismi çıkmasına rağmen, Başkan olması nedeniyle seçime giremeyecekti. Anayasa'nın bu konuyla ilgili hükmü gereğince Senato Başkanı seçime giremeyecek ve senatörlüğü devam edecekti. Buna bağlı olarak haziran ayında gerçekleştirilecek olan kısmi Senato seçimlerinde 50 değil 49 Senatör seçilecekti. Bu senatörler yeniden seçime gidecekler, seçilemeyenlerin senatörlükleri sona erecek, partiler isterse bunların yerlerine başka aday gösterebileceklerdi.¹⁴

10 *Tercüman*, 27 Mart 1964, 1, 7.

11 *Tercüman*, 31 Mart 1964, s. 1, 7; *Son Havadis*, 31 Mart 1964, s. 1, 5.

12 Söz konusu kura çekimi 1961 Anayasası uyarınca gerçekleştirilen ilk kura çekimi olmuştur. *Akşam*, 31 Mart 1964, s. 1.

13 *Cumhuriyet*, 31 Mart 1964, s. 1, 7.

14 Adil Türkoğlu (CHP-Hakkâri, öldü), Şemseddin Günaltay (CHP-İstanbul, öldü), Ali Fuat Başgil (Samsun, istifa etti) isimleri boş olanlardı. Kurada kaybeden senatörler ise; Veysi Yardımcı (AP-Ağrı), Macit Zeren (AP-Amasya), Mehmet İlkuçan (AP-Antalya), Mustafa Özer (AP-Antalya), Fehmi Alpaslan (CHP-Artvin), Enver Aka (AP-Balıkesir), Hamdi Oğuzbeyoğlu (AP-Balıkesir), Kadri Öztaş (AP-Balıkesir), Hasan Ali Türker (AP-Balıkesir), Cevdet Geboloğlu (AP-Bitlis), Hüseyin Otan (CHP-Burdur), Ali Aksoy (CHP-Çanakkale), Halit Sarıkaya (CHP-Çanakkale), Fehmi Baysoy (YTP-Erzincan), Nurettin Aynuksa (YTP-Erzurum), Nihat Pasinli (AP-Erzurum), Rahmi Sanalan (Bağımsız-Erzurum), Adil Türkoğlu (CHP-Hakkâri, öldü), Sabahattin Adalı (AP-Hatay), Vehbi Aksoy (CHP-Hatay), Suat Seren (AP-Isparta), Şevket Akyürek (AP-İstanbul), Fethi Başak (AP-İstanbul),

Cumhuriyet Senatosu'nun 2 Nisan'daki oturumunda Senato seçimlerinin nispi temsil sistemine göre yapılmasını öngören kanun teklifi gündeme gelmişti. Millet Meclisi'nde kabul edilen teklifin kurulacak olan geçici bir komisyona havale edilmesi için bir teklif yapılmış, bunun üzerine yoğun tartışmalar meydana gelmiştir.¹⁵ Senato seçimlerinin nispi temsil sistemine göre yapılmasını öngören ve Zihni Betil ile arkadaşları tarafından verilen teklifin İçişleri, Anayasa ve Adalet Komisyonlarından seçilen bir karma komisyona havalesini isteyen önerge 89 üyenin katıldığı oylamada 74 evet oyu ile kabul edilmiştir.¹⁶

Bir yandan da İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetimin iki ay daha uzatılmasına karar verilmişti. Bu uzatma ile İstanbul ve Ankara'da 11 aydan beri devam eden sıkıyönetim, 13 ay olacaktı. TBMM'de bu konuda yapılan birleşik görüşmelerde, AP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Millet Partisi (MP) üyeleri karara muhalif kalmış, karar CHP ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) vekillerinin oyları ile 150'ye karşı 246 oyla alınmıştı. AP Sözcüsü Bilgin, sıkıyönetimin çok önemli durumlarda konulması gerektiği halde hükümetin tezkeresinde tatmin edici bir gerekçe olmadığını, sıkıyönetimin devamı halinde 7 Haziran'da yapılacak seçimlerde, milli iradenin zedeleneceğini vurgulamıştı.¹⁷

Senato seçimleri için müracaat eden adayların sayısı artmış, partiler de adaylık yoklamaları için hazırlıklarının yavaş yavaş sonuna gelmişti.¹⁸ Adaylık yoklamaları 26 il ve 248 ilçede gerçekleştirilecekti.¹⁹ Cumhuriyet Senatosu'nun üçte birinin yenilenmesini öngören seçimlerle ilgili adaylık yoklamaları 3 Mayıs'ta başlamıştır. Senatoda çekilen kura ile C grubunda yer alan 24 il için yenileme kararı alınırken, Eskişehir ve Çorum illerinde birer senatörlüğün açık olması üzerine aday yoklamaları 26 ilde başlatılmıştır. Yüksek Seçim Kurulu kararı gereğince il ve ilçe merkezlerinde yapılan aday yoklamalarını yapmaya hak kazanan partiler AP, CHP, CKMP, MP ve YTP olurken, TİP'in durumu 15 ilde teşkilât kuramadıkları gerekçesiyle ihtilafı bir halde olmuş, bu partinin yöneticileri başarılı olacaklarına inandıkları illerde adaylık yoklaması yaptırmışlardır. 26 ilde seçilecek 51 senatörlük için bütün partilerin toplamı olmak üzere bini aşan bir müracaat olmuş, bu yüzden adaylık yoklamaları zorlu geçmiştir. İstanbul'da Senato üyeliği için beş partinin adayları çeşitli yerlerde yapılan yoklamalar ile belli olmuştur. YTP İstanbul'da seçime katılmamıştır.²⁰

Yüksek Seçim Kurulu 13 Mayıs'ta toplanarak 7 Haziran'da yapılacak olan Senato seçimleri için itirazları inceleyerek karara bağlamıştır. Buna göre, TİP'in ilk genel kurulunu teşkilâtlarda tamamlamadığından 15 ilde ve bunlara bağlı ilçelerde altı aydan beri teşkilâtını kuramadığından seçimlere katılamayacağı açıklanmıştır. AP'nin Yüksek Seçim Kurulu'na yaptığı ve CKMP, YTP ve MP'nin 15 ilde kuruluşlarını tamamladığı gibi yüzde 10 oranındaki merkez kontenjanının aşıldığı şeklindeki iti

Celil Cevehrioğlu (Bağımsız-İstanbul), Ethem Menemencioğlu (AP-İstanbul), Rifat Öztürkçine (AP-İstanbul), Nurullah Esat Sümer (CHP-İstanbul), Özel Şahin Giray (AP- İstanbul), Sabahattin Tanman (AP-İstanbul), Berç Turan AP (AP-İstanbul) ve İstanbul'dan bir boş, Sırrı Atalay (CHP-Kars), Turgut Göle (CHP-Kars), Mehmet Hazer (CHP-Kars), Osman Cevdet Erkut (CKMP-Kütahya), Burhanettin Özbek (CKMP-Kütahya), Kemal Oral (CHP-Mardin), Abdülkerim Saraçoğlu (CHP-Mardin), İhsan Akpolat (CHP-Muş), Necip Danişoğlu (AP-Rize), Cemalettin Bulak (AP-Samsun), Fethi Tevetoğlu (AP-Samsun), Cahit Tokgöz (AP-Samsun) ve Samsun'dan bir boş, Latif Aykut (AP-Siirt), Zihni Betil (CHP-Tokat), Osman Hacıbalıoğlu (AP-Tokat), Faruk Işık (Bağımsız-Van), Sadık Artukmaç (CKMP-Yozgat), Neşet Çetintaş (MP-Yozgat). Tercüman, 31 Mart 1964, s. 1, 7.

15 *Akşam*, 3 Nisan 1964, s. 1.

16 *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* (CSTD), Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 19, Birleşim: 57, 2.4.1964, s. 684.

17 *TBMMTD*, Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 3, Birleşim: 11, 17.4.1964, s. 272; Tercüman, 18 Nisan 1964, s. 1, 7.

18 *Son Havadis*, 6 Nisan 1964, s. 1.

19 *Son Havadis*, 3 Mayıs 1964, s. 1.

20 *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1964, s. 1, 7.

razlarda 15 ilde kuruluşların tamamlanmaması meselesi reddedilmiş, merkez kontenjanının aşılması hususunda ise itiraz mercii olarak il seçim kurulları gösterilmiştir.²¹

2. Seçim Propagandaları

Partiler, kısmi Senato seçimleri için propaganda faaliyetlerine 16 Mayıs'ta başlamıştı. AP Merkez İdare Kurulu tarafından yayınlanan seçim beyannamesinde milletin birbirine kaynaşabilmesi ve ülkede birlikteliğin temin edilebilmesi için basın suçlarının affedilmesinin de artık kaçınılmaz hale geldiği belirtilmiş, toprak reformu hakkında ise "*Balkan Sosyalizmi*" şeklinde bir nitelendirme yapılmıştı.

AP'nin seçim beyannamesindeki hususları ele aldığımızda; yedi aylık bir gecikmeyle yapılan Senato seçimlerinde nispi temsil usulünün kabul edilmesi, iktidarın kendi çıkarları lehine yapılan bir hareket olarak görülmüştür. Demokratik hayatta arzulanan gelişme ve huzur ortamına henüz kavuşulamadığından yakınılmaktadır. Sıkıyönetimin iki ayda bir sürekli uzatılmasının artık normal bir hal aldığı eleştiri konusu edilirken, söz konusu durumun bir rejim gibi benimsendiğinden dem vurulmaktadır. CHP'nin ekonomik sahada gütmüş olduğu devletçilik politikasının ülkeyi kısır bir döngü içerisine soktuğu ve bunun bir buhrana yol açtığı belirtilmiştir. Kalkınma hamlesinin tarım sektörü dışında hedeflenene ulaşamaması açısından ümit edildiği gibi olmadığı yönünde eleştiride bulunulmuştur. Hangi zümreye mensup olursa olsun vatandaşların sorunlarına çare bulunamadığı, vahim bir şekilde artan açık ve gizli işsizliğin günden güne çok önemli bir sorun haline alarak devam ettiğinin altı çizilmiştir. Balkan Sosyalizmi niteliğinde olduğu öne sürülen toprak reformu ile mülkiyet hakkının zedelenebileceği, büyük ve düzenli işletmelerin dağılmasının etkisiyle tarımdaki verimin düşebileceği, bunlara bağlı olarak ülkede güvensizlik ortamının ortaya çıkmasından endişe duyulduğu kaydedilmiştir. CHP'nin millet çoğunluğunu sağlayamadığı, iktidarı tekelinde tutarak başarısız olan icraatlarını vatandaşlara zorla kabul ettirmeye çalıştığı bunun da acıklı bir tabloyu meydana getirdiği ifade edilmiştir. İktidarın muhalefetin ısrarlarına kulak asmadığı ve kendisini partizan bir politikaya kaptırdığı, bu durumun da en çok totaliter bir idareyi arzulayanların hoşuna gittiği işaret edilmiştir. Bu kişilerin memleketi her zaman komünizm ve diktanın kucağına atmada hevesli olduğu, millete mal olmuş inkılapları sadece bir zümrenin inhisarında tutmaya çalıştıkları, ilerici ve gerici adı altında yapılan sınıflandırmaların bilinçli olarak yapıldığı, millî birlik ve bütünlüğü parçalamak isteyen bir zihniyete hitap ettiği ileri sürülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin dışarıda lâyık olduğu itibarı göremediği ve hariçte zayıf bir devlet olarak algılandığı iddia edilirken, Kıbrıs davasında uygulanan politikanın çekingen ve pasif bir politika olduğu ve meselenin hallinde çıkmaz noktaya bu yüzden gelindiğine dikkat çekilmiştir. Ekonomik, sosyal ve politik alanlarda belli bir istikrar ve huzurun sağlanamamasının milleti üzüntüye sevk ettiği aktarılmış, dünyanın yaşamış olduğu nazik ve tehlikeli durumun da göz önünde bulundurulacak, ne olursa olsun siyasi düşünce ve farklılıklara bakmaksızın birlik ve beraberlik içerisinde yaşamının geçerli tek çare olduğuna inanılmış bulunulduğu açıklanmıştır. Birbirine kaynaşmış ve kenetlenmiş bir şekilde huzur içerisinde yaşayabilmek için, siyasi afla beraber basın suçlarının da affedilmesinin kaçınılmaz bir hal aldığına ka-

21 Cumhuriyet, 14 Mayıs 1964, s. 1, 7.

naat getirilmiştir.²²

Yüksek Seçim Kurulu, YTP, CKMP ve MP'nin Isparta'da yapılan aday yoklamalarını iptal etmişti. Bu kararın açıklanmasından sonra, 7 Haziran'da yapılacak seçimlerde Isparta'da sadece iki partinin, AP ve CHP'nin adayının katılacağı belirtilmişti.²³

AP'liler seçim konuşmalarına İstanbul Zeytinburnu'nda başlamışlardı. Zeytinburnu'daki konuşmalarda siyasi af meselesi ön plana çıkmıştı. İl Başkanı Nuri Eroğan, siyasilerin uzun süre hapiste tutulmasını eleştirerek bu durumun dünyanın hiçbir yerinde normal karşılanmayacağını, siyasi affın kısa zaman içinde gerçekleştirilmesini arzu ettiğini ve bunu da bütün kamuoyu önünde talep ettiğini açıklamıştı. Nuri Eroğan'ın ardından sözü alan senatör adaylarından Mehmet Yardımcı, siyasi partiler hakkında genel bir değerlendirmede bulunmuştu. Mehmet Yardımcı, CMKP ve MP'nin siyasi hüviyetini yitirdiğini, YTP'nin de yavaş yavaş gücünü iyice kaybettiğini dile getirmiş, CHP'nin ise siyasi olarak kendisi dışındaki partileri tanımadığını, tek başına hareket ettiğini, uzun zamandan beri halkın karşısında bir parti olduğunu iddia ederek, partisinin CHP'nin karşısında konumlandığını, 1961 yılından sonra AP'nin bu cenahta bulunan kişilere kuvvet verdiğini öne sürmüştü. Ardından hükümeti iktisadi açıdan tenkit eden senatör aday Yardımcı, vergi politikasına değinerek eleştiride bulunmuş ve ülkede huzurun bir türlü temin edilemediğini vurgulamıştı.

AP Genel Başkanvekili Sadettin Bilgiç ise Kayseri'de bir konuşma gerçekleştirmişti. Bilgiç, özellikle huzur konusuna dikkat çekmiş, partisinin halkın bütünleşmesi adına çalıştığını ve huzurun temin edilebilmesi için geçmişteki hataların telafi edilmesinin elzem olduğunu ifade etmişti. Kısmi Senato seçimlerinin nispi temsil usulüne göre yapılmasını doğru bulmadığını da dile getiren Sadettin Bilgiç, bütün engellemelere rağmen iktidar olacaklarını ileri sürmüş, siyasi tercihlerine bakmaksızın tüm vatandaşların mutlu ve huzurlu olmasını arzuladıklarını belirtmiştir.²⁴ Öte yandan AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, seçim propagandası için Tokat'ta bir konuşma gerçekleştirmişti. Kalabalık bir gruba hitap ettiği belirtilen Gümüşpala, konuşmasında milli iradeye vurgu yaparak Tokat'ta bulunan seçmenleri sandığa davet etmişti.²⁵

CHP'nin seçim çalışmalarında, AP'nin seçim beyannamesine yöneltilen eleştiriler öne çıkmaktaydı. Buna bağlı olarak CHP tarafından AP seçim bildirisine cevaben bazı açıklamalar gelmişti.²⁶ CHP İstanbul teşkilâtı sözcüsü, AP seçim beyannamesini demagoji örneği olarak nitelendirmiş, AP'nin ülkenin temel sorunlarını gündeme getirmekten ziyade tali meselelerle uğraştığını öne sürerek kaliteli bir muhalefetin mevcut olmadığını iddia etmişti. Sözcü nispi temsil sisteminin eleştirilmesine de yanıt vermiş, söz konusu sistemle kamuoyunun her katından gelen seslerin temsil edileceğini, bunun ne bir baskı örneği ne de bir oy hırsızlığı olduğunu dile getirmiştir. Sıkıyönetim bahsinde bu kararın parlamento tarafından alındığını, gerekli bir uygulama olduğunu savunmuştur. Devletçilik uygulamalarının eleştirilmesine yanıt kısmında devletçiliğin ülkenin hızlı bir şekilde kalkınması adına gerekli olduğu ve sosyal adalet ilkesi açısından da geçerli bir uygulama olduğunun arkasında durmuştur. Beyannameye yer alan bir diğer eleştiri plânlı kalkınma üzerine olmuştu. Bu hususta plânlı kalkınmanın batı dünyası tarafından beğenildiği ve uygulanmaya devam edileceği belirtilmiş, böylelikle 50 milyar civarında olan milli gelirin 100 milyara ulaştırılmasının

22 *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1964, s. 1, 7.

23 *Tercüman*, 17 Mayıs 1964, s. 1.

24 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1964, s. 1, 7.

25 *Son Havadis*, 18 Mayıs 1964, s. 1, 5.

26 *Akşam*, 18 Mayıs 1964, s. 1.

hedeflendiği, buna bağlı olarak gelir dağılımındaki adaletsizliklerin giderilebileceği iddia edilmiştir. Toprak reformunun eleştirisine yanıt olarak “Balkan Sosyalizmi” üzerinde durulmuştur. Böyle bir tasnifin söz konusu reforma yakıştırılmasının doğru olmadığı savunulmuştur. Kıbrıs meselesi hakkında AP beyannamesindeki ifadeler, bu meselenin seçimlere alet edilmesinin doğru olmadığı, dış politikanın hislerle maceracı bir şekilde yürütülemeyeceği şeklinde yanıtlanmıştır.²⁷

7 Haziran’da gerçekleştirilecek olan Senato seçimleri için AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, Samsun’da bir konuşma gerçekleştirmiştir. Kuvayı Milliye ruhunun ülkenin bütün topraklarında hakim olduğunu ve bu şekilde 7 Haziran’daki seçimlere birlik ve beraberlik içerisinde gidileceğini ifade etmiştir. CHP’den hareketle partisine oy verenlerin yeni bir ders vereceğini, eğer bu dersten de nasiplerini almazlarsa AP’nin 1965’de iktidara yürüyeceğini belirtmiştir. Gümüşpala, bu ifadelerinin ardından memleketteki huzur havasına dikkat çekmiş ve birlik beraberliğin bozulmasından İnönü’nün hükümetini suçlu tutmuştur. Dış politikada Kıbrıs konusuna değinerek, hükümetin bu konuda pasif kaldığını söyleyerek eleştiride bulunmuştur. Samsun’daki konuşmasından sonra Ordu’ya geçen Gümüşpala, Ünye ve Fatsa’da birer seçim konuşması yapmıştır. Burada hatırlattığı ilk nokta, milli iradenin hakimiyetidir. Vatandaşın sandığa gidilmesi hususunda teşvike dahi ihtiyacı bulunmadığını ve mutlaka sandık başına gideceğine inancının tam olduğundan bahsetmiştir. AP’nin bölücü yıkıcı gayretler karşısında dirençli olduğunu öne süren Ragıp Gümüşpala, AP’yi Atatürk ilkelerine karşı göstermek isteyenlerin hatalı durumda olduğunu, AP’nin milletvekillerinin Atatürk döneminde yetişen nesillerden oluştuğuna dikkat çekmiştir. Kırgınlık ve küskünlükten yana olmadığını ve Balkan Harbi’nde olduğu gibi bir bölücülükten kesinlikle kaçınılması gerektiği üzerinde durmuştur. Ünye’deki konuşmasında, şahıslara hakaret etmekten uzak duracaklarını, mahalli seçimlerde almış oldukları oyların kendilerine güven sağladığını, oyların parçalanmaması için ufak partilerin birleşmesi gerektiğini dile getirmiş, bölücülüğe karşı durduklarını kardeşin kardeşe düşman olmasını tasvip etmediklerini söyledikten sonra zümre diktatörlüğüne karşı olduklarını ve mücadelelerinin CHP’ye oy veren vatandaş ile değil CHP’nin kendisi ile olduğunu ve AP’nin muhakkak iktidara geleceğini bunun için milli iradenin üzerinde hiçbir kuvvet tanımadıklarının altını çizmiştir.

CKMP, 18 Mayıs’ta yayınlamış olduğu seçim beyannamesinde ihtilâlin bir çare olmadığı, beş yıllık kalkınma plânından da istenilen sonuçların alınmadığı, CKMP’nin ülkeyi içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarabileceğini kaleme almıştır. CHP ve AP’nin idarede yer değiştirmelerinin ülkeye bir şey kazandırmayacağı, sadece iki husumet cephesinin yer değiştirmiş olacağı kaydedilmiştir. CKMP’nin kurulduğu günden beri CHP’nin zihniyet ve metotlarının karşısında bulunduğu, CHP’nin azınlık idaresini devam ettirebilmek için halkı bölme yolunda olduğu, imtiyazların yasak olduğu Türkiye’de CHP’li olmanın fiiliyatta imtiyaz getirdiği vurgulanmıştır. AP’nin eleştirisinde, bu partiye oy verenlerin değil, partinin idarecilerinin eleştirilmesi durumu söz konusudur. AP’yi yönetenlerin samimiyetine güvenmediklerini belirten CKMP’liler, AP idarecilerinin ürkek, cesaretsiz ve kararsız hareketleriyle CHP azınlık idaresine yardımcı olduklarını iddia etmişler, AP yöneticilerinin hükümeti kurama-

27 Cumhuriyet, 18 Mayıs 1964, s. 1, 7.

arak cesaretsiz bir görüntü sergilediklerini ve ülkeyi CHP azınlık idaresine teslim ettiklerini ileri sürmüşlerdir.²⁸

Propagandaların dördüncü gününde AP ve CHP'nin atışmaları kamuoyunda yankı bulmuştu. AP lideri Karadeniz Bölgesi'nden doğuya doğru ilerlemeye başlamıştı. Artvin'deki konuşmalarına partisinin kuruluş amaçları ile başlayan Gümüşpala, huzur ve güveni sağlamak, iktisadi toparlanmayı elde etmek maksadı ile birinci koalisyona girdiklerini belirtmiş, ancak koalisyonda olan CHP'nin imzalanan protokole riayet etmemesi üzerine hükümetten ayrılmak durumunda kaldıklarını ifade etmişti. Kıbrıs konusunda hükümetin zayıf ve tepkisiz kaldığını ileri süren AP lideri, huzuru kaçırın neşriyata destek verilmemesi ve birlik beraberliği bozan yayınların karşısında olduklarını dile getirmişti.

CHP Genel Sekreteri ve Başbakan Yardımcısı Kemal Satır ise AP lideri Gümüşpala'ya cevap vererek, kendilerinin huzursuzluğa ve bölücü faaliyetlere destek vermediğini, herhangi bir kitleyi karşlarına almadıklarını ileri sürmüştü. Satır, 1963 Yerel Seçimlerine oranla daha iyi bir netice almayı beklediklerini belirttikten sonra, Kıbrıs sorununa değinmiş, bu meselenin milli bir dava olduğunu, iç politika dışında kalmasını arzuladıklarını açıklamıştı. Daha sonra af konusunda AP'nin meseleyi istismar ettiğini öne süren Satır, AP'nin ancak iktidara geldiğinde bu isteğini gerçekleştirebileceğini söylemişti. Diğer yandan CKMP Genel Merkezi, 7 Haziran'da yapılacak Senato seçimleri için seçim bölgelerinde görev yapacak merkez propaganda ekiplerini belirlemiş, milletvekili ve senatörleri ile genel merkez üyelerini seçim bölgelerine dağıtarak propaganda ekiplerini seçim bölgelerine göndermişti. Millet Partisi ise Senato seçimlerine katılmak için gereken illerde teşkilatını kurmadığı iddiası ile seçime girmesini iptal eden Yüksek Seçim Kurulu kararı karşısında, Danıştaya başvurarak Yüksek Seçim Kurulu kararının iptalini ve hüküm sonuna kadar yürütmenin durdurulmasını istemişti.²⁹

Kısmi Senato seçimlerine katılan partilerin radyodaki propagandaları ise 23 Mayıs itibarıyla başlamıştı.³⁰ AP adına konuşma gerçekleştiren Faruk Sükan, iktidarın vatandaşları ayıran sebepleri ortadan kaldıramadığını, ilerici gerici şeklinde toplumu ayırmanın iyi niyetli olmadığını ifade etmişti. İktidarı huzuru sağlayamamakla eleştiren Sükan, Kıbrıs meselesinde de pasif kaldığından söz etmişti. CHP adına görüşlerini beyan eden Kemal Satır ise partisini övmüş, Kıbrıs konusunda meselenin barış yolu ile halledilmesine taraftar olduklarını dile getirmişti. Ancak diplomatik yoldan bir sonuç elde edilmediği takdirde adadaki soydaşlar için başka girişimlerin düşünülebileceğini vurgulamıştı. Radyoda CKMP adına bir konuşma gerçekleştiren Ahmet Oğuz, CHP'yi eleştirerek zihniyetlerinin üç yıldır hiç değişmediğini ileri sürmüş, Türk milletinin hiçbir sebep yokken gerici ve ilerici şeklinde ikiye bölündüğünden yakınmış, iktidarın tek şef ve tek parti metotları ile sürdürülmeye çalışıldığını öne sürmüştü. YTP için radyoya çıkan Ekrem Alican ise parti liderlerinin birbiriyle olan ilişkilerinin halkı olumsuz etkilediğini, siyasilerin küs kalmaları yahut çekişmelerini şahsiyata dökmelerinin iyi bir örnek olmadığını belirtmişti. Geçmişin yeniden tekrerr etmemesi için öncelikli olarak huzurun temin edilmesi gerektiğini ifade eden Alican, ekonomik hayatın kötü olduğunu bu durumun toplumu sarstığını söyleyerek

28 *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1964, s. 1, 7.

29 *Tercüman*, 21 Mayıs 1964, s. 1, 7.

30 *Akşam*, 24 Mayıs 1964, s. 1.

sözlerini tamamlamıştı.³¹

CHP Genel Sekreteri Kemal Satır Erzurum'da düzenlenmiş olan mitingde, iktisadi meselelere değinmiştir. Plânın ilk kısmında yani birinci beş yıllık kısmında vergi politikasının aynen devam edeceğini ve vergilerin alınacağını, ikinci beş yıllık dönemde ise Türkiye'nin kendi kendine yeter bir hale geleceğini öne sürmüştür. Aynı mitingde konuşma yapan Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, Kıbrıs meselesine değinmiş, ülkenin İnönü gibi tecrübeli bir devlet adamı tarafından idare edilmesini savunmuş ve Kıbrıs sorununun en az zararlı atlatılacağına inandığını ifade etmiştir. Halk arasında sevgi ve saygıyı temin etmeye çalıştıklarını, vatandaşların aynı siyasi kanaatte olmasalar dahi birbirlerini yıpratmalarını gerektiğini bu durumun içerde ve dışarıda itibar kaybına sebebiyet verdiğini belirtmiştir. İktisadi meselelerden bahisle yabancı memleketlerin Türkiye'yi az gelişmiş ülke olarak nitelendirdiklerini, bundan kurtulmak için kalkınma plânının mutlaka tatbik edilmesi gerektiğini, ancak böylelikle avuç açmaktan kurtulabileceklerini bildirmiştir. Kalkınma plânının ikinci devresinde Türkiye'nin kendi kendine yeter bir hale gelebileceğini, üçüncü devrede ise yardım edilen devlet olma sıfatından sıyrılıp kendisinden geri kalmış milletlere yardım eder hale geleceğini iddia etmiştir. Vergi meselesinde Adana'da geniş toprak sahibi bir kimsenin valinin odacısı kadar vergi vermediğini, işte bu varlıklı kimselerden vergi alınıp varlıksız kimselerin daha rahat içerisinde yaşamasının temin edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Satır iktidar olma mücadelesinden bahisle, çok oy alan partinin iktidara geleceğini, partisinin vatandaşı aldatma yoluna gitmediğini, demokrasiyi yerleştirmek için çalıştıklarını dikta rejimine inanmadıklarını aksi takdirde Atatürk ve İnönü'yü reddetmek yoluna gireceklerini dile getirmiştir.

AP lideri Gümüşpala, Muş ve Bitlis'te yaptığı konuşmalarda, partisinin millete dayanması sayesinde en kuvvetli parti haline geldiğini belirtmiş, AP'nin milletin huzur ve sükün içerisinde yaşamasını istediklerini, Türkiye'nin ihtilaller ülkesi olmamasını arzuladıklarını vurgulamıştır. Bitlis'teki konuşmasında AP'nin il merkezinin tahrip edildiği gün dahi olaylara karşılık vererek bölücü hareketlere girişmediklerini ve böylelikle dış düşmanlara fırsat vermediklerini bildiren Gümüşpala, partisinin hükümet kurmadığı konusundaki eleştirilere yanıt vererek, bu görevi Cumhurbaşkanı'ndan şartlı olarak aldıklarını ve küçük partilerden destek görmemeleri üzerine hükümeti kurmayı uygun bulmadıklarını, aksi bir durumda ülke menfaatlerine aykırı hareket etmiş olacaklarını dile getirmiştir.³²

CHP Genel Sekreteri Kemal Satır, Hasankale, Horasan ve Sarıkamış'taki konuşmalarında yapılan seçim propagandalarını oy toplamak adına gerçekleşmeyecek olan vaatlerin verilmesi ve bunların da hükümeti yıpratmak adına yapılması şeklinde değerlendirmiştir. Açıklık ve dürüstlükten yana olduklarını, marifetin iktidara geldikten sonra memleketi idare edecek kafaya sahip olmaktan geçtiğini bildirmiştir.

Burdur'daki açık hava toplantısında konuşan AP'li Ataöv, AP'nin milletvekili ve senatör sayısının artması gerektiğini, aksi halde memlekete komünist rejimin geleceğini iddia etmiştir.

Kütahya'da yapılan kapalı salon toplantısında konuşan CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz, Türkiye'de huzursuzluğun, işsizliğin ve açlığın olduğunu, ancak bu

31 *Tercüman*, 24 Mayıs 1964, s. 1.

32 *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1964, s. 1, 7.

hususlarla ilgilenen ve bu sorunları halledecek bir iktidarın mevcut olmadığını dile getirmiştir. AP'nin iktidara geldiği zaman memlekete hizmet etmek konusunda iddialı görüldüğünü fakat mevcut düzene aykırı hareketlerde bulunarak tutarsız davranışlar içinde olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca din konusuna da değinen Oğuz, son günlerde dinin siyasete alet edildiğini, politika esnafı olarak nitelendirdiği kişileri vatandaşın oyunu dine alet etmekle suçlamış, bu yönden olayların kötü bir mecraya sürüklenmesinin söz konusu olduğunu iddia etmiştir.³³

On beş ilde teşkilat kuramadığı için 7 Haziran Senato seçimlerine katılmayan ve itirazı reddedilen³⁴ MP yetkilileri, bu durumu Yüksek Seçim Kurulunun aldığı haksız bir karar olarak nitelendirerek, MP'nin hiçbir partiyi desteklemeyeceğini açıklamışlardı.³⁵

YTP adına radyoda bir konuşma gerçekleştiren Prof. Dr. Cahit Talas, dış politika, iktisadi politika ve sosyal politika hakkında partisinin görüşlerini açıklamıştı. Talas, Kıbrıs sorununun politika malzemesi yapılmasını doğru bulmazken, bu sorunun halinde dışarıda ittifaklar dışında özgür bir irade ile Türkiye'nin karar alabilmesinin gereği üzerinde durmuştur. İktisadi gelişmenin özel sektör ile desteklenmesi gerektiğini belirten Talas, iktisadi hayatın aynı zamanda iktisadi plan ile desteklenmesinin önemli olduğunu ifade etmişti. CKMP adına bir propaganda konuşması gerçekleştiren Kadircan Kafı ise CHP ve AP'nin aynı mayadan olduğunu iddia etmiş ve iki partiyi şiddetle tenkit etmişti. Buna göre, memleket için iktisadi hayatın ana temel direk olduğunu belirten Kafı, iktisadi hayatın, politikasızlık, hesapsızlık, plansızlık ve basiretsizlik yüzünden bir türlü toparlanamadığını ve dolayısıyla ülkenin rahat bir nefes alamadığını gidişatın da ümit verici olmadığını belirterek, Türk lirasının kıymetinin üçte bire düşerek oldukça değer kaybettiğini, kur farkı dolayısıyla milyarlarca lira borca girildiğini, yardımsız yaşama ve kalkınma imkânlarından mahrum hale gelmesi nedeniyle iktisadi hayatın derin bir çıkmaza girdiğini vurgulamıştı. Hükümetin buna rağmen gerekli tedbirleri almadığını ileri süren Kadircan Kafı, ülkedeki siyasi hayatın iki parti arasındaki kıyasıya çekişmeden kaynaklı olmak üzere, tekrar 1946 havasına dönüldüğünü söylemişti. CHP'nin, milli iradenin ancak yüzde 36 civarında bir kısmını temsil etmesine rağmen, AP'nin gereken gayreti gösterememesinden ötürü politik oyunlar ile iktidarı elinde tuttuğunu öne süren CKMP temsilcisi, CHP'nin huylarından vazgeçmediğini, kendisine milli iradeye uygun bir yön çizemediğini Anayasanın açık teminatlarına rağmen gazetelerin kapatıldığını, parti kongrelerinin sınırlamalara tabi tutulduğunu, zaman zaman Meclis çalışmalarının dahi neşredilmesine mani olunduğu şeklinde görüşlerini beyan ederek iktidarın sıkıyönetim gölgesinde devam ettirildiğinden şikâyetçi olmuştu.

CHP adına konuşan Cihat Baban, AP'nin köy köy dolaşarak vergi şartlarının halk için ağırlaştırılacağı yönünde propaganda yaptığını bunun yanlış olduğunu söyleyerek muhalefet partisinin bu tutumdan vazgeçmesini beklediklerini ima etmişti. Kıbrıs politikası kaynaklı eleştirilere cevap veren Baban, meseleyi sulh ile halletmeyi istediklerini, savaş ortamının ülke için sefalet getirebileceğini düşündüklerini açıklamıştı. AP adına seçim konuşması yapan İhsan Sabri Çağlayangil, CHP iktidarının durumu iyi gösterme çabasının doğru olmadığını, ülkenin sosyal ve iktisadi açıdan her geçen

33 *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1964, s. 1, 7.

34 *Son Havadis*, 19 Mayıs 1964, s. 1.

35 *Tercüman*, 29 Mayıs 1964, s. 1.

gün daha da kötüye gittiğini, CHP'nin tüm çabasının sadece iktidarda kalmak üzere olduğunu ileri sürmüştü. Öte yandan Ağrı'da bulunan Gümüşpala, seçim konuşmasında CHP eleştirisini merkeze alarak görüşlerini beyan etmiş, CHP'nin ülkeyi bölme noktasına getirdiğini iddia etmiş, kin ve nefret söylemlerinin artmasından ve ayrımcı politika izlenmesinden rahatsız olduğunu dile getirmişti. Doğu Beyazıt ve Diyardin'de konuşma gerçekleştiren Kemal Satır, iktidar olarak Kıbrıs'ta maceraya atılmayı doğru bulmadıklarını diplomatik yolları zorlayacaklarını ifade ederek dış politika temelli açıklamalarda bulunmuştu.³⁶

Burdur'da düzenlenen AP toplantısında konuşan İl Başkanı Mehmet Erkazancı, 27 Mayıs'ta Ordu adına konuşan yüzbaşaya oldukça kızgın olduğunu dile getirmiş, ordunun milletten üstün sayılamayacağını, bu yüzbaşının parasının milletten çıktığını ve bu paralarla onun çoluğunun çocuğunun nafakasını temin ettiğini ifade etmiştir.³⁷ Senato seçimleri yaklaşırken partiler arasındaki çekişmeler de iyice hızlanmıştır. Öyle ki bu çekişme zaman zaman olayların yaşanmasına da sebebiyet vermişti. Bunun örneğini teşkil eden bir gelişme Kayseri'de yaşandı. Kayseri'deki seçim tartışmaları bir arbedeye dönüşmüş, AP'yi destekleyenler ile CHP'yi destekleyenler arasında çıkan kavga neticesinde beş kişi ağır, on üç kişi de hafif bir şekilde yaralanmıştı.³⁸

Gümüşpala, Van'daki konuşmasında Van valisinin partizan davranışlarla hareket ettiğini ve Maliye Bakanı Ferit Melen'in kazanması için propaganda yaptığını belirtmiş ve bu davranışlarına derhal son vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Ülkenin bu şekilde refaha kavuşmasını imkânsız bulan Gümüşpala, AP'nin diğer partileri kardeş gibi gördüğünü, bu davranışlarının da diğer partiler tarafından artık görülmesinin ve takdir edilmesinin zamanının geldiğini söyleyerek sözlerini nihayetlendirmiştir.³⁹ Öte yandan AP lideri Gümüşpala'nın Van'a gelişinin ardından AP adayı Rasim Sanalan, seçim mücadelesinden çekildiğini açıklamıştı. Bu kararın Gümüşpala ile yapılan görüşme sonucunda alındığı bildirilmişti. Buna göre, AP Senato seçiminde Van için YTP adayı Faruk Işık'ı desteklemeyi kararlaştırmıştı.⁴⁰

Senato seçimleri nedeniyle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu illerinde propaganda faaliyetleri yapan CHP Genel Sekreteri Kemal Satır, dönüşte düzenlemiş olduğu basın toplantısında, seçim çalışması için bulunduğu yerlerde partisinin yüzde 80 ihtimalle kazanacağını ileri sürmüştü. Gezdiği yerlerde partisinin öne çıkardığı kardeşlik, iktisadi açıdan planlı kalkınma ve Kıbrıs politikasında güdülen politikaların halktan olumlu geri dönüş aldığına öne süren Satır, seçimler için umutlu olduğunu dile getirmişti.⁴¹ CHP Genel Sekreteri, bundan başka AP'yi eleştiren ifadelerde bulunmuş, AP'nin muhtelif yerlerdeki propagandalarının mesnetsiz propagandalar olduğunu ve karşılığı bulunmadığını iddia etmiştir.⁴²

İnönü radyoda yer alan ilk seçim konuşmasında bir çekişme üslubu dışında, bir parti propagandasından ziyade gündelik yaşama tesir eden memleket meseleleri üzerine değineceğini belirtilmiştir. Seçim propagandalarını eleştiren İnönü, yapılan konuşmaların çekişme boyutuna dikkat çekmiş ve yürütülen metodun doğru olmadığını öne sürmüştür. Daha sonra Atatürk ilkelerine karşı çıkanların bulunduğunu ve bu durumda parti olarak bunu gerçekleştirmeye çalışanların karşısında olduklarını ifade etmiştir.⁴³

36 *Tercüman*, 29 Mayıs 1964, s. 1, 7.

37 *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1964, s. 1, 7.

38 *Akşam*, 31 Mayıs 1964, s. 1, 7.

39 *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1964, s. 1, 7.

40 *Tercüman*, 1 Haziran 1964, s. 1.

41 *Tercüman*, 1 Haziran 1964, s. 7.

42 *Akşam*, 1 Haziran 1964, s. 1.

43 *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1964, s. 1, 7.

Doğu illerinde yaptığı seçim faaliyetlerini tamamlayıp Ankara'ya dönen CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz, vatandaşları gözlemlendiğinde, siyasi partilerin kendi aralarındaki çekişme ve sürtüşmelerden daha ileri bir düşünceye sahip olduklarını, halkın kendi istikbalini kurtarma çabasında olduğunu, ancak bu çabanın istismarı ile vatandaşların birbirine düşürülmeye çalışıldığına dikkat çekmişti. Oğuz, doğuda gezdiği yerlerde iktidar partisinin bir polis ve jandarma rejimi tesis etmeye çalıştığını bu davranışın hem rejim hem CHP hem de memleket için son derece sıkıntılı olduğunu ileri sürmüştü.⁴⁴

3. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın Vefatı

Senato seçimleri için yapılan propagandaların son günlerine doğru siyasi hayat için şok bir gelişme yaşanmış, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, gece yarısı geçirdiği ani kalp krizi sebebiyle vefat etmişti. Senato Seçimleri sebebiyle Anadolu'da seçim konuşmaları yapan Gümüşpala, son seçim konuşmasını gerçekleştirmek üzere İstanbul'a gelmiş ve Ortaköy'de bir otele yerleşmişti. Gece 23.30 sularında İstanbul'daki konuşması için hazırlık yaptığı sıralarda fenalık geçirmiş ve otel sahibine haber vermiş, bu esnada Kütahya'dan gelen ve aşağıda oturan Kadri Eroğan bu olayı duyar duymaz Bebek'teki bir akrabasında misafir olarak kalan Prof. Celâl Ertuğ'a durumu iletmıştır. Ardından Ord. Prof. Ekrem Şerif Ege ve Ord. Prof. Necmettin Polvan otele gelmişler, gerekli müdahalede bulunmuşlar ancak Gümüşpala'nın durumunda düzelme olmayınca Ortaköy Şifa Yurdundan oksijenli çadır getirilmiştir. Yapılan müdahaleler ve oksijen çadırı neticesinde Gümüşpala'nın bir müddet nefes alması temin edilmişse de saat 01.30 sıralarında vefat etmesine engel olunamamıştı.⁴⁵

AP liderinin ölümü gece geç saatler olmasına rağmen şehre süratle yayılmış ve büyük yankı uyandırmıştı. Vali Niyazi Akı, 1. Ordu Kumandanı ve Emniyet Müdürü derhal Gümüşpala'nın bulunduğu otele gelmişlerdi. Ankara'ya da iletilen haberin ulaştığı yerlerde derin üzüntüyle karşılandığı belirtilmişti.⁴⁶

Ragıp Gümüşpala'nın naaşı askeri bir ambulans ile yüksek rütbeli subayların nezaretinde önce Gümüşsuyu Askeri Hastanesine, daha sonra da Şişli Çocuk Hastanesine getirilmiş ve burada muhafaza altına alınmıştı. MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, beraberinde yardımcısı Zekai Dorman ve Kırşehir Milletvekili Memduh Erdemir ile AP Genel Merkezini ziyaret etmiş ve taziyelerini iletmışti. Diğer taraftan YTP lideri Ekrem Alican bir açıklamada bulunarak "*Siyasi bünyemizin çok çalışkan bir siyaset adamını kaybettik*" demişti.⁴⁷ Ayrıca Başbakan İsmet İnönü ve Bakanlar taziyelerini iletmışler, İnönü AP Genel Merkezi'nde bulunan özel defterde "*Rahmetli Gümüşpala'nın aziz hâtırasına derin saygılarla... Adalet Partisine yürekten taziyelerimizi sunarız. 6.6.1964.*" ifadelerini kaleme almıştı.⁴⁸ Bunun yanı sıra parti liderleri Gümüşpala'nın ailesine birer telgraf çekerek başsağlığı dilemişlerdi. Gümüşpala'nın vefatı nedeniyle siyasi partiler propagandalarını iptal etmişler ve toplantılarını gerçekleştirmemişlerdi. AP lideri Gümüşpala'nın cenaze töreninin 9 Haziran'da yapılacağı ve naaşının o güne kadar Şişli Çocuk Hastanesinde tutulacağı bildirilmişti. Buradan alınacak naaş, Şişli Camii'ne götürülecek ve öğle namazına müteakip kılınacak cenaze namazının ardından askeri törenle Zincirlikuyu mezarlığına defnedilece-

44 *Tercüman*, 4 Haziran 1964, s. 7.

45 *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1964, s. 1.

46 *Tercüman*, 6 Haziran 1964, s. 1.

47 *Tercüman*, 7 Haziran 1964, s. 1, 7.

48 *Son Havadis*, 7 Haziran 1964, s. 7.

kti. Diğer yandan AP Genel Başkanı'nın ani ölümü üzerine partinin liderlik koltuğu boşalınca, parti teşkilat başkanı Isparta Milletvekili Sadettin Bilgiç, 15 gün içerisinde toplanması gereken parti temsilciler meclisince seçilecek olan Genel Başkan Vekilinin belirlenmesine kadar, Genel Başkanlık görevini gerçekleştirecekti.⁴⁹

Ragıp Gümüşpala, 9 Haziran'da İstanbul'da düzenlenen bir tören ile Zincirlikuyu mezarlığına defnedilmiştir. Teşvikiye Camii'nde öğle namazına müteakip kılınan cenaze namazının ardından bandonun katılımı ile bir top arabası üzerine konan Gümüşpala'nın naaşı Harbiyede tekrar başka bir askeri araca nakledilmiş ve protokol gereği sıralanmış araçlardan oluşan bir konvoyla Zincirlikuyu mezarlığına getirilmiştir. Çok yoğun bir kalabalığın yaşandığı trafik güzergâhında sıkı emniyet tedbirleri alınmıştır. Cenaze namazı yaklaşırken bir olay meydana gelmiş, dışarıda yer alan bir grup içeri girmek istemiş, olay yerine gelen Emniyet Müdürü Haydar Özkın, görevlilere dışarıdakilerin girmesinin mümkün olmadığını, caminin kapasitesi üzerinde halktan kişilerin içeri alınmasının imkânsız olduğunu ve dışarıdakiler ile güvenlik görevlilerinin muhatap olmamalarını telkin etmiştir.

23. Piyade Alayı Komutanı Kurmay Albay Feyzi Aysun'un yönettiği cenaze törenine Cumhurbaşkanı'nı temsilen emir subayı Jandarma Yüzbaşı Dündar Konya, Hükümeti temsilen İçişleri Bakanı Orhan Öztrak ve Devlet Bakanı Malik Yolaç, Senato Başkanı Enver Aka, Meclis Başkanı Fuat Sirmen, Genelkurmay Başkanlığı adına Orgeneral Kemalettin Gökakın, Deniz Komutanlığı adına Tümamiral Bahaettin Özülken, Kara Kuvvetleri ve 1. Ordu adına Orgeneral Refik Yılmaz, Hava Harp Akademisi adına Cevat Tuna, Merkez Komutanı Tuğgeneral Selâmi Pekün, çeşitli askerî erkân, İstanbul Valisi Niyazi Akı, Belediye Başkanı Haşim İşcan, muhtelif senatör ve milletvekilleri, parti liderleri, kordiplomatik, emekli general ve subaylar, üniversite temsilcileri, partililer, askerî kıta ve bando ile binlerce vatandaş katılmıştır.

Gümüşpala'nın naaşı hastaneden Teşvikiye Camii'ne getirilinceye kadar çocukları ve damatları başında nöbet tutmuşlardı. Ayrıca Gümüşpala'nın Şişli Hastanesinde maskı alınmıştır. Hanife Gümüşpala, misafir olarak kaldığı AP İl Başkan Vekili Nebil Kotan'ın Maçka'daki evinde kriz geçirmiş, Prof. Dr. Mehmet Yardımcı tarafından tedavi altına alınmıştır. Bu sıralarda Gümüşpala'nın kardeşi Hüsamettin Gümüşpala Teşvikiye Camii'nde fenalık geçirmiş ve tedavi altına alınmıştır. Cenaze namazının kılınmasının ardından Gümüşpala'nın naaşı Zincirlikuyu mezarlığına getirilmiş ve burada defnedilmiştir.⁵⁰

4. Senato Seçimlerinin Gerçekleştirilmesi

Anayasaya göre iki yılda bir senatörlerin üçte birinin değiştirilmesini sağlayan ilk kısmi Senato seçimi 7 Haziran 1964'de gerçekleştirilmiş oldu. 1964 Senato seçimlerindeki katılım oranı 1961 Senato seçimlerine nazaran yüzde 21 civarında bir düşme göstermişti.⁵¹ Katılımın düşük olduğu belirtilen bu seçimlerde İstanbul'daki katılım oranının yüzde 40-45 arasında seyrettiği bildirilmişti. Anadolu'da da katılım oranının beklenenden az olduğu belirtilirken havalanın sıcak olması ve halkın kırlara gitmesi ile Kıbrıs buhranının yarattığı üzüntünün katılım oranını etkilediği iddia edilmişti. Balıkesir'de halkın çoğunluğu pazar tatilinden istifade ederek kırlara gitmiş olduğu,

49 *Tercüman*, 7 Haziran 1964, s. 7.

50 *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1964, s. 1, 7.

51 Hikmet Sami Türk, "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, No: 3, 1969, s. 82.

Antakya’da katılımın yüzde 20 civarında bulunduğu belirtilmişti. Sadece Dr. Selâhatin Cilli’nin bağımsız aday olarak girdiği Samandağı’nda katılımın yüksek olduğu, il merkezinde ise CHP ve AP’den birer senatörün seçileceği garanti gibi görüldüğünden parti idarecilerinin bile seçime pek ilgi göstermedikleri bildirilmiş, ayrıca havanın çok sıcak oluşunun Antakya’da katılımı etkilediği ifade edilmiştir. Kütahya’da şehirde, ilçelerinde ve köylerde katılım oranının az olduğu, Antalya’da aynı Antakya’da gibi havanın sıcak oluşunun katılımı etkilediği erken saatlerde iştirak oranının oldukça düşük olduğu, akşam saatlerine doğru bu oranının yüzde 30 civarına ulaşabildiği açıklanmıştı. Aynı şekilde Mardin’de de sıcaklıkların yüksek oluşunun katılımı olumsuz etkilemesi durumu söz konusu idi. Nitekim katılım nispeti ancak yüzde 15’lere ulaşabilmişti. Çorum’da diğer illere nazaran katılımın yüksek olması beklenmekteydi. Erzurum’da katılımın yüzde 60’lar civarında seyrettiği ve önceki seçimlerde olduğu gibi katılımın burada yüksek olmasının muhtemel olduğu belirtilmişti. Erzurum gibi Erzincan’da da katılım oranı yüzde 60-70 arasındaydı. Kars iline bakıldığında katılım oranının yüksek olduğu ve ilçe ile köylerde ilginin büyük olduğu gelen bilgiler arasında yer almıştı. Karadeniz sahilinde Rize ve Artvin dolaylarında Çay mevsimi olması sebebiyle katılımın az olduğu ifade edilmiştir. Gelen ilk haberlere göre AP’nin seçimi önde götürdüğü bildirilmiştir.⁵² Diğer taraftan seçimler sırasında ilginç bir hadise meydana gelmişti. İstanbul Valisi Niyazi Akı ve eşi isimlerinin kütükte yer almamasından dolayı oylarını kullanamamışlardı. Valilik konağındaki çalışanlar dahi oylarını kullanabilirken, İstanbul Valisi’nin Senato seçimleri için oy kullanamaması tuhaf karşılanmış, Vali Akı, bu durum karşısında şaşkınlığını ve üzüntüsünü gizleyememişti.⁵³

Kısmi Senato seçimlerinde 1.418.510 ile oyların yüzde 49,40’ını AP elde etmişti. CHP ise almış olduğu 1.174.601 oy ile yüzde 41,20’lik bir orana sahipti. 257.442 oy alan diğer adayların oranı yüzde 9,40’ta kalmıştı.⁵⁴ 26 ilde gerçekleştirilen Senato Seçimlerinin gayri resmî sonuçları 8 Haziran akşam saatlerinde belli olmuştu. AP 31 senatörlük kazanırken, CHP 19, Bağımsızlar ise 1 senatörlük kazanmıştı. Seçimlerde katılım oranının batı illerine nazaran doğu illerinde daha fazla olduğu görülmüştür. Oy sayımını neticelendirip Yüksek Seçim Kuruluna bildiren ilk il Burdur olmuştur. AP’den Dr. Faruk Kınaytürk’ün senatör olarak seçildiği, radyoda haberlerden önce müzik yayınına ara verilerek duyurulmuştur.

Sonuçlara bakıldığında aşağıdaki gibiydi:

Ağrı: CHP (Salih Türkmen)

Amasya: AP (Macit Zeren)

Antalya: AP (Akif Tekin), CHP (Mehmet Pırılı)

Artvin: AP (Ahmet Özdemir)

Balıkesir: AP (Hasan Ali Türker, Mehmet Güler), CHP (Nejat Sarlıcalı)

Bitlis: Bağımsız (Ziya Şerefhanoglu)

Burdur: AP (Dr. Faruk Kınaytürk)

Çanakkale: AP (Nihat Altan, Ziya Termen)

Çorum: AP (Safa Yalçuk)

Erzincan: CHP (Fehmi Baysoy)

52 Cumhuriyet, 8 Haziran 1964, s. 1, 7.

53 Son Havadis, 8 Haziran 1964, s. 1.

54 Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 52.313.6, s. 3.

Erzurum: AP (Osman Alihocagil, Edip Somunoğlu), CHP (Sakıp Hatunoğlu)
 Eskişehir: AP (Ömer Ucuza)
 Hakkâri: CHP (Necip Seyhan)
 Hatay: AP (Mustafa Deliveli), CHP (Enver Bahadır)
 Isparta: AP (Dr. Mustafa Gülcigil)
 İstanbul: AP (Tekin Arıburun, Erdoğan Adalı, Şevket Akyürek, Sami Kırdar, Osman Zeki Gümüšoğlu, Rifat Öztürkçine), CHP (Mebrure Aksoley, Cemal Yıldırım, Fikret Gündoğan, Ekrem Özden)
 Kars: CHP (Sırrı Atalay, Mehmet Hazer), AP (Y. Ziya Ayrım)
 Kütahya: AP (Etem Erdiç, Orhan Akça)
 Mardin: CHP (Abdülkerim Saraçoğlu), AP (Abdurrahman Bayar)
 Muş: AP (İsa Bingöl)
 Rize: AP (Osman Mecdi Agun)
 Samsun: AP (Fethi Tevetoğlu, Enver Işıklar, Refet Rendeci), CHP (Rıza Işıtan)
 Siirt: CHP (Abdurrahman Kavak)
 Tokat: AP (Ali Altuntaş), CHP (Zihni Betil)
 Van: CHP (Ferit Melen)
 Yozgat: CHP (Sadık Artukmaç), AP (İsmail Yeşilyurt)
 Artvin'deki seçim Yüksek Seçim Kurulunun 8 Temmuz'da almış olduğu kararla iptal edilmiş ve seçimin yeniden gerçekleştirileceği bildirilmişti.⁵⁵ 20 Eylül 1964 tarihinde tekrarlanan seçimin sonucuna göre Artvin ili için Senato üyeliğine CHP'den Fehmi Alpaslan seçilmişti.⁵⁶

Sonuç Yerine

1961 Senato Seçimleri ile kıyaslandığında 1961'e göre AP 7, CHP 2 fazla senatörlük kazanmış, YTP, CKMP, MP ile Bağımsızlar senatörlükleri kaybetmişlerdir. Cumhuriyet Senatosu Seçimleri için 30 Mart'ta çekilen kuraya göre, CHP'den 17, AP'den 24, CKMP'den 2, YTP'den 1, MP'den 1 ve Bağımsızlardan 2 üye için yeniden seçilmek üzere kuraya dahil edilmiş, seçimi yapılacak senatör adedi 51 olmuştu. 7 Haziran'da yapılan seçime göre AP 7 artışla 24'den 31'e, CHP 2 artışla 17'den 19'a yükselirken, YTP, CKMP ve MP ile Bağımsızlar buldukları yerlerde seçimleri kaybetmişler, sadece Bitlis'te bir bağımsız aday seçimi kazanmıştır. 1961 seçimlerinden sonra İstanbul ve Van'daki bağımsızlar CHP lehine silinmişler, Kütahya ve Yozgat'taki iki CKMP senatörlüğü AP'ye geçmiş, Erzurum'daki bir YTP senatörlüğü CHP'ye, Yozgat'taki bir MP senatörlüğü AP'ye, İstanbul, Samsun, Eskişehir ve Hakkâri'deki boş senatörlüklerden ikisi CHP, ikisi AP olmak üzere paylaşılmışlardır.⁵⁷

1964 Kısmi Senato seçimlerinde seçim sistemi tartışmaları ve sıkıyönetimin uzatılması kamuoyu gündemini ve siyasi arenayı meşgul etmiş, yoğun tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Seçim sistemine itiraz edenlerin argümanına göre nispi temsil usulü bir engel olarak algılanmış, iktidarın lehine bir sistem olarak görülmüştür. Sıkıyönetimin uzatılmasına yöneltilen eleştirilerin temelinde antidemokratik bir uygulama olarak seçimin serbestliğine zarar verebileceği endişesi yatmaktadır. Siyasi partilerin seçim propagandalarında vaatlerden ziyade birbirilerini eleştirmelerine yönelik bir hareket

55 *Resmî Gazete*, 16 Temmuz 1964, Sayı: 11755, s. 5; Türk, "Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimleri Yoluyla ya da Yedeklerle Doldurulması", s. 13.

56 *CSTD*, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 22, Birleşim: 1, 1.11.1964, s. 4; *TBMM Albümü* (1920-2010), C. 4, TBMM Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, s. 1706.

57 *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1964, s. 1, 7.

tarzını seçtikleri söylenebilir. Siyasi olarak bu hareket tarzının benimsenmesinde, partilerin diğer partileri eleştirerek seçmen tabanlarını bir arada tutma çabasının etkili olduğunu ifade edebiliriz. Propaganda faaliyetlerinin sonuna doğru AP lideri Gümüşpala'nın vefat etmesi seçim çalışmalarında duraksamaya ve siyasi havanın değişmesine yol açmış, seçim gerginlikleri bir nevi rafa kalkmıştır. Kısmi Senato seçimlerinin gerçekleştirilmesi sırasında ülkede hakim olan sıcak hava dalgası seçmenlerin katılım oranına tesir etmiş, 1961 Senato seçimleri ile mukayese edildiğinde daha düşük bir oran ortaya çıkmıştır. Kıbrıs'ta yaşanan sıkıntıların ülkeye yansımalarının yanı sıra Karadeniz sahili civarında çay mevsimi olması gibi bazı bölgesel ve yerel hususların da bu neticenin ortaya çıkması ile alakalı olduğunu belirtebiliriz. Ancak şunu da eklemek gerekir ki batı illeri ile doğu illeri kıyas edildiğinde doğudaki katılım oranı daha yüksek olmuştur.

Kaynakça

Akşam, 31 Mart 1964.

Akşam, 3 Nisan 1964.

Akşam, 18 Mayıs 1964.

Akşam, 24 Mayıs 1964.

Akşam, 31 Mayıs 1964.

Akşam, 1 Haziran 1964.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 52.313.6.
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 19,
Birleşim: 57.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 22,
Birleşim: 1.

Cumhuriyet, 18 Aralık 1962.

Cumhuriyet, 31 Mart 1964.

Cumhuriyet, 4 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 14 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 17 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 18 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 19 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 27 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 28 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 31 Mayıs 1964.

Cumhuriyet, 1 Haziran 1964.

Cumhuriyet, 3 Haziran 1964.

Cumhuriyet, 6 Haziran 1964.

Cumhuriyet, 8 Haziran 1964.

Cumhuriyet, 9 Haziran 1964.

Cumhuriyet, 10 Haziran 1964.

Çoker, Fahri, Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri I. Cilt (1961-1964), TBMM Vakfı Yayınları No: 16, Ankara 1998.

Özgişi, Tunca, "Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri", Türkiye Mecmuası, C. 21, S. 2, 2011, s. 291-323.

Özgişi, Tunca, Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu, TBMM Basımevi, Ankara 2012.

Resmî Gazete, 16 Temmuz 1964, Sayı: 11755.

Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 33, S. 3-4, 1967, s. 45-100.

Son Havadis, 31 Mart 1964.

Son Havadis, 6 Nisan 1964.

Son Havadis, 3 Mayıs 1964.

Son Havadis, 18 Mayıs 1964.

Son Havadis, 19 Mayıs 1964.

Son Havadis, 7 Haziran 1964.

Son Havadis, 8 Haziran 1964.

TBMM Albümü (1920-2010), C. 4, TBMM Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010.

TBMM Kanunlar Dergisi, C. 44.

TBMM Kanunlar Dergisi, C. 53.

Tercüman, 27 Mart 1964.

Tercüman, 31 Mart 1964.

Tercüman, 17 Mayıs 1964.

Tercüman, 21 Mayıs 1964.

Tercüman, 24 Mayıs 1964.

Tercüman, 29 Mayıs 1964.

Tercüman, 1 Haziran 1964.

Tercüman, 4 Haziran 1964.

Tercüman, 6 Haziran 1964.

Tercüman, 7 Haziran 1964.

Türk, Hikmet Sami, “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 26, No: 3, 1969, s. 79-114.

Türk, Hikmet Sami, “Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimleri Yoluyla ya da Yedeklerle Doldurulması”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 38, S. 1, 1981, s. 3-52.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD), Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 2, Birleşim: 4.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD), Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 3, Birleşim: 11.

Millî Uyanışın Anlatıları Yahut Ethem Nejat'ın Dergilerde Kalmış Hikâyeleri

Bilgin GÜNGÖR *

Özet

Ethem Nejat, II. Meşrutiyet Dönemi'nin önde gelen aydınlarından biridir. Eğitim bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev yapan, döneme damga vurmuş bazı dergi ve gazetelerin çıkmasına öncülük eden, bir grup öğrencisi ve öğretmen arkadaşıyla beraber Çanakkale Savaşı'na gönüllü olarak katılan Ethem Nejat 1918'e kadar Türkçü düşüncenin, 1918'den itibaren ise sosyalist düşüncenin izinden gitmiştir. Türkçü olduğu yıllarda çeşitli makalelerin, kitapların yanı sıra birtakım hikâyeler de kaleme almıştır. Yani, bugün daha çok eğitimci ve siyasetçi kimlikleriyle bilinse de Ethem Nejat'ın bir de edebiyatçı kimliği söz konusudur. Gerek içerik gerekse de biçim açısından Millî Edebiyat estetiği çerçevesinde değerlendirebileceğimiz, Türkçülük ekseninde propagandist bir tutumun kendisini net bir şekilde gösterdiği bu hikâyelerin ikisi, yani en hacimlileri ve zamanında kitap formatında yayımlanmış olanları ("Çiftlik Müdürü" ve "Yiğit Türkler") kısa bir süre önce *Ütopik Hikâyeler* başlıklı bir çalışmada yorumlanıp derlenmişti. Bu makalede ise diğer hikâyeler, yani kısa ve dergilerde yayımlananlar ("O Zengin ve Mesut Oldu", "Kahraman Nuri", "Bal Bahçesi" ve "Zengin Böcekçi") yorumlanıp derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Edebiyat, Türkçülük, hikâye.

* Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bilgingungor@comu.edu.tr

Narratives of the National Awakening or Ethem Nejat's Stories Remaining in the Magazines

Abstract

Ethem Nejat is one of the leading intellectuals of the Second Constitutional Era. Ethem Nejat, who worked at various levels of the education bureaucracy, pioneered the publication of some journals and newspapers that left their mark on the period, and voluntarily participated in the Battle of Gallipoli with a group of students and fellow teachers, followed the Turkist thought until 1918, and the socialist thought from 1918 on. In the years he was a Turkist, he wrote several articles and books as well as some stories. In other words, although Ethem Nejat is mostly known as an educator and politician today, there is also a literary identity of Ethem Nejat. These stories can be evaluated within the framework of National Literature aesthetics in terms of both content and form. In these, a propagandist attitude on the axis of Turkism clearly shows itself. Two of the stories in question, the most voluminous ones that were published in book format at the time (“Çiftlik Müdürü” and “Yiğit Türkler”), had recently been interpreted and compiled in a work entitled *Ütopik Hikâyeler*. In this article, other stories, namely the short ones and published in magazines (“O Zengin ve Mesut Oldu”, “Kahraman Nuri”, “Bal Bahçesi” and “Zengin Böcekçi”) were interpreted and compiled.

Keywords: National Literature, Turkism, story.

Giriş

'10 Temmuz İnkılabı' ile başlayan II. Meşrutiyet Dönemi'nin hem siyasi gelişmeler/pratikler hem de siyasi düşünce yolları bağlamında oldukça önemli bir zaman dilimine işaret ettiğine şüphe yoktur. Bu dönemde Kanun-i Esasi raftan indirilmiş, parlamento yeniden kurulmuş, 31 Mart Ayaklanması meydana gelmiş, art arda çıkan ve ülkeyi yıkıma götüren savaşlar -Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı- yaşanmıştır. Öte yandan, oluşan görece özgürlük ortamının etkisiyle veya *müsaadesiyle*, memleketin birer kurtuluş reçetesi olarak Türkçülük, İslâmcılık, Osmanlılık gibi çeşitli siyasi akımlar, ideolojik argümanlar ortaya çıkmış, tartışılmış ve bir bakıma Cumhuriyet'in ideolojik temelleri somutluk kazanmaya başlamıştır. İşte Ethem Nejat, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi temsil eden böyle bir dönemin kayda değer aydınlarından biridir.

Ethem Nejat kimi kaynaklara göre 1882, kimi kaynaklara göre ise 1887 yılında İstanbul Üsküdar'da doğmuştur. Sırasıyla Üsküdar İdadisi'ni ve Ticaret Mekteb-i Âli'sini bitirmiştir. Bir süre gazetecilik yapmış, 'hürriyet bayrakları'nın dalgalandığı II. Meşrutiyet'in siyaset dünyasında en önde gelen aktör olarak konumlanacak İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle bağlantı kurmuştur. Bu nedenle 'İstibdat' idaresi tarafından baskı görmüş, bir süre yurt dışında yaşamak zorunda kalmış, ABD ve Fransa'da ikamet etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden bir yıl sonra, yani 1909'da yeniden Türkiye'ye dönmüştür. Yurda döndükten sonra özellikle de eğitimci bir aydın kimliğiyle görünür olmuştur. 1909'da Alasonya İdadisi'nde müdür olarak görev yapmıştır. Bir süre sonra Manastır Darülmuallimini Müdürlüğüne getirilmiştir. Buradaki görevi sırasında, arkadaşı A. Ferit ile *Yeni Fikir* dergisini çıkarmaya başlamış, bu dergide özellikle eğitim ve ziraat ile ilgili çeşitli yazılar yayımlamıştır. Balkan Savaşı zamanında Sırp Manastır'ı ele geçirince bir süre esir hayatı yaşamak zorunda kalmıştır. Sonradan İstanbul'a gelerek özgürlüğüne kavuşan Ethem Nejat, 1913'te Bursa Darülmuallimini'nde müdürlük görevini üstlenmiştir. Bursa'da kaldığı sırada, bir grup aydınla birlikte, temel amacı köylerde okçuluk, binicilik gibi millî oyunların geliştirilmesi olan, "Yiğit Türkler" adlı hikâyesine de konu edindiği Türk Gücü Derneği'ni kurmuştur. Ayrıca arkadaşı A. Ferit ile ziraata odaklı *Toprak* dergisini çıkarmaya başlamıştır. 1914'te İzmir Darülmuallimini'nde müdürlüğe getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı başlayınca, Ethem Nejat 60 kadar öğrencisi ve bir grup öğretmen arkadaşıyla birlikte gönüllü olarak Çanakkale Cephesi'ne gitmiştir. Cepheden döndükten sonra, 1915'te Eskişehir Maarif Müdürü olarak atanmıştır. Burada, Eskişehir'in ilk yerel gazetesi olarak bilinen *Karacahisar*'ın çıkarılmasına öncülük etmiştir. Eskişehir'den sonra Adana ve İzmir'de maarif müdürü olarak görev yapmış; 1918'de Türk Ocağı'nın yardımcılarıyla Almanya'ya gitmiş ve burada eğitim üzerine birtakım araştırmalarda, incelemelerde bulunmuştur. Tabii bu seyahat, onun için bir dönüm noktası olmuştur. Öncesinde II. Meşrutiyet yıllarının egemen siyasi akımı olan Türkçülükte ısrarcıyken, Almanya'da gözlemlene imkânı bulduğu Spartakistler'in etkisiyle sosyalist düşünceye yönelmiştir. 1919'da bir grup arkadaşıyla Türkiye'nin ilk sosyalist partilerinden olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı kurmuş, bu partinin yayın organı

işlevindeki *Kurtuluş* dergisini çıkarmıştır (bu derginin yazarlarının bir kısmı, daha sonra, Şefik Hüsnü Deymer öncülüğünde *Aydınlık* gazetesini çıkaracaktır). Ethem Nejat aynı yıl Türkiye'ye gelmiş, fakat fazla kalmadan Rusya'ya geçmiştir. Mustafa Suphi gibi isimlerle birlikte 1-7 Eylül 1920'de Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı'nı düzenlemiş ve hemen ardından Türkiye Komünist Partisi'ni (TKP) kurmuştur. Millî Mücadele'ye destek vermek için TKP'li arkadaşlarıyla Türkiye'ye gelmiştir. Ancak Trabzon açıklarında Yahya Kaptan ve adamları tarafından arkadaşlarıyla birlikte öldürülmüştür.¹

Ölümü şiirlere, türkölere konu olan² Ethem Nejat'ın hayat hikâyesi böyle. O, bugün daha çok eğitimci ve siyasetçi kimlikleriyle bilinmektedir. Eğitimde zihni gelişimin yanında fizikî gelişime yaptığı vurgu, köy enstitülerine esin kaynağı olacak ziraat okulları tasarımı, TKP'nin kurulmasındaki öncülüğü ve arkadaşlarıyla birlikte Karadeniz'de yaşadığı trajedi toplumsal bellekteki Ethem Nejat imgesinin ana çizgilerini oluşturmaktadır. Hâlbuki o, sadece söz konusu kimliklerle tanımlanabilecek bir aydın değildir; aynı zamanda döneminin egemen sanat anlayışını temsil eden Millî Edebiyat Hareketi çerçevesinde kaleme aldığı hikâyelerle (toplamda 6 hikâyedir) bir edebiyatçı kimliği de edinmiştir. Onun düşünce dünyasının ve Millî Edebiyat estetiğinin ufuklarını gösteren ancak zaman içerisinde unutulmuş, edebiyat tarihlerinde ve eleştiri metinlerinde genellikle bahsedilmeyen yahut görmezden gelinen bu hikâyelerin ikisi, daha doğrusu uzun ve kitaplaşmış olanları (“Çiftlik Müdürü” ve “Yiğit Türkler”) daha önce *Ütopik Hikâyeler* başlıklı bir çalışmada Latin harflerine aktarılıp yorumlanıp derlenmişti (Ethem Nejat 2022). Bu makalede ise diğerleri, yani kısa, dergilerde kalmış ve şimdiye kadar Latin harflerine aktarılmamış hikâyeleri yorumlanıp derlenecektir. Bu çerçevede, önce Ethem Nejat'ın düşünce yapısı, hikâyeciliği ve hikâyeleri hakkında birtakım açıklamalara girişilecektir. Sonra da dergilerde kalan hikâyelerin Latin harflerine aktarılmış biçimleri sunulacak ve bu yapılırken de -günümüz okurları göz önünde bulundurularak- dipnotlar aracılığıyla hikâyelerdeki birtakım Arapça/Farsça kelime ve terkiplerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları verilecek,³ bazı isimler ve şiirler hakkında kısa bilgilendirmelerde bulunulacaktır. Bu makalede temel amaç, Ethem Nejat'ın hikâye külliyyatını tamamlamak ve böylelikle onun edebiyatçı kimliğini belirginleştirmektir.

1. Propagandanın Anlatısı, Anlatının Propagandası

Ethem Nejat'ın gerek kitaplaşmış gerekse de dergilerde kalmış hikâyeleri, tam manasıyla bir Türkçü aydın profiline sahip olduğu döneminin ürünleridir. Bu hikâyeler, 1913-14'te yayımlanmıştır. Yani onun hikâyeciliği bu iki yılla sınırlıdır (tabii bunu derken, önceki ve/ya sonraki yıllarda yayımlanmakla birlikte gözümüzden kaçan herhangi bir hikâyesinin olmadığını varsaymaktayız). Ethem Nejat'ın hikâyeciliği, kısaca söylersek, Türkçü düşüncenin hizmetinde, propagandist bir hikâyeciliktir. Yavuz Sinan Ulu, onun hikâyelerini “toplumda bir farkındalık yaratma ve halkı bilinçlendirme amacıyla” yazdığını ve bu eserlerde estetikten önce “propaganda misyonu”nun somutluk kazandığını belirtirken (Ulu 2019: 152) haklıdır. Bu, esasında, Ethem Nejat'ın da bir mensubu olduğu Millî Edebiyat'ın temel niteliğidir. Millî

1 Burada Ethem Nejat'ın biyografisi, Mehmet Salih Erkek'in *Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat: 1887-1921* adlı kitabının ilgili kısmından (Erkek 2012: 12-39) hareketle ortaya konulmuştur.

2 Bu hususta Nâzım Hikmet'in “Kalbim” şiiriyle (Nâzım Hikmet 2015: 160-161) Ruhi Su'nun “Karadeniz Ağdı” türküsünün (<https://simurg.info/2022/01/14/ruhi-su-karadeniz-agiti/>) öne çıktığını belirtelim.

3 Bu hususta Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı tarafından hazırlanan Kubbealtı Lugatı'nın internet sürümünden (lugatim.com) faydalanacağız.

Edebiyat mensupları, genel itibariyle Türkçü/Turancı bir düşünceye yaslanarak ‘halka doğru’ yürümek, toplumsal bir uyanış meydana getirmek ve böylelikle ‘yeni hayat’ı, yani modern, bağımsız ve ulusal bütünlüğünü oluşturmuş (kısaca kurtuluşa ermiş) bir Türkiye ülküsünü somutlaştıracak bilinçlenmeyi sağlamak şeklinde özetlenebilecek amaçlarını ‘sanat için sanat’ mantığından hareket edenlerin yere göğe sığdıramadıkları, olmazsa olmaz kabul ettikleri estetik amaçların üzerinde tutmuşlardır. Millî Edebiyatçıların öncüleri arasında yer alan Ziya Gökalp’ı aklımıza getirelim; Gökalp’ın şiirleri (“Kızılelma”, “Vatan”, “Köy”, “Medeniyet” vs.), estetik bir seçkinlik kategorisinde değerlendirebileceğimiz ürünler değildir; bu şiirler onun yer yer Emile Durkheim’ın sosyolojisinden beslenen Türkçü düşüncesinin hizmetinde olan, kitlelere bu düşüncenin argümanlarını daha kolay ve basitleştirilmiş bir şekilde ulaştırmaya yarayan birer propaganda manzumesidir. O, şiirlerinde şair olarak değil, düşünür olarak karşımıza çıkar. Zaten Gökalp’ın da şiir sahasında aksi yönde, estetiği önceleme üzerinden şekillenen herhangi bir iddiası yoktur. Gökalp’ın bu tutumu, Millî Edebiyatçıların sanat karşısındaki konumunu; bir başka ifadeyle, sanatı Türkçü düşüncenin hizmetinde bir propaganda aracı olarak belirleme eğilimini gösteren oldukça net bir örneği temsil etmektedir.

Şimdi Ethem Nejat’ın hikâyelerine yansıyan, bu hikâyelere propagandist bir nitelik kazandıran düşünce yapısına gelelim. Bu noktada, onun hikâyeleriyle aynı sıralarda, 1913’te yayımlanan *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* başlıklı -broşür niteliğindeki- kitabına bakmak faydalı olacaktır şüphesiz. Zira onun bu dönemdeki düşüncelerini sözü edilen kitapta derli toplu bir şekilde bulabilmekteyiz. Kitaptaki açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, Ethem Nejat için Türkiye’nin ve bütün Türk dünyasının kurtuluş ‘mefkûre’sini içeren Türkçülük, güncel ‘cereyanlar’ arasında “*en haklı cereyan*”dır (Ethem Nejat 2001: 19). Bugün öncelikle Türkçülük davasının güdülmesi gerekir. Lakin bu akım, daha doğrusu bu akımın vurguladığı Türklük, ‘İttihad-ı İslâm’a ve Osmanlılığa zarar veren, onlara dayalı davaları engelleyici bir olgu değildir. Tersine, İslâm birliğinin sağlanmasının ve Osmanlılığın güçlenmesinin yolu Türkçülükten, Türklükten geçmektedir. Şöyle ki İslâm’ın ve Osmanlı’nın en büyük gücü Türklerdir; Türkçülük de Türkleri yükseltmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç hâsıl olduğu takdirde de doğal olarak İslâm birliğini sağlamanın ve Osmanlılığın güçlenmesinin önü açılacaktır (Ethem Nejat 2001: 19-24, 33-37). Anlaşılmaktadır ki Ethem Nejat’ın bu dönemdeki düşüncesi, saf bir Türkçülük ile belirginleşmemekte, Türkçülük temelinde fakat İslâmcılığı ve Osmanlıcılığı da dışlamayan eklektik bir yapı arz etmektedir. Bu, aslında, dönemin Türkçülerinin siyasi bağlamda en büyük otoritesi olan İttihat ve Terakki’nin ideolojik tutumunu hatırlatmaktadır. İttihat ve Terakki üzerine bugüne kadar çeşitli çalışmalar ortaya koyan Feroz Ahmad, cemiyetin Türkçülük, İslâmcılık ve Osmanlıcılık unsurlarını içeren bir “*ideolojik bütün*” doğrultusunda hareket ettiğini, bu “*ideolojik bütün*” içerisinde zamanın koşullarına göre unsurlardan birinin öne çıktığını, diğerlerininse arka planda kaldığını belirterek (Ahmad 2020: 213-214) söz konusu ideolojik tutumu net bir şekilde özetler. Böyle bir tutumun çok uluslu, çok dinli ve özellikle son dönemlerinde oldukça hızlı değişen bir siyasi konjonktüre sahip imparatorluk coğrafyasına yaslandığını söyleyebiliriz. İşte Ethem Nejat’ın düşünce

dünyasını da -dönemin pek çok Türkçü aydıninki gibi- İttihat ve Terakki'nin "*ideolojik bütün*"üyle ve onun yaslandığı realiteyle paralel değerlendirebiliriz.

Ethem Nejat'ın Türkçülüğü Türklüğün, Türkiye'nin yükseltilmesi yolunda "*en haklı cereyan*" saydığını yukarıda belirtmiştik. Peki bu yükseltme amacı nasıl gerçekleşebilir? Bu 'cereyan'ı benimseyen aydınlar veya yöneticiler, Türkiye'yi yeni bir hayata nasıl kavuşturabilir? Bu noktada, Tanzimat'tan beri neredeyse bütün Türk aydınlarının vurguladığı, medeniyete erişmenin olmazsa olmaz bir yolu saydığı, bu çerçevede adeta bir kutsiyet atfettiği eğitim olgusu devreye girer. Yani Ethem Nejat'a göre toplumun eğitilmesi şarttır. Ama bunun için önce eğitim sisteminin elden geçirilmesi, bu çerçevede birtakım yeniliklerin yapılması gerekmektedir. Eğitim sistemi her şeyden önce Türkçü ilkeler doğrultusunda ulusal duyarlıklar aşılmalı amaçlamalıdır. "*Eğitimde hedefimiz millî, gayemiz mefkûremizdir*" (Ethem Nejat 2001: 39) diyen Ethem Nejat'a göre, eğitim sisteminde modern bilgi ve teknikler de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca fikrî eğitimin yanında fizikî eğitim, yani beden eğitimi de ön plana çıkarılmalıdır. Peki eğitim sistemi, özellikle hangi sektöre göre konumlanmalıdır? Özel sektöre göre. Ethem Nejat, çocuklara gerek ailede gerekse de okullarda aşılana geçimi devlete kapısından sağlama düşüncesine karşıdır; Türkiye'nin gelişmesi için özel sektörün gelişmesinin şart olduğunu, bu yolda eğitimin özel sektörü teşvik edici arzular aşılması gerektiğini düşünür (Ethem Nejat 2001 38-52). Tabii Ethem Nejat'ın gözünde, özel sektör içerisinde özellikle dikkate alınması gereken kısım ziraattir. Onun hikâyeleriyle düşünce dünyası arasındaki ilişki bağlamında en temel noktalardan biri bu çerçevede belirginleşmektedir, denilebilir. Ethem Nejat'a göre Türkiye bir ziraat ülkesidir ve ancak ziraattan hareketle zenginleşebilir; başka bir deyişle, ülke ziraatın modernleşmesi, yeni tekniklerle zirai imkânların değerlendirilmesi sayesinde kalkınabilir. Ekonomik bağımsızlığını elde edeceği, sanayisini güçlendireceği zamana kadar da ne yapılacaksa bu realite göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Zaten böyle bir ülke konumuna gelmek için de ziraata gereken önemi vermek, ondaki ilerlemeyi temel ekonomik hedef olarak belirlemek şarttır. Bu da ancak eğitimin katkısıyla, daha doğrusu ziraat eğitimiyle mümkün olabilir:

"Bizim memleketimizde mesleklerin şahı ziraattir. Düşünce eğitiminde ve genel eğitimde gözetilen amaçta ziraat oldukça zorunlu bir yer tutmalıdır. İngiltere nasıl sanat ülkesi, Macaristan ziraat ülkesi, İskandinav ülkeleri gemici ve balıkçı ise Türkiye [de] iklimi karakteri ile ziraat ülkesidir. / Fikri eğitimde iyi, özgür, bağımsız düşünebilmenin yeterli olmadığı kanısındayım. Daima hedef; özellikle eğitim ziraata yönelik olmalıdır. Hatta daha ileri giderek derim ki, bizde ziraat bir mefkûre, millî mefkûrenin kesin bir emri olmalıdır. / Osmanlı vatanı ekonomik özgürlüğünü kazanarak kendi iç sanayisini koruyuncaya kadar bir çiftçi memleketi kalacaktır. Osmanlı çiftçisi çalışma ve gayretinden çok yararlanabileceği ekonomik bir duruma ulaşıp, zengin olduktan sonra, toplumsal ve zihinsel yükselme ve ilerlemeye kavuşacaktır. / Osmanlı toplumsal yapısını oluşturan çiftçi, terakki ve tekmülde elde ettiği zaman büyük ilerlemelere ve büyük sanayiye kavuşacaktır. Bunun için biz her şeyden önce çiftçiliği ve çiftçiyi eğitime kavuşturmalıyız. Bundan başka toplumun her sınıfı çiftçilik hakkında her şeyden çok bilgi sahibi olmalıdır. Çünkü çiftçi memleketinde bütün işlerin ucu çiftçiliğe uzanmaktadır." (Ethem Nejat 2001: 53).

Bu düşünceler doğrultusunda Ethem Nejat, müfredatın ziraata odaklanması, ziraat eğitimi veren ve çiftçilik yapılmasına müsait topraklara sahip olan öğretmen okullarının açılması gerektiğini vurgular (Ethem Nejat 2001: 54-57). Gelgelelim ona göre, II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren sistemde pek çok yenilik yapılmasına rağmen genel olarak eğitim ideal seviyeye, yani millî duyarlılık temelinde modern bilgi ve teknolojiye, beden eğitimine, şahsi teşebbüse, ziraata yeterince açık bir düzeye gelememiştir. Dönemin modern okulları “*artık kokuşmuş*” Fransız eğitim modeline göre işlemektedir (Ethem Nejat 2001: 41). Medreseler ise bilimi ve teknolojiyi iskalayan, gericilik aşıl原因, “*dinden (İslâmdan) ilimden, akıldan, ahlaktan eser*”in görülmediği birer eğitim kurumu hâlinindedir (Ethem Nejat 2001: 28).

2. Modern Çiftçilik Hayatı ve Yurtseverlik

İşte Ethem Nejat, ana hatlarıyla özetlediğimiz böyle bir düşünce dünyası doğrultusunda bütün hikâyelerini bir millî uyanışa hizmet etmek maksadıyla kaleme alır. Bu çerçevede içerik modern çiftçilik hayatı, yurtseverlik, eğitim gibi konular etrafında şekillenir. Gelelim onun dergilerde kalan, makalemizde odağa aldığımız dört kısa hikâyesinin; “O Zengin ve Mesut Oldu”, “Kahraman Nuri”, “Bal Bahçesi” ve “Zengin Böcekçi”nin kurgularına/içeriklerine. “Bal Bahçesi”nin dışındaki hikâyelerde kurgu mekânı Türklüğün yurdu olmanın yanı sıra işlenmeye muhtaç büyük bir ziraat alanını temsil eden Anadolu’dur. “O Zengin ve Mesut Oldu”, “Bal Bahçesi”, “Zengin Böcekçi” hikâyelerinde, temel tema modern çiftçiliktir. Bu hikâyelerde, Ethem Nejat’ın düşünceleri doğrultusunda belirginlik kazanan ideal kişileri (Halim, Cenevre’de eğitim gören çocuk, İbrahim Efendi) buluruz. Söz konusu kişiler, iyi ve ziraat odaklı bir eğitim almış, bilinçli, çalışkan ve bu meziyetleri sayesinde zenginleşmiş, böylece mutluluğa erişmiş birer çiftçidir veya bu çerçevede bir çiftçi olma yolundadır. “Kahraman Nuri” hikâyesinde ise temel tema yurtseverliktir. Bu hikâyede, yine Ethem Nejat’ın düşünceleri ekseninde beliren bir ideal kişiyi, Nuri’yi buluruz. Fakat Nuri, modern çiftçiliği temsil eden ideal bir aktör değil, vatani savunmak uğruna fedakârca davranan bir çocuk kahramandır. Bütün hikâyelerde olaylar ve durumlar son kertede modern, kalkınma hedefli çiftçiliğin veya hayli yoğun millî duyarlıklarla bütünleşen yurtseverliğin savunusunu verecek şekilde gelişir.

Ethem Nejat’ın dergilerde kalan kısa hikâyelerinin içeriklerine dair ortaya koyduğumuz bu genel çerçeveyi, onun daha önce derlenen uzun hikâyelerini (“Çiftlik Müdürü”, “Yiğit Türkler”) kapsayacak derecede büyütebiliriz. Her iki hikâyede de mekân Anadolu’dur. “Çiftlik Müdürü”nde temel tema modern çiftçiliktir; hikâyenin başkişisi Bayezid Ferid de ideal bir kişiliği temsil etmektedir. O; iyi bir eğitim almış, modern bir çiftçi örneğidir. Çalıştığı çiftliği kısa zamanda geliştirmiş, imrenilecek duruma getirmiştir. “Yiğit Türkler”de temel tema yurtseverliktir; başkişiler Oğuz ve Günseli, vatan için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen, cesur insanlar olarak idealleştirilir. Her ikisi de savaşta yararlılık göstermiş ve nihayetinde vatani kurtarmışlardır. Ne ki bu uzun hikâyelerle dergilerde kalan kısa hikâyeler arasında kurgusal bağlamda belirgin bir fark vardır. Uzun hikâyelerinde Ethem Nejat, ütopyik bir gelecek tasavvurunda bulunur; düşüncelerinin ışığında *ideal Türkiye*’yi yansıtır. “Çiftlik Müdürü”nde

olay zamanı 1933-39 arasını kapsar; “Yiğit Türkler”de herhangi bir tarih belirtilmemesine rağmen *ideal Türkiye*'ye dair göstergelerin belirginlik kazandığı bir gelecek söz konusudur (Ethem Nejat, 2022). Dergilerde kalanlar ise kurgusal açıdan güncel zamanın sınırları dışına çıkmazlar. Fakat bir bakıma bunların kurgularının da ütopyik olana dönük bir açılım sergilediğini söyleyebiliriz. Çünkü bu hikâyelerdeki ideal kişiler ve onların ortaya koydukları eserler, aktüeldeki geri kalmış, zor duruma düşmüş Türkiye'den çok Ethem Nejat'ın düşüncelerinde işaret edilen, geleceğin ileri, mutlu Türkiye'sine yakındır. Denilebilir ki Ethem Nejat bütün hikâyelerinde az ya da çok, öyle ya da böyle ütopyistliğini konuşturur.

Şimdi, dergilerde kalan hikâyelerin içeriklerine biraz daha yakından bakalım. Ethem Nejat'ın mesul müdür olarak görev yaptığı Toprak dergisinin 2. sayısında yayımlanan “O Zengin ve Mesut Oldu” hikâyesinde (Ethem Nejat 1 Nisan 1329/14 Nisan 1913: 38-40), Macit ile Halim adlı iki arkadaşın hayat yolundaki tercihlerine ve bu tercihler ekseninde çizilen kaderlerine odaklanılır. Başkişi konumundaki Macit'in sesinden anlatılan hikâyede, önce her iki ismi çocukluk zamanlarında görürüz. Bu zamanlarda Halim, Macit'e sürekli köyünden, çiftçi ailesinden bahseder. Büyüyünce ailesi gibi çiftçilik yapacağını söyler. Macit, Halim'in söylediklerine pek itibar etmez; hatta bunları sıkılarak dinler. Çiftçiliği adı bulan Macit'in gözü devlet kapısındadır; zaten çevresi tarafından da bu yolda aşılannmıştır:

“Ne yalan söyleyeyim: Bana annemin verdiği öğütler ta küçükken, beşikten beri paşalığı, memurluğu sevdirmişti. Bizim kasabanın güzel bir kaymakamı vardı; çok genç, çok yakışıklıydı. Ben onu gördükçe ‘Ah ben de böyle bir kaymakam olsam.’ der; arkamdan gelecek zaptiyeyi, bana yüz bin temenna edecek memurları, ahaliyi düşünür ve gururlanırdım. / Zaten babam da annem de akrabam da bana ‘Sen iyi oku, biz seni İstanbul’da okutacağız, sonra sen büyük bir kaymakam, mutasarrıf, paşa olacaksın...’ derlerdi. Ben mektepte çalışırdım, fakat memur olmak, kaymakam olmak, paşa olmak için çalışırdım...” (Ethem Nejat 1 Nisan 1329/14 Nisan 1913: 38-39).

Aradan yirmi yıl geçtikten sonra iki arkadaş da amaçlarına ulaşmış, istedikleri mesleklere kavuşmuştur. Ama biri umduğunu bulmuş, diğeri bulamamıştır. Halim, “*tahsili, ihtisası, sebatı, muhabbeti sayesinde gayet zengin bir çiftçi olmuş[tur]*”. (Ethem Nejat 1 Nisan 1329/14 Nisan 1913: 40). Kullandığı modern aletlerle başarı sağlamış, çiftçilik hayatının örnek bir aktörü konumuna yükselmiş, herkesin saygısını kazanmıştır. Macit ise devlet kapısına yanaşıp memur olmak yolunda çalıştığı için Halim gibi “*saf hayatı, saadeti, serveti bulamamıştı[r]*.” (Ethem Nejat 1 Nisan 1329/14 Nisan 1913: 40). Bir memuriyete girmiş, sonra çıkarılmış, sonra yeniden girmiştir; “*servet*” ve “*saadet*” dolu “*saf hayat*” bir yana, memuriyetten beklediği garanti hayatı dahi yaşayamamıştır.

Çocuk Dünyası dergisinin 6., 7. ve 11. sayılarında, üç parça hâlinde yayımlanan, ancak yarım kalan “Kahraman Nuri” hikâyesi (Ethem Nejat 18 Nisan 1329/1 Mayıs 1913: 2-3; Ethem Nejat 25 Nisan 1329/8 Mayıs 1913: 1-2; Ethem Nejat 23 Mayıs

1329/5 Haziran 1913:1-2), konusunu gerçek hayattaki bir olaydan, daha doğrusu bir kişiden alır. Bu kişi, Karahisarlı Nuri Çavuş'tur. Karahisar'da yaşayan, öksüz ve yetim kaldığı için yumurta satarak geçimini sağlayan, Balkan Savaşı başladığında 12 yaşında olmasına rağmen gönüllü bir şekilde savaşa katılan ve cepheden yaralı olarak dönen (İbrahimhakkıoğlu <https://www.star.com.tr/acik-gorus/bilgi-millilik-ve-deger-arasinda-hangi-egitim-haber-1602062/>) Nuri Çavuş, bu hikâyenin "Kahraman Nuri"si olarak karşımıza çıkar. Hâkim anlatıcının söz konusu olduğu hikâyede, öncelikle Balkanlar'daki Yunan ve Bulgar çetelerinin zorbalıklarının Karahisar'daki yankısı söz konusu edilir. İbrahim Çavuş ve adliye âzâlarından bir genç, Rumeli'deki soydaşlara karşı çetelerin uyguladığı zorbalıklardan çeşitli örnekler vererek halkı bilinçlendirmeye çalışır. Sonrasında savaşın başladığı haberi gelir. İbrahim Çavuş ve genç âzânın anlattıklarından etkilenen 12 yaşındaki Nuri, "Ben de imansız yaşamayayım, ben de ya gazi ya şehit olayım..." (Ethem Nejat 25 Nisan 1329/8 Mayıs 1913: 1) diyerek büyük bir şevkle savaşa gönüllü olarak katılmak ister. Belediye binasında gönüllü askerleri kaydeden heyete bu hususta yalvarır. Gönüllü heyeti ilk başta yaşının küçüklüğünü öne sürerek Nuri'yi cepheye göndermeyi kabul etmez. Ancak Nuri ısrar eder ve isteğini kabul ettirir. Böylece o, bütün Karahisarlıların takdir edeceği, örnek bir asker olarak cephe yoluna düşer:

"On iki yaşında görünen bu asker, çantasını arkasına mükemmel sarmış, kaputunu güzel bir itinayla üzerine simit yapmış, matarasını parıldayan uzun kasaturasının yanına asmış, parıl parıl yanan mavzerini kucaklamıştı. Küçük asker ne kadar şık, ne kadar çevikti. Herkes ona bayılıyordu. / (...) / Nuri mekteplilerin birinin kucağından diğerine düşüyordu, yüzüne takdir yaşları, teessür ve hasret yaşları dökülüyordu... Şimdi bütün gençlik, bütün istikbal, bütün parlak ümitler onu alkışlıyor, aguşuna bastırıyor..." (Ethem Nejat 23 Mayıs 1329/5 Haziran 1913: 2).

Ethem Nejat'ın, dostu A. Ferit ile çıkardığı Yeni Fikir dergisinin 17. sayısında yayımlanan "Bal Bahçesi" hikâyesinde (Ethem Nejat Teşrinievvel 1329/Ekim-Kasım 1913: 545-549), eğitim için babası tarafından Cenevre'ye gönderilen bir çocuğun izlenimlerine odaklanılır. Hikâyenin anlatıcısı ve başkişisi konumundaki bu isimsiz çocuk, İsviçre'ye giderken "İsviçre'de, bu güzel Cenevre'de bahçelerde koşacağı[nı], otomobillerle uçaacağı[nı], karşiki yüksek yeşil tepelere her gün turmanacağı[nı] zanned[er]" (Ethem Nejat Teşrinievvel 1329/Ekim-Kasım 1913: 545). Gelgelelim babası, onu büyük bahçeli bir okula bıraktığında işlerin umduğu gibi olmayacağını anlar ve üzülür. Fakat bir zaman sonra "yetmiş iki buçuk milletten" (Ethem Nejat Teşrinievvel 1329/Ekim-Kasım 1913: 545) öğrencinin bulunduğu bu okula alışır. Hatta, hayatının kararını burada okurken verir. Şöyle ki öğretmeni bir gün, onu diğer öğrencilerle birlikte bir bal bahçesine götürür. Çocuk son derece modern usullerle yapılmış bu bal bahçesindeki arılardan, kovanlardan etkilenir. Nihayetinde geleceğe ilişkin kararını belirler; şöyle der:

"Kim ne derse desin, ben zihnimde kurdum. İsviçre ahali gibi rahat, serbest, neşe-

li, mesut yaşamak için, büyüdüğüm zaman mutlaka, mutlaka topraktan kazanmak çaresine bakacağım ve böyle yeni usul balcılık yapacağım. O zaman çiftçilikle, arıcılıkla insancasına zengin olmuş bir Türk evladı olacağım. İşte size söylüyorum arkadaşlar, bunu hepiniz, hepiniz işiteceksiniz!..” (Ethem Nejat Teşrinievvel 1329/ Ekim-Kasım 1913: 548-549).

Yeni Fikir dergisinin 19. sayısında yayımlanan “Zengin Böcekçi” hikâyesinde (Ethem Nejat 1 Kanunusani 1329/14 Ocak 1914: 614-618) -ki Ethem Nejat’ın son hikâyesidir- “*Manyas Gölü’nün sahilindeki çiftliğine, mücessem intizam ve letafet olan çiftliğine gıpta etmeyen[in]*” (Ethem Nejat 1 Kanunusani 1329/14 Ocak 1914: 614) olmadığı İbrahim Efendi’nin çiftçilik hayatındaki başarısı söz konusu edilir. Hikâyenin anlatıcısı konumundaki isimsiz başkişi, sermaye olmadan zenginliğe ulaşamayacağını düşünen bir arkadaşına, İbrahim Efendi adındaki bir çiftçinin çalışkanlığından ve bu çalışkanlığın getirdiği zenginlikten söz eder; fakat arkadaşı inanmaz, itiraz eder. Başkişi, daha sonra arkadaşını alıp İbrahim Efendi’nin Manyas’taki çiftliğine götürür; onun bu “*zengin böcekçi*”nin marifetlerini kendi gözleriyle görmesini ister. Bu arada İbrahim Efendi’nin hayat hikâyesini nakleder. Bu hikâyeye göre İbrahim Efendi, bir zamanlar beş parasız bir genç olarak İstanbul’da bulunmuş; daha sonra çalışıp para kazanmış ve bu parayla Bursa’daki böcekçilik okulunda okumuştur. Bu okuldan birinci çıkan İbrahim Efendi, Manyas Gölü civarında küçük bir arazi satın almış, burada modern bir böcekthane kurmuş ve nihayetinde çalışkanlığının mükâfatını elde etmiş, zengin olmuştur. Başkişinin muteriz arkadaşı, çiftliği görüp İbrahim Efendi’yle tanışınca ikna olur. Hatta çevresine şu şekilde nasihat bile verir: “*Efendim, zenginlik, saadet miras değildir ve olamaz. Çalışana, gayret edene saadet kapıları açık olduğunu ben gözlerimle gördüm. İsterseniz size güzel bir numune de ben gösterebilirim...*” (Ethem Nejat 1 Kanunusani 1329/14 Ocak 1914: 618)

Hikâyelerin içerikleri ana hatlarıyla böyle, şimdi bir de bunların diline bakalım. Ethem Nejat’ın dergilerde kalan hikâyelerinin dili, onun kitaplaşmış hikâyelerindeki gibi dönemine göre sadelikle belirginleşir; daha doğrusu halkın konuştuğu Türkçenin sınırları içerisindedir. O dönemde Servet-i Fünûn estetiğinden hareket eden yazarların Arapça/Farsça kelime ve terkiplerle dolu, süslü ve anlaşılması yer yer imkânsız olan dilini bu hikâyelerde bulamayız. Esasında böyle bir dil, Ömer Seyfettin’in “Yeni Lisan” makalesinde belirttiği ve bütün Millî Edebiyatçıların kabul ettiği dilde halkçılığa/sadeleşme mantığının bir sonucudur. Ethem Nejat da bir Millî Edebiyatçı olarak bu genel dil mantığı çerçevesinde kalemını konumlandırır. Özellikle “Bal Bahçesi” hikâyesinde dil, neredeyse günümüz Türkçesiyle kaleme alınmış gibidir. Bugünün en sıradan okurunu dahi zorlayacak herhangi bir taraf yoktur. Hikâyeden şu paragrafı bir örnek olarak sunabiliriz:

“Sokağa çıkmış, hep çocuklar sıçraya sıçraya gidiyorduk. Karşımıza gelen iki kanatlı kocaman bir kapı açıldı. Şişman bir adam ‘Buyurun çocuklarım!..’ diyordu. Hoca şişman zatın elini sıktı, biz de biçarenin elini koparınca kadar sıktık, salladık. Bir tane güzel önlük giymiş kız vardı, o da ‘Hoş geldiniz cicilerim...’ diyor-

du... Hepimiz bahçenin bir köşesine dağıldık. Bal bahçesi ama bal yok ki... Hoca anlattı: Gördüğümüz birçok küçücük küçücük köşkler arıların hem evleri hem fabrikalarını... Bu köşküklere kovan derlermiş; arılar bunun içinde çalışırlar, bal yaparlarmış; ballar evvelce anlattığı gibi çok paraya satılırmış. Şişman adam gitti, küçücük köşklere birinin kapağını kaldırdı, içinden dört köşe bir çerçeve çıkardı; ortası balla, arıyla doluydu. Kovanın içine baktım; dipteki delikten giren çıkan arı sürüsünün haddi yoktu..." (Ethem Nejat, Teşrinievvel 1329/Ekim-Kasım 1913: 547).

Belirtmek gerekir ki böyle bir dilin, hikâyelerin propagandist niteliğine uygun olduğu da ortadadır. Kitlelere ulaşmak isteyen her edebiyat, her edebî hareket veya yazar, kitlelerin dilinin sınırları içerisinde kalmak durumundadır. Salon edebiyatının diliyle sadece *salondakilere* hitap edilebilir. Hâsılı Ethem Nejat'ın hikâyelerinde içerik gibi dil de propaganda işlevini üstlenen bir araçta olması gerektiği gibidir.⁴

Sonuç

Ethem Nejat'ın kısa ve dergilerde kalan hikâyeleri, Türkiye'nin kurtuluş rotasını gösteren birer millî uyanış anlatısıdır. Söz konusu rota mantığı üzerinden Türkçülükle, hatta genel olarak II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasi arenasındaki *anlatularla* bir arada değerlendirilebilir niteliktedir (tabii onun uzun, kitaplaşmış ve daha önce derlenen hikâyeleri için de geçerlidir bu önermeler). Bu dönemde, 'hürriyet bayrakları'nın zaman zaman kaybolan gölgesinde, pek çok aydın ülkenin gidişatı karşısında bir çıkış yolu aramış, çeşitli çözüm önerileri sunmuştur. Ziya Gökalp'ın Türkçü solidarizminden Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyetçiliğine, İştirakçi Hilmi ve arkadaşlarının sosyalizminden Said Halim Paşa ve Mehmet Âkif Ersoy'un İslâmcılığına kadar pek çok düşünsel/siyasal akım, bu bağlamda adeta birer reçeteyi temsil etmiştir. Çözüm önerileri farklı olsa da hepsinde temel amacın Türkiye'nin kurtuluşu olarak konumlandığına şüphe yoktur. Kimisi dayanışmacı ve modernleşmeci bir ulus-devlet inşa ederek, kimisi devleti küçülterek, kimisi işçi sınıfını örgütleyerek, kimisi 'ümme'te yaslanarak, ... böyle bir kurtuluşu gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Ethem Nejat, bu noktada önce Türkçü bir çizgide yer almış, daha sonra sosyalizmde karar kılmıştır. Ama her iki zamanında da amaç bağlamında, Meşrutiyet yıllarının ruhunu veren, döneme özgü durum değişmemiş; Türkiye'nin kurtuluşu baki kalmıştır (sosyalist Ethem Nejat'ın emperyalizme karşı Millî Mücadele'yi desteklemek için dostlarıyla birlikte Anadolu'ya geldiğini hatırlatalım).

Ethem Nejat'ın kaleme aldığı bütün hikâyeler, onun Türkçü döneminin ürünüdür. Bu hikâyelerin hepsi 1913-14 yıllarında yayımlanmış, özellikle de idealleştirilen ve okur tarafından örnek alınması tasavvur edilen kişiler (modern çiftçiler, yurtseverler) üzerinden Türkçü düşüncenin kendisini gösterdiği birer propaganda metni olarak konumlanmıştır. Tabii Ethem Nejat'ın Türkçü dönemi ile sosyalist dönemi arasında amaçsal bir değişim söz konusu olmadığına, her iki dönemde de Türkiye'nin kurtuluşu amacı belirginlik kazandığına göre bu hikâyeleri onun sosyalist dönemi çerçevesinde de okuyabiliriz. Bu bakımdan hikâyelerde biz sadece Türkçü Ethem

4 Ethem Nejat'ın gerek kitaplaşmış gerekse de dergilerde kalan hikâyeleri hakkında başka çözümlemeler/yorumlar için Yavuz Sinan Ulu'nun "Türkçü ve Eğitimi Bir Aydın Ethem Nejat'ın Bilinmeyen Öyküleri Üzerine" adlı makalesine (Ulu 2019: 151-163) ve Bilgin Güngör ile Nilgün Büyüker Güngör'ün hazırladığı Ütopik Hikâyeler adlı kitabın ilgili kısmına (Ethem Nejat 2022: 9-21) bakılabilir.

Nejat'ı değil, sosyalist Ethem Nejat'ı da bulabiliriz. Bir başka deyişle, bu hikâyeler Türkçü Ethem Nejat'ın olduğu kadar sosyalist Ethem Nejat'ındır da.

Hikâye Metinleri

O Zengin ve Mesut Oldu

Küçüktük. İkimiz de bizim kasabadaki büyük evin, kenarları salkımlarla, asmalarla sarılmış penceresine dayanarak oturmuş konuşuyorduk. Pencere bize uzaktaki yeşillikleri, bağları, bahçeleri gösteriyordu... Daha arkada sararmak üzere bulunan ekinler, esen hafif rüzgârın tesiriyle sallanıyordu.

Arkadaşım Halim yine içini çekerek bana büyüdüğü yerlerden, köyden, çiftçilikten, ekinden bahsetmeye başladı; o köylülüğü, çiftçiliği çok seviyordu; bence bence adı olan bu sanatı hiç sevmez, âdeta nefret ederdim.

Ne yalan söyleyeyim: Bana annemin verdiği öğütler ta küçükten, beşikten beri pašalığı, memurluğu sevdirmişti. Bizim kasabanın güzel bir kaymakamı vardı; çok genç, çok yakışıklıydı. Ben onu gördükçe “Ah ben de böyle bir kaymakam olsam.” der; arkamdan gelecek zaptiyeyi, bana yüz bin temenna edecek memurları, ahaliyi düşünür ve gururlanırdım.

Zaten babam da annem de akrabam da bana “Sen iyi oku, biz seni İstanbul'da okutacağız, sonra sen büyük bir kaymakam, mutasarrıf,⁵ paşa olacaksın...” derlerdi. Ben mektepte çalışırdım, fakat memur olmak, kaymakam olmak, paşa olmak için çalışırdım...

Halim yine çiftçilikten, köyden bahsetmeye başladığı zaman bittabi ben dinlemiyordum. Kızdı. Ve bana bağırdı; sonra yine “Macit kardeşim” diyerek anlatmaya başladı:

“Biliyor musun Macit! Harman zamanı yaklaşıyor, şimdi bizim evde, köyde öyle çalışkanlık vardır ki tarif edemem. Babam artık orakçıları tutmuştur. Çalışkan ve kanaatli orakçılar şimdi arpaları biçmeye başlamışlardır. Tarlanın kenarına sırayla dizilen orakçılar bir işe başladılar mı parlak kosalarını⁶ sallaya sallaya bütün tarlayı alet irset [?] ederler; arkadan gelenler arpalardan güzel demetler ve tepeler yaparlar. Babam da onlarla beraber güneşin altında yatar... Babam her zaman bana der ki ‘Oğlum, ben böyle güneş karşısında çalışmasaydım, şimdi vücudum böyle sapa-sağlam olmaz, beli bükük bir ihtiyar olurdu. Ben işçilerimle beraber sıcakta yatmasaydım Cenabıhak bize nafaka verirdi. Verirdi ama bu kadar zengin, mesut ve rahat olamazdım; ahırlarımda bu kadar hayvan, ambarlarımda bu kadar ekin bulunamazdı. Çünkü çalışmayana Cenabıhak vermez. Ben çalışmayınca sizi sonra fakir bırakırdım; seni iyice okutamaz, hükümete de çok vergi veremezdim...’

Babam orakçılarla tarlada çalışırken validem de evde işçiler için çorba, ekme, yemek hazırlatırdı. Orakçılar öyle iştihayla⁷ yemek yerlerdi ki beş dakikada karavanelardaki yemeklerden eser kalmazdı...

Buğdaylar da biçildikten sonra ekinler harman yerine demet arabalarıyla taşınır; ne güzel hayat... Arabacılar soğuk suyun yanından geçerken susakla⁸ bir iki bardak su içtikten sonra söğütlük yolda bir köy şarkısı alırlar.

5 mutasarrıf: Osmanlı döneminde kaza ile vilayet arasında yer alan bölgedeki en yetkin mülki amir.

6 kosa: uzun saplı bir orak çeşidi.

7 iştiha: arzu, istek, iştah.

8 susak: su kabağı ya da ağaçtan oyularak yapılan su kabı.

Ben en ziyade harmanı severim. Komşularımız öküzle harman döver, fakat babam beygirle döver ve ‘Her zaman beygir daha çabuk, iyi iş görür.’ der. Macit, benim için en büyük zevk, dövene binerek sarı sapların, iri başakların arasında beygirleri haydamak...⁹ Döven ekinler üzerinde kayarken ‘fız...’ diye bir seda çıkarır, bu seda işçilerin türkülerine iştirak eden¹⁰ bir keman sedasıdır...

Akşamları yatmaya geldiğim zaman benim üstüm başım toz toprak içinde kalır. Güzel bir saman kokusu iştirim. Annem beni sever, ‘Aferin oğlum, baban gibi çalışkan bir çiftçi olacaksın.’ der ve temiz elbiselerimi verir.

Benim harmandan sonra işim bahçede gezmek, tavuklarımızı görmek, hayvanların sağılmalarını seyretmektir. Biliyor musun Macit? İmtihanlar bitince köye gideceğim, ben bunlara kavuşacağım. Ah sen de bir köye gelsen, benimle beraber kalsan eminim ki köyde, o güzelim yerlerde yaşamının lezzetini benden çok takdir edeceksin...

Şimdi ben her gece rüyamda harmanları görüyorum; bağları, bahçeleri geziyor, kırata biniyor, kaymaklar, yoğurtlar yiyorum.”

Bu kadar senedir mektepte beraber okuduğumuz arkadaşım Halim’in sözlerini içim sıkıla sıkıla dinliyordum. Ben Halim’i çok severdim, fakat onun fikirlerini sevmezdim. Benim gözüm pašalıkta, kaymakamlıkta, alayıste,¹¹ büyüklükteydi...

Yirmi sene sonraydı; yine o salkımlı, asmalı pencere önünde görüşüyor, uzaktan yeşillikleri seyrediyorduk. Her şey eski hâlindeydi; yalnız bir şey değişmişti: Halim de ben de bıyıklanmış, büyümüştük.

Arkadaşım bana hararetli hararetli çiftçilikten bahsediyordu. Şimdi harmandan, oraktan, işçilerden tıflane¹² bahsetmiyor; orak makinelerini, harman makinelerini, sürme makinelerini söylüyor ve her gün attığı hatve-i terakkiyi¹³ bana anlatıyordu.

Hakikaten Halim tahsili, ihtisası, sebatı, muhabbeti sayesinde gayet zengin bir çiftçi olmuştu. Muvaffakiyeti,¹⁴ gayreti her tarafta söyleniyordu. Halim’e herkes şayan-ı hürmet¹⁵ bir adam gözüyle bakıyordu...

Zavallı arkadaş, ben, memur olmak, paşa olmak hülyasına düştüğümünden onun gibi saf hayatı, saadeti, serveti bulamamıştım. O vicdanı, muhiti¹⁶ karşısında hür yaşarken ben başkalarının fikirleri, sözleri, emelleri altında ezilmekten kurtulamıyordum. Bir hükümet memuru olmuşum. Maaşım vardı; muhteşem bir de masam, koltuğum vardı. Fakat bir gün bir şey çıktı, birçok memurları kovdular. Ben de açıklarda kaldım. Ben yine yerleştim, yine memur oldum, yine bir koltuk sandalyesi buldum; buldum ama bugün o salkımlar, asmalar sarılmış pencerenin önünü, Halim’in çiftçilik hikâyelerini hatırlıyorum, “Ah ben de neden onun gibi çiftçi olmamıştım; neden?” demekten kendimi alamıyorum...

Kahraman Nuri

Karahisar’ın her tarafında “Harp yakında başlayacak.” sözü dolaşıyordu. Kahvelerde, ağaların evinde, sokaklarda, cami avlularında toplanan ahali, “Harp yakındır.” diyordu. Senelerden beri her türlü iyiliklere ve müsaadelere nail oldukları¹⁷ hâlde Rumeli’de oturan Bulgarlar, Rumlar Osmanlı hükümetinin aleyhine ayaklanmaktan geri kalmıyorlar; silahla, bombayla hükümet memurlarını, İslâm ahaliyi tehdit ve telef

9 haydamak: bir hayvanı harekete geçirmek için “hayda!” diye bağırarak

10 iştirak etmek: katılmak, ortaklık etmek.

11 alayış: gösteriş, debdebe, tantana.

12 tıflane: çocukça, çocuk gibi.

13 hatve-i terakki: ilerleme adımı.

14 muvaffakiyet: başarı.

15 şayan-ı hürmet: saygıya layık.

16 muhit: çevre.

17 nail olmak: elde etmek, erişmek.

ediyorlardı.

Rumeli'deki Bulgar vahşileri için söylenen sözlerin nihayeti yoktu. Hele Selanik ve Manastır vilayetlerinde eşkıya arkasında senelerce dolaşan İbrahim Çavuş büyük hükümet kahvesinde, çınar altında neler anlatmazdı. Bir gün ikindi namazından sonra İbrahim Çavuş Çarşı Camii'nin avlusunda etrafına toplananlara yine anlatıyordu:

“Bulgar ne haindir! Bulgar eşkıyası bir köye girince çoluk çocuk hepsini keser. Geçen sene işinden dönen birkaç biçare köylüyü bir dere kenarında koyun keser gibi boğazladılar. Daha bir iki gün evvel Perlepe Pazarı'nda buğday çuvalları yüklenmiş başiboş bir merkep geçiyordu; buğday çuvallarının içinde iki müthiş bomba vardı. O saatte pazarda bomba patlayacağını bildikleri için Bulgarlardan hiçbir fert yoktu. Ah, bomba patladı. İslâm bacakları, kelleleri, kemikleri gökyüzünde uçmaya başladı.”

Karahisar'da, Bulgarlar, Makedonya hakkında malumat almak isteyenler hep İbrahim Çavuş'u dinlerlerdi. Adliye âzâlarından genç bir efendi de Manastır vilayetinden geldiği için o da Bulgar ve Rum eşkıyasına dair canlı hikâyeler anlatmaktan geri kalmazdı. Genç âzâ efendi harbin başlamak üzere olduğuna, Karadağ hududunda da ateş başladığına dair havadis geldiği heyecanlı bir zamanda, çınar altında görüşen Karahisarlılara söylüyordu:

“Vatandaşlar! Bugün Balkanlarda başlayacak harp mutlaka lâzımdır. Eğer biz insansak bu harbe başlarız. Biz yalnız kuru Bulgar, kuru bir Yunanla harp etmeyeceğiz. İnsaniyeti yıkan bir sürü vahşi hayvanları telef edeceğiz. ‘Muzaffer olmazsak!..’ diyeceksiniz. Sizi mahvetmeye koşan, üzerinize saldıran bir yırtıcı hayvan var. Bu yırtıcıyı öldürmek, bütün çoluk çocuğu onun vahşetinden kurtarmak icap etmez mi? O saldıran siz kollarınızı bağlayıp durur musunuz? İşte hemşeriler! Bulgar bu yabani hayvandır.

Rumeli'de oturduğu müddetçe orada rahat ve emin uyku uyuyan hiçbir adam görmedim. Gezdiğiniz, oturduğunuz, yattığınız her yerde bomba patlamak ihtimali vardır. Geçen sene müthiş bir şayia¹⁸ çıktı: Camilere bayram ve Cuma namazları eda edileceği esnada patlamak üzere konan bombalar hiç kâfi gelmiyormuş! İslâmları, Türkleri ayaklandırıyormuş! Mekteplere de koymak, beş altı yaşındaki mini mini Türk yavrularını da mektepleriyle beraber berhava etmek¹⁹ lâzımmış! Aman Yarabbi! O ne müthiş manzara olurdu... Küçük kafalar, beyinler, kollar enkaz arasında yukarılara fırlayacaklar; sonra ruhsuz ve cansız olarak zemine düşecekler... Bereket versin, iyi dikkat edildi, konulan birkaç bomba patlamadan tutuldu. Bir iki leyli mektebe²⁰ bomba sokan Bulgar köylüleri yakalandı... Zavallı istikbalin büyük adamları, masum yavrucaklar! Kendileri için hazırlanan vahşetleri bildiklerinden her gün endişe ve helecanlar²¹ içindeydiler...

Manastır'daydım, akşam bomba patladı. Jandarmalar sokaklarda koşuyorlardı...

18 şayia: yaygınlık kazanmış söylenti, yaygın haber.

19 berhava etmek: patlayıcı bir maddeyle havaya uçurmak.

20 leyli mektep: yatılı okul.

21 helecan: çarpıntı, titreme.

Bir şey değil, bir banka [memuru] yaralanmıştı. Ertesi gün bir Bulgar, iptidai mektebin²² ilerisinde, saklandığı köprü altından iki üç İslâm'ı revolverle öldürüyordu... Revolver sesini işittiğim zaman ben de mektep civarından geçiyordum. Orada revolver sesi, düşman sayhası,²³ vahşet, burada bir millî figan: 'Asker oluyorum ben, harbe gidiyorum ben...' Revolver bizim milletimizi tehdit ediyor; istikbalin avazeleri²⁴ onlara cevaplar veriyordu...

Of vatandaşlar! Gençliğin bu canlanmasına bedel çok uyuklama da oldu... Bugün karşımızdaki düşman hazırlanmış, hatta memleketimiz dâhilinde teşkilat yapmış bir düşmandır. Türk'üz, Türkler harp ve kavga adamıdır. Rumeli'de namusumuza, kadınlarımıza, çocuklarımıza tecavüz eden alçak düşmanlarla herhâlde bir harp lâzımdır.”

Gerek İbrahim Çavuş'un gerek genç âzânın ve gerek bütün muharebe hakkında lakırdı söyleyenlerin yanında toplananların en başında İbrahim Çavuş'un küçük komşusu, on iki yaşında Nuri bulunurdu. Nuri düşmanlar hakkında söylenen her kelimeyi adeta ezberliyordu. Zaman oluyor ki kızarıyor, hiddetleniyor, yumruklarını sıkıyor, dişlerini gıcırdatıyor, zaman oluyor ki ağlıyor, düşünüyor, kalbinde elemeler duyuyor; hissiyatını, kalbini dökecek kimseler arıyordu. Nuri'nin çehresini, hâlini bu esnada tetkik²⁵ insana çok şeyler öğretirdi. Köylü elbisesi altına saklanan bu vücut ne kıymetliydi; onun pek hassas olan kalbinde fedakârlık, kahramanlık, vatanperverlik ve bütün iyi ahlaklar okunurdu...

Karahisar'ın her bucağında davullar çalınıyor. Dügün mü var? Her mahallede de mi düğün?.. Evet, düğün var; millet düğünü var!.. Artık Bulgar'la da Sırp'la da harp ilan edilmişti. Birbirini tebrik eden ihtiyarlar bir taraftan redifleri²⁶ uğurluyorlar, bir taraftan harp ianesi,²⁷ Hilal-i Ahmer²⁸ ianesi topluyorlardı.

Davullar çaldı, çaldı, çaldı... Şimdi sustu... Ne o ses... Of, ne helecan veren, ne harbe iştiyak²⁹ veren şarkı!.. Vatanın namusu için sabahtan beri başka türlü çarpan kalpler artık bir sevinç ağlamasına tutuldular. Oh! Bu yaklaşan, yeknesak³⁰ seda!.. Geldi, geldi, yaklaştı. Cengâverane bir beste... İdadi ve rüştiye³¹ mektebinin körpe sayhaları her tarafta aksiseda³² yapıyor...

“Dört yüz arslandan bu vatan kaldı bize yadigâr,
Terk edersek lanet etmez mi bize perverdigâr,
İleri, ileri arş ileri, alalım düşmandan eski yerleri...”³³

Nuri, heyecanlarla mekteplileri hükümet önünde karşılayan Nuri artık kendine malik değildi. Ağlıyordu, bağıriyordu:

22 iptidai mektep: ilkokul.

23 sayha: çılgılık, haykırış.

24 avaze: ses, feryat.

25 tetkik: inceleme.

26 redif: Osmanlı zamanındaki ihtiyat askeri.

27 iane: yardım.

28 Hilal-i Ahmer: Kızılay.

29 iştiyak: arzu.

30 yeknesak: tekdüze.

31 rüştiye: ortaokul.

32 aksiseda: yankı.

33 “Şehzade Süleyman Marşı”nın (http://tr.wikisource.org/wiki/Şehzade_Süleyman_Marşı) son kıtasıdır. Fakat marşın orijinalinde son iki dize “İleri, ileri haydi ileri/Alalım düşmandan eski yerleri” şeklindedir.

“Kim terk ediyor, kim terk edecek? Bu vatani terk edene taşlar, topraklar, cihanlar lanet eder. Allah'ım bizi utandırma!..”

Coşan Nuri'nin etrafını alanlar çocukta bir fevkaladelik görüyorlardı. Nuri şimdi alabildiğine koşuyor, mırıldanıyor, bağıriyordu. Bazıları “Zavallı çocuk, mutlaka tecennün etti.”³⁴ diyorlardı!

Nuri mekteplilerin “İleri, ileri, arş ileri...” sedaları içinde kendini kaybediyor; dinliyor ve koşuyordu. Nuri belediye önüne gelince durdu ve içeriye daldı.

On iki yaşındaki Nuri şimdi nefes ala ala gönüllü kaydedenlerin karşısında “Vatanı terk edersek Allah lanet eder, diyorlar. Ben Allah'ın bu emrini yapmazsam mutlaka imansız öleceğim. Kuzum ağalar, beni de o deftere yazınız... Ben de imansız yaşamayayım, ben de ya gazi ya şehit olayım...” diyordu.

Karahisar'ın ihtiyarları Nuri'yi, bu fedakâr ve insan çocuğu tanımakta hiç müşkülât çekmediler. Onun çılıncasına tekrar ettiği sözleri müteessirane³⁵ dinlediler. Hepsi bu mini mini vatanperveri tahsin ediyorlardı³⁶ fakat Nuri'ye hiçbiri cevap veremedi, hep gönüllü heyeti bu heyecan-ı vatanperverane³⁷ karşısında dondu kaldı; birbirlerine bakıyorlardı. Sancaktaroğlu Ali Efendi, sakalını hilalleyerek³⁸ Nuri'ye hitap etti:

“Oğlum, Nuri! Sana aferin. Harbe gitmek istiyorsun; senin bu istemen bile kâfi, Cenab-ı Allah sana en büyük imanlar nasip eder. Fakat sen küçüksün, daha on iki yaşındasın, harp kolay değil; kar var, kış var, su içinde yatmak var, her şey var!..”

“Yok, yok, bana aksi şeyler söylemeyiniz. Ben yanıyorum; ben günlerden beri Rumeli'deki vahşetleri İbrahim Çavuş'tan, âzâ efendiden ve her birinden dinliyorum da yanıyorum. Tahammülüm kalmadı. Orada vakıa³⁹ bugün çocuklar, mini miniler bile parçalanırken biz harbe koşmazsak sonra ne olur?.. Düşünsenize! Kuzum, Allah aşkına beni de yazınız, ben harp etmek isterim...”

“Oğlum, elbet bir gün sen de asker olacaksın ve harp edeceksin, o günü bekle!..”

“Efendi, beni neden insanlık yapmaktan vazgeçiriyorsun? Bu vatanı benim de herkes kadar hakkım vardır. Siz yazmazsanız ben gidenlerin peşine takılır giderim, beni hiç kimse men edemez... Usulsüz iş yapmak istemiyorum. Beni vicdanım, namusum karşısında rahat bırakınız. Geceleri uykularımı kaçırmayınız, bırakınız ben şu mübarek vatan uğrunda helak olayım. Zaten benim için geride kim ağlayacak!..”

Nuri gönüllü heyeti huzurunda hüğü hüngür ağlıyordu. Nuri'nin hıçkırıkları alelade bir çocuk hıçkırığı değildi. O vatani, milleti için ağlıyordu. Türk yavrusu ecdadını temsil ediyordu. Türk, harpten alıkonulur mu? Türk yavrusu biliyordu ki harp, erlerin meydanıdır. Namus, şan, eslâfın⁴⁰ mukaddes ruhları harpla şad olacak.

34 tecennün etmek: çıldırmak, delirmek.

35 müteessirane: kederli, üzgün bir şekilde.

36 tahsin etmek: övmek, takdir etmek.

37 heyecan-ı vatanperverane: vatanseverce heyecan.

38 hilallemek: ıslak parmakları sakala sokarak hareket ettirmek.

39 vakıa: gerçi.

40 eslâf: evvelkiler, öncekiler.

Karahisar gönüllü heyeti artık Nuri'nin ısrarlarına dayanamadılar. İhtiyar Sancaktaroğlu'nun gözlerinden akan birkaç damla yaş kır sakalı üzerinden yuvarlandıktan sonra:

“Peki oğlum, dedi, işte kaydediyorum. Allah utandırmasın!..”

Nuri nurlu sakalını gözyaşlarıyla ıslatan Sancaktaroğlu'na yaklaştı ve makam-ı teşekkürde⁴¹ elini öptü. Artık bütün gönüllü heyeti muvaffakiyet diliyorlardı... Nuri dönmüş, bir ihtiyar askerin refakatinde elbise giymeye gidiyordu... Nuri giderken gönüllü heyeti arkasından mütehasirane⁴² baktılar; bütün nazarlar⁴³ bu küçük büyüğü alkışlıyordu. Heyetten genç bir efendi ne güzel söylüyordu:

“Fıtrat değişir sanma kan yine o kandır!”⁴⁴

Sahib-i Karahisar redif taburu şimendifere binerken birçok dinç, iri, saç aklaşmış askerler arasında bir de mini mini asker vardı. On iki yaşında görünen bu asker, çantasını arkasına mükemmel sarmış, kaputunu güzel bir itinayla üzerine simit yapmış, matarasını parıldayan uzun kasaturasının yanına asmış, parıl parıl yanan mavzerini kucaklamıştı. Küçük asker ne kadar şık, ne kadar çevikti. Herkes ona bayılıyordu.

Birinci kampana vurdu, askerler kalanlarla öpüşüyor, helalleşiyorlardı; parmaklığın arka tarafından büzülen zavallı anneler, hemşeriler, zevceler bu ayrılık meserretine⁴⁵ iştirak edemiyorlardı...

Nuri silah omuza ederek İbrahim Çavuş'la vakurane⁴⁶ talim görmüş bir asker gibi metin hatveler⁴⁷ atıyordu... İkinci kampana vurulurken Nuri'yi coşturan sesler yine başladı! Rüştiye mektebinin çocukları, bu mini mini vatanperverler aralarında bir ittifak yaparak şehit olmak, milletini zilletten kurtarmak emeliyle meydan-ı harbe⁴⁸ koşan bu küçük asker hemşerilerini uğurlamak için istasyona gelmişlerdi. Mektepliler Nuri'yi nasıl sena ediyor,⁴⁹ takdir ediyorlardı:

“Küçük asker, silah elde
Kahramanca ilerliyor
Karşısında bütün belde
'Kahramanım, yaşa!' diyor...
Küçük asker, küçük asker!
Vatan senden hizmet ister.”⁵⁰

Şarkı bitti. Nuri mekteplilerin birinin kucağından diğerine düşüyordu, yüzüne takdir yaşları, teessür⁵¹ ve hasret yaşları dökülüyordu... Şimdi bütün gençlik, bütün istikbal, bütün parlak ümitler onu alkışlıyor, aguşuna⁵² bastırıyor...

41 makam-ı teşekkürde: teşekkür bağlamında.

42 mütehasirane: özlemle.

43 nazar: bakış.

44 Namık Kemal'in "Vatan Şarkısı"ndan (Namık Kemal, 2019: 23-24) bir dize. Orijinali "Fıtrat değişir sanma! Bu kan yine o kandır" şeklindedir.

45 meserret: sevinç.

46 vakurane: ağırbaşlı bir şekilde.

47 hatve: adım.

48 meydan-ı harp: savaş meydanı.

49 sena etmek: övmek, methetmek.

50 Tevfik Fikret'in "Küçük Asker" şiirinden (Tevfik Fikret, 2004: 676-677) bir bölüm.

51 teessür: keder.

52 aguş: kucak.

Bir çığlık koparan tren yavaş yavaş hareket ederken semalara lahuti⁵³ bir ses yükseliyordu: Türk Hakanı için dua ediliyordu...

Anadolu kasabalarına mahsus basık tavanlı bir ev, bir mesut yurt... Temiz, allı beyazlı şalvarını iki tarafa edalı sallayarak; zemini yerli keçelerle döşeli, parlak erkân minderleriyle süslü değirmi⁵⁴ odada dolaşan taze bir valide... İki köşenin arasına asılmış bir salıncak...

Pencereden nüfuz eden keskin ziya, hayat ve sıhhat bahşediyor. Pencere kenarına sarılan asmalarla salkımlar, daha ötede çiçeklerini dökmüş yeşil ağaçlar, tarhları yapılmış sebzelikler, fişkırان soğanlar ne gıpta-aver⁵⁵ bir yurt saadeti ihtar eyliyor...⁵⁶

İtinayla odasını toplayan valide, aşağıdan gelen bir ses işitti. Başındaki oyalı çemberini düzelterek kapıya doğru ilerledi. Tatlı ve saadet sayhaları... Bir erkek sesi... Odaya dinç, kara bıyıklı, kara kaşlı, kuşağının üzerine temiz bir silahlık sarmış bir dilaver,⁵⁷ bir Türk girdi.

Bal Bahçesi

Babam “Seni de İsviçre’ye göndereceğim.” dediği zaman çok sevinmiş, sevincimden bahçede koşmaya, sıçramaya başlamıştım. Hâlâ unutmam, bir güzel saksıyı güzelce devirmiştim de bahçıvan Veli Onbaşı görmesin diye taflanların arkasından, hemen evin arka kapısından içeri sığıştım.

Vapur, şimendifer yolculuğu, eğlence, cümbüş derken İsviçre’ye gelmiştik. Ben İsviçre’de, bu güzel Cenevre’de bahçelerde koşacağım, otomobillerle uçacağım, karşiki yüksek yeşil tepelere her gün tırmanacağım zannediyordum. Meğer pek yanılmışım efendim.

Birkaç gün sonra babam beni birçok nasihatlerle götürdü, doğruca büyük bir bahçe içerisindeki mektebe bıraktı. Emin olun, evvela ağlayacağım gelmişti... Sonbahar da gelmiş; ağaçlar da yapraklarını dökmeye, onlar da benim gibi ağlamaya hazırlanmıştılar...

Sakallı hoca beni okşadı, birçok çocukların içine soktu; hepsi bana, hiç bilmedikleri ben ecnebiye dört gözle bakıyorlardı. Evvela utandım ama sonra benim de haşarılığım tuttu; neden utanacaktım? Hiç değil mi ya?

Bu mektepte, dadımın dediği gibi, yetmiş iki buçuk milletten var. İsviçreli var, Alman var, İngiliz var, Fransız var, İtalyan var, Rus var, Çinli bile var, bir de ben Osmanlı geldim, tamam oldu!..

53 lahuti: ilahi.

54 değirmi: yuvarlak.

55 gıpta-aver: imrendirici.

56 ihtar eylemek: hatırlatmak.

57 dilaver: kahraman, yürekli.

İlk önceleri, yukarıda da söyledim ya, beni babam bu mektebe bıraktı diye ağlayacaktım. Sonra nasıl oldu bilmem, bu mektep bana amma hoş geldi!..

Büyük bahçe, güzel oyun, eğlenceli ders... Canım bu Cenevre’de hep Fransızca konuşuyorlar. Ne iyi!.. Ben de biraz Fransızca biliyordum, bir hafta sonra iyi Fransızca söylüyor, vira söylüyor, bağıryordum. Hoca beni her zaman sever, “Aferin Türk yavrusu, sen çok neşeli, çok serbest bir çocuksun.” derdi!.. Aşk olsun hocaya. Değil mi? Benim neşeli ve serbest ve haşarı olduğumu istiyor [söylüyor]; benim istediğim de zaten bu ya...

Hoca her akşamüzeri eve gideceğimiz zaman bize birer masal söyler; ama bu masal dadımın, bacımın söylediği gibi umacı, büyücü, dev anası, bir dudağı yerde bir dudağı gökte peri kızı masalları gibi değildi ha!.. Çiftçilik, işçilik, ticaret, sanat, zenginlik, iyi ahlaklılık masallarıydı... Bunlar masal değildi, hepsi nasihatten ya biz tatlı tatlı masal diye dinlerdik...

Ama bir gün hocamız bize öyle bir tatlı masal söyledi ve [nasihat] verdi ki tadı damağımızdan hâlâ çıkmadı. Durunuz anlatayım...

Yine yerine çıkmıştı; bu sefer daha ciddiye, çok gülmüyordu; “Size ‘bal’ söyleyeceğim.” dedi, başladı; anlattı, anlattı, anlattı... Balın şu faydası vardır, doktorlar böyle diyor, şöyle tatlıdır, sabahları şöyle yemelidir, yemek arasında mideye indirmeli, bal böyle şöyle yetişir, böyle para kazandırır dedi, dedi...

Sonra birdenbire ayağa kalktı, “Haydi çocuklar, şimdi doğru bal bahçesine gideceğiz.” dedi. Bal bahçesi!.. Tuhaf değil mi? Sebzevat bahçesi, çiçek bahçesi olur, bunu biliyorum, biliyorum ama; meğer bal bahçesi de mi varmış?..

Sokağa çıkmış, hep çocuklar sıçraya sıçraya gidiyorduk. Karşımıza gelen iki kanatlı kocaman bir kapı açıldı. Şişman bir adam “Buyurun çocuklarım!..” diyordu. Hoca şişman zatın elini sıktı, biz de biçarenin elini koparıncaya kadar sıktık, salladık. Bir tane güzel önlük giymiş kız vardı, o da “Hoş geldiniz cicilerim...” diyordu... Hepimiz bahçenin bir köşesine dağıldık. Bal bahçesi ama bal yok ki... Hoca anlattı: Gördüğümüz birçok küçücük küçücük köşkler arıların hem evleri hem fabrikalarıymış!.. Bu köşçüklere kovan derlermiş; arılar bunun içinde çalışırlar, bal yaparlarmış; ballar evvelce anlattığı gibi çok paraya satılmış. Şişman adam gitti, küçücük köşçülerden birinin kapağını kaldırdı, içinden dört köşe bir çerçeve çıkardı; ortası balla, arıyla doluydu. Kovanın içine baktım; dipteki delikten giren çıkan arı sürüsünün haddi yoktu...

“Vız!” dedi, yanımdaki Alman çocuğunun kulağını bir arı soktu. Şişmanın yanın-

da yüzlerce arı vardı da onu sokmuyorlardı. Meğer şişmana alışıkmişler; o arıların sahibiymiş!..

Bize arıların sahibi birçok kovan gösterdi. Hepsinin ismi, cinsi başkaydı, bir tane de fena sepet kovan gördüm. “Ha!” dedim, hatırlamaya başladım; amcamın çiftliğine gittiğim zaman bağın bir köşesinde üzeri çamurlu böyle bir pis kovan daha görmüştüm, meğer memleketimizdeki kovanların hepsi böyle pis değil miymiş? Bu fena, adama hiç para kazandırmazmış, bakması gayet güç ve hem çoğalmazmış, buraya gelince amcama hemen söyledim. Neyse, o fena kovana değiştirdi; güzel, fenni bir kovan aldı... Her bilen benim gibi, fena kovana onlara söylese ne iyi olurdu; şimdi fena hiç kovan kalmazdı.

Derken hocamız bizi bir büyük masaya doğru götürdü. Birçok tabaklarla, bardaklarla dolu olan masanın etrafına toplandık. Bize “cicim” diyen temiz elbiseli hizmetçi kız da bizim için bir şeyler hazırlıyordu. Muallim efendi ağzını açtı ve söylemeye başladı:

“Çocuklarım! İşte dışarıda gördüğünüz arıların ballarını size veriyorum. Buna güveç balı derler; tabağa koyacağım, oradan yersiniz. Buna süzme bal derler; bardağa koyacağım, şerbet gibi içersiniz... İşte ben içiyorum, oh ne tatlı!.. Hepiniz çiftçi olunuz da her gün böyle tatlı bal yiyiniz; işte size bir de dua!..”

Hepimiz balı ha bire ha yiyorduk. Arkadaşım Alman, arının soktuğu kulağının acısını unutmuş, öyle bal yiyordu ki unutamıyorum! Ben İsviçre’yi, bu mektebi, her şeyini sevdim, sevdim. Fakat hiç hatırımdan çıkmayan:

Balın tadı!..

Hep yutkundukça sanki o güzelim balın tadını duyuyorum. Bin teşekkür ettikten sonra bal bahçesinden ayrılırken yine şişman adam kapının yanında “Selametle evlatlarım!..”, temiz hizmetçi kız da “Yine buyurun cicilerim!..” diyordu...

Hoca hepimize yolda “Evvelden bal yediniz mi?” diye ayrı ayrı soruyordu. Fikrimizi anlamak istiyordu; hepsi anlattı. Ben de “Memleketimizde iyi ballar vardır.” dedim; hatta sokakta “Bal öngürünün” diye bağırın köylü satıcının taklidini bile yaptım, hepsi güldüler. Hocamız kafasını salladı ve Ankara balının çok iyi olduğunu tasdik etti.

Kim ne derse desin, ben zihnimde kurdum. İsviçre ahalisi gibi rahat, serbest, neşeli, mesut yaşamak için, büyüdüğüm zaman mutlaka, mutlaka topraktan kazanmak çaresine bakacağım ve böyle yeni usul balcılık yapacağım. O zaman çiftçilikle,

arıcılıkla insancasına zengin olmuş bir Türk evladı olacağım. İşte size söylüyorum arkadaşlar, bunu hepiniz, hepiniz işiteceksiniz!..

Zengin Böcekçi

Manyas Gölü'nün sahilindeki çiftliğine, mücessem⁵⁸ intizam⁵⁹ ve letafet⁶⁰ olan çiftliğine gıpta etmeyen yoktu. Gölün kenarına inşa ettirdiği çiftlik köşkü ufak bir şatoymdu. Göl sahilinde bir güzel rıhtım, sahilde bir güzel sandal bulunmaktaydı.

Hayvanat ahırları, hizmetkâr daireleri, çiçek ve sebzevat ve numune bahçeleriyle bu malikane ne mühim servetleri, ne âli⁶¹ zekâları izah ediyordu. Bizim memleketin birçok çiftliklerini gezdim. Fakat çiftlik avluları bir süprüntü hâlimden başka bir şey değildi. Hâlbuki bahsettiğim çiftliğin çiçek bahçesi ne kadar temiz ve zarifti. Çiftliğin ne tatlı bir meşgale olduğunu bilmeyenler bile şu çiftliğin bahçesini görünce hayat-ı ziraiyeye⁶² meclup⁶³ oluyorlardı.

Çiftliğin en mühim dairesi daha çiftlik merkezine gelmeden nazarıdikkati⁶⁴ celbediyordu.⁶⁵ Uzun, iki katlı, enli saçaklı, hoş bir tarz-ı mimariye⁶⁶ malik olan bu bina böcekhaneydi. Cesim⁶⁷ binanın etrafı da güzel tarh edilmiş bir bahçe; birtakım yemiş ve süs ağaçlarıyla tezyin edilmiş⁶⁸ bir bahçeydi.

Çiftliğin mevkii şehre epey uzaktı. Fakat o gayur⁶⁹ çiftlik mutasarrıfının civar köylülere vaaz ve nasihati ve köylüleri, tam kendilerinin anlayabileceği bir lisanla ikna eylemeleri hasebiyle bir ittihat⁷⁰ hâsil etmişlerdi.⁷¹ Bu ittihat bir köy şirketi vücuda getirmişti. Şirketin sermayesiyle “otobüs” denilen tramvay cesametinde⁷² bir otomobil alınmıştı ki artık çiftliğin uzaklığı nazarıdikkate alınmayacak bir hâl kesp etmişti.⁷³ Her taraftan kasabaya gidecek köylüler ve mahsulat hep otobüsle gidiyordu.

Hakikat aranılacak olursa, civar köylülerin hatta akıllılarından bazıları “Efendim, yollar bozuktur. Gidilmez. Hükümet yolları yapmayınca otomobil filan işlemez.” demişlerdi. Fakat iş böyle değildi. Vakıa bozuk yerler de vardı, vardı ama şirketin sermayesi bozuk olan birkaç yeri ve köprüyü tamir edebilecekti. Ve yollar, köprü tamir edildi. Otomobil güzel güzel işlemeye başlayınca o muterizler⁷⁴ de otomobilden istifadeye başladılar. Fakat tabii ki otobüse akıllı ve müteşebbis köylüler daha az para veriyorlardı.

58 mücessem: gözle görünür, cisimleşmiş.

59 intizam: düzen.

60 letafet: güzellik.

61 âli: yüce.

62 hayat-ı ziraiye: ziraat hayatı.

63 meclup: tutkun.

64 nazarıdikkat: dikkatli bakış.

65 celbetmek: üzerine çekmek.

66 tarz-ı mimari: mimari biçim.

67 cesim: büyük, geniş.

68 tezyin edilmek: süslenmek.

69 gayur: gayretli.

70 ittihat: birlik.

71 hâsil etmek: ortaya çıkmak, meydana gelmek.

72 cesamet: büyüklük.

73 kesp etmek: kazanmak, edinmek.

74 muteriz: itiraz eden.

Bugün herkesin taht-ı tasdikindeki⁷⁵ bu otobüs o civarın şimendiferi oldu. Her taraf terakki etti.⁷⁶ Çiftçiler zengin oldu...

Akıllı adamdı. Fakat benim en ziyade canımı sıkkan da akıllı olduğu hâlde hiç anlamamak isteyişi; boş boşuna, ama pek kofçasına itiraz ediydi. Aramızda geçen pek çok gürültülü laflardan sonra bir gün İstanbul'dan vapura bindirerek götürdüm. Ertesi günü Manyas'ta olacaktık. Yolda hâlâ bana itiraz ediyordu:

“O kadar tuhafsiniz ki, azizim, bir adamın bizim memlekette meteliksiz işe başlayarak zengin olduğunu, şimdi pek mesut yaşadığını bana anlatmak istiyor ve bu hususta ısrar ediyorsunuz...”

Israrı kendisi yapıyordu. Ben hiç ses çıkarmadım. Her şeyi ertesi güne bıraktım... Sahilden iskeleye çıkar çıkmaz kasabanın araba bekleyen cihetine yollandık.

“İşte, dedim, çiftliğin otomobili, onunla gideceğiz...”

Temiz otomobilin içine atladık. Muarız arkadaşım yan yan bakıyor, muayene ediyordu... Arkadaşımın hayretini keşfettiğimden müstehziyane⁷⁷ dedim ki:

“Haberin var mı? Vapur bizi yanlış getirmiş, burası bir Avrupa!.. Anadolu köylerinde böyle otomobil ne arar...”

Muterizin hiç sesi çıkmıyordu. Muvaffakiyet burada başladı. Otomobil yeşil ovaların arasından, yilankavi sarı yoldan bir sürat-ı berkıyyeyle⁷⁸ geçti. Bir saat sonra durgun, açık mavi sulu gölün kenarına muvasalat eylemiştik.⁷⁹ Yarım saat istirahatten sonra muterizimi yanız ben gezdirmeye başladım, çünkü zengin böcekçi iş zımında⁸⁰ başka bir köye gitmişti.

Ağzımı açtım, olanca talakat-ı lisanımla⁸¹ anlatıyor, mukniane⁸² söz sarf ediyordum:

“İşte bu cesim çiftliğin sahibi İbrahim Efendi namında bir zattır. On beş sene evvel İbrahim'i pek iyi tanırdım. Fakirane yaşar bir gençti. Mektepte okudu ama ne kadar ihtiyaç içinde bulunduğunu ben bilirim. Günün birinde İbrahim kayboldu. Kimsesi yoktu ki arayacaktı. Biz de öteye beriye soruşturduk. Fakat bilahare vazgeçtik.

Bu vakadan beş sene sonraydı. İşte yine gezmek maksadıyla buraya gelmiştim. Bir de ne göreyim, bizim İbrahim burada ufak bir hanesinde bütün azim ve ikdamıyla⁸³ çalışmakta, namusu dairesinde kesb-i servet etmekten⁸⁴ başka bir şey düşünmemek-teydi.

75 taht-ı tasdikinde: onayı altında

76 terakki etmek: ilerlemek.

77 müstehziyane: alaycı bir şekilde.

78 sürat-ı berkıyye: şimşek sürati.

79 muvasalat eylemek: ulaşmak, varmak.

80 zımında: için, maksadıyla.

81 talakat-ı lisan: dil açıklığı.

82 mukniane: ikna edici.

83 ikdam: çaba gösterme.

84 kesb-i servet etmek: servet kazanmak.

İbrahim Efendi'nin bana izah ettiği tercüme-i halini⁸⁵ sırasıyla anlatacağım, iyi dinleyiniz:

İbrahim, İstanbul'da çalışarak biraz para kazanmış. Eline geçen bu parayla hemen Bursa'ya gitmiş ve şehir-i mezkûrda⁸⁶ bulunan büyük böcekçilik mektebine dâhil olarak evvelden beri merak ettiği bu mesleğe vukuf⁸⁷ peyda etmeye başlamış, birinci sene-i tahsiliyeyi⁸⁸ itmamdan⁸⁹ sonra bir sene kadar yine Bursa'da mukim⁹⁰ zenginlerden birinin ipek fabrikasında çalışmış ve para tasarruf eylemiş...

İbrahim Efendi, mektebi ikmal eylediği zaman sa'yinden⁹¹ mütehasıl⁹² cebinde ufak bir sermayesi varmış; mektepten birincilikle neşet ettiğinden⁹³ hükümet ona bir de güzel hurdebin⁹⁴ hediye etmiş, bu da sermayesine ilave edilmiş... İbrahim sahip olduğu sermayesiyle kalkıp -evvelden beri tahayyül ettiği⁹⁵ - Manyas Gölü'nün sahiline giderek ufak bir arazi satın almış, köylülere kendini az zamanda sevdirdiğinden köylüler İbrahim'in inşa edeceği binalar için lazım gelen ağaçlar, odunları ve keresteyi bedava nakledivermişler...

İbrahim'in ilk işi bir böcekthane yapmakla beraber bir dut bahçesi vücuda getirmek olmuş. Bir iki sene sonra bizim gayur böcekçinin işi yoluna girmiş; böcek tutmak mevsiminin haricinde de boş durmamış, birinciliğine mükâfaten kazanmış olduğu hurdebinle ipek böceği tohumu ayırıp satmaya ve bununla mühim bir gelir hâsil etmeye başlamış...

İbrahim Efendi'nin tercüme-i hâli bundan ibaret, bu vakanın bundan ibaret olduğunu da isterseniz köylülerden de sorabilir ve tahkik edersiniz.⁹⁶

İşte azizim, şimdi burada pek büyük âsâr-ı terakki ve temeddün⁹⁷ görüyorsunuz; adeta mükemmel bir Avrupa çiftliğinde bulunduğumuzu zannediyoruz değil mi? Evet öyle, bu büyük terakkiyi husule getiren; meteliksiz, fakir bir adamı zengin eden, birkaç sene evvel pek çıplak olan bir araziye ıslah eden, medeni bir hâle ifrağ eden⁹⁸ bir sermaye görüyoruz. Böyle değil mi azizim? İşte bu sermaye, 'Sa'y! Sebat!' denilen pek mühim ve bitmek tükenmek bilmez bir sermayedir.

Bizim gözlerimizi Avrupa ve Amerika terakkiyatı⁹⁹ kamaştırıyor. Avrupa'yı, Amerika'yı bu hâle getiren sermayeler gökten zembille inmemiştir. Bunlar da tıpkı İbrahim Efendi'nin sermayesi gibi hâsil olmuştur. İşte Amerika milyarderleri, Karceni,¹⁰⁰ Morgan,¹⁰¹ Rokefuller¹⁰² neydi? Herkes biliyor ki bir kilisede adi bir hizmet

85 tercüme-i hâl: biyografi, yaşam öyküsü.

86 şehir-i mezkûr: sözü edilen şehir.

87 vukuf: bilgi.

88 sene-i tahsiliye: eğitim yılı.

89 itmam: tamamlama.

90 mukim: ikamet eden.

91 sa'y: çalışma.

92 mütehasıl: meydana gelmiş.

93 neşet etmek: çıkmak.

94 hurdebin: mikroskop.

95 tahayyül etmek: hayal kurmak, zihinde canlandırmak.

96 tahkik etmek: araştırmak, soruşturmak.

97 âsâr-ı terakki ve temeddün: ilerleme ve medeniyet eserleri.

98 ifrağ etmek: dönüştürmek, başka bir şekle sokmak.

99 terakkiyat: ilerlemeler, gelişmeler.

100 Andrew Carnegie (1835-1919): İskoçya doğumlu Amerikalı iş adamı.

101 J. P. Morgan (1837-1913): Amerikalı büyük sanayici ve banker.

102 John D. Rockefeller (1839-1937): Amerikalı milyarder. Dünyanın en zenginleri arasında gösterilen Rockefeller ailesinin "öncüsü".

kârdı. Cenubi Amerika'nın¹⁰³ sahib-i iktisadisi¹⁰⁴ milyarder John Beck¹⁰⁵ de evvelce fakir bir İngiliz'di. Dünyanın altınları, hep dediğimiz o büyük sermaye, sa'y ve sebat sayesinde hâsıl olmuştur. Bizdeyse birçok adamlar hâlâ piyango isabet etse de zengin olsam hayaline düşüyorlar. Bu ataletten başka bir şey tevellüt etmiyor...¹⁰⁶

Bir müddet sonra İbrahim Efendi'yle de görüştüler. İbrahim Efendi'nin metin sözleri, gayet amik¹⁰⁷ bir hüsn-i ahlâk¹⁰⁸ ve sebatına şahit olan çehresi, faaliyet-i iktisadiye ve ziraiyesinin¹⁰⁹ pek büyük delili olan etvar¹¹⁰ ve harekâtı benim muteriz refikim¹¹¹ üzerine bir tesir-i müfit¹¹² hâsıl etti. Ben ne kadar memnundum. Çünkü o muannit¹¹³ muteriz refikime artık bizde de bir parasız bir adamın zengin olduğuna kanaat hâsıl eylemişti.

Muteriz arkadaşımın mağlubiyetini yüzüne karşı artık söylemeye lüzum görmedim. Çünkü böyle bir hareket yapmakla esasen fayda yerine birçok mazarrat¹¹⁴ tevlidine¹¹⁵ sebep olacaktım. Fakat karilerime¹¹⁶ şunu bütün mahzuziyetimle¹¹⁷ söyleyeyim: Evvelce tembel tembel bir köşede oturup yetişemediği birçok işler hakkında vahi¹¹⁸ tenkitler, mübahaseler¹¹⁹ açan, günlerini pek âtilane¹²⁰ geçiren arkadaşım, şimdi pek çok çalışıyor ve önüne gelene diyor ki:

“Efendim, zenginlik, saadet miras değildir ve olamaz. Çalışana, gayret edene saadet kapıları açık olduğunu ben gözlerimle gördüm. İsterseniz size güzel bir numune de ben gösterebilirim...”

103 Cenubi Amerika: Güney Amerika.

104 sahib-i iktisadi: iktisadi açıdan sahip.

105 John Beck (1843-1913): Almanya doğumlu Amerikalı iş adamı.

106 tevellüt etmek: doğmak.

107 amik: derin.

108 hüsn-i ahlak: ahlak güzelliği.

109 faaliyet-i iktisadiye ve ziraiye: zirai ve iktisadi faaliyet.

110 etvar: tavırlar.

111 refik: dost, arkadaş.

112 tesir-i müfit: faydalı etki.

113 muannit: inatçı.

114 mazarrat: zarar.

115 tevlid: ortaya çıkma.

116 kari: okur.

117 mahzuziyet: hoşnutluk, memnuniyet.

118 vahi: boş, manasız.

119 mübahase: tartışma, sohbet.

120 âtilane: âtil bir şekilde.

Kaynakça

AHMAD, Feroz (2020). *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, (çev. Nuran Yavuz). İstanbul: Kaynak Yayınları.

ERKEK, Mehmet Salih (2012). *Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat: 1887-1921*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ethem Nejat (1 Nisan 1329/14 Nisan 1913). “O Zengin ve Mesut Oldu”, *Toprak*, 2: 38-40.

Ethem Nejat (18 Nisan 1329/1 Mayıs 1913). “Kahraman Nuri”, *Çocuk Dünyası*, 6: 2-3.

Ethem Nejat (25 Nisan 1329/8 Mayıs 1913). “Kahraman Nuri”, *Çocuk Dünyası*, 7: 1-2.

Ethem Nejat (23 Mayıs 1329/5 Haziran 1913). “Kahraman Nuri”, *Çocuk Dünyası*, 11: 1-2.

Ethem Nejat (Teşrinievvel 1329/Ekim-Kasım 1913). “Bal Bahçesi”, *Yeni Fikir*, 17: 545-549.

Ethem Nejat (1 Kanunusani 1329/14 Ocak 1914). “Zengin Böcekçi”, *Yeni Fikir*, 19: 614-618.

Ethem Nejat (2001). *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*, (hzl. Faruk Öztürk), İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.

Ethem Nejat (2022). *Ütopik Hikâyeler*, (hzl. Bilgin Güngör-Nilgün Büyüker Güngör), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

İBRAHİMHAKKIOĞLU, Belkıs, “Bilgi, Millilik ve Değer Arasında Hangi Eğitim?”, Erişim tarihi: 15.12.2022, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/bilgi-millilik-ve-deger-arasinda-hangi-egitim-haber-1602062/>

Kubbealtı Lugatı, Erişim tarihi: 5.12.2022, <http://lugatim.com/>

Namık Kemal (2019). *Vatan yahut Silistre*, (hzl. Ezgi Aslan-Gönül Yüksel), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Nâzım Hikmet (2015). *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

SU, Ruhi, “Karadeniz Ağıtı”, Erişim tarihi: 14.12.2022, <https://simurg.info/2022/01/14/ruhi-su-karadeniz-agiti/>

“Şehzade Süleyman Marşı”, Erişim tarihi: 9.12.2022, http://tr.wikisource.org/wiki/Şehzade_Süleyman_Marşı

Tevfik Fikret (2004). *Bütün Şiirleri*, (hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ULU, Yavuz Sinan (2019). “Türkçü ve Eğitimci Bir Aydın Ethem Nejat’ın Bilinmeyen Öyküleri Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 67: 151-163.

Ekler

Ek-1: Ethem Nejat'ın A. Ferit ile Manastır'da çıkarmaya başladığı; “Bal Bahçesi” ile “Zengin Böcekçi” hikâyelerini yayımladığı Yeni Fikir dergisinin 19. sayısının kapağı.

Ek-2: Ethem Nejat'ın mesul müdürlüğünü yaptığı, “O Zengin ve Mesut Oldu” hikâyesini yayımladığı Toprak dergisinin 2. sayısının kapağı.

Ek-3: Ethem Nejat'ın “Kahraman Nuri” hikâyesini yayımladığı Çocuk Dünyası dergisinin 6. sayısının kapağı.

Çanakkale Muharebe Sahasında Yeni Tespitler

İsmail SABAH*

Özet

Gelibolu Yarımadası, Türk tarihinde birçok önemli olaya ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye geçişleri, boğaz kenarında olması sebebiyle denizlere ait birçok olay ve yakın tarihin en önemli olayları arasında görülen Çanakkale Muharebeleri bu sahada gerçekleşmiştir.

Bu çalışma, Gelibolu Yarımadasındaki bazı tespit ve değerlendirmeleri içermesi bakımından analitik bir araştırmadır. Araştırmada veri toplamak için literatür taramasıyla birlikte ilgili kurumların ve arşiv merkezlerinin kayıtlarından faydalanılmıştır. Ulaşılan Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belgeler araştırmacı tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Çalışma sonunda gerçekleşen tespitler ziyaret güzergâhına uygun olarak sırası ile paylaşılmıştır. Bu tespitler, Eceabat Merkez Camii, Ağdere'de metfun Safranbolulu Mehmet Çavuş, Kilitbahir Köyü içerisinde eski muhtarlık binası önünde bulunan Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesi, köy merkezinde şuan da mevcut bulunmayan Kırklar Camii ve yine Kilitbahir Köyü sınırlarında bulunan Saka Baba Dergâhı ve yine Kilitbahir Köyü sınırlarında yer alan Piyale Paşa Bahçesi (Havuzlar Mevkii) ve Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi ve son olarak Şahindere Şehitliği ile Alçıtepe Köyü arasında yer alan Şehit Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey hakkındadır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Gelibolu Yarımadası, Çanakkale Muharebeleri, Birinci Dünya Savaşı

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, ismailsabah@comu.edu.tr

New Findings On The Gallipoli Battlefield

Abstract

The Gallipoli Peninsula is a geography that has hosted many key scenes in Turkish history. Historical events such as the travel of the Ottoman Turks to Rumelia, various naval incidents due to its location by the Bosphorus as well as the Gallipoli Campaign, considered one of the most important events in recent history, took place in this geography.

This study presents an analytical research in that it offers some findings and evaluations on the Gallipoli Peninsula. To collect data, this study benefits from the records of the relevant institutions and archive centers and performs a literature review. The documents in Ottoman Turkish obtained were translated into modern Turkish by the researcher.

The findings revealed in this study are presented following the visit route. The findings are as follows: Eceabat Central Mosque, the buried Mehmed Çavuş of Safranbolu in Ağdere, the Damat Öküz Mehmed Pasha Fountain in front of the old mukhtar building in Kilitbahir Village, Kırklar Mosque in the village center, which was destroyed earlier, and Saka Baba Dervish Lodge located on the borders of Kilitbahir Village, and Piyale Pasha Garden (Near Havuzlar) on the borders of Kilitbahir Village, and the Chief Admiral Halil Pasha Fountain and lastly the martyr Major Medical Mehmet İsmail Bey located between the Şahindere martyrdom and Alçıtepe Village.

Key Words: Çanakkale, Gallipoli Peninsula, Gallipoli Campaign, the First World War

Giriş

Gelibolu Yarımadası, Türk tarihinde birçok önemli olaya ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye geçişleri bu yarımadadan gerçekleştiği gibi yakın tarihimizin en önemli olayları arasında görülen Çanakkale Muharebeleri de bu sahada gerçekleşmiştir. Geçmişin hatıraları, her yıl milyonlarca insanı Gelibolu Yarımadası'na çekmekte ve Çanakkale şehitlikleri ile yabancı mezarlıklar ziyaret edilmektedir. Burayı ziyaret eden insanların büyük çoğunluğu her ne kadar şehitlikleri ve yabancı mezarları ziyaret amaçlı geliyor olsa da bu ziyaret esnasında, güzergâhında yer alan tarihi yarımadanın diğer kültürel varlıkları hakkında da bilgi almaktadırlar. Bu nedenle tarihi yarımadadaki şehitlikler ile kültür varlıkları üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, anlatıların sağlam temele oturtulması için büyük önem arz etmektedir.

Resmi yazışmalarda ciddi muharebe günleri haricinde günlük ortalama üç yüz zayıatın olduğu ifade edilen¹ Çanakkale cephesi için aynı yazışmalarda her ne olursa olsun ihtiyaçlarının ve asker mevcudunun öncelikli olarak temin edileceği vurgulanmıştır. Müttefiklerin, öncesinde donanma gücü ile ardından da amfibi harekâtle İstanbul kapısını açma girişimleri, doğal olarak devlet yönetimi tarafından öncelikli ve acil bir mesele olarak değerlendirilmiştir. Devletin merkezine, bir anlamda varlığına gerçekleştirilen bu harekât neticesinde, İstanbul'a giden kapının açılmaması için hiçbir fedakârlıktan geri durulmamış bu noktada insan kaynakları da seferber edilmiştir. Dolayısıyla Çanakkale birçok birliğin muharebelere katıldığı, arkasında anı ve iz bıraktığı bir coğrafya olmuştur. Bu izlerin en önde geleni hiç kuşkusuz şehitliklerdir. Yine askerin ibadet edebilmesi için hizmete açılan bir cami/camiler, su ihtiyacının karşılanması için onarılan çeşmeler de bu izler arasındadır.

Bu çalışma ile Çanakkale muharebelerinin gerçekleştiği alanda son yıllarda gerçekleştirdiğimiz tespitler ve değerlendirmeler ziyaret güzergâhına uygun bir sıra ile paylaşılmıştır. Bu tespitler, Eceabat Merkez Camii, Ağdere'de metfun Safranbolulu Mehmet Çavuş, Kilitbahir Köyü içerisinde eski muhtarlık binası önünde bulunan Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesi, köy merkezinde şuan da mevcut bulunmayan Kırklar Camii ve yine Kilitbahir Köyü sınırlarında bulunan Saka Baba Dergâhı ve yine Kilitbahir Köyü sınırlarında yer alan Piyale Paşa Bahçesi (Havuzlar Mevkii) ve Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi ve son olarak Şahindere Şehitliği ile Alçıtepe Köyü arasında yer alan Şehit Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey hakkındadır.

1-Eceabat Merkez Camii (Ece Gazi Mescidi)²

Eceabat ilçe merkezinde yer alan Merkez Camii, üzerinde Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış kitabeyi barındıran camilerden biridir. Caminin iç giriş kapısının üstünde yer alan kitabe söz konusu camiye hizmete açan kişi ve tarihi hakkında bilgi vermesi açısından önemli bir kayıttır. Dolayısıyla tespit ve değerlendirmelere geçmeden önce kitabe metnini³ incelemek yerinde olacaktır.

Secdegah-ı Ece Gazi'ye gelüb eyle ibadet
Versin efkâr ki bir mecd ü ala Hâlik-i emced

1 ...ciddi muharebe günleri hesaba katılmazsa ortalama 5. Ordu'da her gün 300'e yakın muharebe zayıatı olmaktadır. Bundan dolayı 5. Ordu'da mevcut silah adedine göre kıtaatın hiçbir vecihle noksan kalmaması... *ATASE Arşivi*, Kls. 1889, Dos. 58. Fih. 1-54.

2 Bkz. EK 1, Merkez Camii Dış Görünüş

3 Bkz. EK 2, Merkez Camii Kitabesi

Ece'yi eyleyen ihya bu güzel beyt-i İlahi
Mîr Rami'nin eder namını elbette müebbed
Sâl-i maliyi okur masra'-i tarih-i nizamı
Görünür tamiyesiyle sene-i hicr-i Muhammed
Ece'nin kalbi ile söyledi tarihini hamem
Saçdı bir nur-ı hakikat Eceabad'a bu mabed
Sene 1330, Sene 1333 [Miladi: 1914-1915]⁴

Kitabe metnine dikkat edilecek olursa, Eceabat'a bir nur saçtığı ifade edilen mabedin Rami Bey'in namını sonsuzluğa taşıyacağı vurgulanmaktadır. Burada ilk değinilmesi gereken nokta, kitabe metninde ismi geçen Rami Bey'in kim olduğudur. 1914-15 yılında ibadete açıldığı anlaşılan camiye, savaşın kapıya dayandığı bir dönemde kim hizmete açılmış olabilir? Halkın can ve mal güvenliği endişesine düştüğü ve sonrasında tahliye edildiği bir yerde, kitabede ismi geçen Rami Bey ile aynı dönemde Eceabat Kaymakamı olan Rami Bey'in⁵ aynı kişiler olması uzak bir ihtimal değildir. Şöyle ki, Rami Bey, Çanakkale muharebelerinin tüm şiddetiyle devam ettiği günlerde, defalarca bombardımana maruz kalan ve bu sebeple yıkılarak harabeye dönen Eceabat'ın kaymakamlığını yürütmüş ve kendisinin Eceabat'taki görevi esnasında camii hizmete açılmıştır.⁶

Kitabe de ismi geçen Rami Bey ile Kaymakam Rami Bey'in ilişkisini kuvvetlendiren diğer bir husus ise söz konusu tarihlerde savaş hattına en yakın yerleşim yeri olan Eceabat'ın Kaymakamı olan Rami Bey'in orduya hizmetlerinden dolayı madalya ile taltif edilmiş olmasıdır.⁷ Bu sebeple Çanakkale muharebelerinin sivil kahramanlarından biri olduğu ortadadır. Orduya madalya ile taltif edilecek kadar hizmeti dokunan Rami Bey'in bu hayır işini de gerçekleştirmesi muhtemeldir. Hele ki, askeri birliklerin konuşlandığı Eceabat'ta askerinin dini vecibelerini yerine getirebilmesi için caminin hizmete açılmış olma olasılığı yüksektir.

Caminin ibadete açıldığı tarihe dikkat edilecek olursa, 19. Tümen⁸, 57. Alay⁹

- 4 İsmail Sabah, Tarihi Gelibolu Yarımadası'nda Geçmişten Günümüze Kalan Mezar Taşları ve Kitabeler, Ankara 2019, s. 178. Fe'ilâtün (Fâ'ilâtün) / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün vezniyle yazılan kitabe metninin son mısrası da ebced hesabıyla Hicri 1333 tarihi vermektedir.
- 5 Rami Bey 20 Ekim 1913 tarihinde Eceabat'a Kaymakam olarak tayin edilmiş ve 30 Aralık 1915 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür. Sonrasında Keşan Kaymakamlığı ve İstanbul Vilayeti Nüfus Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. BOA. BEO. 4224-316755 ve BOA. BEO. 4391-329289.
- 6 Rami Bey, II. Balkan Savaşı'nın hemen sonrasında Eceabat'a tayin olmuştur. Ancak bu tarihlerde Balkan Harbi'nin acılarına da şahit olduğu da gerçektir. Hatta şahit olmakla kalmayıp Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşması ile gündeme gelen mübadele konusunda oluşturulan komisyonda da görev almıştır. Osmanlı Hükümeti ile Bulgar Hükümeti'nin Türk-Bulgar halkının değişimi konusundaki, İstanbul Anlaşması sonrasında ortaya çıkan, uzlaşmacı tavrı çok geçmeden Trakya göçmenleri sorununu çözmek amacıyla yapılan görüşmelerin olumlu bir sonucu olarak müstakil bir protokol haline getirilecektir. Gülay Özgür, Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2008, s. 85. Bu sorunu çözmek için Türk ve Bulgar üyelerden oluşan karma bir komisyon oluşturulmuştur. Türk tarafı, Kırkkilise Mutasarrıfı Haydar Bey, Edirne Vilayeti Müllkiye Müfettişi Şükrü Bey, Kırkkilise İstinaf Müddei-i Umumisi Refik Bey, Edirne Vilayeti Jandarma Komutanı Refet Bey, Edirne Kaymakamı Aziz Bey, **Maydos (Eceabat) Kaymakamı Rami Bey**, Dimetoka Müddei-i Umumisi Emin Bey ve Erkanharbiye Miralayı Mahmut Bey tarafından temsil etmiştir. Necdet Hayta, Togay Seçkin Birbudak, Balkan Savaşları'nda Edirne, Ankara 2010, s. 129.
- 7 13 Eylül 1915 tarihli belgede Rami Bey'in 5. Ordu Komutanlığınca, taltifi lüzumunun bildirildiği görülmektedir. "*Orduya karşı filen sebk eden hidmet ve muavenetinden dolayı münasib suretle taltifi lüzumu Beşinci Ordu-yı Hümayûn Kumandanlığı'ndan bildirilen Eceabad Kaim-makâmı Rami Bey'in gümüş liyakat madalyasıyla taltifi bi'l-tensib irade-i seniyye layihası leffen takdim kılını...*" BOA. İ. TAL. 504-8/1. Söz konusu belgenin ekinde de madalya taltifine dair irade-i seniyye görülmektedir. "*Eceabad Kazası kaim-makâmı Rami Bey'e gümüş liyakat madalyası ita edilmiştir. Bu irade-i seniyyenin icrasına Dâhiliye Nazırı memurdur.*" BOA. İ. TAL. 504-8/2.
- 8 Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'in (Atatürk) komutası altında Çanakkale muharebelerinde çok büyük hizmetleri dokunmuş bir birliktir.
- 9 19. Tümen'e bağlı olarak Çanakkale Muharebelerine katılan 57. Alay neredeyse bu mücadelenin sembolü haline gelmiştir.

, 72. Alay, 9. Tümen ve 26. Alay gibi Çanakkale muharebelerinin öne çıkan birçok birliğine mensup asker ve subayın da yolunun Eceabat'tan geçtiği bir tarihtir. Dolayısıyla bu birliklere mensup askerlerin yeni hizmete açılmış camide ibadet etmiş olma olasılıkları da bulunmaktadır. Hatta 19. Tümen cerideleri içerisinde yer alan Eceabat'a ait bir krokide cami açık bir şekilde gösterilmiştir.¹⁰ Yine krokiye göre cami 19. Tümen Karargâhına çok yakındır.

Camiyi önemli kılan özellikler askerlerin burada ibadet etmiş olmaları veya Eceabat Kaymakamı Rami Bey'in¹¹ hizmete açmış olması ile sınırlı değildir. Cami, taşıdığı kitabeye de özeldir. Kitabe metninde de görüleceği üzere "Tamiyeli Ebced"¹² denilen usulde tarih düşürülen yarımada'daki tek kitabedir. Kitabe metninin son cümlesi olan "Saçdı bir nur-ı hakikat Eceabad'a bu mated" cümlesindeki harflerin sayısı değerleri hesaplandığında 1330 rakamını vermektedir. Hâlbuki kitabe metninde de belirtildiği üzere caminin inşa tarihi Hicri 1333 yılıdır. Bu durum ancak bir önceki satırda gizlenmiş anlamı bulmakla çözülebilmektedir. Bir önceki satırda "Ece'nin kalbi ile söyledi tarihini hamem" ifadesine dikkat edilecek olursa hamemin yani kalemin, tarihi Ece'nin kalbi ile söylediği ifade edilmiştir. İnşa tarihini net bir şekilde ortaya çıkararak olan şifre de bu cümlede yatmaktadır. Ece'nin kalbi olan "c" harfinin sayısı değeri olan 3, son satırın değeri olan 1330'a eklediğinde Hicri 1333 tarihi ortaya çıkmaktadır.

Özetle savaş yıllarında Eceabat Kaymakamı olan Rami Bey'in camiye inşa ettirmiş olma olasılığı, Çanakkale muharebelerine katılan askerlerin ibadet ettiği yerlerden biri olması ve "tamiyeli ebced" usulü ile tarihin düşürüldüğü bir kitabeye¹³ sahip olması Merkez Cami'yi ziyaret edilecek noktalar arasına koymaktadır.

2-Çanakkale Şehidi Safranbolulu Mehmet Çavuş

Çanakkale muharebelerinin gerçekleştiği saha, burada hayatını kaybetmiş binlerce insana ev sahipliği yapan bir alandır. 108 yıl geçmesine rağmen gerek Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı gerekse Üniversite çalışmaları neticesinde yeni şehitlikler veya muharebelere ait yapılar tespit edilebilmektedir. Bu tespitlerden biri de 2017 yılında, muharebeler esnasında yaralı askerlerin tedavilerinin yapıldığı olduğu Ağdere'de diri örtü temizliği yapmakta olan Alan Başkanlığı ekiplerince gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmaları gerçekleştiren ekip, Ağdere'de çalılarının arasında devrik halde bulunan bir mermer parçasına tesadüf etmiştir.¹⁴ Mermer parçası kaldırdığında üzerinde yer alan Osmanlıca ifadelerden bir mezar taşı olacağını değerlendiren ekip, durumu Başkanlığa bildirmiştir. Bu değerlendirme üzerine Alan Başkanı Sayın İsmail Kaşdemir, o dönemde özel kalem müdürlüğü görevini yürüten Sayın Cihan Bayralı ile tespit edilen mezar taşının yanına gidilmiş ve Öğr. Gör. İsmail

10 Bkz. EK 3, 19. Tümen Ceridelerinde Ece Gazi Mescidi

11 Rami Bey'den bahseden diğer bir kaynak ise İzzettin Çalışlar'ın "On Yıllık Savaş" başlığı ile yayımlanan not defterleridir. İzzettin Çalışlar'ın hatıralarından, 16 Mayıs, 25 Haziran, 17 Temmuz ve 30 Ağustos tarihlerinde Eceabat Kaymakamının 4 kez cepheyi ziyaret ettiği görülmektedir. Örneğin İzzettin Çalışlar, hatıratının 25 Haziran gününde "...Maydos Kaymakamı misafir geldi..." 17 Temmuz gününde ise "...Gelibolu Mutasarrıfı Süreyya ve Maydos Kaymakamı Rahmi Bey, Kemal (Atatürk) Bey'e misafir geldiler gece bizde kaldılar" der. İzzeddin Çalışlar (haz.), On Yıllık Savaş, Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, İstanbul 2010, s. 117 ve 122. Burada dikkati çeken ise Eceabat Kaymakamından "Rahmi" ismiyle bahsedilmesidir. Ancak hem tayin hem de taltif konusundaki belgede kaymakamın ismi çok açık bir şekilde "Rami" olarak görülmektedir. Hatıratında sehven "Rahmi" olarak yazıldığı veya tercüme edildiği düşünülmektedir. Burada dikkati çeken esas konu Rami Bey'in sürekli cepheyi ziyaret etmesi ve subaylarla yakın ilişki kurmuş olmasıdır.

12 Harflerin sayısı değerlerinin toplamının, istenen tarihi vermediği durumlarda, bir önceki mısradaki sonuca kaç eklenip çıkarılacağı açık veya gizli olarak belirtilir ki, bu tür tarihlere de "tamiyeli tarih" denir. İsmail Yakıt, "Yakut'un Kendi Seyahatlarına Düşürdüğü Tarihler", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 39, 2009, s. 212.

13 Söz konusu kitabenin Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı ekiplerince restorasyonu gerçekleştirilmiş ve caminin giriş kapısına ziyaretçilerin bilgi alabilmesi amacıyla bir bilgi panosu konulmuştur.

14 Bkz. EK 4, Bulunan Mermer Mezar Taşı

Sabah tarafından kitabe metni günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Söz konusu okuma sonrasında, mezar taşında yer alan ifadelerin eşine az rastlanır türden olduğu fark edilmiştir.

İhvana
Bakup sanmayın ki ben öldüm
Değil ancak askerin son rütbesin buldum
Din ve vatanımız yaşaması için Türkün
Bilin ki kardeşler en şerefli dir bu ölüm
42. Alay'ın 2. Tabur'undan Zağferanbolulu (Safranbolulu)
Kalıpçı Ali usta mahdumu Mehmet Çavuş
Ruhuna Fatıha 25 Temmuz 1331 [Miladi: 7 Ağustos 1915]

Mezar taşında yer alan ifadeler değerlendirildiğinde, “ihvana” yani dostlara hitabıyla başladığı görülmektedir. “Bakup sanmayın ki ben öldüm” cümlesiyle Bakara Suresi'nin 154. Ayetine (Allah yolunda öldürülenler için “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz) atıf yapılmaktadır. Devamında ise “askerin son rütbesine” yani şehitliğe ulaşıldığı ifade edilmiştir. Son olarak ise bu uğurda ölümün en şerefli ölüm olduğu belirtilmiştir.

Anlam yüklü ifadeler içeren mezar taşı ve kabir, tespitin ardından Alan Başkanlığı tarafından düzenlenerek ziyarete açılmıştır¹⁵. Çevre düzenlenmesinin ardından Safranbolulu Mehmet Çavuş ile ilgili bilgiler kamuoyu ile paylaşılmış ve basında haber olmuştur. Söz konusu haberlerden sonra Mehmet Çavuş'un torunları Alan Başkanlığı ile iletişime geçmiş ve muharebelerin üzerinden geçen 102 senenin ardından Mehmet Çavuş'un torunları dedelerini ziyaret etmiştir. Bu ziyareti önemli kılan bir diğer nokta ise aile arşivinden Mehmet Çavuş'un fotoğrafının da çıkmış olmasıdır. Aradan geçen 102 yılın ardından (2017 yılında) Mehmet Çavuş'un hem mezarı hem de fotoğrafı gün yüzüne çıkmıştır¹⁶.

Kazım Karabekir komutasındaki 14. Tümen'in Nuri Diriker komutasındaki 42. Alay'ının Ahmet Süreyya Bey komutasındaki 2. Taburuyla 5 Ağustos 1915 tarihinde saat 2.30'da Kereviz dereindeki birinci hat siperlerine giren Mehmet Çavuş, müttefiklerin 6-10 Ağustos tarihlerinde gerçekleştirecekleri Arıburnu ve Suvla harekâtına destek ve Türk birliklerini tespit etmek amacıyla Seddülbahir mıntıkasında gerçekleştirdikleri taarruzlarda yaralanmış ve Ağdere'ye taşınmıştır. Yarasının ölümcül olması sebebiyle burada şehit olmuş ve mezarın bulunduğu alana defnedilmiştir¹⁷.

3- Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesi

Kilitbahir Köyü eski muhtarlık binası önünde, Gelibolu yarımadasının en büyük çeşmelerinden biri bulunmaktadır. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 13.11.1980 tarih ve 12331 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenen çeşme, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir kitabeyi taşımakla birlikte ne zaman ve kimin tarafından asıldığı bilinmeyen mermer bir bilgi panosunu da taşımaktadır. Söz konusu mermer panoda “3. Ahmet'in

15 Bkz. EK 5, Şehitliğin Düzenlenmiş Hali

16 Bkz. EK 6, Aile Arşivinden Safranbolulu Mehmet Çavuş

17 Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabah, İsmail, “Çanakkale Şehidi Safranbolulu Mehmet Çavuş”, #tarih Dergisi, S. 93, Ağustos 2022, s. 82-85.

damadı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa yüce yaratılıştaki Hazreti Muhammed'in himmet ve yardımları ve Padişah 3. Ahmet'in emirleri ile mahşer gününün halini düşünüp Allah yolunda susamışlara bu güzel çeşmeyi yaptırdı Fatiha Hicri 1136 Miladi: 1722” ifadeleri yer almaktadır¹⁸ . Osmanlı Türkçesi olan kitabe metni ise aşağıdaki gibidir.

Lutfile dâmâd-ı Sultan Ahmed-i âlî-nihâd
Ya‘nî hem-nâm-ı Muhammed mazhar-ı lutf-ı cemîl
Teşne-gân-ı rûz-ı mahşer hâlini fikr eyleyüb
Kıldı bu âb-ı zülâli reh-i Mevlâda sebîl
Sâki-yi cennet didi târihin İbrahim anın
Bu sebîlçün cezâ“ aynen tusemmâ selsebîl
Hicrî 1023 [Miladi: 1614/15]¹⁹

Kitabe²⁰ metnini dikkatlice incelediğimizde çeşmeyi yaptıran kişinin Sultan Ahmed'in damadı olduğu ve Muhammed (Mehmed) ile hem-nâm yani adaş olduğu görülmektedir. Burada yanlışlığı sebep olan ve çeşmenin Damat İbrahim Paşa tarafından yapıldığı zannının oluşmasına sebep olan ise sondan bir önceki satırda geçen “İbrahim dedi onun tarihini” cümlesindeki İbrahim ismidir. Hâlbuki buradaki İbrahim, kitabe metninde de ifade edildiği gibi son satırda ebced hesabıyla çeşmenin tarihini düşüren kişinin adıdır. Çeşmeyi yaptıran kişinin Muhammed ile adaş olan kişinin olduğu açıkça ifade edilmiştir. Muhammed isminin Türkçe karşılığının Mehmed olduğu göz önünde bulundurulacak olunursa bu çeşmeyi Sultan Ahmed'in damadı Mehmet'in yaptırdığı ortaya çıkacaktır.

Ayrıca çeşme üzerinde Hicri 1023 Miladi 1614-15 tarihi çok açık bir şekilde okunmaktadır. Bu tarih Damat Öküz Mehmet Paşa'nın²¹ sadrazamlık yıllarına denk gelmektedir. Damat İbrahim Paşa'nın ise doğum tarihi 1660 senesidir. Bu durumda çeşme İbrahim Paşa'nın doğumundan 46 sene önce inşa edilmiştir. Dolayısıyla İbrahim Paşa'nın bu çeşmeyi yaptırmış olma olasılığı bulunmamaktadır.

Öküz Mehmet Paşa, kaptan-ı deryalık ve sadrazamlık gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Kaptan-ı deryalık görevi esnasında Çanakkale Boğazı'ndan çok defa geçmiştir. Birçok mal ve mülke sahip olan Paşa'nın hayır eserleri de çok fazladır. Bu mal varlığı arasında Çanakkale'de de birçok mülk bulunmaktadır. Bunlar; Kal'a-i Sultaniye de iki bab dükkân, sahil-i bahrda kahvehane ve bir oda ve bir menzil ve kasaba hamamının kurbinde bir kahvehane ve ona muttasıl iki bab dükkân ve yine Kal'a-i Sultaniye de satın aldığı dükkân ve yine aynı mahalde satın aldığı dükkân ve kahvehanedir²² . Dolayısıyla servetinin bir kısmını hayır işlerine harcadığı ve Çanak

18 Bkz. EK 7, Yanlış Bilgiler İçeren Mermer Pano

19 İsmail Sabah, Tarihi Gelibolu Yarımadası'nda Geçmişten Günümüze Kalan Mezar Taşları ve Kitabeler, s. 302.

20 Bkz. EK 8, Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesi Kitabesi

21 İstanbul'da Karagümrük'te öküz nalbantlığı yapan ve vakfiyesine göre adı Ali olan ustanın oğludur (babasının ismi Osmanlı tarihlerinde genellikle Kara Hasan olarak geçer, bu adı Atâî Kara Hüseyin şeklinde kaydeder, “Kara” lakabı ve daha çok muhaliflerinin yakıştırması sonucu babasının mesleğinden hareketle “Öküz” lakabıyla da anılır... Sultan I. Ahmet döneminde vezirlik ve beylerbeyliği gibi görevlerde bulunmuş ve Mısır'daki hizmetleri padişah tarafından takdir edilerek İstanbul'a çağırılmıştır. I. Ahmet'in kızı Gevherhan Sultan ile evlenerek saraya damat olmuştur Damat Öküz Mehmet Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mahmut Ak, “Mehmet Paşa, Damad”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 28, 2003, ss. 504-505. 1611 yılında Halil Paşa'nın yerine kaptan-ı deryalığa getirilmiş ve Kaptan-ı derya olarak ilk önce Sayda ve Beyrut kıyılarında ayaklanan Mançoğlu ailesini tedip ederek yörede düzeni sağlamıştır. Enes Ağar, “Öküz Mehmet Paşa'nın Kafkasya Seferi”, Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Kafkasya Özel Sayısı, C. 2, Kasım 2017, s. 3.

22 Rukiye Eser Gültekin, Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi, Ankara 2001, s.166.

kale ile de yakın bir ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak söz konusu çeşmenin inşa edildiği tarihte Sultan I. Ahmet'in Mehmet isimli tek damadı olan ve özellikle "damat" lakabıyla anılan Öküz Mehmet Paşa'nın inşa ettirdiği açıktır. Dolayısıyla köy caddesinden geçerek gerçekleşen ziyaretlerde çeşme²³ üzerindeki bilgi panosunun yanlışlığına dikkat ederek ziyaretçilerin doğru bilgilendirilmesi önemlidir²⁴.

4-Kırklar Camii

Kırklar Camii, günümüzde var olmayan ancak tamamen yıkılıp yok olmadan önce Kilitbahir köyü meydanında, Kilitbahir kalesinin arkasında yer almış bir camidir. Günümüze kadar ayakta kalmayı başaramamış olan cami sadece eski fotoğraflarda minaresinden seçilebilmektedir²⁵. Camiden geriye kalan tek parça olan kitabesine ve arşiv belgelerine göre camiyi inşa ettiren Gelibolulu Kutb Ömer Efendi'dir.

Kırklar Camii ile ilgili en önemli kayıt 24 Eylül 1902 tarihli caminin onarım talebini içeren belgedir. Söz konusu belge gerek Kırklar Camii gerekse köyde mevcut diğer camiler hakkında detaylı bilgi vermesi açısından önemlidir. Söz konusu belgenin ilgili kısımlarının transkripsiyonu ise aşağıdaki gibidir.

Karyemiz Ecebad kazâsı dâhilinde ve boğaz sâhilinin Rumeli cihetinde vâki' Kilitü'l-bahr kasabası olub el-yevm Bahr-i Sefid Boğazı Topçu İkinci Alayı'nın alay merkezi bulunarak üç topçu bir de istihkâm taburları takriben bin altı yüz kişi kadar asâkir-i şâhâne mevcûduyla kasabamıza bir zînet-i hârîka bahş ettikten başka sakine-i belde üç yüz hâne kadar bir ahâli teşkil eder. Cünûd-ı cenâb-ı mülûkâneleriyle ahâli kullarının def'-i atş ve te'mîn-i ihtiyâcları zımında mahz-ı hayrât-ı seniyye-i mülûkânelerinden olarak geçen sene kasaba-i mezkûrun meydân mevki-i ra'nâsına nâm-ı nâmî-i hümâyûnlarına binâen ve ihyâ buyurdıkları çeşme-i hayât-fezâsıyla karyenin umrân ve intizâmına asr-ı hazıraya gıpta-âver-i terakki bir sûret-i arz ve irâe eylerse de edâ-yı ferîza-i salât emrinde tahaşşüd eden iki bin kişiye karîb bir cemm-i gafirin ibâdet-gâhı bulunan üç câmi'-i şerîfden Kilitü'l-bahrin en mütehib noktasında ve mezkûr çeşme karşısında Kırklar câmi nûr-ı lâmi'yle şöhret-şî'âr harâbe-zâr olan meydân câmi'-i şerîfi bugün kapalıdır.

Câmi'-i mezkûrun hiçbir taraftan îrâd u akârı ve emr-i ta'mîr ve inşâyâ meşrûr bir günâ vakfiyye-i medârı olmamağla asırlarca vakıfdan ta'mîr görmediğinden ve halen çöküb yıkılmak ihtimâlisine ve belediyece icrâ kılınan mu'âyene-i fenniyesine mebnî ol-bâbda verilen raport üzerine bundan iki sene evvelsi hükûmet-i mahalliye tarafından seddiyle ahâli ve asâkir-i şâhânenin duhûlü men' edilmiş idi.

Cedd-i emced-i pâklarından cennet-mekân Sultân Fâtih Mehmed Hân aleyhi rahmeti Rab-bihi'l-gufrân hazretleri nâm-ı nâmîsiyle ve evliyâ-yı kibârdan kasaba-i mezkûrda defn-i hâk-ı ıtır-nâk Sultân Câhidî hazretleri nâmına türbeleri ittisâlinde vâki' işbu iki câmi'in takriben mevcûdu arz ve beyân edilen ahâli ve asâkir-i şâhâneyi isti'ab edemediğinden mevsim-i sayfin harâretli ve şitânin berk ü bârân ve berüdenli günlerinde ve hele a'yâd-ı mübârekelerde çarşu ve mahallât içerülerine kadar saflar teşkil eden cemaât-i müslimîn gelüb geçen yolculara bir vaz'-ı hazîn irâe eyler.

Mezkûr câmi'-i şerîf Gelibolulu Kutb Ömer Efendi nâmında bir zâtın âsâr-ı hayriyyesinden olub fakat vaktiyle her nasılsa meşrûr kılınamayan medâr-ı vakfiyyesi mefkûdiyyetinden

23 Bkz. EK 9, Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesinin Günümüzdeki Hali

24 Bkz. EK 10, Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesinin Eski Hali

25 Bkz. EK 11, Tarihi Fotoğrafta Kırklar Camii

nâşi şimdiye kadar şunun bunun i'ânesiyle ta'mîr ve idâme edilebilmiş binâen-aleyh kazâmız kâim-makâmı Mehmed Ali Bey'in mesâ'î-i mukdim-âne ve âsâr-ı vezâif-perverânesi hasebiyle merci'ne kerrâtle beyân-ı hâl edildiği işitilmişken semere-i hasenesinin henüz sâha-i zuhûr olmadığına bakılırsa gerek evkâf-ı hûmâyun nezâretinde ve gerekse mülhâkatında bu câmi'-i şerîf hakkında bir gûnâ kayd ve ma'lûmâta zafer-yâb olunamadığından husûs-ı mezkûrun ihtimâli kâle bile alınmadığı şübheden ba'id olamaz.

Maa-hazâ bulunduğumuz devr-i celil-i feyyâz-âne içerüsündeki umrân ve terakki asâr-ı sâlifeye nisbet edilecek olunursa memâlik-i mahrûse-i şâhânelerinin bugün sâye-i ma'mûriyyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde her köşe ve bucağında gösterdiği rûh-ı intizâm asr-ı hazıra-i seniyyelerinin bir devr-i teceddüd olduğunu beyân ve iş'âr eder.

Bu devr-i dil-ârâ-yı teceddüd ve bedâiyi'-kârî arasında bâ-husûs nâm-ı nâmî-i hazret-i şehriyârîlerine mebnî çeşme-i ra'nâ karşusunda arz-ı harâbe-zârıyla bu levha-i hayr-ı mübeccelin nizâm-ı şafak-ı intizâmına zıll-ı ... aks ettiren ve husûsuyla saflarca ahâli ve cünûd-ı şâhânenin beş vakitte emr-i ferâiz-i İlahîden dolayı yollar arasında çamurlar üzerinde edâya mecbûriyyet veren işbu câmi'-i şerîfin bir cüz'iyet dâiresinde ... inşâ ve i'mârî lutf-i müsaâde-i girân-bahâsıyla dil-şâd buyrulduğumuzda zâten edâsıyla mükellef olduğumuz da'vât-ı hayriyyet-âyât-ı zıll-ı İlahîlerini tekrâr ederek bunun ilâ-yevmü'n-nihâye bi'l-cümle ahâli kulları elsin-i şükranında dâir ve kemâl-i fahr ve minnet-dârîde sâir olacakları ma'rûzdur. Ol-bâbda ve katbe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i men leh-ül emrindir. Fî 11 Eylûl sene 318 [24 Eylûl 1902]²⁶

Devrin padişahı II. Abdülhamid'e övgüler ile başlayan belge, mevcut hükümdar zamanında vücuda getirilen eserlerden örnekler vererek aynı himmeti Kırklar Camii için de beklediklerini vurgulayarak başlamıştır. Köyü konumu ve durumu hakkında verilen detaylı bilgilerden askeri bir birliğin burada konuşlu olduğu görülmektedir. Nitekim köyde mevcut Osmanlı mezar taşlarında da bu durumun birçok örneği mevcuttur. Bu örnekleri bir tablo halinde vermek gerekirse karşımıza aşağıdaki gibi bir tablo çıkmaktadır.

Mezar taşında “Bahr-i Sefid Boğazı İkinci Topçu Alayı” ibaresi geçen kişiler

	İsmi	Vefat Tarihi	
		Hicrî	Miladi
1	İkinci Tabur Kolağası Sâbıkı İsmail Hakkı Efendi	1319	1901-2
2	İsmail Hakkı Efendi halîlesi Fatma Saniye	1314	1896-7
3	Alây Kâtibi Tevfik Efendi'nin Vâlidesi Ayşe	1286	1869-70
4	Üçüncü Taburun cerrâh el-Hâc Osman Efendi'nin ehli Emine Hânım	12 Muharrem 1310	6 Ağustos 1892

26 BOA. Y. PRK. EV. 3-65.

5	Dördüncü Tabur Kâtibi Sabit Efendi'nin kerîmesi merhûme Tevhîde Hânım	14 Şa'bân 1298	12 Temmuz 1881
6	Alây emînlerinden Yusuf Efendi	1303	1885-6
7	Alây Emîni Müteveffâ Yusuf Efendi'nin Zevcesi Hatice Hânım	1315	1897-8
8	İkinci Taburun Üçüncü Bölüğü Yüzbaşılardan Bayramiçli Ali Ağa	29 Rebû'l-âhır 1295	2 Mayıs 1878
9	Dördüncü Taburu Binbaşı Ahmed Nureddin Efendi	1324	1906-7
10	Dördüncü Taburunun Birinci Yüzbaşısı Ali Ağa'nın mahdûmu Mustafa	1291	1874-5
11	Dördüncü Tabur cerrâhı Genç Osman Efendi	1297	1879-80
12	Kolağası Hâcî Osman Ağa'nın kerîmesi Şerife Hânım	15 Şevvâl 1295	12 Ekim 1878
13	Alây mîr-livâsı Mehmed Paşa-zâde Yüzbaşı İsmail Bey	Şa'bânü'l-muazam sene 1322	Ekim/Kasım 1904
14	Alây emîni Hâcî Hakkı Efendi-zâde Muhammed Şâh Rıza Efendi	Fî 26 Şevvâl Sene 1297	1 Ekim 1880
15	Birinci Taburunun İmâmı Abdurrahman Efendi'nin Kerîmesi Emine Şerife Hânım	1293	1876-7
16	Alây Emîni Hâcî Hasan Efendi	1317	1899-900
17	Üçüncü Tabur Bölüğü Bir dahi Takım İkincide idi Şanlı kahramân Konyalı Muhammed bin Mestan	1321 Muharremü'l-haram	Mart/Nisan 1903
Bunların haricinde birçok farklı rütbe ve farklı birlik isimlerinin geçtiği mezar taşı da mevcuttur.			

Yaklaşık 300 hanelik bir ahali ve yine yaklaşık 1600 askerden oluşan nüfusun yaşadığı bir köyde, mevcut Fatih Camii ve Cahidi Sultan (Hızır) Camii'nin ihtiyacı karşılayamadığı görülmektedir. Ancak bu belgede dikkati çeken diğer bir husus ise köyde mevcut Tabip Hasan Camii'nden bahsetmemesidir. Bunun nedeni o tarihlerde

bu caminin de tamire muhtaç olduğu için kullanılamamasıdır²⁷. Tüm bu nedenlerle kullanıma müsait olan iki caminin köyün ihtiyaçlarını karşılayamadığı özellikle mübarek günlerde insanların yollarda namaz kılmak zorunda kaldığı belirtilmiş ve mevsim koşullarının da (kışın soğuk yazın sıcak günleri) bu sıkıntıları arttırdığı, bu sebeple insanların ibadetlerinde zorluklar yaşadığı vurgulanmıştır.

Ayrıca Kırklar Caminin bu zamana kadar hayırsever insanların bağışları ve destekleriyle ayakta kalabildiği ve hali hazırda yıkılmak tehlikesi olduğundan belediyece girişin yasaklandığı dikkatleri çekmektedir. Caminin gelir kaynağının ve bir vakıfla bağının olmaması nedeniyle yardıma ihtiyaç olduğu da görülmektedir. Caminin köy içindeki konumunun da tarif edildiği görülmektedir. Bu tarife göre cami, köyün en güzel mevkiinde devrin hükümdarı tarafından geçen sene inşa edildiği vurgulanan çeşmenin²⁸ karşısında, köy meydanındadır. Nitekim günümüzde camiden geriye sadece kitabesi²⁹ kalmıştır. Ve bu kitabe sayesinde caminin akıbeti hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Her ne kadar arşivde bu talebe dair bir cevaba tesadüf edilememiş olsa da kitabe metninden caminin Tahsin Efendi namında bir hayırseverin desteği ile onarım gördüğü anlaşılmaktadır.

Virdi Kilidü'l-bahre şân bu ma'bed-i kudsi nişân
Miftâh-dârı kalb ü cân Tahsine şâyân câmi'i
Birçok zamân mesdûd iken cem'iyeti mefkud iken
Virânedden ma'dûd iken gör şimdi feyz-i lâmi'i
Nâmı gibi Kırklar güvâh meydâne geldi secde-gâh
Beş vakt tâat iktinâh eyler duâ-yı sâmi'i
Kutbî Ömer bânisidir Tahsin anın sânisidir
Bir hâl-i şükrânisidir bâng-i minâr-ı bâri'i
Berk urdi vahdâniyyeti açıldı târîh âyeti
Tahsîn Efendi himmeti bâb eyledi bu câmi'i³⁰

Üzerinde rakamla tarihin verilmediği kitabede, metnin son cümlesinin ebced değeri olan Hicrî 1320 tarihi, Miladi 1902-3 yıllarını vermektedir. Yukarıdaki belge tarihi ile aynı yıllara denk geldiği görülen onarım kitabesinden hareketle, caminin onarım talebinin kabul görmediği ve bunun üzerine Tahsin isminde bir kişinin desteği ile onarıldığı yorumu yapılabilmektedir.

Nitekim köy sakinlerinden 1940 doğumlu Emin Ok bu cami hakkında: *çok muazzam şamdanları vardı. Buradaki şamdanların bir benzerini başka bir camide görmedim. Bu şamdanlar alındı götürüldü ama kimin aldığını bilmiyorum. O tarihlerde küçüktüm. Kapıdan girer girmez içerde sağ tarafta küçük bir oda vardı bu odada bir astsubay olan ve usta bey derdik, iki kızı ile burada kalırdı. İçerde solda minareye giriş kapısı vardı. Cami Tabip Hasan Camii'nden büyüktü. Yaklaşık 250 kişi burada namaz kılabilirdi. Caminin bahçesi veya haziresi yoktu. Ben bildim bileli cami harap durumdaydı, görevli bir imamı yoktu. Caminin harap durumundan dolayı ibadete kapalı idi ama caminin bakımı veya ilgileneni olmadığı için kapıları açıktı. Herkes içeriye girip çıkabilirdi. Hatırladığım kadarı ile 1952-3 tarihlerinde çeşme*

27 Tabip Hasan Camii kitabesine göre 1907 yılında yeniden ibadete açılmıştır. Bkz. İsmail Sabah, Tarihi Gelibolu Yarımadası'nda Geçmişten Günümüze Kalan Mezar Taşları ve Kitabeler, s. 314.

28 Bu çeşme günümüzde hala ayakta. Dört tarafında kitabesi olan çeşmenin üç tarafında Kur'an-ı Kerim'den su ile ilgili ayetler bulunmaktadır. Dördüncü yüzündeki kitabesi ise kazanmış olduğundan ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Bu belgede yer alan ifadelerden çeşmenin 1901 senesinde Sultan II. Abdülhamid devrinde inşa edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bkz. İsmail Sabah, Tarihi Gelibolu Yarımadası'nda Geçmişten Günümüze Kalan Mezar Taşları ve Kitabeler, s. 310-312.

29 Bkz. EK 12, Kırklar Camii Kitabesi. Bu kitabe Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı ekiplerince restore edilmek üzere alınmıştır.

30 Kitabe metni müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün vezniyle yazılmıştır.

tehlikesi edeniyle yetkililer tarafından yıkıldı. Cami kare şeklinde tek katlı bir cami idi” ifadelerini kullanmıştır.

5- Saka Baba Dergâhı

Ziyaret güzergâhında yer alan kültür varlıklarından biri de Saka Baba Dergâhı’dır. Bu başlık altında da Kadir/Kadri Baba ismiyle anılan ve çalışmalarımız sonucunda Saka Baba Dergâhı olduğu tespit edilen tekke hakkındaki tespit ve değerlendirmeler paylaşılacaktır³¹.

Söz konusu tekke Kilitbahir Köyü sınırlarında Yıldız Tabyasının alt kısmında Çanakkale Boğazına nazır yamaçlarda bulunmaktadır. Tekkenin ne zaman faaliyete başladığına dair bir kaynak bulunmuyor olsa da ismini tekkeye veren Saka Baba’nın mezar taşındaki³² ölüm tarihi, en azından tekkenin ne zamandan beri ibadete açık olduğuna dair ipucu vermektedir. Saka Baba’nın mezar taşında ise aşağıdaki ifadeler yer almaktadır.

Yâ Hû
Merhûm Kırkların Saba Buba
Ruhuna Fatiha
Sene 1180 [Miladi: 1766-7]³³

Saka Baba’nın vefat tarihinden hareketle tekkenin 18. yüzyıl ortalarından itibaren faaliyette olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Tekke ile ilgili diğer önemli bir konu ise zaman içerisinde Saka Baba isminin unutulması olarak “Kadir Baba Tekkesi” olarak anılmamasıdır. Literatürde söz konusu tekke bu isimle zikredilmektedir. Bu sorunun kaynağına dair maalesef bir belge bulunmamaktadır. Tekke isminden Kadir Baba Tekkesi olarak bahseden kişiler arasında 1915’te Çanakkale Muharebelerine iştirak eden Münim Mustafa’da (Pekselek) vardır. Münim Mustafa’nın hatıratı sayesinde 1915’te Çanakkale Muharebeleri esnasında askerlerin bu tekkeye uğradıklarını ve dinlenip, yemek yediklerini öğrenmekteyiz³⁴. Münim Mustafa bu tekkede, görev yaptığı 30. Alay subaylarına harp madalyası dağıtırken bir de fotoğraf³⁵ çekmiştir. Bu fotoğraf ve hatırat sayesinde 1915 senesinde tekkedeki bina yapılarından en azından birinin sağlam bir şekilde ayakta durduğunu görebilmekteyiz.

Bu başlıktaki amacımız, bahsedildiği üzere tekke isminin “Saka Baba Dergâhı” olarak literatüre geçmesidir. Cumhurbaşkanlığı’na bağlı Osmanlı Arşivi’nde yer alan ve zâviye-dâr tayiniyle ilgili bir belge de bu durum açıkça görülmektedir. Söz konusu belgede³⁶ yer alan “Kilidü’l-bahr Kal’ası kurbinde vâki’ e’izze-i kirâmdan Saka Baba nâm azizin zâviyesinde ” ifadeleri çok açık bir şekilde Kilitbahir Kalesi’nin yakınındaki tekkenin Saka Baba ismiyle anıldığını göstermektedir. Saka Baba ismine sadece belgelerde değil aynı zamanda tekke haziresindeki mezar taşlarında da tesadüf edilmektedir. Örneğin Muhammed Arif Dede’ye ait mezar taşında³⁷ kendisinin “Saka

31 Bkz. EK 13, Saka Baba Dergâhının Günümüzdeki Hali

32 Bkz. EK 13, Saka Baba Dergâhının Günümüzdeki Hali

33 İsmail Sabah, Tarihi Gelibolu Yarımadası’nda Geçmişten Günümüze Kalan Mezar Taşları ve Kitabeler, s. 370.

34 Alayın ziyafeti Kadir Dede denilen çamlık içinde yapılması mukarrerdi. Ale’s-sabah oraya gitmişim. Öyleye kadar her şey hazırlanmıştı. Alay zabitanı, müteakiben fırka kumandanı erkân-ı harbiyesiyle geldiler. Bulduğumuz yer yüksek ve çamlar içinde olduğundan denize karşı manzarası fevkalade güzeldi. Hakikaten Avrupa’da bulunduğum sırada orada bile eşine tesadüf edemedim. Bu güzel manzarayı herkes seyrettikçe bir inşirah hissediyordu. Ahmet Yurttakal (haz.), İhtiyat Zabiti Münim Mustafa’nın Harp Hatıraları, Kanal Seferi’nden Çanakkale’ye, İstanbul 2018, s. 133.

35 Bkz. EK 15, Münim Mustafa Pekselek Tarafından Çekilmiş Fotoğraf

36 BOA. C. EV. 607-30614

37 Bkz. EK 16, Muhammed Arif Dede’ye Ait Mezar Taşı

Baba Dergâhı'nda postnişin olduğu görülmektedir. Saka Baba Dergâhı ifadesi hazirede yer alan toplam 14 mezar taşının dördünde görülmektedir. Hatta Saka Baba ismine yarımada'nın en uç noktası olan ve 1915 yılında İngilizlerin ana çıkarma noktalarından biri olarak belirlediği Tekke Koyunda da tesadüf etmekteyiz. Tekke koyundaki mezar taşlarında karşımıza çıkan "Postnişin-i Saka Meşk" ve "Saka Meşk Baba'nın gülü" ifadeleri koya da ismini veren tekkenin Kilitbahir'deki Saka Baba'ya bağlı bir tekke olduğunu göstermektedir.

Bektaşî tekkesi olan Saka Baba Dergâhı, 1826 yılında Bektaşîliğin yasaklanması ile bir dönem Kadiriye Tarikatı idaresine geçse de bir süre sonra tekrardan ilk hüviyetine dönmüştür. Tekkenin gerçek isminin unutulması Kadir Baba ismiyle anılması bir dönem idaresi altında kaldığı Kadiriye Tarikatı neticesinde olduğu değerlendirilmektedir. Bektaşîliğin yasaklandığı ve birçok Bektaşî tekkesinin yıkıldığı bir dönemde söz konusu yapının bu şekilde ayakta kalmış ve faaliyetlerine devam etmiş olduğu da değerlendirilmektedir. Tekkede mevcut koşullarda ayakta kalan tek yapı ise türbesidir³⁸.

6- Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi ve Piyale Paşa Bahçesi (Havuzlar Mevkii)

Gelibolu Yarımadası antikçağ savaşlarından Çanakkale muharebelerine, antik yerleşimlerden modern yerleşimlere kadar birçok olay ve kültüre ev sahipliği yapmış nadir alanlardan biridir. Uzun ve farklı geçmişi sayesinde birçok iz ve kalıntıyı barındıran önemli bir coğrafya olma özelliği de taşımaktadır. Bu çalışma ile her yıl çok sayıda insanın Çanakkale Şehitliklerini ziyaret amaçlı geldiği tarihi yarımada, ziyaret noktaları yolu üzerinde kalan ve günümüzde Havuzlar olarak bilinen mevki hakkındaki anlatıların sağlam bir temele oturtulması da amaçlanmıştır.

Bahse konu mevkide bulunan Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi³⁹ ilk kez Halil Paşa'nın 20 Kasım 1626 tarihinde tescillenen vakfiyesinde geçmektedir. Söz konusu vakfiye kaydında, Halil Paşa'nın kaptan-ı derya olarak katıldığı savaşlar esnasında uğradığı Kilitbahir Kalesinin dibinde yer alan Fatih Sultan Mehmet Han camii için Ramazan gecelerinde aydınlatılması için on adet kandil ve yine Piyale Paşa Bahçesi olarak anılan mevkide iki çeşme ve iki havuz inşa edilmesini istediği görülmektedir⁴⁰. O çeşmelerden biri bugün hala ayakta ve Halil Paşa'nın ismi ile anılan ana yol kenarındaki çeşmedir. Vakfiye kaydında dikkati çeken nokta ise Halil Paşa'nın söz konusu iki çeşme ve havuzu Kilitbahir'de Piyale Paşa Bahçesi olarak anılan yerde yaptırılmasını istemesidir. Buradan çıkarılacak sonuç, çeşmenin inşa edildiği yer olan ve bugün Havuzlar olarak anılan mevkiinin 17. asırda Piyale Paşa Bahçesi olarak anıldığıdır. Bunun en büyük kanıtı çeşmenin buradaki varlığıdır. Vakfiye kaydına göre çeşme yanlış yere inşa edilemeyeceğinden çeşmenin bulunduğu yer Piyale Paşa Bahçesi'dir. Dolayısıyla bugün Havuzlar olarak anılan mevki ile Piyale Paşa Bahçesi olarak anılan mevki aynı yerdir.

Söz konusu döneme ait diğer kaynaklarda da Piyale Paşa Bahçesi ismine tesadüf edilmektedir. Evliya Çelebi meşhur seyahatnamesinde "cümle yaran ile Piyale Paşa Bağçesinde zevk ü sefaya dalmış iken Padişah-ı ba-vakar dağlara sayd ü şikara (av-

38 Ayrıntılı bilgi için bakınız: İsmail Sabah, "Tarihi Yarımada'da Unutulmuş Bir İsim ve Zamana Direnen Bir Mekân: Saka Baba Dergâhı", İBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Ekim Özel Sayı, 2019, ss. 90-115.

39 Bkz. EK 17, Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi

40 Meltem Aydın, Maraşlı Kardeşler Sadrazam Halil Paşa Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Halil Paşa İbn-i Piri Vakfiyesi, Kahramanmaraş 2015, s.125.

lanmaya) gitmek üzere yanımızdan geçti. Bu bağçe bir bağ-ı iremdir ki her semtinin birer güne pesendide maksureleri, havz, şadurvan-ı sebil ve fevzareleri ne dil ile tarif ne de kalem ile tavsif olunamaz⁴¹ ” diyerek havuz ve şadırvanlarıyla güzel bir yer olduğunu betimlemiştir.

Ancak Havuzların önemi sadece isminin Piyale Paşa Bahçesi olması değildir. Kâtip Çelebi Tuhfetü'l-Kibar fi-Esfâri'l-Bihar adlı eserinde aslında Türk Denizcilik Tarihi için çok önemli olan bir noktadan bahsetmektedir. Söz konusu eserin “Kanun üzere donanma deryaya nice sefer ider anın beyanıdadır” başlıklı yani Osmanlı Donanması'nın sefere nasıl çıktığının anlattığı bölümde, önce Beşiktaş'tan Yedikule'ye varıldığı ve askerlerin yerleşmesi için burada iki gün beklediği anlatılır. Devamında ise Ereğli, Marmara ve Gelibolu'dan geçildiği, sonrasında Boğazhisar taşrasında Piyale Paşa Bahçesinde mutlaka durulduğu ve burada bir gün kalınarak donanmanın sefer için gerekli su ihtiyacını temin ettiği anlatılmaktadır. Donanmanın su almak için durduğu bir sırada sandalların da tomruk ve çıra almaları için Çanakkale tarafına gönderildiği aktarılmaktadır⁴². Bu işlemlerin burada yapılmasının sebebi olarak ise başka yerde bulunamaması gösterilmiştir.

Aslında hem Kâtip Çelebi'nin hem de Evliya Çelebi'nin anlatımları bizi bir sonuca götürmektedir. Halil Paşa kaptan-ı deryalığı döneminde sefere çıkarken bu güzergâhı takip etmiş ve donanmasının su ihtiyacını Piyale Paşa Bahçesinden karşılamıştır. Bu sebeple Piyale Paşa Bahçesinin donanma için önemini çok iyi bilmektedir. Bundan dolayıdır ki, vefatından önce tescil edilen vakfiye kaydında, burada iki çeşme ve iki havuz inşa edilmesini istemiştir. Aksi halde en yakın yerleşim yeri olan Kilitbahir Köyü dururken yerleşim alanının en az 4-5 km uzağında bir noktaya çeşme inşa edilmesini istemesinin bir mantığı olamaz. Halil Paşa bu çeşmelerin, insanların kullanımından ziyade askerlerin kullanımını için inşa edilmesini istemiştir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, söz konusu vakfiye kaydına göre Halil Paşa'nın inşa edilmesini istediği iki çeşmeden önce bölgede inşa ettirmiş olduğu bir çeşme de bulunmaktadır. Sonuç olarak kaptan-ı deryalık gibi önemli bir görevde bulunmuş olan Halil Paşa, o dönemde Piyale Paşa Bahçesi bugün ise Havuzlar olarak anılan yerde toplamda üç çeşme inşa ettirmiştir. Halil Paşa'nın bölgeye verdiği önem aslında bu mevkiinin Türk tarihi için ne kadar önemli nokta olduğunu da göstermektedir. Sefere giden donanma burada mutlaka bir gün durmakta ve denizciler buradan su doldurarak sefer esnasında kullanacakları suyu temin etmektedirler. Anlaşılan o ki, Halil Paşa ve varsa diğer kişilerin inşa ettirdiği çeşme ve havuzlar nedeniyle mevkiinin gerçek ismi olan Piyale Paşa Bahçesi unutulmuş ve Havuzlar olarak anılmaya başlamıştır. Nitekim 1915 yılında Çanakkale Muharebeleri esnasında Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi önünde askerlerin çekilmiş bir fotoğrafının⁴³ bulunması, söz konusu bölgeden askerlerin de su tedarik ettiğini göstermektedir.

Çeşme incelendiğinde ise üzerinde biri sağlam biri kırık olmak üzere iki kitabe bulunduğu görülmektedir. Bunlardan kırık olanın üzerinde “tecdid” yani yenileme anlamına gelen kelimenin bulunması bu kitabenin tamir kitabesi olduğunu göstermektedir. Ve bu sonuca göre çeşme tamirat görmüştür. Ancak bu kitabenin kırık olması nedeniyle bu yenileme işleminin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Sağlam olan

41 Ahmed Cevdet (Ed.), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Birinci Baskı C. 5, İstanbul 1315, s. 314-315.

42 Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr fi-Esfâri'l-Bihâr, < <https://acikerisim.tbbm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1829> > (14.12.2017), s. 112b-133a. Ve Orhan Şaik Gökyay (haz.), Deniz Savaşlarında Büyüklere Armağan Tuhfetü'l-Kibâr fi-Esfâri'l-Bihâr, İstanbul 2007, s. 177.

43 Bkz. EK 18, Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi Önünde Askerler

kitabe ise inşa kitabesidir ve üzerinde ise aşağıdaki satırlar yazmaktadır.

Bahr-i lütfundan Halil Paşa-yı derya-dil bugün
Eyledi bu çeşme-i zibayı kim kevser-misal
Gûş idüb ervah-ı küdsî didiler tarihini
Nuş kıl Âl-i Ali'nin ruhuna ab-ı zülal
Ketebehu Nurî en-Nakş-bendî⁴⁴

Görüleceği üzere fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün vezniyle yazılmış kitabe üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Ancak kitabe metninin son cümlesi olan "Nûş kıl Âl-i Ali'nin rûhuna âb-ı zülâl" cümlesinin ebced değeri hesaplanacak olunursa Hicrî 1047 / Miladi 1637-38 tarihi bulunmaktadır. Öte yandan Ağustos 1629'da vefat eden Halil Paşa'nın bu çeşmenin tamamlandığını görmüş olmasına imkân bulunmamaktadır. Bu durumda Piyale Paşa Bahçesi denilen bölgedeki çeşmenin, vakfın mütevellî heyeti tarafından Paşa'nın ölümünden sonra yaptırıldığı değerlendirilmektedir⁴⁵.

7-Şehit Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey (Mezarı Bilinen Tek Şehit Doktor)

Şahindere Şehitliği'nden Alçıtepe Köyü'ne doğru giderken, şehitlikten çıktıktan sonra yaklaşık 300 metre sonra yol kavislenmekte ve bu dönemeç dönüldükten sonra yolun sağ tarafında yöre halkının "Selenli/Serenli Kuyu" dediği bir kuyu görülmektedir. Bu kuyunun yanında ormanın içine doğru giden toprak bir yol bulunmaktadır. Bu toprak yolu takip ederek yaklaşık 150 metre gidildikten sonra ağaçların arasında ufak bir tepeceğin üzerinde kırık bir mezar taşı⁴⁶ görülmektedir. Mezar taşının üzerinde günümüz Türkçesiyle "16 Haziran sene 1331'de şehit olmuştur Fatiha" yazmaktadır.

Şehit mezarı olduğuna şüphe bulunmayan bu mezarın ise kime ait olduğu bilinmemekteydi. Bu noktadaki en büyük engel mezar taşının kırık olması ve üst tarafının olmamasıdır. Bölgeye yakın yerleşim yerleri olan Alçıtepe ve Behramlı köylerinde insanlarla yaptığımız görüşmeler esnasında, mezar taşını sorduğumuzda sanki ağız birliği etmişçesine "yılanlı mezar" tabirini kullanmaları dikkatimizi çekmiş ve bu ifade araştırmamıza da yön vermiştir. Söz konusu ifadeler, mezar taşında kırılmadan önce dala sarılmış bir yılan figürü olduğunu göstermektedir. Yöre insanının "dala sarılmış yılan" şeklinde tasvir ettikleri figür aslında Asklepios'un simgesi olan asaya sarılı yılan olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu konuda Mekteb-i Tıbbiye armasında yer alan simge, yöre insanına gösterilmiş ve mezar taşı üzerinde bulunan figür olduğu teyit edilmiştir. Bu sembol, mezarda metfun şehidin kimliğini ortaya çıkarmada en önemli ipucu olmuştur. Doktor olduğu değerlendirmesiyle Çanakkale muharebelerinde şehit düşmüş doktorlar üzerinde yoğunlaşmaya başlanmıştır.

Çanakkale muharebelerinde şehit olan doktorlar üzerine kıymetli bir çalışması bulunan Fatma Özlen, şehit doktor sayısını 9 kişi olarak vermiş ve isimlerine de makalesinde yer vermiştir⁴⁷. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, şehit oldukları ifade edilen doktorların mezar taşında yer alan şehadet tarihi ile aynı gün şehit olup olmadıkları ve bağlı buldukları birliklerin/görev yerlerinin, Haziran ayında şehit-

44 İsmail Sabah, Tarihi Gelibolu Yarımadası'nda Geçmişten Günümüze Kalan Mezar Taşları ve Kitabeler, s. 318.

45 Ayrıntılı bilgi için bakınız: İsmail Sabah, "Kaptan-ı Derya Halil Paşa ve Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmeleri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 15, S. 2, 2018, ss. 407-424.

46 Bkz. EK 19, Kırık Mezar Taşı

47 Fatma Özlen, "Remembrance of things past: an inquiry into the fate of the Istanbul medical students who fought in the Gallipoli Campaign", Journal of Clinical Neuroscience, Volume 12, Issue 3, 2005, pp. 231- 234.

din medfun bulunduğu alana yakın olup olmadıklarıdır. Bu noktalara dikkat edilerek eleme yapıldığında geriye sadece 126. Alay kalmaktadır. Çünkü sadece 126. Alay Haziran ayının sonunda Seddülbahir bölgesindeki muharebelere iştirak etmiştir. Bu nedenle Özlen'in makalesinde belirtilen isimler içerisinde Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Efendi'nin ismi öne çıkmıştır.

Tabip Binbaşı Mehmet İsmail, Çanakkale Şehitleri Listesi'nde 27856. sırada⁴⁸ görülmektedir. Listenin bize verdiği bilgilere göre baba adı İsmail, kütüğü İstanbul⁴⁹, 4. Kolordu 126. Alay 1. Tabur'da görevli iken şehit olmuştur. Kirte harbinde şehit olduğu ifade edilen Tabip Binbaşı Mehmet İsmail'in şehadet tarihi ise Rumi takvimle 19.04.1331 [Miladi: 2 Temmuz 1915] olarak yazılmıştır. Sorun tam da burada karşımıza çıkmaktadır çünkü araştırmamıza konu olan şehidin, şehadet tarihi 16 Haziran 1331 [Miladi: 29 Haziran 1915]dir. Dolayısı ile Tabip Binbaşı Mehmet İsmail'in listedeki şehadet tarihi ile mezar taşında ifade edilen tarih arasında 3 günlük bir fark bulunmaktadır. Çanakkale'de şehit olduğu tespit edilen 9 doktordan, kabirde metfun bulunan kişi olma ihtimali bulunan tek kişinin de listedeki şehadet tarihi ile mezar taşındaki tarihin uyuşmaması başka sorular sormamıza neden olmuştur.

Bu bağlamda ilk sorduğumuz soru listede verilen tarih doğru mudur? Acaba bir okuma yanlışlığı bulunmakta mıdır? Osmanlı Türkçesinde özellikle el yazısı ile kaleme alınmış metinlerde “6” (٦) ve “9” (٩) rakamlarının sehven karıştırılma olasılığı bulunmaktadır. Sorunun cevabını bulabilmek adına Tabip Binbaşı Mehmet İsmail'in kayıtlı olduğu tabur zayıat defterinin fotokopisini, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı arşivinden talep etmiştir. Gelen asıl metni incelediğimizde 6 rakamının sehven 9 olarak okunduğu bu nedenle de Şehitler Listesi'nde şehadet tarihinin farklı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısı ile 126. Alay'ın Haziran ayında bu bölgede olması hem de şehadet tarihinin örtüşmesi kabirde medfun bulunan şehidin Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Efendi olduğu iddiasını daha da güçlendirmiştir.

Bir sonraki aşamada ise daha fazla bilgi edinebilmek adına bağlı bulunduğu birliğini bildiğimiz şehidin, şehit olduğu günü kapsayan harp ceridelerini temin etmek olmuştur. Çünkü tabip bir binbaşının şehadetinin ceridede yer alması kuvvetle muhtemeldir. Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı vasıtasıyla Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı'ndan 126. Alay 1. Tabur'un Rumi 14 – 16/4/1331 tarihli cerideleri istenmiştir. Söz konusu cerideler elimize ulaştığında buradaki tahminimizde de haklı çıktığımızı ve Tabip Binbaşı Mehmet İsmail'in şehadetine dair bilgilerin yer aldığını tespit ettik.

Bu bilgilere geçmeden önce ifade gerekir ki, 28 Haziran - 5 Temmuz 1915 tarihleri arası Zığındere Muharebelerinin gerçekleştiği tarihlerdir. 126. Alay da savunma bölgesi sağ tarafı Ege Denizi sol tarafı Kirte Deresi (hariç) olan 11. Tümen emrinde bu muharebelere iştirak etmiştir.⁵⁰ Nitekim harp ceridesinde de Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Efendi'nin bu muharebeler silsilesinin ilk günü olan 28 Haziran tarihinde yaralandığı görülmüştür.

48 Çanakkale Şehitleri Listesi, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Çanakkale Özel Sayısı Eki, 2015, s. 219.

49 Ailenin kütüğü İstanbul olsa da Tabur zayıat çizelgesinde memleketi Kızanlık (Kazanlık) olarak görülmektedir.

50 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V. Cilt 3. Kitap, Ankara 1980, s. 144.

**15 / 4 / [331] [28 Haziran 1915]
Zığındere'nin solundan**

Nısfü'l-leylden sonra düşman siperlerimizi şiddetle bombardıman etti. Saat 9 evvelde düşman taarruza başladı. Avn-i Hakk'la def edildi. İkinci defa taarruz etti. Yine def edildi. Düşman cephemize yedi defa taarruz etmiş cümlesi de İnâyet-i Bârî ile de def edilmiştir. Sağımızda bulunan Alay 33, Tabur 2 çekilmiş olduğundan en sağ cenâhımızda düşmanla temas vâki olmuş ve düşman taburun geri taraflarını tehdit etmeye başlamıştır. İhtiyatta bulunan Bölük 3'den gönderilen bir takımla biraz bu tehlike bertaraf edilmiştir. Henüz araziye görmemiş ve tanıyamamış olan tabur zâbitân ve efrâdı bu taarruzda fevkalade metanet ve fedakârlık göstermiş ve cephemize yedi defa hücum eden İskoçya Hassa Alayı'na telefât-ı külliye verdirmiştir. **İş bu muharebede Tabip Binbaşı İsmail Bey ve Bölük 3 Kumandanı Mülazım-ı Evvel Ali Rıza Efendi, Bölük 2 Mülazım-ı Sani Hamdi Efendi mecruh olup ve Bölük 4 Kumandanı Yüzbaşı Ali Ulvi Efendi şehid olmuştur. Üç bölükden 115 şehid ile 172 mecruh olup, ikinci bölükden vukuat alınamamıştır.**⁵¹

Yukarıdaki ifadeler dikkatle incelendiğinde 126. Alay 1. Tabur bölgesine yedi defa taarruz edildiği ve günün sonunda 115 şehit ve 172 yaralı verildiği görülmektedir. Bu ifadeler Zığındere muharebelerinin ilk gününün ne kadar çetin geçtiğinin de göstergesidir. Araştırmamızı yoğunlaştırdığımız Tabip Binbaşı Mehmet İsmail'in de müttefik kuvvetlerinin gerçekleştirdiği yedi taarruzun püskürtülmesi esnasında yaralandığı görülmektedir. Ceridenin devamını incelediğimizde ise bir gün sonra yani 29 Haziran 1915 tarihinde "15 Haziran sene 331 [Miladi: 28 Haziran 1915] muharebesinde mecruh olan Tabip Binbaşı İsmail Bey şehit olmuştur"⁵² notunun düşüldüğü görülmüştür. Tüm bu ifadelerden hareketle Tabip Binbaşı Mehmet İsmail'in 28 Haziran tarihinde yaralandığı ve bir gün sonra yani 29 Haziran 1915 tarihinde şehit olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda mezarının neden cephe gerisinde olduğunu da açıklamaktadır. Şöyle ki muharebenin ilk gününde yaralanan Tabip Binbaşı Mehmet İsmail doğal olarak geriye taşınmıştır. Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Efendi'nin muharebenin en debdebeli anlarında cephede bulunması ve şehit olması vazifesini korkusuzca en ön siperlerde ifa ettiğinin de bir göstergesidir.

Milli Savunma Bakanlığı arşivinden temin ettiğimiz bilgilere göre 28 Aralık 1897 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olan Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey'in ilk görev yeri 7. Ordu Merkez Hastanesi olmuştur. Sonrasında sırasıyla Erzincan Merkez Hastanesi ve Erzurum Hastanelerinde görev yapmıştır. 3 Nisan 1899 tarihinde 4. Ordu 23. Alay'a ve 29 Nisan 1904 tarihinde ise Kastamonu'ya frengi tedavisine memur edilmiştir. 20 Mayıs 1909 tarihinde ise 4. Kolordu Seri Ateşli Sahra Topçu Taburu'na ve 19 Ekim 1912 tarihinde de Binbaşı Rütbesiyle İškodra Tümeni 72. Alay 1. Tabur'a atanmıştır. 18 Kasım 1913 tarihinde 126. Alay 1. Tabur'a 22 Mart 1914 tarihinde ise 4. Kolordu 31. Alay 1. Tabur'a tayin olmuştur. Özetle 1913 sonuna kadar 6 sene Erzincan ve Erzurum havalisinde, 5 sene Kastamonu havalisinde ve 3,5 sene de Edirne mıntıkasında hizmet etmiş ve Balkan harbine de iştirak etmiştir. Dosyasından elde ettiğimiz bilgilere göre son görev yeri 31. Alay 1. Tabur görünse de gerek Tabur Zayiat Çizelgesi'nden elde edilen bilgiler gerekse 126. Alay 1. Tabur'un harp cerideleri

51 BDH 5528-H5-1/9a

52 BDH 5528-H5-1/10

şehadeti esnasında 126. Alay 1. Tabur'da iken şehit olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonuçlarının 2018 yılında basında yer alması ile birlikte Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey'in torunu olan ve bunu nüfus evraklarıyla da ispat eden Tankut Balkır bizlere ulaşmış ve kendisi söz konusu kabrin başına götürülmüştür. Kendisine çalışma ve dedesi hakkında bilgi verdiğimiz Tankut Balkır bu ziyaret esnasında duygusal anlar yaşamış ve ziyaretin akabinde aile arşivlerinde yer alan Tabip Binbaşı Mehmet İsmail'in iki fotoğrafını⁵³ bizlerle paylaşmıştır. Bunlardan ilkinde Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey üniforma ile görülmektedir. Fotoğraf konusunda uzman görüşüne başvurduğumuz Seyit Ahmet Sılay ve Kadir Türker Geçer Beyefendiler üniformaların topçu sınıfına ait olduğunu ve fotoğraftaki kişinin rütbesinin Yüzbaşı olduğunu ve seferberlik öncesinde bir döneme ait olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumda Tabip Binbaşı Mehmet İsmail'in bu fotoğrafı, 20 Mayıs 1909 ile 15 Ekim 1912 tarihleri arasında yüzbaşı rütbesi ile görev yaptığı 4. Kolordu seri ateşli sahra topçu taburunda görevli iken çektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla fotoğraf Çanakkale Muharebeleri öncesindeki döneme aittir.

Tankut Balkır sonrasında yaptığımız görüşmede ise babaannesi Fatma Hayriye Hanım'dan dinlediklerini bizlere aktarmıştır. Tankut Balkır'ın aktardığına göre dedeleri Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey⁵⁴, Çanakkale'ye gittikten sonra şarapnel yarası⁵⁵ sonucunda şehit olmuş ve şehadet haberiyle beraber kanlı üniforması⁵⁶ da gelmiştir. Bunun üzerine kanlı üniformaya ne olduğunu sordüğümüzde, sonrasında bu üniformaya ne olduğunu bilmediğini ifade etmiştir.

Gerek şehadet tarihinin mezar taşıdaki tarihle örtüşmesi, gerek mezar taşının 126. Alay'ın cephe gerisinde bulunması ve gerekse mezar taşında kabirde medfun şehidin doktor olduğunu işaret eden ve Asklepios'un simgesi olan asaya sarılı yılan figürünün bulunduğu yöre sakinlerince ifade edilmesi, bu mezarın Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Efendi'ye ait olduğunu işaret etmektedir⁵⁷.

Sonuç

Çanakkale muharebeleri üzerinden 108 sene geçmiştir. Bu süre zarfında konuya dair yerli ve yabancı birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak bu kadar yayına rağmen tüm yönleriyle aydınlatıldığını söylemek mümkün değildir. Muharebe sahasında ve arşivlerde yapılan çalışmalar, Çanakkale muharebelerine dair yeni bilgi ve tespitlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu sebeple bundan sonrada gerek kazı ve restorasyon çalışmalarında gerekse arşivlerin her geçen gün daha da artan bir oranda okunmasıyla yeni tespitlerin ve değerlendirmelerin yapılacağı ortadadır.

Bu çalışma ile özetlemek gerekirse, Eceabat ilçe merkezinde yer alan Merkez Cami'nin yapıldığı dönemdeki isminin "Ece Gazi Mescidi" olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda 1915 yılına yani Çanakkale muharebelerinin yaşandığı döneme denk gelmesi sebebiyle öncelikli olarak askerin ibadet ihtiyaçları için dönemin Eceabat Kaymakamı Rami Bey tarafından hizmete açıldığı değerlendirilmiştir.

53 Bkz. EK 20, Aile Arşivinden Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Beyin Birinci Fotoğrafı. Fotoğraf konusunda uzman görüşüne başvurduğumuz Seyit Ahmet Sılay ve Kadir Türker Geçer Beyefendiler üniformaların topçu sınıfına ait olduğunu ve fotoğraftaki kişinin rütbesinin Yüzbaşı olduğunu ve seferberlik öncesinde bir döneme ait olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumda Tabip Binbaşı Mehmet İsmail'in bu fotoğrafı, 20 Mayıs 1909 ile 15 Ekim 1912 tarihleri arasında yüzbaşı rütbesi ile görev yaptığı 4. Kolordu seri ateşli sahra topçu taburunda görevli iken çektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla fotoğraf Çanakkale Muharebeleri öncesindeki döneme aittir.

54 Bkz. EK 21, Aile Arşivinden Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Beyin İkinci Fotoğrafı

55 Yukarıda değindiğimiz 28 Haziran 1915 tarihli harp ceridesinde de ifade edildiği üzere İngilizlerin Zığındere muharebeleri öncesinde bölgeyi yoğun bir şekilde bombardımana tutması gerçeğiyle ailenin bu hatırası örtüşmektedir.

56 Şehit subaylara ait üniformaların ailelere gönderilmesinin başka örnekleri de bulunmaktadır. Şuan Kabatepe'de Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi'nde Yüzbaşı Eşref'e ait sergilenen kanlı üniforma da bunlardan biridir.

57 Ayrıntılı bilgi için bakınız. İsmail Sabah, "Kırık Bir Mezar Taşının İzinde: Şehit Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey", Anafarta Dergisi, S. 7, 2020, ss. 47-52.

Eceabat'a bağlı Kilitbahir Köyü sınırlarında yer alan Ağdere mevki, muharebeler döneminde birçok askerin tedavisinin yapıldığı ve aynı zamanda burada şehit olan askerlerin definlerinin yapıldığı bir alan olmuştur. Çalışmamıza konu olan Safranbolulu Mehmet Çavuş da bunlardan birisidir. Kim tarafından ve ne zaman yapıldığı tespit edilemeyen mezar taşındaki ifadeler ile yakın zamanda önemli ziyaret noktalarından biri haline geleceği değerlendirilmektedir.

Bir diğer tespitimiz ise yine Kilitbahir Köyü'nde bulunan tarihi çeşme olmuştur. Literatüre ve Kültür Bakanlığı kayıtlarına "Damat İbrahim Paşa Çeşmesi" olarak geçen çeşmenin aslında "Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesi" olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Yine aynı köyde sadece kitabesi ile var olan Kırklar Cami'nin bir vakfa bağlı olmaması ve bir gelir kaynağının olmaması sebebiyle zaman içerisinde bakımsızlıktan yıkıldığı tespit edilmiştir.

Kilitbahir Köyü'ne dair bir diğer tespit ise Çanakkale muharebelerinde askerlerin de yemek yiyip dinlendikleri bir yer olan Saka Baba Dergâhı olmuştur. Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesinde olduğu gibi literatürde ve Kültür Bakanlığı kayıtlarında "Kadir/Kadri Baba Tekkesi" olarak geçmiş olan yapının aslında "Saka Baba Dergâhı" olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde Kilitbahir Köyü sınırları içerisinde yer alan ve günümüzde "Havuzlar" olarak anılan mevkiinin tarihi isminin "Piyale Paşa Bahçesi Mevkii" olduğu ve Osmanlı Donanmasının su ihtiyacını temin ettiği önemli bir nokta olduğu ortaya çıkmıştır. Burada yer alan "Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi"nin de Halil Paşa tarafından donanmanın su ihtiyacı için inşa ettirildiği değerlendirilmiştir.

Son olarak Alçıtepe Köyü sınırları içerisinde yer alan ve bu zaman kadar kimliği bilinmeyen şehit mezarının Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey'e ait olduğu tespit edilmiştir. Bu yönüyle Çanakkale muharebelerinde ismi, yeri ve mezarı bilinen tek şehit doktor subay olma özelliğini de taşıdığı ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Ağar, Enes, “Öküz Mehmet Paşa’nın Kafkasya Seferi”, Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Kafkasya Özel Sayısı, C. 2, Kasım 2017, s. 1-13.

Ak, Mahmut, “Mehmet Paşa, Damad”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 28, 2003, s. 504-505.

Aydın, Meltem, Maraşlı Kardeşler Sadrazam Halil Paşa Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Halil Paşa İbn-i Piri Vakfiyesi, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kahramanmaraş 2015.

ATASE BDH 1889-58-1-54.

ATASE BDH 5528-H5-1/9a

ATASE BDH 5528-H5-1/10

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V. Cilt 3. Kitap, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1980.

BOA. BEO. 4224-316755

BOA. BEO. 4391-329289

BOA. C. EV. 607-30614

BOA. İ. TAL. 504-8/1

BOA. İ. TAL. 504-8/2

BOA. Y. PRK. EV. 3-65

Çalışlar, İzzeddin, On Yıllık Savaş, Org. İzzettin Çalışlar’ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri, C. 1, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

Çanakkale Şehitleri Listesi, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Çanakkale Özel Sayısı Eki, 2015.

Evliya Çelebi Mehmed Zillî ibn Derviş, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Ed. Ahmed Cevdet), Birinci Baskı C. 5, İkdâm Matbaası, İstanbul 1315.

Gültekin, Rukiye Eser, Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi, T.C. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri, Ankara 2001.

Hayta, Necdet & Birbudak, Togay Seçkin, Balkan Savaşları'nda Edirne, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010.

Kâtip Çelebi, Deniz Savaşlarında Büyüklere Armağan Tuhfetü'l-Kibâr fi-Esfâri'l-Bihâr, (haz. Orhan Şaik Gökyay), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr fi-Esfâri'l-Bihâr, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1829> (14.12.2017).

Münim Mustafa Pekselek, İhtiyat Zabiti Münim Mustafa'nın Harp Hatıraları, Kanal Seferi'nden Çanakkale'ye, (haz. Ahmet Yurttakal), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.

Özlen, Fatma, "Remembrance of things past: an inquiry into the fate of the Istanbul medical students who fought in the Gallipoli Campaign," Journal of Clinical Neuroscience, Volume 12, Issue 3, 2005, pp. 231- 234.

Özgür, Gülay, Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2008.

Sabah, İsmail, "Çanakkale Şehidi Safranbolulu Mehmet Çavuş", #tarih Dergisi, S. 93, Ağustos 2022, s. 82-85.

Sabah, İsmail, "Kaptan-ı Derya Halil Paşa ve Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmeleri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 15, S. 2, 2018, s. 407-424.

Sabah, İsmail, "Kırık Bir Mezar Taşının İzinde: Şehit Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey", Anafarta Dergisi, S. 7, 2020, s. 47-52.

Sabah, İsmail, "Savaşın Madalyalı Sivil Kaymakamı: Eceabat Kaymakamı Rami Bey", Anafarta Dergisi, S. 4, 2019, s. 31-34.

Sabah, İsmail, Tarihi Gelibolu Yarımadası'nda Geçmişten Günümüze Kalan Mezar Taşları ve Kitabeler, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Ankara 2019.

Sabah, İsmail, “Tarihi Yarımada Unutulmuş Bir İsim ve Zamana Direnen Bir Mekân: Saka Baba Dergâhı”, IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Ekim Özel Sayı, 2019, s. 90-115.

Yakıt, İsmail, “Yakut’un Kendi Seyahatlarına Düşürdüğü Tarihler”, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 39, 2009, s. 211-219.

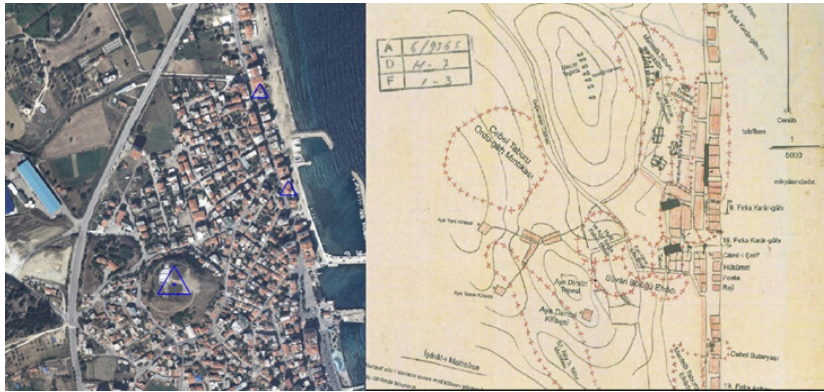
Ekler

EK 1 Merkez Camii Dış Görünüş

EK 2 Merkez Camii Kitabesi

EK 319. Tümen Ceridelerinde Ece Gazi Mescidi

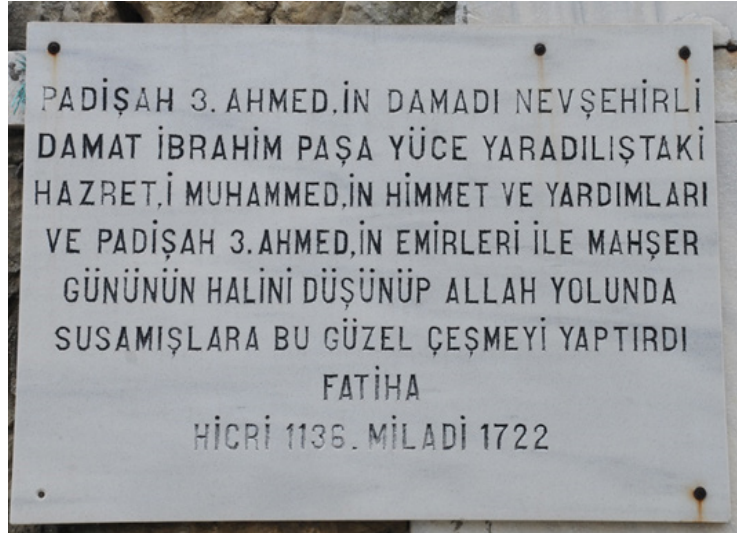
EK 4 Bulunan Mermer Mezar Taşı

EK 5 Şehitliğin Düzenlenmiş Hali

EK 6 Aile Arşivinden Safranbolulu Mehmet Çavuş

EK 7Yanlı Bilgiler İçeren Mermer Pano

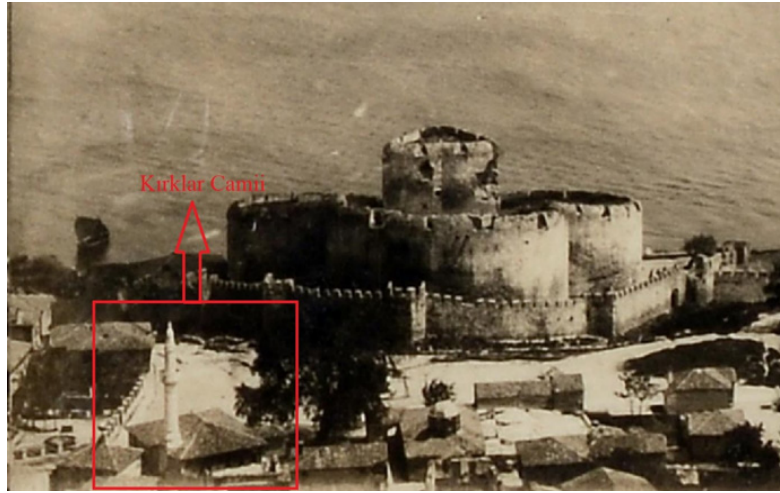
EK 8 Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesi Kitabesi

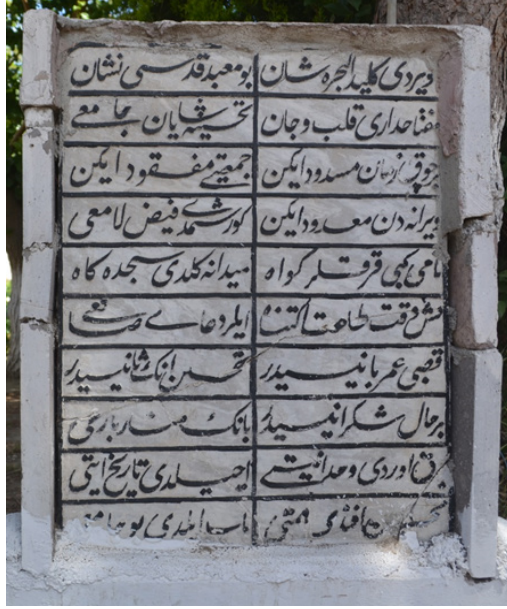
EK 9 Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesinin Günümüzdeki Hali

EK 10 Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmesinin Eski Hali

EK 11 Tarihi Fotoğrafta Kırklar Camii

EK 12 Kırklar Camii Kitabesi

EK 13 Saka Baba Dergâhının Günümüzdeki Hali

EK 14 Saka Babaya Ait Mezar Taşı

EK 15 Münim Mustafa Pekselek Tarafından Çekilen Fotoğraf
(Ahmet Yurttakal Arşivi)

EK 16 Muhammed Arif Dedeye Ait Mezar Taşı

EK 17Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi

EK 18 Kaptan-ı Derya Halil Paşa Çeşmesi Önünde Askerler

EK 19 Kırık Mezar Taşı

EK 20 Aile Arşivinden Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Beyin Birinci Fotoğrafi

EK 21 Aile Arşivinden Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Beyin İkinci Fotoğrafi

Çanakkale'den Mudanya'ya Nasıl Gelindi: Mudanya Mütarekesi

F.Rezzan ÜNALP*

Özet:

İstiklal Harbi (1919-1922); 20.yüzyılda kazanılmış ilk anti-emperyalist, ulusal bir mücadele olduğu gibi Türk Devrimi'nin de ilk safhasını oluşturmuştur. Bu mücadelede haksız yere işgale uğrayan tüm Anadolu işgalcilerden kurtarılmış, kazanılan büyük zafer ile Batı Anadolu Yunan ordusundan temizlenmiştir. İşgal altındaki İstanbul ve Boğazlar bölgesi ile Doğu Trakya'nın boşaltılması, son adım olmuştur. Bu sonuç, Mudanya Konferansı'nda toplanan taraflar arasında imzalanan ve Türk tarafı için diplomatik bir başarı belgesi olarak nitelenen Mudanya Mütarekesi ile sağlanmıştır. Bu konferansın öne çıkan isimleri Türk heyetinin başkanı sıfatıyla İsmet (*İnönü*) Paşa ve İngiliz heyetinin başkanı sıfatıyla General Harington olmuştur.

Bu makalede, Mudanya Mütarekesi öncesinde Çanakkale'de Türk tarafı ile başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri arasında yaşanan gergin bekleyişin ve yeni bir savaş krizinin nasıl yönetildiği ve nasıl sonuçlandırıldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip Trakya'yı tahliye eden Yunan kıtalarının, Rum ve Ermeni ahalinin, iade edilen Türk-Müslüman tutsakların durumu hakkında bugüne kadar yapılmış çalışmalarla ortaya konulmuş bilgilere, yeni arşiv belgeleriyle katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu maksatla; Çanakkale ve Boğazlar bölgesinde karşı karşıya gelen Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında yaşanabilecek yeni bir sıcak savaşın, diplomatik yoldan nasıl bertaraf edildiği incelenmiştir. Ele alınan süre, 3 aylık bir süreyi (*Eylül-Kasım* 1922) kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Mudanya Konferansı, İsmet Paşa, Harington, Trakya.

* Doç. Dr. Ufuk Üniversitesi-Ankara. rezzanunalp@gmail.com/rezzan.unalp@ufuk.edu.tr ORCID No: 0000-0003-1728-046X

How to Arrive from Çanakkale to Mudanya: The Armistice of Mudanya

Abstract:

The War of Independence (1919-1922), which constituted the first phase of the Turkish Revolution, is the first anti-imperialist, national struggle won in the 20th century. In this struggle, all Anatolia, which was unjustly occupied, was liberated from the invaders, and with the great victory, Western Anatolia was cleared of the Greek army. The evacuation of the occupied Istanbul and the Straits region and Eastern Thrace was the last step. This result was achieved with the Mudanya Armistice signed between the parties gathered at the Mudanya Conference and described as a diplomatic success document for the Turkish side. The prominent figures of this conference were İsmet (İnönü) Pasha as the head of the Turkish delegation and General Harington as the head of the British delegation.

In this article, before the Mudanya Armistice, it was tried to explain how the tense wait between the Turkish side and the Allied Powers, especially England, and a new war crisis in Çanakkale was managed and how it was concluded. Following the signing of the Mudanya Armistice, it is aimed to contribute to the information revealed by the studies done so far on the situation of the Greek troops, Greek and Armenian people, and the Turkish-Muslim prisoners who evacuated Thrace, with new archive documents. For this purpose; It has been examined how a new hot war, which may be experienced between the Turkish and British forces that came face to face in the Dardanelles and Straits region, was eliminated diplomatically. The period covered covers a period of 3 months (September-November 1922).

Keywords: Dardanel (Canakkale), Mudanya Conference, İsmet Pasha, Harington, Thrace.

Giriş

26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi ile Türk ordusunun kazandığı zafer, Türk ve İslam dünyasında yankı uyandırdığı gibi Batı'da da büyük ses getirmişti. 1922 Eylül ayı başında Türk zaferinin Avrupa başkentlerinde uyandırdığı tesiri ortaya koyan ve Osmanlı Hükümeti elçileri tarafından İstanbul'a gönderilen telgraflardan; Türk taarruzunun bu kadar hızla ilerlemiş olmasının, Avrupa başkentlerinde şaşkınlık ve takdirle karşılandığı anlaşılıyordu. Fransa ve İtalya sonucu takdirle karşılamışlar, Sovyetler Birliği de aynı şekilde tebrik telgrafları çekmişti. Türk zaferi, İngiliz hükümetini geri adım attırarak barış sürecine katılmasını sağlamış, İngiliz basını da Türk ordusunun gerek askerleri ve gerekse komutanlarının savaşı yönetmedeki kabiliyetlerini ortaya koyan makaleler yayınlamışlardır. Bu makalelerde, Türk zaferinin Lloyd George siyasetini iflas ettirdiğini ve acilen kalıcı bir barışın yapılması yer almıştır.¹

Mudanya Ateşkes Antlaşması Öncesi-Çanakkale Krizi

Türk ordusunun 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girişinden hemen sonra I. Ordu Kumandanı (*Sakallı*) Nurettin Paşa, ardından 10 Eylül günü Başkumandan Mustafa Kemal Paşa İzmir'e geldi. Nurettin Paşa, İzmir'de İngiliz Amiral Brock (*İngiliz Akdeniz Filosu Başkumandanı Sir Osmond de Beauvoir Brock*) ve Konsolos Sir Harry Lamb ile İngiltere ile savaş halinde olup olmama durumunu görüştüğünde askerlerinin karaya çıkarılma sebebini sordu. İngilizler kendi tesislerini ve konsolosluğun şehirdeki çapulculardan korunması maksadıyla çıkarıldıklarını söylediler ve kendi yurttaşlarının seyahat etmek istemeleri halinde pasaport çıkarılıp çıkarılmayacağını öğrenmek istediler. Nurettin Paşa bu konuda koruma ve güvenlikle ilgili işlerin Türkler tarafından yapılacağını söyledi. Bunun üzerine konsolosluğun emniyeti için bir miktar İngiliz askeri bırakıldı, diğerleri de gemilerine döndü. Ancak karada bırakılan İngiliz askerleri silahlı gezemeyeceklerdi.²

Bu safhada İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Kumandanı İngiliz General Harington, 9 Eylül 1922'de Albay Digby Inglis Shuttleworth'u Çanakkale savunma hattını organize etmesi için görevlendirdi. O tarihte Shuttleworth'un komutası altında sadece bir piyade taburu bulunuyordu, ancak kısa zaman içinde Malta'da bulunan Goldon Yaylalarının birinci taburu ve Kraliyet Sussex Alayının ikinci taburu ile desteklendi.³

Albay Shuttleworth Çanakkale'ye vardığı gün Tabur Kumandanı Yarbay Fitzpatrick ile görüşerek bir durum değerlendirmesi yaptı, Çanakkale çevresindeki savunma hattını belirlemek amacıyla bölük kumandanlarıyla birlikte keşifte bulundu. Çanakkale, şehirden 4 mil mesafedeki ortalama 300 metre yükseklikteki -Bayrak Tepe, Asmalı Tepe, Damyer Tepe- sıradağlar, Çanakkale'ye yapılacak bir saldırıyı engellemek için, ayrıca topçu bataryaları için gözlem yapmaya çok uygundur. Bununla birlikte zeminin bozukluğu, toprakların istihdamı için fazla imkân vermez. Sıradağlar Koca Çay tarafından birkaç parçaya ayrılır. Şartları çok uygun olmamakla beraber tepe silsilesi

1 İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mübarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 65-70.

2 Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 4 üncü Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 41-42.

3 Kaya Tuncer Çağlayan, "Çanak (Kale) Krizi'nde İngiltere'nin Askeri Durumu", *Turkish Studies*, Volume 12/9, 2017, s. 24.

üzerinden büyük köyleri birbirine bağlayan bir yol vardır. Bu münasebetle düşman saldırısına karşı ve gözetleme amaçlı büyük katkı sağlayacak olan bu tepeler, Çanakkale'nin müdafaası için vazgeçilmezdir.

Çanakkale'nin tepelerle çevrilmiş olmasının dezavantajı, bir savunma hattını belirlemesini zorlaştırmasıdır. Bir taraftan savunma hattı derinlemesine yapılarak direnç gücü elde edilmeli, diğer taraftan rahat hareket edebilmek için düşman topçusu mümkün olduğunca Boğaz'ın dirseklerinden ve Kilya'daki üstün uzağa konuşlanmaya mecbur edilmelidir. Çanakkale'nin su sisteminin kurulması için görevlendirilen Teğmen W. Dynes ve Teğmen P.E.P. Benson olağanüstü bir gayret göstermiş, mühendislerin desteğinde kazılan boru yatakları ve diğer planlar ve çalışmaları büyük bir heyecanla yerine getirmişlerdi. Çanakkale'ye sevkiyat getiren gemilerin yükü önce küçük teknelere, teknelerden de iskelelere indirildi, ancak yedi yıllık durgunluğun bir sonucu olarak iskelelerin çoğu ya hizmet dışı olmuş ya da toplar, cephaneye ve diğer mühimmatın boşaltılması için uygun değildi. Bütün mevcut personel istihdam edildiği için, Avustralya ordusundan Yarbay Hugnes'un teklifi üzerine; Çanakkale'nin hem Asya hem de Avrupa kıyılarını önce düzene sokma teklifi kabul edildi. Nitekim Yarbay Hugnes iskeleleri özellikle ağır silahları, cephaneyi ve kamyonları kaldıracak seviyede güçlendirerek işe başlamış, hatta küçük kapasiteli bir havaalanı inşa etti. Kraliyet Hava Kuvvetlerinden tam not alan bu askeri havaalanına ilaveten Hugnes, Kilya'daki iskelelere Çanakkale'ye yedek su deposu olacak su tesisatı yaptırmıştır. Çanakkale'nin iase durumu ise oldukça yetersizdi. Taze süt, ekmek ve yumurta dışında her şey İstanbul'dan gelmektedir. Teğmen Lee, 5000 kişilik iase malzemesinin alımı için görevlendirilmiş, Türklerin (*Kemalistlerin*) iase kaynaklarını tehlikeye sokabileceği dikkate alınarak bir aylık et alınmış ve ikinci ayın eti de planlanmıştır. Teğmen Lee 28. Alay gelene kadar iasheden sorumlu olarak görev yapmış ve gıdanın hem kalitesi hem de temininde bir sıkıntı yaşanmamıştır. Benzer şekilde sağlık ve barınma ihtiyaçları için görevlendirilen Yüzbaşı A.G. Fraser, mükemmel bir çalışma gerçekleştirmiştir. İngilizler haberleşmede ise aynı başarıyı yakalayamamışlar, çünkü ihtiyaç duyulan materyal ve teknik eleman eksikliği giderilememiştir. Yapılan bütün işlerde İstanbul'un devamlı ilgisi ve desteği olmadan tatminkâr bir seviyeye ulaşmanın mümkün olmadığı görülmüştür.⁴

Çanakkale'de bu hazırlıklar sürdürülürken İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'a 10 Eylül 1922 tarihinde gönderdiği telgrafta; Anadolu boşaltıldıktan sonra çarpışan taraflar arasında temas kesileceğini ve Türklere Trakya'nın bir bölümünün boşaltılması gibi bir ödün vermeye gerek kalmayacağını, Yunanların İstanbul'u işgal edebilecekleri korkusunun Mustafa Kemal Paşa ile müzakerelerde önemli bir koz olabileceğini, bu bakımdan da Trakya'daki Yunanların geri çekilmeleri önerilerine karşı olduğunu bildirmişti.⁵ Aynı tarihlerde, 11 Eylül 1922'de, İngilizler Çanakkale'nin savunması için müttefiklerinden ve dominyonlarından yardım istemişler, bu talebe sadece Avustralya ve Yeni Zelanda'dan olumlu yanıt alabilmişlerdi.⁶ Aynı gün (*11 Eylül*) İngiliz Savunma Bakanlığı'ndan (War Office) İstanbul İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harington'a, "Çanakkale'yi boşaltabilirsiniz. İzmit Yarımadasından da çekilebilirsiniz. Don-

4 Çağlayan, *Turkish Studies*, s. 28.

5 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016, s. 439.

6 İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 42.

anma, Anadolu'dan Trakya'ya Türk kuvvetleri geçirilmesini önleyecektir. Müttefiklerin işbirliği sağlanamazsa İngiltere bu işi tek başına yükleneyecektir. Çanakkale'deki kuvvetlerimiz Gelibolu Yarımadası'na kaydırılacaktır.” emri gönderilmişti.

Bu süreçte İstanbul ile Londra arasında yapılan yazışmalar değerlendirildiğinde İngiliz hükümetinin İtalya ve Fransa ile işbirliği içinde bulunarak Çanakkale ve İzmir mevzilerinden çekilmemek konusunda ısrarcı oldukları, bu mevzileri korudukları sürece müzakerelerde bu durumun ellerinde önemli bir koz olacağını düşündükleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İtalya ve Fransa'nın çekingen tutumları bir yana, Mustafa Kemal Paşa'nın kararlılığı karşısında endişe duydukları yapılan yazışmalara yansımıştır. Nitekim Yüksek Komiser Rumbold, 14 Eylül'de Lord Curzon'a gönderdiği raporda şöyle diyordu:

*“Tez elden bir konferans toplanması önem taşımaktadır. Savaşan tarafların artık birbirleriyle temasları kalmadı. Konferans çağrısı için şimdi en uygun zamandır. Yoksa Mustafa Kemal rahat durmaz. Ordularına, ‘İlk Hedefiniz Akdeniz’dir’ diyen Mustafa Kemal’in, ikinci hedefi Trakya’dır. Konferans olmazsa Trakya’ya geçmeye çalışacaktır. Gecikirsek güç durumda kalırız. Konferansın amacı; mütareke, Trakya, Boğazlar ve azınlıklar sorunu olmalıdır.”*⁷

15 Eylül günü toplanan İngiliz kabinesinin ana gündem maddesi doğal olarak Türk ordusunun durumu oldu. Bu toplantıda; Başbakan Lloyd George ve Sömürgeler Bakanı Winston Churchill, Boğazların takviye edilmesi konusunda bakanları ikna etmeyi başardı. Aynı zamanda Fransa, Sırbistan, Romanya ve kendilerine ait sömürgelerle görüşerek işbirliği yolları aranacaktı. İngiltere, Türkleri durdurmak için çeşitli yollar ararken; Türk Ordusu 15 Eylül'de Ezine'ye girdi, 16 Eylül tarihine gelindiğinde artık Anadolu'daki Yunan varlığına tamamen son verilmişti. Diplomatik yazışmalar devam ederken her ülke kendi çıkarlarını gözeterik konuya yaklaşmaktaydı. Süreç yavaş ilerliyor, Mustafa Kemal Paşa ise eğer geri adım atarsa cephede kazandığı savaşın sonuçlarını istediği gibi alamayacağını biliyordu. Ateşkes görüşmeleri başlayınca kadar İtilaf Devletleri'ni mümkün olduğunca sıkıştırmaya gayret edilmeliydi.⁸ İngilizler Çanakkale bölgesinden ayrılmak, özellikle Boğaz bölgesini boşaltmak niyetinde değillerdi. Çanakkale limanında o tarihe kadar bir İngiliz torpidosu bulunurken şimdi bir dretnot, iki torpido, bir tayyare gemisi daha eklenmişti. 12 Eylül'den itibaren İngiliz birliklerinin Anadolu Hamidiye tabyasından başlayarak Mecidiye tabyasına kadar uzanan bir hattı tel örgü ile tahkim etmekte oldukları görülmüş, 13 Eylül günü de bir bölük İtalyan ve bir tabur İngiliz askeri karaya çıkarılmıştı. Ayrıca Çanakkale'ye yeniden altı bin İngiliz, iki bin İtalyan askeri çıkarılacağı da haberi alınmıştı.⁹

İngiliz Albay Shuttleworth, İstanbul Hükümeti'nin Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'e Türk birliklerinin Yunanların boşalttığı sınırı aşmamalarını, aksi takdirde böyle bir durumun savaşa neden olacağını bildirdi. Vahap Bey, Albay Shuttleworth ile yaptığı görüşmeyi ve İngilizlerin isteklerini Akıncı Müfrezeleri Edremit Merkez

7 Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 439-443.

8 Mahmut Akkor, İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya, Kriter Yayınları, İstanbul 2019, s. 50-53.

9 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Türk İstiklal Harbi (İSH) Kataloğu, Klasör (K): 1531, Dosya (D): 110, Fihrist (F): 20.

Komutanı Kasım Bey'e bildirdi. Kasım Bey, "Vatana Yunan ayağından bulaşan lekeyi yıkamak Misak-ı Millimizin gereklerindedir. İngilizlere karşı askeri bir hareket icrasına ve kendileriyle siyasi görüşmelere yetkim yoktur. Programımızı tanzim ve hareketlerimizi tertip Ankara'da bulunan Büyük Millet Meclisi'ne aittir." cevabını verdi.¹⁰

Türk ve İngiliz tarafının karşı karşıya geldiği bu safhada, kısa bir süre önce İngiltere başbakanının dominyonlarını Boğazları savunmaya çağırması İtilaf Devletleri arasındaki dayanışmayı olumsuz etkilemiş, Türklerle tekrar savaşmak istemeyen Fransa ve İtalya'yı birbirine yaklaştırmıştı. Fransa Başbakanı Poincare, askerlerinin Çanakkale'den geri alınması için İstanbul'daki Yüksek Komiser General Pelle'ye talimat vererek; Fransızların hiçbir şekilde Yunanlarla işbirliği yapmayacaklarını ve Türklerle savaşmayacaklarını Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi esnasında ona iletilmesini istemişti.¹¹ Nitekim Fransız askerlerinin geri çekildiğine dair basında çıkan haberleri Poincare'ye soran Paris'teki Türk temsilcisi Ferit Bey (*Ahmet Ferit Tek*), General Pelle'ye şu emrin verildiğini öğrenmiştir: "Lazım olmayan mevakiden kıtaatı mümkün surette geri alınız. Ve bu hususta da bazı malumat var. Fransızlar bazı yerlerden kıtaatı geri almışlardır." Ancak Ferit Bey bu emri yeterli görmemiş ve bütün Asya sahillerinden Fransız askerlerinin geri çekilmesi gerektiği konusunda ısrarcı olmuştur. Ferit Bey 15 Eylül tarihli telgrafında, Doğu Trakya'nın tamamen geri verilmesini ve Boğazlarda Türk hâkimiyetinin takviyesini azami derecede desteklemekle birlikte Fransızların Boğazların kapatılmasına karşı çıktıklarını, konferansın acilen toplanması konusunda İtalya ile birlikte Fransa'nın İngiltere'ye baskı yaptıkları bilgisini de vermiştir. Aynı zamanda İstanbul'daki Fransız General Pelle Hamid (*Hasançan*) Bey* ile görüşmüş ve Hamit Bey Pelle'nin Türk taleplerini makul bulduğunu ancak İngiltere'nin ise tam tersine Türkiye'yi yok etmek fikrinden zerrece vazgeçmediğini bildirmiştir.¹²

Esasında 15 Eylül 1922 günü Mustafa Kemal Paşa ile Fransız Amiral Dumesnil arasında İzmir'de gerçekleşen görüşme konuyu ciddi bir boyuta taşımıştı. Bu ciddiyet 18 Eylül'de General Pelle'nin Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretiyle daha da büyük bir önem kazanmıştır.¹³ Nitekim General Pelle, diğer İtilaf güçlerine haber vermeksizin Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için bir savaş gemisi ile İzmir'e gelmişti, amacı Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmesini engellemektir. Buna karşılık, Fransa yapılacak barış konferansında Ankara'yı destekleyecek ve böylece General Pelle bu büyük krizde Fransa lehine bir kazanç elde etmiş olacaktır. Ne var ki General Pelle 18 Eylül günü yapılan görüşmede tarafsız bölge konusundaki teklifini ilettiliğinde,

10 Mithat Atabay, Kurtuluş Savaşında Çanakkale, Paradigma Yayınları, Çanakkale Haziran 2021, s. 273.

11 İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 45.

* Hamid Hasançan (1870-1943): İstanbul'da doğmuştur. Mülkiye'nin yüksek bölümünden mezun olmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde en fazla oy almış olan İstanbul milletvekili olarak bulunmuştur. Milli hükümet tarafından "Kızılay mümessili" diye örtülü bir isimle İstanbul'da görevlendirilen Kızılaycı Hamid Bey, 8 Kasım 1920'den düşmanların çekilmesine kadar, işgal altındaki İstanbul'da yabancı temsilcilerle Mustafa Kemal ve arkadaşları adına son derece önemli konularda birçok önemli görüşmeler yapmış, heyetlere katılmış, hatta bazı antlaşmalar dahi imzalamıştır. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf kuvvetleri temsilci ve komutanlarıyla yapılan siyasi ve diplomatik görüşmelerde, yabancı ajanslar aracılığıyla Avrupa'ya duyurmak istediği protesto ve mesajlarının yayılmasında Kızılaycı Hamid (*Hasançan*) Bey'den yararlanmış. TBMM adına Hamid Bey'in İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold ile imzaladığı 23 Ekim 1921 tarihinde imzaladığı "Esirlerin Değiştirilmesi" ile ilgili anlaşma ile Anadolu'daki bütün İngiliz esirleri ile Malta'daki bütün Türk sürgünlerinin değişimi sağlanabilmiştir. bkz. Ali Fuad Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1948, s. 141.

12 Ayşe Yanardağ, Başkumandanlık Meydan Muharebesinin Askeri ve Siyasi Sonuçları: Çanakkale Krizi ve Mudanya Mütarekesi, "Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu(3-5 Kasım 2017, Bandırma), Ankara 2018, s. 393.

13 Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya kadar, C.IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, s. 200.

Mustafa Kemal Paşa ne kendisinin ne de hükümetinin tarafsız bölge diye bir yer tanımadığını belirtti.¹⁴ Mustafa Kemal Paşa tarafsız bölge konusundaki kararında haklıydı. Halbuki İtilaf kuvvetleri temsilcileri 1922 yılı Ağustos ayı başında bir araya gelmişler, bu konuyla ilgili olarak “*bir müsademenin yaşanması ihtimaline karşı*” kendi aralarında bir mütaka ihdas etmek konusunda protokol imzalamışlardı.¹⁵

Atina'daki İngiliz Elçisi Lindley aynı gün (18 Eylül) Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, İngiltere'nin önünde iki seçenek olduğunu söylüyordu. Bu iki seçenektен birincisi Mustafa Kemal ile Misak-ı Milli esaslarına göre anlaşmak, ikincisi ise Türklerin Avrupa'ya dönmelerine karşı koyacaklarını Mustafa Kemal'e duyurmak idi. Lindley, şayet ikinci seçenek kabul edilirse Yunanistan'a müttefik gibi davranılarak Yunan ordusunun en ucuz silah olarak kullanılabileceğini de görüş olarak bildiriyordu. Rumbold da, Türk kuvvetlerinin Trakya'ya geçmelerini önlemek görevinin verildiği Amiral Brock'un Boğazlardan ve Marmara'dan her türlü geçişi ve şehrin vapur seferlerini de durdurmak niyetinde olduğunu, ancak bu yolda yapılacak uyarının Mustafa Kemal'i büsbütün kamçılacağını, o nedenle konferansa kadar Türk kuvvetlerinin Anadolu'da kalmaları yolunda bir açıklama yapılmasının daha uygun olacağını yazdı.¹⁶

Bu yazışmalar devam ederken; İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, müttefikleriyle olan ilişkilerini düzenlemek üzere 19 Eylül'de Paris'e gitti. İngiltere'nin amacı, Çanakkale bölgesinde iki ya da üç hafta daha tutunabilmektir. Eğer bunu yapamazsa barış görüşmelerine geçmekten başka seçeneği kalmıyordu. Paris'te heyetler 20-22 Eylül'de bir araya geldiklerinde Lord Curzon, Fransa'nın askerlerini geri çekmekle kendilerini yalnız bıraktıklarını ve ortaya çıkacak olumsuzlukların tek sorumlusunun kendileri olduğu ısrarını sürdürünce Fransa Başbakanı Poincare ile aralarında gergin anlar yaşandı.¹⁷ Lord Curzon'un Fransa Başbakanı Poincare'ye müttefik sorumluluklarını hatırlatıp, Harington'un Çanakkale'den çekilmesi durumunda bunun müttefikleri olan İtalya ve Fransa'nın korkaklığı nedeniyle olacağını söylemesi üzerine, Poincare'in sesi yükselecektir: Curzon'un, “*hiç böylesine içler acısı ve haysiyetten uzak bir sahne yaşamamıştım...suçlu bir okul çocuğuna bağırarak kaçık bir öğretmen gibi davranıyordu.*” ifadeleri Yunan politikası nedeniyle yara almış ilişkilerin Mudanya öncesi tam bir kırılma yaşadığını gözler önüne sermekteydi.¹⁸

Bununla birlikte tekrar bir araya gelindikten sonra yapılan görüşmeler neticesinde bir uzlaşma sağlandı, üç ülkenin temsilcileri Türkiye'ye yapılacak teklifte anlaşabildiler. Anlaşmaya göre, ilk başta Edirne ve Meriç nehrine kadar olan Trakya toprakları ve barıştan sonra da İstanbul Türklere verilecekti. Buna karşılık Türk tarafının tarafsız bölgeye saygı duyması istenecekti. Ateşkes görüşmeleri için Mudanya ya da İzmit seçeneklerinden birisinin olması üzerinde durulmuştu. Böylece Paris görüşmeleri ile birlikte Türklerin Avrupa topraklarına yeniden dönüşü, İngiltere tarafından onaylanmış oldu.¹⁹

14 Akkor, İngiliz Tutanaklarında, 50; Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Cilt: II, 1981, s. 603-604.

15 ATASE Arşivi, K:1531, D: 110, F: 20.

16 Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 446.

17 Akkor, İngiliz Tutanaklarında, s. 53-54.

18 Sevtap Demirci, “Milli Mücadele Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri ve Mudanya Mütarekesi”, Barışın Yolunu Açan Mütareke, Sentez Yayınları, ed. Behçet Kemal Yeşilbursa, Bursa 2022, s. 107.

19 Akkor, İngiliz Tutanaklarında, s. 55-56.

Paris'te bu görüşmeler olurken Çanakkale'de sıra dışı hareketlilik söz konusuydu. İtilaf Devletleri'nin kontrolü altında bulunan Çanakkale çevresi siperler ve tel örgülerle çevriliydi. Bölgeye giriş-çıkış için dört nokta belirlenmişti. Bu geçişler 20 Eylül günü üçe düşürüldü. Geçiş noktalarının birisi Erenköy yolu üzerinde, diğeri Saraycık köyü yolu üzerinde, son giriş-çıkış yeri de Karacaviran köyü yolu üzerindedi. Ayrıca Çanakkale şehir merkezinin etrafı da yeni tel örgülerle çevrilmiş ve siperler kazılmıştı. Çanakkale İngiliz İşgal Komutanlığı halkın tel örgülere yaklaşmasını yasakladı. 21 Eylül günü yayınladıkları bildiri ile Çanakkale'nin yerli halkı dışında olanların mevcut belirsizlik nedeniyle Çanakkale'den ayrılmak için hazır olmalarını istedi. Bildirinin yayımlanmasını müteakip Çanakkaleli Rum, Ermeni ve Yahudi milletine mensup olanların büyük çoğunluğu Çanakkale'yi terk ettiler. Albay Shuttleworth, gelişen olayları Mutasarrıf Vahap Bey'e bildirdi. İngilizlerin Türk ordusuyla savaşmaktan yana olmadığını, o nedenle Çanakkale'den ayrılmak isteyen herkese din ve milliyet farkı gözetmeden izin verdiklerini belirtti. Eğer çatışma kaçınılmaz olursa o zaman tüm İngiliz sömürgelerinin Çanakkale'de savaşmaktan çekinmeyeceklerini, zaten pek çok askerinin de bölgeye doğru yola çıktığını söyleyerek bir anlamda Vahap Bey'e gözdağı vermek istedi.²⁰

20 Eylül günü Türk ordusu Ezine ve Bayramiç'e yaklaşmışken²¹, Genelkurmay Başkanı (*Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili*) Fevzi Paşa, 21 Eylül günü Çanakkale yönüne hareket eden Türk ordusuna ait birliklerin Sarıçalı'da bulunan 100 kadar İngiliz süvarisinin ağırlıklarıyla birlikte Erenköy'e çekildiği ve Erenköy'de Çanakkale Savaşları'ndan kalma gemiye ait cephaneliklerin İngilizler tarafından yakılarak imha edildiğini bildirdi. 22 Eylül günü Biga-Çanakkale yönünde ilerleyen Türk müfrezesinden alınan bilgiye göre; Karabiga'da 36 İngiliz süvarisi ile 2 torpido, Çanakkale'de İngilizlerin bir piyade alayı ile bir sahra bataryası ve büyük çoğunluğu Erenköy civarında olmak üzere 200 kadar süvari, Fransızların 30 Tunuslu süvari ve 70 piyadesi ve İtalyanların 200 kadar piyade askeri mevcuttu. Bu kuvvetlerin büyük kısmı kasabanın hemen güneyinden geçen ve iki sıra tel örgü ile takviye edilmiş olan tahkimat hattı içinde ve ileri postaları Erenköy ve Kus köyünde bulunmaktaydı. 2 Eylül'de bir nakliye gemisinin Çanakkale'ye asker, top ve askeri malzeme getirdiği öğrenilmişti.²²

İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922 Tarihli Notası

İngiltere, Fransa ve İtalya adına Lord Curzon, Poincare ve Kont Sforza imzasıyla Ankara hükümetine 23 Eylül'de bir nota gönderildi. Bu notada; Venedik ya da başka bir kentte toplanacak olan ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleriyle Yunanistan'ın çağrılacağı bir konferansa Türkiye'nin delege göndermeyi isteyip istemediği sorulmakta; ayrıca görüşmeler sırasında Boğazlardaki tarafsız bölgelere asker gönderilmediği takdirde Edirne ile birlikte Meriç'e kadar Trakya'nın Türklere geri verileceğine ilişkin isteğin iyi karşılanacağı belirtilmekte idi. Barış Antlaşması yürürlüğe girince İstanbul'da bulunan kuvvetlerini çekeceklerini, ateşkes görüşmelerine başlamadan önce Yunan kuvvetlerinin belirli bir hattın gerisine çekilmesini sağlayabileceklerini ifade ediyorlardı. Türk tarafının kabul etmesi

20 Atabay, Kurtuluş Savaşında Çanakkale, s. 274-276.

21 Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya, s. 201.

22 Atabay, Kurtuluş Savaşında Çanakkale, s. 276.

durumunda ateşkes görüşmeleri için Mudanya ya da İzmit'te hemen bir konferans toplanabileceği de teklif edildi.²³

Bu notadan İtilaf Devletleri'nin aslında Boğazlar bölgesini bırakmaya niyetleri olmadığı anlaşılıyordu. Bu arada İtilaf kuvvetleri çekildikleri bölgelerdeki cephanelikleri infilak ettirip kullanılamaz hale getiriyorlardı. Nitekim 22 Eylül günü bir İngiliz Yüzbaşı ve bir Teğmen ile dört asker Çanakkale'de Saraycık Cephaneliği'nden geriye kalan üç cephaneliği getirdikleri gazlarla ateşlemişlerdi.²⁴ Yine 22 Eylül'de bir İngiliz subayı, bir çavuş ve dört askerden oluşan İngiliz müfrezesi Çanakkale'de Cevat Paşa Bataryası Genel Cephaneliği ile Hasan Mevsuf Bataryası'nın cephaneliğini infilak ettirdi. Bir İngiliz taburu Nara'dan karaya çıkarıldı, bir top bataryası Nara iskelesinden çıkarılarak şehre doğru sevk edildi. Fransız ve İtalyanlar ise bölgeyi terk etmekteydiler. Evvelce Çanakkale'ye çıkarılmış olan Fransız piyade ve süvarileri ile İtalyan bölükleri, İstanbul'dan gelen bir posta vapuruyla 22 Eylül günü bölgeyi terk ettiler. Bu sırada Türk kıtaları Ezine ve Biga'ya doğru gelmekteydiler. Nitekim 23 Eylül'de 800 kadar Türk süvarisi Erenköyü'ne gelmiş ve tarafsız bölgeye girmiş bulunuyordu.²⁵ 25 Eylül günü Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, Çanakkale yönüne doğru ileri hareket geçen Türk birliklerinin kumandanına, Çanakkale İngiliz İşgal Kumandanı Albay Shuttleworth'un görüşlerini bir mesajla ilettiler. Mesajında Türk ordusunun tarafsız sahaya girmemesi konusuna özellikle dikkat çekiyordu.²⁶ Bu gelişmeler karşısında İngiliz kuvvetleri çatışmaya girmeden Bayramiç'e geri çekilirken General Harington da Ankara ile irtibat kurmuş ve 26 Eylül günü bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'dan Türk ordusunun Çanakkale bölgesinden çekmesini istemişti.²⁷ General Harington'un telgrafi şöyleydi:

“İzmir'de Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

26.09.1922'de Erenköy ve Biga'nın batısından süvarinizi geriye çekmek için siz-inle derhal muhabere etmesini Hamid Bey'den (Kızılaycı Hamid Hasancan Bey'i kastediyor) rica ettim. Herhangi bir olaydan çekinmek için pek ziyade sıkıntıda-yım. Görüşmelere bağlı olarak birliklerinizi tarafsız bölge dışına çekmenizi rica ederim.

26.09.1922

*General Harington*²⁸

Bu telgraftan bir gün önce, 25 Eylül 1922 tarihinde, I. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, İzmir Bornova'daki karargâhından Menzil Mıntıka Müfettişliği Kumandanlığı'na gönderdiği emirde, Çanakkale Boğazı'nda İngilizlerin Nara Burnu ile Kepez arasında Çanakkale şehrinin dar muhitini işgal etmeye ve Türk taarruzunu durdurmaya çalıştıklarını, II. Ordu emrindeki 2. Süvari Tümeni'nin Çanakkale'yi yakından kuşattığını, 14. Tümen ile takviye edilecek 6. Kolordu Kumandanlığı'na büyük bir kısmıyla Biga-Bayramiç-Ayvacık ve öncü birlikleriyle Karabiga-Lapseki-Erenköy hattına kadar ilerlemek için emir verildiğini bildiriyordu.²⁹ General Harington ise 26 Eylül 1922'de Tümgeneral T. O. Marden'e 28. Alayı Çanakkale'ye sevk etmesi emrini vermiş, yine yolda gelmekte olan Kraliyet Fusilier'in ikinci taburunu, tüfek tugayının

23 Nilüfer Erdem, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923), Derlem Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2017, s. 509.

24 ATASE Arşivi, K: 1531, D: 110, F: 20-ac.

25 ATASE Arşivi, K: 1531, D: 110, F: 20-ad.

26 Atabay, Kurtuluş savaşında Çanakkale, s. 278.

27 Akkor, İngiliz Tutankalrında, s. 57.

28 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak-Mehmet Akif Tural, Ankara 2006, s. 491.

29 ATASE Arşivi, K: 1645, D: 66, F: 1.

ikinci taburunu ve Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden gelenleri Çanakkale mevkiine konuşlandırmasını istemişti. Tümgeneral Marden, Çanakkale'de ilk iş olarak askeri daha geniş bir alana konuşlandırmış ve bu alanın içine kuzeyde stratejik önemi büyük olan Nagara (Nara) noktasını da dâhil etmiştir.³⁰

General Harington'un Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafın ardından Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey de bölgedeki öncü Türk birliklerinin kumandanına bir telgraf göndererek, 26 Eylül'de Çanakkale'den hareket edecek İngiliz birliklerine Türk kuvvetlerinin engel olması durumunda doğacak sonuçlardan Türk kuvvetlerinin sorumlu tutulacağını bildirdi. Ayrıca İngilizlerin Kepez Deresi üzerinde Türklerle bir görüşme yapmak isteğini belirten bir mesajı da telgrafına ekledi. Türk kuvvetleri içinde İngilizce bilen olmadığı gerekçe gösterilerek bu mesaj geri gönderildi. Bu arada arabuluculuk rolüne soyunan Vahap Bey'in bu girişimlerini kabul etmeyen Ankara Hükümeti, İngilizlere Vahap Bey'in Ankara Hükümeti tarafından atanmadığını, o nedenle de resmi temsil hakkının bulunmadığını bildirdi. Bunun üzerine Vahap Bey, bir süre sonra Çanakkale'den ayrılmak zorunda kaldı.³¹

General Harington Türk ordusunun Çanakkale'den çekilmesini Mustafa Kemal'den istedikten sonra 26/27 Eylül'de Londra'ya gönderdiği telgrafta; Mustafa Kemal'den süvarisini Lapseki ve Erenköy'den çekmesini istediğini, kendisine 48 saatlik bir süre tanıdığını istediğini bildirmişti. Aynı telgrafta; kendisine takviye gönderilip gönderilmeyeceğini bilmek istediğini, Mustafa Kemal'in ciddi saldırıya geçmeyeceğini sandığını, ilk ateş etmeye kendisini zorladığını, bundan kaçındığını, ama kendilerini kuşatmasına ve Boğazlara toplar yerleştirmesine göz yumamayacağını söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa ise 27 Eylül günü, "*Aramızda bir tarafsız bölge bulunduğundan haberim yoktu. Birliklerimiz Yunan ordusunu kovalıyor. Olay çıkarmaktan kaçınıyoruz. Yunan uçakları Ezine civarında uçtu. Yunan donanması İstanbul'da demirledi. Çanakkale'deki silah ve mühimmat depolarımız İngilizlerce imha ediliyor ve birliklerimizin yakınında top atışları yapılıyor. Boğazların serbestliğini kabul ediyoruz. Yanlış anlaşılmaya meydan verilmemesini dilerim.*" şeklinde cevap vermişti. Kısacası Mustafa Kemal İngilizlere tarafsız bölgeyi tanımadığını bildiriyordu.³²

Türk ordusunun Çanakkale'ye gelerek İngiliz keşif kollarını tel örgü hattına kadar geriye sürmelerinden ve Çanakkale'nin hemen güneyindeki sırtları tutmuş olmalarından dolayı İngilizler telaşlanmışlardı. Bu gelişme karşısında iki İngiliz tayyaresinin Kale muhitinde sürekli akşama kadar keşifte bulunduğu ve Boğaz'da bulunan İngiliz harp gemilerinden ikisinin Anadolu sahiline yaklaşarak toplarını Türk birliklerinin üzerine çevirdikleri, Midilli-Sakız arasında nakliye gemileri görüldüğü, İzmir mıntıkasında ise muhacirinin sevki, halkın elindeki silahların toplanması işiyle uğraşıldığı bilgisi, Fevzi (*Çakmak*) Paşa'nın 28 Eylül tarihli harp raporunda yer almaktaydı.³³

28 Eylül'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'dan İstanbul'daki Yüksek Komiser Rumbold'a gönderilen telgrafta, General Harington'un Mustafa Kemal ile ikili görüşme yapmasının Paris'te yapılan mutabakata uygun düşmeyeceği, ama hükümetin Mudanya Konferansı'nın bir an önce toplanmasını desteklediği bildiriliyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da müttefiklerin (*İngiltere, Fransa, İtalya*) 23 Eylül

30 Çağlayan, *Turkish Studies*, s. 24.

31 Atabay, Kurtuluş Savaşında Çanakkale, s.281.

32 Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 457-458.

33 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Genelkurmay Basımevi, Yıl:17, S. 66, Aralık 1968, Vesika No: 1471.

1922 tarihli notasına Ankara Hükümetinin verdiği cevabı, 29 Eylül tarihli telgrafıyla Londra'ya şöyle bildiriyordu:

“Müttefik notasına TBMM Hükümetinin cevabı yakında bildirilecektir. Askeri harekâtımızı durdurduk. Meriç'e kadar Trakya'nın hemen boşaltılması ve Türkiye BMM Hükümetine devredilmesi gerekir. Konferansta bizi temsil edecek olan İsmet Paşa 3 Ekim'de Mudanya'ya gidecektir. Bu tarih uygun görülürse Mudanya Konferansına katılacak Müttefik generallerinin adlarının bildirilmesini rica”³⁵.

İtalya ve Fransa, Çanakkale'yi savunmak konusunda ret cevabı vermiş olsalar da; İngilizler her ne pahasına olursa olsun Çanakkale'yi müdafaa ve muhafaza kararı almışlar, burada gerekli tahkimatı yaptıklarını ve iyi hazırlanmış altı taburluk bir kuvvetleri olduğunu ve bunun donanma toplarıyla, ayrıca hava kuvvetleriyle takviye edilerek Türk ordusunun bir saldırısına karşı durabilecek hale getirildiğini düşünüyorlardı. Eylül 1922 de Malta, Cebelitarık ve Mısır'dan gelen kuvvetlerle kendi durumlarının daha da güvenilir bir hale geldiğine inanıyorlardı. Nitekim tüm bu gelişmelere bakarak Türk ordusunun bölgedeki yığınaklarının artması dolayısıyla alınan -Lord Curzon'un muhalif kaldığı- kabine kararı, 29 Eylül günü General Harington'a tebliğ edildi.³⁶

Bu kararda “Çanakkale dolayındaki Türk kuvvetlerine kumanda eden komutana bir ultimatom göndermesi, kıtalarını tespit edilen zamandan itibaren çekmediği takdirde Britanya kuvvetlerinin Türklere ateş edeceklerini bildirmesi” emrediliyordu. Verilecek çekilme süresi kısa olacaktı. Harington bu ultimatomu cebinde tuttu, uygulamaya koymadı. Bunun yerine Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti. “Mesajınızı Amiral Dumesnil ile General Pelle vasıtasıyla aldım. Kıtalarınızı emin bir mesafeye çekmenizi ehemmiyetle rica ederim.” demişti.³⁷ Böylece İtilaf önerisinin kabul edilip ateşkes konferansının pek yakında başlayacağını öngören General Harington, Çanakkale'deki Türk kumandana ultimatom verdirmemiş ve bu suretle bir Türk-İngiliz savaşını önlemiştir.³⁸ Bu sırada 40 bin kişilik bir Türk kuvveti Çanakkale'yi, 50 bin kişilik bir kuvvet İzmir'i ve çevresini tehdit ediyordu, bu kuvvetin tümü kısa bir süre önce İzmir'de moral kazanmış, savaşa hazır birliklerdi. Bu nedenle General Harington, General Marden'e ateş etmek kaçınılmaz olmadıkça çatışmadan kaçınması emrini vermişti.³⁹

Mustafa Kemal Paşa kıtaları için istenilen talebi barışın sağlanması adına kabul etmiş ve 1 Ekim 1922 itibarıyla Çanakkale bölgesindeki ilerleyişini durdurduğunu General Harington'a iletmiştir. Böylece ateşkes görüşmelerinin önü açılmıştır. Sonuçta taraflar, 3 Ekim günü Mudanya'da bir araya gelme konusunda mutabakat varmışlardır. Sıcak bir harbe girmeden anlaşma için diplomasi yoluna başvurulması konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği gerilim siyaseti başarılı olmuş, Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den ayırmıştı. Nitekim Sovyetler Birliği elçisi Aralov Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya, “Türkiye İtilaf Devletleri'ni bir oldubitti karşısında bırakabilir mi” diye sorduğunda bu konudan şöyle bahsedecekti: “Biz şimdi Trakya'yi savaşız ele geçiriyoruz, oraya 8000 jandarma gönderiyoruz. Bunlar, bugünden yarı-

34 Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 458-459.

35 Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 461-462.

36 Aptülhat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 104-105.

37 Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 160.

38 İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 98.

39 Atilla Oral, Charles Harington, Demkar Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s.26.

na kurulabilecek Trakya ordumuzun çekirdeğini oluşturacaktır. Böylece, Boğaz'ın her iki yakasında ordusu bulunan Türkiye, konferans durumu zorlarsa hemen İstanbul'u ve Boğaz'ı işgal edebilir.”⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumuna şüpheyile yaklaşanlar da vardı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 1 Ekim'de Rumbold'a gönderdiği telgrafta; bu konudaki kaygılarını dile getiriyor, Türklerin tarafsız bölgeye ve İstanbul Boğazı'nı geçmesini istemiyordu. Rumbold da gecikmeksizin Londra'ya gönderdiği telgrafta, “*Mustafa Kemal'in 50 bin tüfekte İzmit Yarımadası üzerinden tarafsız bölgeye saldırma niyetinde olduğunu öğrendiklerini, zaman kaybetmeden Mudanya toplantısının gerçekleşmesi için müttefik hükümetlerin 3 Ekim günü Mudanya'da hazır bulunacağını ilettiğini*” bildiriyordu. Açıkçası İngiltere bir yandan ateşkes yapmak isterken, diğer yandan elindeki kazanımları bırakmadan bu süreci tamamlama düşüncesini sürdürüyordu.⁴¹

Çanakale bölgesinde bu gerilim yaşanırken aynı tarihlerde İzmir ve civarındaki işgal kuvvetlerinin ve işbirlikçilerin artıklarının Anadolu'yu terk etmeleri için gerekli takibat yapılmaktaydı. I. Ordu Kumandanı (*Sakallı*) Nurettin Paşa'nın yayınladığı 6 numaralı beyanname; İzmir ve civarındaki işgalci ve işbirlikçilerinin yurdu terk etmeleri için son günün, 30 Eylül olduğu bildirilmişti. Bununla birlikte 30 Eylül'de verilen mühlet sona ermekle birlikte yeterli miktarda vapurun bulunmaması sebebiyle deniz yoluyla ayrılacaklar, buna muvaffak olamadıklardan verilen sürenin sekiz gün daha uzatıldığı 30 Eylül 1922 tarihinde yayımlanan 7 numaralı beyanname ile bildirildi. 8 Ekim'e kadar deniz yoluyla gidecekler buna zorunlu olduğu gibi, deniz yoluyla gitmeyecek olanlar içeri bölgelere nakledilmek üzere kendilerine en yakın karakollara giderek beraberindekilerle birlikte isimlerini kaydettirecekler ve bu şekilde harekete hazır olacaktı. Kayıt yaptırmayanlar cezalandırılacaktı.

Buna göre Ayvalık, Urla, Kuşadası gibi iskelelerden ve Batı Anadolu'nun diğer sahillerinden deniz yoluyla ayrılmak isteyen Rumların vapurla hareket etmesine müsaade edilmiş, her bir mevkiden ayrılacakların bu beyannamenin yayın tarihinden itibaren on gün içinde deniz yoluyla seyahatlerinin uygun olduğu söylenmişti. Yoksa on gün sonunda iç bölgelere sevk olunacaktı. 7 numaralı beyanname bayrak çekilmesine ilişkin kurallar hatırlatılmış, buna göre resmi mekânlarda bayrak çekilmesi; dini ve resmi günlere münhasır olup, aynı uygulama yabancılar için de geçerli olacaktı. Konsolosluklar, resmi ve dini günlerinde tabiiyetinde buldukları devletlerin bayrağını çekerlerse yanında bir de Türk bayrağı çekeceklerdi. Örfi idare gereğince akşam saat yediye kadar olan yasak, saat dokuza kadar uzatılmış, ancak güneş battıktan sonra sokağa çıkacak olanlar fener taşımaya mecbur tutulmuşlardı. Buna uymayanlar tevkif edileceklerdi.⁴²

3 Ekim 1922 tarihinde yine Nurettin Paşa'nın imzasıyla Menzil Mıntıka Müfettişliği'ne gönderilen emirle, Yunan ordusunun cepheden geri kaçarken geçtikleri köy ve kasabalarda yapmış oldukları hasarın, resmi ve hususi binaların cins ve miktarlarını gösteren kısa istatistiklerinin hazırlanarak 15 Ekim tarihine kadar Ordu Kumandanlığı'na gönderilmesi istenmişti. Ayrıca gözlemlenen mezalimlerin tafsilatlı

40 Aralov, S.İvanoviç, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923, (çev. Hasan Ali Ediz), Türkiye İş Bankası Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2021, s. 145-146.

41 Akkor, İngiliz Tutanaklarında, s. 62-63.

42 ATASE Arşivi, K: 1645, D: 71, F: 1.

açıklaması, katledilen ve yaralanan ahalinin, tecavüze uğrayan kadınların sayısının da gösterilmesi emredilmişti.⁴³

Mudanya Konferansı ve Mütarekenin İmzalanması

Mudanya Konferansı başlamadan önce Boğazlar bölgesindeki İngiliz kuvvetleri; Çanakkale iki tugaylı bir tümen tarafından, İstanbul ise Maltepe-Dudullu hattında tertiplenmiş bir tugay tarafından savunulacak şekilde tertiplenmişti.⁴⁴

Konferans hazırlıklarının başladığı günlerde, 30 Eylül 1922 de, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın imzasıyla II. Ordu Kumandanlığı'na bir emir gönderildi. Verilen bu emirde; *“Mudanya Askeri Konferansının cereyanı sırasında kotaların Kocaeli yarımadasında batısına geçemeyeceği hattın Yarımca-Şile hattı olduğu”* bildiriliyor, buna göre Yarımca-Şile hattı karşısında süvari keşif kollarının 3 Ekim 1922'ye kadar bulunması emrediliyordu. Her ne kadar konferans için hazırlıklar sürdürülse de gerekli askeri tedbirlerin alınmasında dikkatli davranılmaktaydı. Mudanya Ateşkes Konferansı'na Türk delegesi olarak görevlendirilen Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa aynı gün (30 Eylül) Batı Cephesi kuruluşunda bulunan I. ve II. Ordular ile 5. Süvari Kumandanlıklarına da şu emri verdi:

*“Trakya'nın boşaltılması ve teslimi için İtilaf Devletleri generalleriyle 3 Ekim'de Mudanya'da toplanması önerilen konferansta Türk temsilcisi olarak görevlendirildim. 30 Eylül 1922 akşamı karargâhımın harp kademesiyle trenle Karaağaç'a hareket edeceğim. 2 Ekim akşamından evvel Mudanya'da bulunmak istiyorum. Karargâhımın diğer aksamı İzmir'de kalacaktır. Raporlarla, önemli ve acil evrak bana ve diğer işlemler İzmir'deki karargâhuma gönderilecektir. Soma-Balıkesir yolunu göstermek üzere 4.Kolorduca Soma'da bir kılavuzun bulundurulmasını rica ederim.”*⁴⁵

2 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa İzmir'den Ankara'ya döndü. Bir gün sonra da Mudanya Konferansı toplandı.⁴⁶ Konferansta İtilaf Devletleri'ni temsil edecek generaller, 1 Ekim gecesi İstanbul'da Franklin Boullion'un da katıldığı bir toplantı yapmışlar, Boullion'dan 28 Eylül günü İzmir'de Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme hakkında bilgi almışlardı. Bu toplantıda Franklin Boullion, İzmir'de yarım düzine Anadolu'yu yöneten adamla buluştuğunu ve onların İstanbul'a ve Çanakkale'ye yürümeye kararlı olduklarını, 150 bin asker olduğunu ve onların arkasında da 150 bin daha olduğunu ve bütün bunların arkasında da 200 milyonluk Müslüman dünyasının olduğunu söyledi. Franklin Boullion'un bu konuşması, İngilizleri çok rahatsız etmişti. Nitekim Yüksek Komiser Rumbold, 4 Ekim 1922'de Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, Franklin Boullion'un faaliyetlerinden rahatsızlığını dile getirmiş, onun Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı olduğunu, İngiliz ve Fransız çıkarlarına ters hareket ettiğini, Fransa'nın Mudanya'da Misak-ı Milli'yi ve hatta kapitülasyonların kaldırılmasını destekleyeceğini ifade ettiğini söylemişti.⁴⁷

İstanbul ile Londra arasında bu yazışmalar yapılırken 3 Ekim sabahı, İstanbul'daki Fransız Kuvvetleri Kumandanı ve Komiseri General Charpy beraberinde Franklin Boullion olmak üzere *Edgar Quinet* kruvazörü, İtilaf İşgal Orduları Başkumandanı ve

43 ATASE Arşivi, K: 1648, D: 26, F: 2.

44 İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 74.

45 İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 99.

46 Kazım Özalp, Mili Mücadele 1919-1922, C.I-II, TTK Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2020, s. 236.

47 Behçet Kemal Yeşilbursa, “Barışın Yolunu Açan Mütareke: Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Antlaşması”, Barışın Yolunu Açan Mütareke 100.Yılında Mudanya Mütarekesi, Sentez Yayınları, (ed. Behçet Kemal Yeşilbursa), Ankara, Ekim 2022, s. 205.

İngiliz Kuvvetleri Kumandanı Tümgeneral Charles Harington *Iron Duke* savaş gemisi ve İtalyan Generali Mombelli de *Duvilio* savaş gemisiyle Mudanya'ya geldiler. Generalleri Türk muhafız kıtaları, hükümet konağına vardıklarında ise İsmet Paşa karşıladı.⁴⁸

Görüşmeler İngiliz temsilcisi General Harington, Fransız temsilcisi General Charpy, İtalyan temsilcisi General Mombelli ve Türk temsilcisi İsmet paşa'nın katılımıyla 3 Ekim 1922 günü saat 15.00'da başladı. Aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (*Genelkurmay Başkanı*) Fevzi (*Çakmak*) Paşa yayınladığı harp raporunda, Trakya'da Yunanların Müslümanlara karşı tatbik ettikleri mezalim ve tecavüzlerin gittikçe artmakta olduğunu, birçok mahallerde on beş yaşından yukarı erkeklerin ve hatta kısmen kadınların da Yunanlar tarafından tevkif edilerek bir meçhul semte götürülmekte olduğunu, bazılarının vahşiyane surette imha edilmekte olduğu haberlerinin alındığını söylemekteydi.⁴⁹

TBMM Orduları Başkumandanı adına Batı Cephesi Kumandanı İsmet (*İnönü*) Paşa, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım (*Gündüz*) Bey, Kurmay Yarbay Tevfik (*Bıyıklıoğlu*) Bey, Türk heyeti olarak konferansa katılıyordu. Ayrıca heyette iki sekreter bulunuyordu. Konferans dışında Batı Cephesi karargâhında görevli Cephe Topçu Kumandanı Galip Paşa, İstihbarat Şube Müdürü Binbaşı Tahsin (Alagöz), Zat İşleri Müdürü Binbaşı Seyfi (*Tümgeneral Akkoç*) da bulunuyordu. Bu iki kurmay subay, konferansın gidişatına ilişkin yerli ve yabancı basına bilgi vermekle görevlendirilmişlerdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi (*Çakmak*) Paşa da konferans konuşmalarını yakından takip etmek için Mudanya'ya gelmişti. Fevzi Paşa Trakya ve İstanbul işleri için talimat vermek ve fikirlerini almak üzere Trakya-Paşaeli Cemiyeti Merkez Kurulu'ndan Şakir ve İstanbul Polis Müdürü Albay Esat Beyleri de Mudanya'ya davet etmişti. Ankara temsilcisi Hâmid (*Hasançan*) Bey ile eski Atina büyükelçisi Galip Kemal Bey de Mudanya da bulunuyordu.⁵⁰

O günün Mudanya'sını ve konferansın açıldığı günkü genel atmosferi tasvir etmek gerekirse göze çarpan hususlar şöyleydi:

“Mudanya şehir olarak Çanakkale'ye çok benziyordu. Sivrisineği bol, kalın duvarları beyaz badanalı evleri, yamru yumru taşlarla döşenmiş dar yolları, tek büyük yapı olarak camileri ile küçük bir kasaba. Savaşın izlerini görmek de mümkündü. Bir zamanlar Hıristiyanların oturduğu semtte şimdi in cin top oynuyordu. Koyun sığ sularında ise çürüyen Rumların cesetlerini görmek hâlâ söz konusuydu. Limanın salgın hastalık kokan genel görünüşünü, uzaktaki manzara biraz olsun kapatıyordu: evlerin ardındaki alçak tepelerin üstü sarı sabır ağaçlarının kül rengiyle pırıl pırıldı, alabildiğine mavi denizin uzak, çok uzaklarında ise Doğu Trakya'nın paylaşılmayan toprakları uzanıyordu. Harington 3 Ekim'de Mudanya'ya varlığında, bu manzarayı göremedi; çünkü Marmara'daki bir mevsim fırtınası ile gelen yağmur, sokakları pırıl pırıl yıkamış, harap rıhtımı basmış, başlarında bando ile kendisini karşılamak için saf olmuş 200 kişilik Türk şeref katasını tepeden tırnağa kadar ıslatmıştı. Üç Müttefik Generali Mudanya'ya gelmişti, ama ne Mustafa Kemal, ne de Yunan delegeleri hazır. Kısa bir süre sonra Mustafa Kemal'in toplantılara katılmayacağı, yerine

48 İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 100.

49 HTVD, Aralık 1968, Vesika No:1472.

50 Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 100-101. 3 Ekim 1922 günü BMM Ordularının durumu şöyleydi: Çanakkale Boğazı bölgesinde, II. Ordu'ya mensup birliklerden Albay Zeki Bey (Soydemir) komutasındaki 2. Süvari Tümeni tarafsız bölgeye girmiş ve İngilizlerin Çanakkale etrafındaki tel örgülerine kadar yanaşmıştı. Kazım (Inanç) Paşa komutasındaki 6. Kolordu'nun 16. Tümeni Biga'da, 17. Tümeni Bayramiç'te, 14. Tümeni Ayvıcık'ta durdurulmuştu. Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu'nun bir Süvari Tümeni Şile'ye, 1., 61. ve 51. Tümenleri Gebze ile İzmit arasındaki bölgeye varmışlardı. 4. Kolordu ve Kocaeli Grubu Adapazarı, Geyve, Sapanca, Karamürsel ve Yalova bölgelerindeydi. bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, I.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 442-444.

en güvendiği yardımcısı, Batı Orduları Kumandanı ve İnönü Muharebelerinin muzaffer kumandanı İsmet Paşa'yı gönderdiği öğrenildi. İngiliz hükümeti bu değişikliği öğrendiğinde, az daha bir yeni bunalım patlak verecekti, ama artık çok geçti. Harington, Mustafa Kemal'in kendisini Devlet Başkanı olarak kabul ettiğini ve görüşmelere İngiliz delegesinin düzeyinde bir başkasını göndermesini normal karşılamıştı. Mustafa Kemal'in bu kararında elbet gurur ve birtakım hesaplar da rol oynamıştı."⁵¹

Mudanya'da geniş bir konferansın yapılacağı gerekli yapı yoktu. Türkler bulabildikleri ile bir şeyler yapmaya çalışmışlardı: Bir zamanlar Rus konsolosluğu olan kıyıdaki mütevazı bir binayı seçmişlerdi. Biraz hava vermek içinde binanın duvarları kilimlerle örtülmüş, dışarıdaki tahta balkonuna da bir Türk bayrağı asılmıştı. Koya bakan en geniş odaya iki masa yerleştirilmiş, üzeri yeşil çuha ile örtülmüştü. Masalardan birinin üzerine haritalar konacak, diğerinin başında delegeler oturacaktı. Pencere-ler küçük, demir parmaklıklıydı ve içeri pek az ışık bırakıyordu. Bu yüzden akşam çalışmaları sırasında iki gaz lambası yakmak gerekiyordu. Büyük masanın çevresinde delegeler ve yardımcıları için zor yer bulunuyordu. Herkes yerini alıp oturduktan sonra da kımıldanacak yer kalmıyordu, Kısaca, burası Versailles, Sevres ya da San Remo olmaktan uzaktı.

Konferansın ilk toplantısı çetin geçti. İsmet Paşa'nın tutumu, alınacak kararların tümünün Mustafa Kemal ve Millet Meclisi tarafından onaylanması gerekeceğini açıkça gösteriyordu. Oysa Mustafa Kemal 23 Eylül tarihli İtilaf notasına hala karşılık vermemişti. Koşulları kabul etmeden önce Doğu Trakya'nın verileceği hakkında söz kopartmalıydı. Bu ise Harington'un elinde değildi. O da önce tarafsız bölgeler hakkında güvence almalıydı.⁵²

Mudanya Konferansı İsmet Paşa'nın Doğu Trakya'nın derhal boşaltılması isteğinin kabul edilmemesi nedeniyle 5 Ekim'de çıkmaza girdi. Doğu Trakya'daki Yunan ordusunun tahliyesi konusu görüşüldüğü sırada Fransızlar tahliye konusunda Türkler lehine tutum sergilemişti. Fakat General Harington ve İtalyan General Mombelli bu konuda herhangi bir karar yetkilerinin bulunmadığını belirterek toplantının ertelenmesini istediler. Bu arada Harington'un Doğu Trakya konusunu sürüncemede bıraktığı sırada Çanakkale çevresinde İngiliz birlikleri tel örgü çekmekle tahkimatları kuvvetlendirirken, Boğaz'dan yeni gemiler geçmekteydi.⁵³

Trakya'nın tahliyesinde yaşanan sıkıntı nedeniyle görüşmelerin çıkmaza girmesi bir krize neden olmuştu. 5 Ekim 1922 Perşembe günü yapılan müzakerelere ait karara bağlanamayan konular üzerinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'ya gönderdiği talimatta şu maddeler yer almaktaydı:

1. Karaağaç Edirne şehrinin bir mahallesidir. Yunan ordusu Edirne'nin batısına çekilmeli ve orada, bütün doğu Trakya'da olacağı gibi, TBMM Hükümeti kurulmalıdır.

2. Trakya'nın boşaltılması ve bize teslimi belirsiz bir zamana bırakılamaz. Teslim alma derhal başlayacak, kesintisiz devam edecek ve en çok 30 gün içinde sona erecek-

51 F.Rezzan Ünalp, "Mondros'tan Mudanya'ya: Milli Mücadele ve Mudanya Mütarekesi", Barışın Yolunu Açan Mütareke 100. Yılında Mudanya Mütarekesi, Sentez Yayınları, (ed. Behçet Kemal Yeşilbursa), Ankara 2022, s. 76-77; David Walder, Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922), Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 388-389.

52 Walder, Çanakkale Olayı, s. 390-391.

53 HTVD, Aralık 1968, Vesika No:1474.

tir. Teslim alınmış olan her noktadan İtilaf devletleri ve komisyonları derhal çekilecek ve 30 gün sonunda bütün Trakya'yı terk edeceklerdir.

3. Yunan ordusunun Anadolu'dan ve Trakya'dan götürdüğü silahsız halkı Yunan hükümeti hemen geri vermelidir. Harp esiri subaylarla erlerimizin aynı zamanda geri verilmesini isteriz.

4. Azınlıklar meselesi Mudanya Konferansı müzakeresi dışındadır.

5. Muhasamatın tatili için Trakya'nın yalnız Yunan'dan boşaltılmasıyla yetinilemez. Boşaltmadan sonra idaremizin orada kurulması kesin olarak gerekir. Yunan'dan boşaltılacak olan Trakya'nın İtilaf Devletleri işgal ve kontrolünde bulunmasına hiç bir sebep ve lüzum yoktur. Doğu Trakya'nın Fransızlar tarafından işgali bahis konusu olamaz. Ancak Doğu Trakya ile Yunan ordusu arasında Batı Trakya'nın veya bir parçasının Fransızlar tarafından işgali emniyeti sağlar. Prensiplerde uyuşma olup, müzakerelere devam halinde dahi İngilizlerin Boğazlarda yığınak yapmalarından, tahkimat genişletmelerinden ve emniyet vermeyen askerî tedbirler almalarından vazgeçmelerini isteriz. Askerî sözleşmenin yapılmasından sonra da, İstanbul ve Çanakkale'de İngiliz yığınağı kabul edilemez.

Müttefik delegelerin Mudanya Konferansı'nda çözümü gereken esas konudan kaçmaları ve olumlu bir karara varmaksızın müzakereleri uzatmaları karşısında haklı olarak şüpheye düşen Başkomutanlık, 6 Ekim 1922'de İsmet ve Fevzi Paşalara Batı Cephesi ordularına yeniden hareket serbestliği veren bir talimat gönderdi. Başkomutanlığın yukarıdaki talimatı Mudanya Konferansı'nın kesilmesine ve müttefiklere de sirayeti mümkün olan yeni bir savaş durumunun ortaya çıkmasıyla sonuçlanabilecek kritik bir ortam yarattı. 6 Ekim 1922 günü saat 16.25'te, bizzat Başkomutan tarafından, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığına şu emir verildi:

“1. Teşrin-i evvelin altıncı günü mukarrer içtimanızda Trakya'nın İzmir'de tespit olunan esasat dairesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine iadesini kabul eylemedikleri takdirde, tasavvur buyrulduğu veçhile 6/7'de hemen İstanbul üzerine harekete geçiniz. Üçüncü Kolordu yakınından daha iki kolordu ile takip olunmalıdır. Çanakkale Boğazı'na tahsis olunan piyade kuvvetleri de Boğaz'a bir günlük mesafeye kadar takip olunabilir. Küçük piyade kıtaatının dâhil olduğu Boğaz üzerindeki bazı noktalarda piyade topçu ile takviye olunabilir. İzmir liman tahkimatına ehemmiyet verdiriniz.

2. Müzakere menfi neticelendiği halde, İngiliz generaline, Trakya'daki düşmanı takip için İstanbul ve Çanakkale üzerinden icra-yı harekât edecek kıtaatınızla İngiliz kıtaati arasında bir su-i tefehhüm vukuuna meydan bırakmamak için şimdiden icap edenlere evamir ve talimat vermesi muvafık olacağını bildiriniz. Bu teklifi Fransız ve İtalyan generalleri muvacehesinde yapmak muvafık olur.”⁵⁴

54 İstiklal Harbinin Son Safhası, s. 113-116; Asil Kaya, ABD Basınında Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)“ Barışın Yolunu Açan Mütareke 100.Yılında Mudanya Mütarekesi, Sentez Yayınları, (ed. Behçet Kemal Yeşilbursa), Ankara 2022, s. 319; HTVD, Aralık 1968, Belge No: 1477.

Taraflar arasında yaşanan kriz, Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'nin ve Franklin Bouillon'un arabuluculuğuyla aşıldı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya gönderdiği yeni telgrafla harekâtın ertelenmesini istedi. Konferanstan ayrılan ülke heyetleri 6 Ekim'de Mudanya'ya tekrar geri döndüler ve 7 Ekim'de görüşmeler yeniden başladı.⁵⁵ İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold 6 Ekim günü İstanbul'dan Londra'ya gönderdiği telgrafta; Mudanya Konferansı'nın Türklerin manevrasını ortaya çıkardığını, Kemalistlerin barış konferansı öncesi Doğu Trakya'yı elde etmek istediklerini belirtiyordu. Ayrıca Rumbold, Türklerin Trakya'ya sınırsız jandarma kuvveti göndermelerinin kısa sürede orada bir ordu kurmalarına neden olabileceğini ve bunun da çok tehlikeli olduğunu, zira bölgedeki Hıristiyan halkın Türklerin insafına bırakılması anlamına geleceğini söylüyordu. Ancak Türklerin Karaağaç'ı istemesinin doğru olduğunu, çünkü bu bölgenin Edirne'nin bir parçası olduğunu ve böylece Edirne'nin güvence altına alınacağını belirtiyordu.⁵⁶

7 Ekim günü yapılan toplantıda General Mombelli, TBMM Hükümeti'nin Doğu Trakya ile taleplerini kabul ettiğini bildirdi. Ancak Harington istenilen cevabın gelmediğini söyledi, buna sebep olarak da Lord Curzon'un Paris'te olmasını gösterdi. İsmet Paşa Harington'un bu tutumunu, “*eski nokta-i nazarlarında ısrar ettikleri*” olarak görüyordu.⁵⁷ Dolayısıyla 7 Ekim günü yapılan toplantıda da Harington'dan bir cevap alınmadığı için toplantı ertelendi. İsmet Paşa, bu arada sivil ve harp esirleri meselesinin müzakeresini istedi ve yapılan müzakerede bu konuda tartışma çıktı. Bunun üzerine İtilaf temsilcileri ve delegeleri kendi aralarında uzun görüşmeler yaptılar, nihayetinde Türk delegesinin bu konudaki isteğinin kendilerine bir nota ile verilmesini, kendilerinin de bu isteğinin kabul edilmesini isteyeceklerini söylediler. Konferans aynı gün saat 17.00'de toplanmak üzere müzakerelerine son verdi. Konferansın uzaması Türkler tarafından İngiliz diplomasisinin bilinen bir oyalama taktiği olarak algılanmıştı. Bu nedenle Türkler nezdinde sınırlar gerginleşti.⁵⁸

Mudanya Konferansı müzakerelerinin her an kesilebileceği İtilaf Devletleri delegeleri tarafından hükümetlerine bildirilmesi ve İngiltere'nin dominyonlarından istediği kuvvet yardımına menfi cevap verilmesinden sonra, İngiltere Hükümeti Türk tarafının isteklerine karşı direnişten vazgeçerek, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'u ikinci defa acele olarak Paris'e gönderdi. 6/7 Ekim gecesi ve 7 Ekim günü Fransa Başbakanı Poincaré, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İtalya Maslahatgüzârı Galli yaptıkları müzakereler neticesinde, Doğu Trakya'nın Yunanistan tarafından mümkün olan çabuklukla boşaltılarak bir ay içerisinde İtilaf kuvvetlerine teslimine ve onların da aynı süre içerisinde TBMM Hükümeti'nin mülkî memurları ile jandarmasına devretmesine karar verdiler. İngiliz delegesinin hükümetinden beklediği talimatın her an gelebileceği ümidiyle, 7 Ekim 1922 günü saat 17.00'ye bırakılan Mudanya Konferansı, talimatın gelmemesi yüzünden 8 Ekim günü saat 14.00'e ertelendi.

8 Ekim günü toplantı başladı ve bütün umutların yitirildiği bir sırada; Rumbold, Harington'a bir haber göndererek Curzon'un Fransızları inandırmayı becerdiğini, Türklerden önce kendilerinin ortaklaşa Doğu Trakya'yı işgal etmeyi kabul ettiklerini bildirdi. Venizelos 30 günlük bir süreyi kabul etmişti. Buna uygun olarak Harington da İsmet Paşa'ya koşullarını söyleyebilir, Türklerin Çanakkale ve Kocaeli'deki İngiliz

55 Erdem, Anadolu Harekati, s. 510.

56 Yeşilbursa, Barışın Yolunu Açan Mütareke, s. 206-207.

57 HTVD, Aralık 1968, Vesika No: 1476.

58 Orhan Hülagü, “Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XIII, Sayı: 39, Ankara Kasım 1997, s. 771-772.

mevzileri karşısından çekilmelerine karşılık, Yunanların da Meriç ırmağının ötesine çekileceklerini bildirebilirdi. Harington'a göre Mudanya'da artık alınacak daha önemli bir karar kalmamıştı. İtilaf Devletleri hiç olmazsa kâğıt üzerinde birleşmişlerdi. Generalin görevi İsmet Paşa ve onun da arkasında duran Mustafa Kemal'i inandırmaktı. Büyük bir dikkatle ve ustaca teminatla dolu ve karşılıklı güvenden söz eden bir konuşma hazırlandı. Türklere yapılan önerilerin reddi durumunda ortaya çıkacak tehlikelerden de söz etti. Profesyonel bir diplomat bundan daha iyisini yapamazdı ve herhalde yaptığı daha kötü olurdu. İsmet Paşa'nın ilk karşılığı hiç de cesaret verici değildi ve Harington Charpy ile Mombelli'yi Mudanya'da bırakarak son talimatı almak üzere İstanbul'a döndü. Ertesi gün "Carysfort" savaş gemisiyle geri geldiğinde, konferansın dağılacığından o kadar emindi ki, son bir konuşma bile hazırlamıştı.

General Harington konferans salonuna girdiğinde harekete geçmekte kendisine yetki veren bir telgraf bulmuştu. Az sonra birincisini doğrulayan ikinci bir telgraf daha geldi. Curzon'un işbirliği konusundaki mahareti, Lloyd George'u etkilemiş olmalıydı. Harington bu iki telgrafla birlikte, Çanakkale'deki Tümgeneral Marden'den gelen ve durumun yine dayanılmaz duruma geldiğini, daha fazla dayanamayacağını bildiren telgrafını da cebine indirdi. Harington, General Marden'e belirli bir saatte ateş açması için yetki verdikten sonra, İsmet Paşa'nın karşısına çıktı.⁵⁹

General Harington bu görüşmede hiç beklemediği bir şekilde İsmet Paşa'dan olumlu cevap aldı. Sonuçta karşılıklı mutabakata varılarak 11 Ekim günü saat 07.15'te İsmet Paşa ve İtilaf Devletleri'nin temsilcileri tarafından Mudanya Mütarekesi imzalandı.⁶⁰ Yunan temsilcisi ise yetkili olmadığını bildirerek ateşkes antlaşmasını imzalamaktan kaçındı. Ancak General Harington'un, ateşkes Yunanistan tarafından onaylanmasa dahi bu ateşkesin diğer İtilaf Devletleri'nce uygulanacağını açıklamasından üç gün sonra; İstanbul'daki Yunan temsilcisi Sinopulos, Yunanistan'ın ateşkes katıldığını müttefikler aracılığıyla Ankara hükümetine bildirmiştir.⁶¹ Mudanya Mütarekesi 14-15 Ekim gece yarısından başlayarak yürürlüğe girmiş ve böylece 3,5 yıldır devam eden Türk-Yunan Savaşı sona ermiştir.⁶²

Üzerinde anlaşmaya varılan koşullar çok basitti. Yunanlarla Türkler arasındaki çarpışmalar kesiliyordu. Yunan Kuvvetleri Meriç Irmağının sol kesimine çekileceklerdi. Yunan sivil yönetimi yetkilerini İtilaf Devletleri Askeri Komisyonlarına devredecekti. Yedi taburluk İtilaf kuvvetleri asayiş ve düzeni korumak için en çok 30 gün süreyle Doğu Trakya'da kalacaktı. Buna karşılık Türkler birliklerini Çanakkale'de kıyıda 15 kilometre geri çekecekler ve birliklerin sayısında arttırma yapmayacaklardı. Buna benzer bir önlem de Kocaeli tarafında da alınacaktı. İtilaf kuvvetleri kesin barış antlaşmasının sonuçlanmasına kadar İstanbul ve Gelibolu'da kalacaklardı. Yine bu sürenin sonuna kadar Türkler Doğu Trakya'ya asker göndermeyecekler ya da orada bir ordu kurmaya kalkışmayacaklardı. Her iki taraf da bir bakıma kendisini kutlayabilirdi. Türkler sonuçtan kazançlı çıkmışlardı, İtilaf kuvvetleri de şimdilik fazla bir şey vermemişlerdi. Bu işte kaybeden tek taraf, Yunanlar olmuştu.⁶³

İsmet Paşa gerek savaş alanlarında ve gerekse diplomaside olağanüstü nitelikleriyle sivrilmiş, ancak başlangıçta o niteliklerini ustaca saklayabilmiş bir kişiydi. General Harington bu konuda bir yanlışlığa düşmüş olduğunu, Lord Curzon'a iletilmek

59 Akşin, Dış Politika İlkeleri, s.185; Walder, Çanakkale Olayı., s. 401-403. Anlaşmaya varılması üzerine Harington bir önceki emrini iptal için General Marden'e bir telgraf göndermişti. İptal emri, Marden'in 'Ateş' emrini vereceği saatten bir saat on beş dakika önce kendisine ulaşmıştı.

60 ATASE Arşivi, K: 1535, D: 5, F: 4. Mudanya Mukavelesi.

61 Erdem, Anadolu Harekati, s. 510. Mudanya Konferansı ve Hükümete protokolü imza salâhiyeti verilmesi konusu 10 Ekim 1922 Salı günü TBMM de görüşülmüş, kabul edilmiş ve karar aynı gün saat akşam beşe kadar İsmet Paşa'ya bildirilmiştir. bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları,Cilt:23 (Devre I, Cilt: 3, İctima Senesi III), 116 ncı İnikat (Birleşim), 1 nci Celse, 10 Teşrinievvel 1338 (1922), s. 932-944.

62 ATASE Arşivi, K: 1541, D: 19, F: 11.

63 Walder, Çanakkale Olayı, s.405; İstiklal Harbinin Son Safhası, s.148-149.

üzere H. Rumbold'a yazdığı 10 Ekim 1922 tarihli mektupta şöyle anlatmaktadır:

“İsmet Paşa'yı ilk gördüğüm zaman, o benim üzerimde büyük bir etki ve izlenim bırakmadı. Görünürde gösterişsiz, ufak tefek bir insandı. Az konuşuyordu. Bundan başka bir eksiklik mi, yoksa bazı durumlarda bir üstünlük mü, bilinmez, çok da ağır işitiyordu. Bizimle ilişkilerinde ilkin çok inatçı görünüyordu. Onun güldüğünü hemen hemen hiç görmedim. Yalnız 'Nasılsınız' veya 'Allahısmarladık' derken biraz gülümsüyordu. Elbette ki Ankara'dan aldığı kesin yönergeye göre davranıyordu. Ama ayrıntılar konusunda bir üstat idi. Her satırı büyük bir dikkatle inceler ve baştan sona dek okurdu. Notlarını hızla alır ve satırların gizli bir anlamı bulunmadığına inanmadıkça düşüncesini söyleme, ama her zaman nazik davranır. Heyecanlandığını hiçbir zaman belli etmedi. Bir tür hukukçu kafası var. Bir belgeyi baştan sona dek okur, sonra birkaç dakika düşünür ve ondan sonra her paragraf hakkında düşüncesini söyler. Çalıştığımız süre içinde onu dikkatle izledim. Bunun için her fırsattan yararlandım. Ancak bütün çabalarına karşın, onu biraz daha insancıl kılmayı başaramadım. Hiç kuşku yok ki iyi bir generaldir. Ordusu da kendisine güvenmektedir. Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşıdır. Ama sanıyorum ki, bir sofrada oturup yemek yemek, sohbet etmek için iyi bir sofrada adamı değildir. Konferansın sonlarına doğru kendisine karşı daha saygı hisleri duydum. Öyle sanıyorum ki konferansa seçilmesi iyi olmuştur ve konuşulanların çok daha ötesini görmektedir.”⁶⁴

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması, yeni Türk devletinin tanınması yolunda çok önemli bir adımdı. TBMM Hükümeti için büyük bir siyasi başarıydı. Sıcak çatışmaya girmeden Doğu Trakya Yunan işgalinden kurtarılmış, Misak-ı Milli'nin öngördüğü sınırlar içine alınması sağlanmış, Anadolu'daki Yunan ümitleri ise bir daha yerine gelmeyecek surette ezilmişti. Londra'daki mevcut koalisyon hükümetinden muhafazakârların çekilmesiyle içeride ve dışarıda yalnız kalan Başbakan Lloyd George ise 19 Kasım 1922'de, başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır.⁶⁵

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip Batı Cephesi Kumandanı olarak 14/15 Ekim 1922 tarihinde İsmet Paşa'nın yayınladığı günlük emir, bir anlamda Mudanya Mütarekesi ile varılan sonucu ortaya koymaktadır. İsmet Paşa bu emrinde, Milli Mücadele sırasında Anadolu'nun Yunan ordularından temizlenmesinde büyük fedakârlık ve başarı gösteren ordularına göstermiş oldukları kahramanlıktan dolayı teşekkürlerini sunmuştur.⁶⁶

Mudanya Mütarekesi imzalandığında Trakya'nın tahliye edilmesi hususu Venizelos tarafından bildirilince Edirne'nin Rum halkı telaşlanmış, Kapalıçarşı'daki mallarını toplamaya başlamışlardı. Zabıta memurları bunu önlemeye çalışırken, zenginler Selanik'e çekilmekteydiler. Daha önce Trakya'nın verilmeyeceğini halka ilan eden Yunan kumandan bu defa Rum halkı artık tahliye mecburiyetinde olduklarını söylüyordu. Ermeni muhacirlerini Bulgarlar kabule karar verdiklerinden bu süreçte Karaağaç'tan birçok Ermeni Bulgaristan'a gitti. Bir kısmı da Romanya'ya gitmek üzere hazırlanıyordu. Venizelos Trakya Rumlarına İngiliz pasaportu verilmeyi taahhüt ettiği için, Rumlar bununla arzu ettikleri yerlere gideceklerdi. Daha önce tutuk-

64 Yılmaz Akkılıç, A.Galip Tokça'nın İki Mütareke Arasında Mudanya'nın Tarihi Hatıraları, Yeni Zamanlar Sahaf Yayınları, İstanbul 1959, s. 25-26.

65 Harry N.Howard, Türkiye'nin Taksimi Bir Diploması Tarihi (1913-1923), (çev. Salih Sabit Togay), TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 354-355.

66 ATASE Arşivi, K: 1671, D: 46, F: 3.

lanan Müslüman ahaliden Edirne ve Kırklareli (*Kırklareli*)'ye birer vagonluk halk çıplak olarak iade edilirken, Uzunköprü'ye de 25 kişi iade olundu. Bu bilgilerin yer aldığı vesikada; Anadolu'dan gelen Rumların her nedense Yahudilere düşman olduğu, başlarına gelen felaketi bunların getirdiklerine inandıkları için bu yönde propaganda yaptıkları, 9 Ekim günü Yahudileri katletmek için hücum teşebbüsünde bulunmuş olsalar da başarılı olamadıkları da yer almaktadır.⁶⁷

Mudanya Mütarekesi gereğince Yunan kıtalarından Trakya'nın tahliye ettirilmesine 15 Ekim günü başlandı.⁶⁸ Doğu Trakya'yı Yunanlardan teslim almak için; mukaveleye göre üç İngiliz, üç Fransız ve bir İtalyan taburuyla bir alay Fransız ve İngiliz süvari birlikleri İstanbul'da hazırlandı. Trakya'yı TBMM Hükümeti adına, Trakya Fevkalâde Komiseri olarak tayin edilen Refet (Bele) Paşa teslim almaya memur edildi. Refet Paşa Ankara'dan Mudanya, oradan da 19 Ekim 1922 günü Gülnihal vapuruyla İstanbul'a geldi. Gelir gelmez Trakya'nın tahliyesine ve devrine ilişkin yapılacakları İtilaf generalleri ile kararlaştırdı. Refet Paşa'nın İstanbul'a vasıl olmasından önce, 15 Ekim 1922'den itibaren Doğu Trakya'yı Yunanlardan teslim almaya memur İtilaf kuvvetlerinden İtalyanlar Silivri, Vize, Saray ve Çorlu; Fransızlar Lüleburgaz, Edirne ve Kırklareli; İngilizler Uzunköprü, Tekirdağ (Tekfurdağı), Şarköy, Keşan bölgesine tren ile hareket etmişlerdi. İtilaf kuvvetlerinin Trakya'ya gelmeleri ile Edirne, Kırklareli, Lüleburgaz, Çorlu ve Tekirdağ gibi yerlerde Yunan tecavüzlerinin önüne geçilmişti.⁶⁹

Yunanların ayrılırken köyleri yaktıkları görüldü. 16 Ekim günü Doğu Trakya'nın muhtelif mahallerinden Dimetoka, Sofulu ve Dedeağacı'na 78 vagon Rum ve Ermeni muhacir gitti. Tekirdağ'a yakın Yunan askerleri de Yunan bandıralı vapurlar ile bölgeden ayrıldılar.⁷⁰ Sinekli Hudut Emniyet Müfettişliğinin 17 Ekim tarihli raporunda da, Doğu Trakya'nın Yunanlardan tahliyesini temin eylemek üzere gönderilen İtilaf kuvvetleri askerlerinin; Çorlu, Alpullu ve Tekfurdağı kasabalarında bulunduğu yer almaktaydı. Ayrıca bu raporda; Yunanların Müslüman ahaliye yaptıkları mezalim ile Rum ve Ermenilerin göç (*belgede hicret olarak geçmektedir*) eylemekte olduklarına dair bilgilere yer verilmiştir.⁷¹

Bütün bu süreçte Çanakkale ve Boğazlar bölgesinde karşı karşıya gelen ordular arasında her an çıkması muhtemel bir savaşın taraflar arasında varılan uzlaşılı ile bertaraf edilmesi ve mütarekenin imzalanması, zorlu bir sürecin sonunda elde edilen büyük bir başarıydı. Mütareke'nin imzalanmasını müteakiben Trakya'nın TBMM Hükümeti'ne teslimine 30 Ekim'de başlandı ve 28 Kasım'da Türk jandarma birliklerinin sınırları kontrol altına almasıyla Gelibolu dâhil bütün Trakya toprakları TBMM Hükümeti idaresine geçmiş oldu.⁷²

Sonuç

Yaklaşık üç buçuk yıl devam eden Milli Mücadele içinde Yunan ordusuna son ve en büyük darbe Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi ile vurulmuştur. Kazanılan zafer ve devamında yürütülen takip harekâtı sonunda tüm Batı Anadolu Yunan ordusundan temizlenmiş, işgale son verilmiştir. Mudanya Konferansı ile artık bu mücadele askeri harekât boyutundan çıkmış, diplomasi çizgisine kaymıştı. Bunda doğal olarak yaklaşık 3,5 yıldır devam eden savaşın getirdiği yorgunluğun, insan ve

67 ATASE Arşivi, K: 1505, D: 56, F:1. 11 Ekim 1922 tarihinde Sirkeci'den Şark Demiryolları Askeri Komiserliği'nin Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umümiye Birinci Şube Müdüriyeti'ne Şark Hatt-ı Askeri Komiseri Yüzbaşı'nın imzasıyla gönderilen rapor. bkz. EK-1.

68 ATASE Arşivi, K: 1671, D: 46, F: 3.

69 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Mili Mücadele, s.458.

70 ATASE Arşivi, K: 1532, D: 127, F: 4-ab.

71 ATASE Arşivi, K: 1532, D: 127, F: 4.

72 Veysi Akın, Trakya'nın Türklere Teslimi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 153.

malzeme kaynaklarının temininde çekilen sıkıntıların etkisi vardı. Fakat hiç şüphesiz asıl neden, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferin dengeleri geri dönülemez bir şekilde Türkiye lehine çevirmiş olmasıdır.

Türk tarafının akıllı ve istikrarlı bir tutumla Fransa ve İtalya'yı İngiltere'den koparmış olması İtilaf tarafında önemli bir zafiyet yaratmış, bu durum Çanakkale Krizinin yarattığı gerginliğin yeni bir savaşa sürüklenmesinin önüne geçmesinde önemli bir etki sağlamıştır. Çanakkale'de yeni bir savaşa ramak kalınan dönemde taraflar arasında yaşanan bunalım giderilmesinde; Mustafa Kemal Paşa'nın, Başbakan Lloyd George'un buyruğunu dinlemeyen General Harington'ın sabırlı, itidalli tutumları, Franklin Bouillon'un arabulucu diplomasisi önemli rol oynamıştır.

Bir taraftan Türk ordusunun kontrolü elden bırakmaksızın yürüttüğü askeri baskı, diğer taraftan Heyet Başkanı İsmet Paşa ile Başkumandan Mustafa Kemal Paşa arasındaki sıkı eşgüdüm, ihtiyatlı ve soğukkanlı yürütülen diplomasi ile tarafların bir araya geldiği Mudanya Konferansı'nda savaşa son veren mütareke imzalanmış; İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya kurtarılmıştır.

Sonuç olarak İtilaf güçlerinin kendi iktidarlarının sonunu hazırlayan Türk Milli Mücadelesi, Anadolu üzerinde yapılan tüm hesapları altüst etmiştir. Türk tarafında Mustafa Kemal Paşa hedefine ulaşmış, karşı tarafta başta Lloyd George ve Venizelos olmak üzere İtilaf Devletleri'nin hayalleri sona ermiştir.

KAYNAKÇA

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Türk İstiklal Harbi (İSH) Kataloğu.

Klasör (K): 1505, Dosya (D): 56, Fihrist (F):1.

K: 1531, D: 110, F: 20-ac.

K: 1531, D: 110, F: 20-ad.

K 1531, D: 110, F: 20.

K: 1532, D: 127, F: 4-ab.

K: 1532, D: 127, F: 4.

K:1535, D: 5, F:4.

K: 1541, D: 19, F: 11.

K: 1645, D: 66, F: 1.

K: 1645, D: 71, F: 1.

K: 1648, D: 26, F: 2.

K: 1671, D: 46, F: 3.

K: 1671, D: 46, F: 3.

Akın, Veysi, Trakya'nın Türklere Teslimi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996

Akkılıç, Yılmaz, A.Galip Tokça'nın İki Mütareke Arasında Mudanya'nın Tarihi Hatıraları, Yeni Zamanlar Sahaf Yayınları, İstanbul 1959.

Akkor, Mahmut, İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya, Kriter Yayınları, İstanbul 2019.

Akşin, Aptulihat, Atatürk'ün Dış Politikası İlkeleri ve Diplomasisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Aralov, Semyon İvanoviç, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923,

(çev. Hasan Âli Ediz), Türkiye İş Bankası Yayınları, 9.Basım, İstanbul 2021.

Atabay, Mithat, Kurtuluş Savaşında Çanakkale, Paradigma Yayınları, Çanakkale Haziran 2021.

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Cilt:II, 1981.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, haz. İzzet Öztoprak-Mehmet Akif Tural

Aykut, Mehmet Şerif, Trakya Milli Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler, Alfa Yayınları, İstanbul 2011.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, Trakya'da Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I.Cilt, 3. Baskı, Ankara 1992.

Çağlayan, Kaya Tuncer, "Çanak(Kale) Krizi'nde İngiltere'nin Askeri Durumu", Turkish Studies, Volume 12/9, 2017, s. 19-34.

Demirci, Sevtap, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri ve Mudanya Mübarekesi", Barışın Yolunu Açan Mübareke, Sentez Yayınları, (ed. Behçet Kemal Yeşilbursa) ,Bursa 2022, s. 99-114.

Erdem, Nilüfer, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923), Derlem Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2017.

Eyyupoğlu, İsmail, Mudanya Mübarekesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Genelkurmay Basımevi, S. 66, Yıl:17, Aralık 1968, Vesika No: 1471, 1472, 1474, 1476, 1477.

Howard, Harry N., Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923), çev. Salih Sabit Togay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Hülagü, Orhan, "Mudanya Mübarekesi (3-11 Ekim 1922), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara 1997, s. 759-785.

Jaeschke, Gotthard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, (çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Kaya, Asil, ABD Basımında Mudanya Mübarekesi (3-11 Ekim 1922)" Barışın Yol-

unu Açan Mütareke 100.Yılında Mudanya Mütarekesi, Sentez Yayınları, (ed. Behçet Kemal Yeşilbursa), Ankara 2022, s. 312-337.

Oral, Atilla, Charles Harington, Demkar Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2014

Özalp, Kazım, Milli Mücadele 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5.Baskı, Ankara 2020.

Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Şimşir, Bilal N., İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922), Bilgi Yayınevi, Ankara 2016.

Tansel, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya kadar, C.IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Teşrinievvel 1338 (1922).

Türkgeldi, Ali Fuad, Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1948.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, C. 2, Ks. 6, Kitap 4, İstiklal Harbinin Son Safhası, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

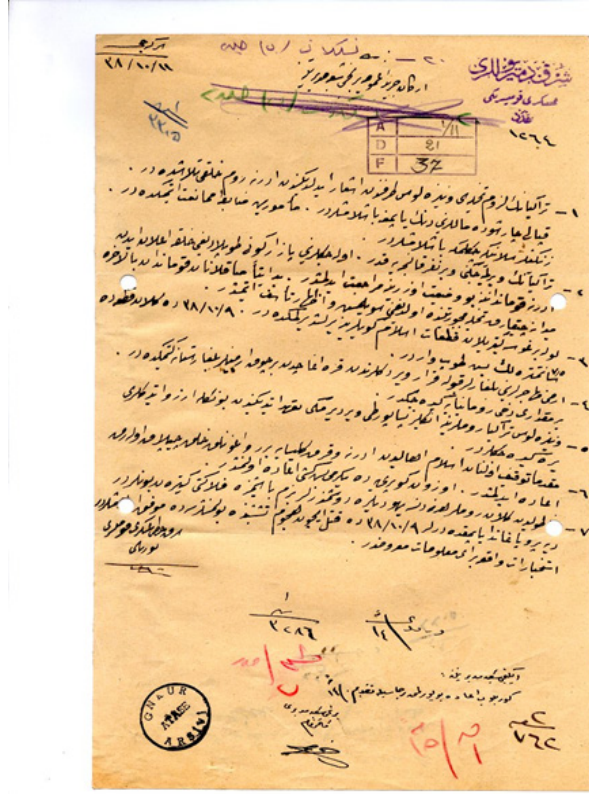
Ünalp, F. Rezzan, "Mondros'tan Mudanya'ya: Milli Mücadele ve Mudanya Mütarekesi", Barışın Yolunu Açan Mütareke 100.Yılında Mudanya Mütarekesi, (ed. Behçet Kemal Yeşilbursa), Sentez Yayınları, Ankara, Ekim 2022.

Walder, David, Çanakkale Olayı (1922), (çev. M. Ali Kayabal), Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.

Yanardağ, Ayşe, Başkumandanlık Meydan Muharebesinin Askeri ve Siyasi Sonuçları: Çanakkale Krizi ve Mudanya Mütarekesi", RESS Congress Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu (3-5 Kasım 2017, Bandırma), Ankara 2018, s. 388-400.

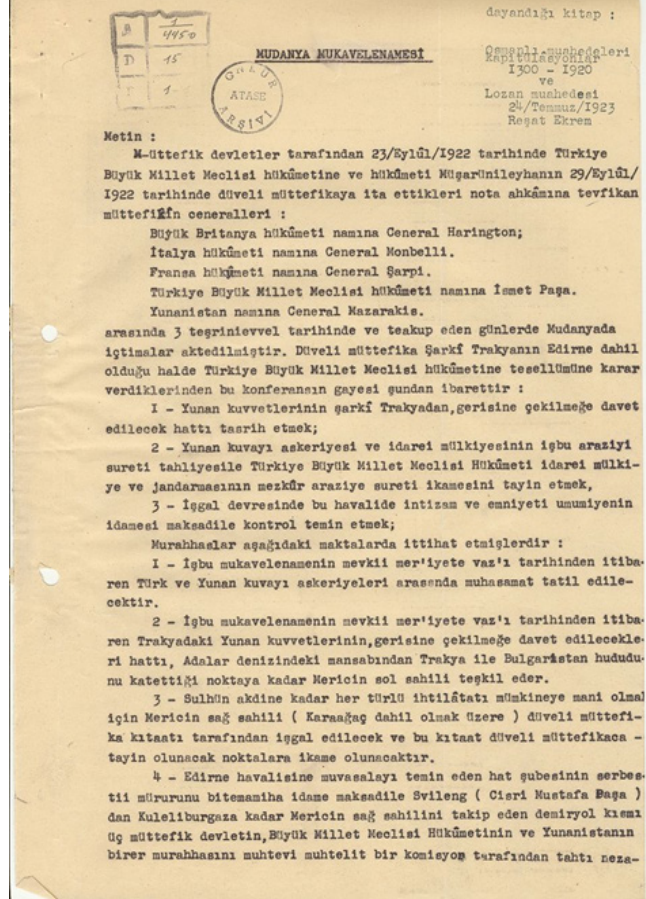
Yeşilbursa, Behçet Kemal, "Barışın Yolunu Açan Mütareke: Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Antlaşması", Barışın Yolunu Açan Mütareke 100.Yılında Mudanya Mütarekesi, (ed. Behçet Kemal Yeşilbursa), Sentez Yayınları, Ankara, Ekim 2022.

EK-173

73 ATASE Arşivi, K:1505, D: 56, F:1. 11 Ekim 1922 tarihinde Sirkeci'den Şark Demiryolları Askeri Komiserliği'nin Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Birinci Şube Müdüriyeti'ne Şark Hatt-ı Askeri Komiseri Yüzbaşı'nın imzasıyla gönderilen rapor.

EK-274

EK-2 Devami

- 2 -

rete alınacaktır. Bu nezaret bir mukavele hususiyeye ile tanzim edilecektir.

5 - Şarkî Trakyanın Yunan kıtaatı tarafından tahliyesi işbu mukavelelerin mevkiî mer'iyete vaz'ından itibaren başlayacaktır. Bu tahliyede bizzat kıt'at hizmet ve teşkilâtı muhtelif askeriyeye ve onların muhtelif vesaiti nakliyesile müdahhar malzemesi harbiye, cephaneler ve erzak depoları dahildir. Bu tahliye takriben on beş gün zarfında icra edilecektir.

6 - Jandarma da dahil olmak üzere Yunan memurini mülkiyesi mümkün olduğu kadar çabuk çekilecektir. Her muntakai idariyeden Yunan memurini çekildikçe hükümeti mülkiye müttefikin memurinine tevdi edilecek ve onlar da mümkün olduğu kadar aynı günde bunu Türk memurinine devir ve teslim edeceklerdir; bu devir ve teslim Trakyanın hey'eti usumiyesi itibarile Yunan kıtaatı tarafından tahliyesinin hitamından sonra azami 30 gün zarfında nihayet bulacaktır.

7 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin memurlarına, intizam ve emniyeti mahalliyenin idamesine kat'iyen zarur olan miktarda jandarma kuvvetleri refakat edeceklerdir. Bu kuvvetlerin mecmu yekünü zabıtlar dahil olduğu halde sekiz bini tecavüz etmeyecektir.

8 - Yunan kıtaatının geri çekilme hareketi ve idareî mülkiyenin devir ve teslim ameliyatı başlıca merkezlerde yerleştirilecek olan beynelmüttefikin hey'etlerin idaresi altında vukubulacaktır. Bu hey'etlerin vazifesi balâda mezkûr geri çekilme ve devir ve teslim ameliyatını teshile tevassut etmektir. Bu hey'etler hernevi ifratlara mani olmağa çalışacaktır.

9 - Bu hey'etlerden maada Şarkî trakyanı müttefikin kıtaatı işgal edeceklerdir. Takriben yedi taburdan mürekkep olan bu kıtaat intizamın idamesini temin edecekler ve balâdaki beynelmüttefikin hey'etlere zahir hizmetini göreceklerdir.

10 - Müttefikin hey'etlerle kıtaatının geri çekilmesi, Yunan kıtaatının tahliyesi hitam bulduktan otuz gün sonra vuku bulacaktır. Müttefikin hükümetleri intizamın muhafazası ve Türk olmayan ahalinin himayesi için tedabiri kâfiye ittihaz edildiği hakkında mutabık kaldıkları takdirde bu geri çekilme ameliyesi daha yakın bir tarihte vuku bulabilir. Bu suretle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve idaresi ve jandarması bir muntakai idariyede muntazaman ifayı vazife ettiğî anda müttefik heyetler ve kıtaat bu muntakai idariyeden mukarrer otuz günlük mühletin hitamından evvel geri alınabilir.

D	4450
D	75
F	11

EK-2 Devami

- 3 -

11 - Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kıtaatı ştide gösterilen hatlar üzerinde tevakkuf edecekler ve bu hatları sulh konferansının kışad ve devamı müddetine geçmeyeceklerdir.

Balâdaki hattı fasıllar müttefik orduların her birinden bir zabıt ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti ordusundan bir zabıttan mürekkep olmak üzere muhtelit komisyonlar tarafından tahdit edilecektir.

Müttefik hükümetlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti her türlü hâdisenin önünü alacak tedabiri lâzıme ihtiyatiyeye tevessül eylemekle beraber ştideki havalide kendi kuvvetleri miktarını tezyit ve tahkimat veyahut ameliyati askeriyeye teşebbüs etmemeği taahhüt ederler :

Çanakkale havâlisî :

Bosburnu, Kumburnu hattının Boğazdan itibaren on beş kilometre şarkında bir mesafeye kadar .

İzmit yarımadasından :

Boğaziçinden itibaren Şile - Derince hattının kırk kilometre şarkındaki bir mesafeye kadar .

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Bosburnu ile (Lapseki şimali) Karaburun (Karabigönün şimalinde) arasındaki sahilin lâfakal 15 kilometre mesafesine kadar topçu tabiiye etmemeği taahhüt eder.

12 - Müttefikin halihazırda buldukları arazide kalacaklardır. Bu araziye Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti sulh konferansının kararına kadar riayet etmeği taahhüt eder. İşbu arazi berveği ştidir :

İstanbul yarımadasında :

Podismanın yedi kilometre şimali garbisinin Karadeniz üzerinde bir noktadan İstranca, Mertekli, Kışağıl, Sinekli, Karaşan çiftliği, Kadıköy, Yenice, Fladina çiftliği, Kalıkıratya (bütün bu mevaki dahildir) hattının şarkında kâin yarımadaının bütün kısmı .

Gelibolu yarımadasında :

Beklaburnu (yahut Sarosburnu) Bulayır ve Suşluk mansabı (bütün bu noktalar dahil) hattının cenubunda kâin Gelibolu yarımadasının bütün kısımları .

13 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti sulh muahedesinin tasdikine kadar şarki Trakya'ya kıtaat nakletmemeği ve orada bir ordu toplamamağı ve idame etmemeği taahhüt eder.

Bu mukevele imzasından üç gün sonra mevki ner'iyete girecektir.

Mudanya'da Fransızca olarak 10/Teşrinievvel/1922 de imza edilmiştir.

İmzalar :

Büyük Britanya namına Harington

Fransa namına Şarpi

İtalya namına Monbelli

Türkiye namına İsmet

Yunanistan namına

A	4450
D	15
F	1-2

Çanakkale Muharebeleri Lojistiğinde Su Yapıları: Çeşmeler

Ali Osman UYSAL*

Özet

Askerî terminolojide lojistik, savaş sırasında ordunun iâşe (yiyecek ve içecek), sağlık, haberleşme, nakliye, mühimmat, ulaşım, tamirat ve inşaa hizmetlerinin tümünü kapsayan bir faaliyettir. Türkçe sözlüklerde kısaca “geri hizmeti” olarak tanımlanan lojistik, bir savaşın sonucunu belirleyen en önemli unsurlardan birisidir. Bir orduya sağlanabilecek lojistik desteklerin başında ise iâşe hizmeti gelir. Ortaçağ ve öncesinde orduların yiyecek ve içecek ihtiyaçları çoğu zaman yağma ve talan ile sağlanırken, giderek bu yöntem terk edilir. Orduların iâşe ihtiyaçları ülke içinden sağlanmaya çalışılır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren askerî lojistik, orduların başarısında silah ve insan gücü kadar önemli hâle gelir. Bu bağlamda ordunun sağlıklı beslenebilmesi için yiyecek ve içeceğin düzenli biçimde temin edilmesi gerekir. Birinci Dünya Savaşı’nın en büyük cephelerinden birisi olan Çanakkale’de de lojistik destek büyük önem taşımıştır. Çanakkale’de Türk ordusunun lojistik hizmetleri, başlangıçta 9. Tümen tarafından yerine getirilirken; 27 Mart 1915’ten itibaren bu görevler, 5. Ordu bünyesinde kurulan Menzil Müfettişliği tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Bu müfettişlik bünyesinde iâşe, sıhhiye, ulaşım, haberleşme gibi birimlerin yanında inşaat şubesi de bulunuyordu. Bu şube askeri amaçlı inşaa ve onarım hizmetlerini yürütmüş olmalıdır.

Çanakkale Muharebeleri’nin lojistiği içerisinde, diğer hizmetlere göre daha hayati değer taşıyan yiyecek tedariki konusunda büyük bir sıkıntı çekilmediği anlaşılmaktadır. Fakat iâşe hizmeti içerisinde yer alan “temiz su sağlanması” önemli bir sorun teşkil etmiş görünmektedir. Bazı askerlerin hatıralarında su sıkıntısı dile getirilmiştir. Onlara göre, savaş boyunca özellikle kuyulardan temin edilen sular acıdır ve tatlı su bulmak güçtür. Bu nedenle, Çanakkale muharebelerinin geri hizmetleri içerisinde temiz ve tatlı su temin etmek için de çareler aranmıştır. Bu bağlamda, öncelikle köy ve kasabalarda mevcut çeşme, sarnıç, kuyu, havuz ve pınarlardan yararlanılmıştır. Ayrıca, harap haldeki çeşmeler tamir edilerek kullanılmış, ya da yeni çeşmeler inşaa edilerek su sorununa çare bulunmaya çalışılmıştır. Bu makalede, Türk ordusunun su ihtiyacının karşılanması için savaş sırasında ve sonrasında inşaa ve tamir edilen çeşmeler ele alınmıştır. Bunlar Emetullah Kadın Çeşmesi (inşaa tarihi: H.1253/ M.1837; tamir tarihi: R.1331-H.1333/ M.1915), Cevat Paşa Çeşmesi (H.1332/ M.1914), Esat Paşa

* Prof.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale, aouysal@comu.edu.tr.

Çeşmesi (R.1331-H.1333/M.1915), Sarıcaeli Cevat Paşa Çeşmesi (R.1331-H.1333/M.1915), Arif Bey Çeşmesi (R.1331 / M.1915), Tulumbalı Çeşme (R. Temmuz 1331 / M. Temmuz-Ağustos 1915), Melek Hanım Çiftliği Çeşmesi, Aydın Amele Taburu Çeşmesi (H. 8 Şevval 1334 / M.8 Ağustos 1916) ve Yalova Zafer Çeşmesi'dir (R.27 Nisan 1334/ M. 27 Nisan 1918). Söz konusu yapılardan, muharebe alanı içinde inşa edilen Ârif Bey Çeşmesi ve Tulumbalı Çeşme basit yapılardır. Herhangi bir üslup yansıtmazlar. Buna karşılık Esat Paşa, Cevat Paşa ve Zafer çeşmeleri ile Melek Hanım Çiftliği Çeşmesi; cephe düzenleri ve mimarî elemanlarıyla eklektik bir üslup ortaya koyarlar.

Anahtar Kelimeler: Savaş arkeolojisi, Osmanlı arkeolojisi, Lojistik, Çanakkale savaşları, çeşme,

Water Buildings In The Logistics Of Canakkale Wars: The Fountains

Abstract

In military terminology, logistics is an activity that covers the entire range of subsistence (food and drink), health, communication, transport, ammunition, transport, repair and construction services of the army during the war. Logistics, which is defined as “back service” in Turkish dictionaries, is one of the most important factors determining the outcome of a war. The subsistence service is at the forefront of logistical support that can be provided to an army. While the food and drink needs of the armies in the Middle Ages and before were mainly provided by looting and looting, this method is gradually being abandoned. The subsistence needs of the armies are attempted to be met from within the country. Especially since the 19th century, military logistics have become as important as weapons and men in the success of armies. In this context, for the army to have a healthy diet, food and drink must be provided regularly. Logistical support was also of great importance at Çanakkale, one of the largest fronts of the First World War. The Turkish Army's logistical services in Çanakkale were initially provided by the 9th Division; From March 27, 1915, these tasks began to be carried out by the Firing Range Inspectorate established within the 5th Army. Within this inspectorate there was a construction branch as well as subsistence, sanitary, transport and communication units. This branch must have performed construction and repair services for military purposes. It is understood that there was no great difficulty in the supply of food, more vital than other services, in the logistics of the Dardanelles wars. However, “drinking water supply”, which is included in the subsistence service, seems to have been a major problem. Water shortages were evoked in

the memory of some soldiers. According to them, especially the water provided by the wells during the war was bitter and it was difficult to find fresh water. For this reason, solutions were sought to provide clean and fresh water within the rear services of the Dardanelles wars. In this context, fountains, cisterns, wells, basins and springs available in villages and towns were mainly used. Additionally, dilapidated fountains were repaired and used, or new fountains were built to solve the water problem. In this article, the fountains that were built and repaired during and after the war in order to meet the water needs of the Turkish army are discussed. The buildings discussed in our article are as follows: Emetullah Kadın Fountain (date of construction: H.1253/M.1837; date of repair: R.1331-H.1334/M.1915) Cevat Pasha Fountain (H.1333/M.1915), Esat Pasha Fountain (Rumi 1331-H.1333/M.1915), Cevat Pasha Fountain in Sarıcaeli (R.1331-H.1333/ M.1915), Ârif Fountain Bey (R.1331 / M.1915), Pump Fountain (R. Temmuz 1331 / M. Temmuz-Ağustos 1915), Melek Hanım Farm Fountain, Aydın Workers Battalion Fountain (H. 8 Şevval 1334 / M. August 8, 1916) and The Zafer Fountain in Yalova (R. April 27, 1334 / M. April 27, 1918). Among the structures mentioned, Ârif Bey Fountain and Tulumbalı Fountain, which were built on the battlefield, are simple structures. They do not reflect any style. On the other hand, Esat Pasha, Cevat Pasha, Melek Hanım Farm and Zafer fountains; They present an eclectic style with their facade plans and architectural elements.

Keywords: war archaeology, Ottoman archaeology, logistics, Çanakkale wars, fountain.

Giriş

Askerî terminolojide lojistik, savaş sırasında ordunun iâşe (yiyecek ve içecek), sağlık, haberleşme, nakliye, mühimmat, ulaşım, tamirat ve inşâ hizmetlerinin tümünü kapsayan bir faaliyettir.¹ Türkçe sözlüklerde kısaca “*geri hizmeti*” olarak tanımlanan lojistik, bir savaşın sonucunu belirleyen en önemli unsurlardan birisidir. Bir orduya sağlanabilecek lojistik desteklerin başında ise iâşe hizmeti gelir. Ortaçağ ve öncesinde orduların yiyecek ve içecek ihtiyaçları çoğu zaman yağma ve talan ile sağlanırken, giderek bu yöntem terkedilir. Orduların iâşe ihtiyaçları ülke içinden sağlanmaya çalışılır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren askerî lojistik, orduların başarısında silah ve insan gücü kadar önemli hâle gelir. Bu bağlamda ordunun sağlıklı beslenebilmesi için yiyecek ve içeceğin düzenli biçimde temin edilmesi gerekir.

Birinci Dünya Savaşı'nın (28 Temmuz 1914 – 11 Kasım 1918) en büyük cephelelerinden birisi olan Çanakkale'de de lojistik destek büyük önem taşımıştır.² Çanakkale'de Türk ordusunun lojistik hizmetleri, başlangıçta 9. Tümen tarafından yerine getirilirken; 27 Mart 1915'ten itibaren bu görevler, 5. Ordu bünyesinde kurulan Menzil Müfettişliği tarafından yürütülmeye başlanmıştır. (Yiğitgüden ve Saral, Hallı 1978: 431-433; Erat 2003: 114-133; Esenkaya 2014: 57-70; Çevik ve Çeloğlu 2015: 299 – 347) Bu müfettişlik bünyesinde iâşe, sıhhiye, ulaşım, haberleşme gibi birimlerin yanında inşaat şubesi de bulunuyordu. Bu şube askeri amaçlı inşâ ve onarım hiz-

1 Bu makale, 26. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda (19-22 Ekim 2022, Mersin Üniversitesi) sunulup, sadece özeti yayımlanmış olan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

2 Bu önemli cephedeki savaşın kronolojisi için bkz.; Şahin 2008: 1843-1862.

metlerini yürütmüş olmalıdır.

Çanakkale Muharebeleri'nin lojistiği içerisinde, diğer hizmetlere göre daha hayati değer taşıdığı düşünülen yiyecek tedariki konusunda büyük bir sıkıntı çekilmediği anlaşılmaktadır. (Yiğitgüden ve Saral, Hallı 1978:432; Borlat 2020: 277-294) Fakat iâşe hizmeti içerisinde yer alan “temiz su sağlanması” önemli bir sorun teşkil etmiş görünmektedir. (Broadbent 2015: 164) Bazı askerlerin hatıralarında su sıkıntısı özellikle dile getirilmiştir. (Esenkaya 2015: 300-319) Onlara göre, savaş boyunca özellikle kuyulardan temin edilen sular acıdır ve tatlı su bulmak güçtür. Şaşırtıcı biçimde, su ihtiyacı mühimmat ve gıda ihtiyacının önüne geçmiştir. Örneğin ihtiyat zabitlerinden Münim Mustafa, savaşa dair hatıralarında Seddülbahir cephesinde tatlı suya ulaşmanın kolay olmadığını dile getirir. Onun tarifıyla içilecek suların hepsi kireçli, fena kokulu, acı kuyu sularıydı. (Münim Mustafa 1998: 58) Özellikle sıcak çatışmanın yaşandığı ileri hatlarda cephane veya takviye kuvvetten ziyade içme suyu ihtiyacı büyük sorun teşkil etmiştir. Çanakkale cephesi komutanlarından Cemil Conk Paşa, buna ilişkin şaşkınlığını şöyle dile getirir: “*taarruza başladıktan sonra , bir aralık benden cephane ve takviye kıtaları isteneceğini umarken, hiç beklemediğim bir istekle karşılaştım: su,su. İleri hatlarda bulunan askerlerimin yürekleri o kadar yanmış olacak ki, su hasretinin ardı arkası kesilmiyordu. Halbuki ben bunu hiç düşünmemiştim.*” (Esenkaya ve Marttin 2009: 263).

Hiç kuşkusuz savaşın başlarında hem yarımada, hem de Anadolu yakasındaki yerleşimler (Çanakkale, Kilitbahir, Özbek, Umurbey, Sarıcaeli v.d.) ve çevrelerindeki mevcut çeşme, pınar, azmak, sarnıç, kuyu ve havuz gibi kaynak ve su yapılarından yararlanılma yoluna gidilmişti. Örneğin Kilitbahir – Soğanlıdere yolu üzerinde önemli bir ikmal noktası olan havuzlar mevkiisi; hem burada mevcut iki çeşme sularının, hem de Anadolu yakasından buraya taşınan suların askeri birliklere ve cephe hatlarına aktarılmasını sağlayan önemli bir noktaydı. (Münim Mustafa 1998: 96-97; Uysal 2022a: 444-447) Bunlara ek olarak bölgeye atanan komutanlar, 1914 yılı ortalarından itibaren yeni su kaynakları oluşturmaya çalışmışlar, yeni kuyular ve çeşmeler yaptırmışlar ya da tamir ettirmişlerdir.

Fakat harbin ilerleyen günlerinde mevcut su kaynaklarının yetersiz kaldıkları, bazılarının kullanılamaz duruma geldikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle bir yandan yeni kuyular açılırken, bir yandan da Cevat Paşa ve Esat Paşa gibi komutanların emriyle çeşmeler inşa edildiği ya da mevcutların tamir ettirildikleri anlaşılmaktadır. Bu işlerde menzil müfettişliği bünyesindeki inşaat şubesiyle birlikte levazım bölükleri ve amele taburlarının da çalıştıkları anlaşılıyor. Temiz su aynı zamanda sağlık hizmetleri için de elzemdi. Bu nedenle tümen sıhhiye bölüklerinin hamam ve mutfaklarının civarında istihkam taburlarının kuyucu takımları tarafından kuyular açılıyordu. (Esenkaya ve Koç 2005: 34) Bunlardan cephenin batı yakasında, Seddülbahir'den Arıburnu ve Anafartalara kadar olan bölgede kalanlar Şevki Paşa'nın 1916 tarihli haritasında işaretlenmişlerdir. (Mehmet Şevki Paşa 2009) Eldeki veriler Çanakkale cephesinin savaş sonrasında da tahkimine devam edildiğini, bu bağlamda su yapıları inşa ve tamirlerinin de Birinci Dünya Savaşı'nın resmen kaybedildiği yıla (1918) kadar sürdürüldüğünü göstermektedir.

Biz bu makalemizde, Çanakkale Muharebesi'nin lojistiğinde hayati bir yer tutan su yapılarından o tarihlerde mevcut olanlar üzerinde durmayacağız. Sadece savaş yıllarında ve akabinde yörede inşa ve tamir edilen çeşmelerden söz edeceğiz. O yıllarda inşa edilen çeşmelerden bazıları tümüyle ortadan kalkmış, bazılarının fotoğrafları bugüne gelebilmiş; birkaç eser ise savaşın arkeolojik kanıtları olarak günümüze kadar gelebilmişlerdir. Bu binalar Emetullah Kadın Çeşmesi, Cevat Paşa Çeşmesi, Esat Paşa Çeşmesi, Sarıcaeli Cevat Paşa Çeşmesi, Arif Bey Çeşmesi, Tulumbalı Çeşme, Melek Hanım Çiftliği Çeşmesi, Aydın Amele Taburu Çeşmesi ve Yalova Zafer Çeşmesi'dir. (Şek.1) Bunlardan sadece Sarıcaeli Cevat Paşa Çeşmesi Anadolu yakasında, diğerleri ise Gelibolu yarımadası üzerindedir. Yapılardan sadece birkaçının rölöve veya restitüsyon çizimleri çalışmaya konulabilmiştir.³ Yapıların farklı yıllara ait görünüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için makalede kullanılan fotoğrafların yanına çekim tarihlerini de koyduk. Bu arada Esat Paşa ve Ârif Bey çeşmelerine ait eski fotoğrafların, Çanakkale Savaşları'nın 103. Yıldönümü vesilesiyle ATASE (Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı) ve Foto Film Merkezi Komutanlığı'nca kamuoyuyla paylaşılan görsellerden olduğunu belirtmek gerek. Bu fotoğraflar Anadolu Ajansı web sitesinden alınarak kullanılmışlardır.

1.Emetullah Kadın Çeşmesi

Bu çeşme, Gelibolu yarımadasında Akbaş Limanı'nın biraz güneybatısında, Yalova deresinin solundan Bahşi Köyü'ne doğru giden toprak yol üzerinde, sahilden yaklaşık olarak 2 km kadar içerde yer alır. (Şek.2) Harap durumdadır. (Res.1) Tarihî Alan Başkanlığı tarafından restorasyon projesi hazırlanan çeşmeye ait inşa ve onarım kitâbeleri mevcuttur. Mevcut kalıntılara dayanan restitüsyon çiziminde de görüleceği üzere, kesme taş malzemeli tek cepheli çeşmenin sağ yanı yalak boyunca düz duvar biçiminde uzatılmıştır. (Şek.3) Asıl çeşme cephesi iki yandan düz silme ile sınırlanmış yuvarlak kemerli bir nişten ibarettir. İki adet tas nişinin üst tarafındaki kavsara kısmının ortasında inşa kitâbesi, sol taraftaki uzun duvar üzerinde ise tamir kitâbesi yer alıyordu. Bunlar restorasyon kapsamında temizlik ve bakım için Tarihî Alan Başkanlığı konservasyon laboratuvarına kaldırılmışlardır. Yapının dört satırlık nesih hatlı Türkçe kitâbesi şöyledir (Res.2):

*Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât
Hacı Mehmed Ağanın kayın
Vâlidesi Emetullah Kadın
Hayratıdır sene 1253*

Eskiden, yalak boyunca uzanan duvar üzerinde duran onarım kitâbesi (Res.3) daha kabarık harflerle ve güzel bir hatla yine nesih ve Türkçe olup iki satırdan ibarettir:

*Üçüncü Kolordu levâzım heyeti
Tarafindan müceddeden ihya olunmuştur sene 331-333*

3 Burada ele alınan çeşmeler daha önceleri Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ruhsatıyla yaptığım yüzey araştırmaları sırasında incelenmişlerdi. Bu vesileyle bakanlığımızın ilgili birimlerine teşekkür borcumu ifade etmek isterim. Makalede kullandığım çizim ve bazı fotoğraflar Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'ndan temin edilmiştir. Katkıları ve izinleri için kendilerine teşekkür ediyorum.

Tek cepheli çeşme, inşa kitâbesine göre H.1253 /M.1837 yılında Hacı Mehmet Ağa'nın kayınvalidesi Emetullah Kadın tarafından yaptırılmış; R.1331-H.1333 / M.1915 yılında Üçüncü Kolordu Levâzım Heyeti tarafından yeniden ihya edilmiştir. Buradaki ihyadan kasdın esaslı bir tamirat olduğu kanısındayız. Osmanlı devrine ait R.1331/M.1915 tarihli bir askerî haritada aynı alanda “Yeni Çeşme” adıyla işaretlenen yapı bu olmalıdır. (Şek.4)

2. Cevat Paşa Çeşmesi

Kıyıda Bahşi Köyü'ne doğru giden yol üzerinde Emetullah Kadın Çeşmesi'nden sonraki ikinci su yapısı bu çeşmedir. Harap durumdaki eser, arkasında su haznesi bulunan tek cepheli güzel bir yapı imiş. Şimdi harap haldedir. Bu yapıya ait olması gereken kitâbeyi 2005 yılı yüzey araştırması sırasında Yalova Köyü muhtarlığında görmüştük. (Uysal ve Türker 2007: 111; Uysal 2022a: 448) Kitâbe yakın zamanlarda Troya Müzesi'ne kaldırılmıştır.

Mevcut kalıntı ve eski bir fotoğrafına göre; kesme taştan cephesi profilli yatay silme demetiyle ikiye bölünmüş; alt tarafta düz, üst tarafta profilli pilastırlarla ise üç nişe ayrılmıştır. (Res.4,5,6,7; Şek.5) Cepheyi yatay biçimde boydan boya kat eden profilli silme, her bir nişin ortasında birer kemer kavsi meydana getirerek yoluna devam eder. Böylece üç dekoratif kemer ile üç nişli bir cephe düzeni elde edilmiştir. Nişlerden sol ve sağ yandakiler genişlikleri, yuvarlak kemerleri ve tüm cephe detaylarıyla tam bir simetri ortaya koyarlar. Ortadaki niş ise, biraz daha geniş oluşu ve basık yuvarlak kemeri ile onlardan ayrılır. Orta nişin iki yanındaki pilastırlar, kemerden sonra profilli silmelerle yükselerek, yine profilli silmeden birer kornişle sona ererler. Bu orta nişin ve yan nişlerin, söz konusu kornişlerden sonra biraz daha yükseldiği anlaşılmaktadır. Yukarıda varlığından söz ettiğimiz kitabe, büyük bir ihtimalle orta nişin üst kısmında yer alıyordu. Nişlerin her birinin alt tarafında birer lüle bulunuyordu. Kalıntılar arasında göze çarpan, profilli silmelerle yuvarlak kemer çerçevesi mimari parçanın yapının neresinde yer almış olabileceğini kestirmek güçtür.

Boyut olarak 64,5x51 cm ölçülerinde bir mermer üzerine, burmalı silmeden oval biçimdeki kartuşa nesih hatla işlenen kitâbede “*Cevâd Paşa Çeşmesi sene 1332*” yazısı okunuyordu. (Res.8) Buna göre söz konusu çeşme, Çanakkale Muharebesi sırasında H.1332 / M. 1914 yılında Cevat Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tam adıyla Cevat Şakir Çobanlı, 10 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na atanmıştır. 29 Kasım 1914'te mirliva (tuğgeneral) rütbesine terfi ettirilerek paşa olan Cevat Şakir, özellikle 18 Mart 1915 Deniz Zaferi'nin kazanılmasındaki üstün başarılarından dolayı “18 Mart Kahramanı” ünvanını almıştır. Aynı yıl içinde 9 Ekim 1915 tarihinde Galiçya cephesine atanan Cevat Paşa başka cephelerde de görev yapmıştır.⁴ Çeşmeyi, göreve atandığı 1914 yılı Ağustosundan sonraki bir tarihte yaptırmış olmalıdır. Bu eser de restorasyon için sırasını beklemektedir.

3. Esat Paşa Çeşmesi

Bahşi köyüne giden yol üzerinde, tarlalar arasında yer alan Esat Paşa çeşmesi tek cepheli bir yapıdır. Yapı, Emetullah ve Cevat Paşa çeşmelerinden sonra bu güzergâhta-

4 Cevat Paşa'nın hayatı ve askerî faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz; Baş 2015: 89-116; Özhan 2018: 339-349.

ki üçüncü çeşmedir. Çeşme, inşasından sonra birkaç kez onarım geçirmiştir. Tek cepheli, düz pilastırların üstündeki konsollara binen yuvarlak kemer nişli yapının iki yanında harpuşa sırtlı cephe duvarı uzanmaktadır. Çeşmenin nişi ve cephe duvarı boyunca uzanan bir yalağı bulunmaktadır. Yapının birkaç eski fotoğrafı ve Anıtka-bir müzesindeki yağlı boya tablosundaki görünümü, yapının özgün cephe düzenine ait kimi ayrıntıların zaman içinde değiştiği ya da ortadan kalktığını belgelemektedir. (Res.9,10) Bunlara göre düşey dikdörtgen biçimli cephe profilli saçak kornişiyle sona eriyordu. Yapının üst köşelerinde kübik taş kaideye oturan birer taş gülle; bunların arasında ise dilimli kemer, armudî boğumlar ve küçük bir taş gülle ile biçimlendirilmiş barok karakterde bir tepelik yer alıyordu. Ayrıca çeşmenin sağ tarafındaki cephe duvarı, öne doğru dik bir açıyla dönen (L) plana sahipti. Bunlar günümüze ulaşmamışlardır. Zamanla cephenin üst kısmı harap olmuş, yapılan bir onarımda nişin yuvarlak kemerinden yukarısı tamamlanmamıştır. (Res.11) Yapı 2007 yılına kadar bu durumdaydı. Eceabat kaymakamlığının desteği ve ÇEKÜL temsilcisi Yüksek Mimar İsmail Erten'in girişimiyle 2008 yılında yapılan son restorasyon sırasında eski fotoğraflarına dayanılarak cephe tamamlanmış, fakat tepeliklerin yeniden yapılması yoluna gidilmemiştir. (Res.12) Bu sırada eski cephe duvarının sol tarafı kaba yonu taşla kavisli bir duvar biçiminde uzatılmıştır.

Nişin ortasındaki mermer kitâbe kartuşuna sülüsü andıran nesih hatla “*Es’ad Paşa Çeşmesi / Rûmî 331 sene Arabî 333*” yazılmıştır. (Uysal 2009: 236) (Res.13) Buna göre çeşme, Çanakkale Savaşı'nın üç önemli Türk komutanından Esat Paşa tarafından R.1331 – H.1333 / M.1915-16 tarihinde yaptırılmıştır. Savaş sırasında ait eski fotoğraflarda sakaların buradan su aldıkları ve süvarilerin atlarını suladıkları görülmektedir. Bu belgeler, yapının M.1915 yılında inşa edildiğini, dolayısıyla kitâbedeki tarihleri miladiye çevirirken sadece 1915 yılını esas almayı gerektirmektedir. Cevat Paşa ve Yarbay Mustafa Kemal ile birlikte, Çanakkale Muharebesi'nin kazanılmasında en önemli paya sahip üç Türk komutandan birisi olan Esat Paşa (Mehmet Esat Bülkat), Birinci Dünya savaşı başlarken Gelibolu 3. Kolordu ve Arıburnu Kuzey Grubu komutanlığına atanmıştır.⁵ Conk bayırı kahramanı olarak ünlenen Esat Paşa, Çanakkale'deki başarıları dolayısıyla ferikliğe (tüm general) yeniden yükselti-miştir. (Nizamoğlu 2014: 1-34)

4. Sarıcaeli Cevat Paşa Çeşmesi

Sarıcaeli Köyündeki iki çeşmeden birisi olan Cevat Paşa Çeşmesi iki yandan köşeli ve kalın pilastırlarla sınırlanmış yuvarlak kemerli bir nişe sahiptir. Tek cepheli çeşmenin iki yanında uzanan yalaklar boyunca uzanan bir duvarı vardır. Yuvarlak kemerin üstündeki yatay profilli saçak silmesi iki yandaki yalak duvarları boyunca devam eder. (Res.14) Pilastırlar ise bu silmeden sonra biraz daha yükselirler. Nişin ortasındaki ayna taşı top mermisine benzer biçimde yüzeye kabartılmıştır. (Res.15) Yapıyı incelediğimiz 2007 yılında üzerinde iki kitâbe vardı. (Uysal 2009: 233) Bunlardan ilki niş kemerinin üstünde uzanan yatay dikdörtgen mermer üzerine basit hatla yazılmış özgün kitâbe, diğeri ise saçak silmesinden sonra iki pilastırın arasına konulmuş yeni harfli kitâbeydi. Bu üst kısımda yeni harflerle yazılı kitâbe hatalıdır. Yan

5 Kendi hâtıraları için bkz.; Esat Paşa 2004.

yana iki satırdan oluşan bu Türkçe nesih kitâbede şunlar yazılıydı:

*Cevâd Paşa himmet etdi cihân cengi oluriken
Üçyüzotuzbirde yaptı Mîr Kâmil bu çeşmeyi*

Kitâbe metninin sağ tarafındaki kartuşta “1333”, sol tarafındakinde ise “1331” tarihleri vardı. Bunlar tahmin edileceği gibi Rûmî ve Hicrî tarihlerdir. Buna göre Sarıcaeli’ndeki çeşme R.1331-H.1333 / M.1915 yılında Cevat Paşa’nın girişimiyle Mîr Kâmil tarafından yapılmıştır. Burada adı geçen Mîr Kâmil çeşmeyi inşa eden usta olmalıdır. Mimari açıdan basit olmakla birlikte tarihî değere hâiz çeşme, 2017 yılı KÖYDES projesi kapsamında kimseye sorulmadan onarılmış; bu kapsamda yapının tüm cephesi modern fayanslarla kaplanmıştır. (Res.16) Bu sırada çeşmenin özgün kitâbesi de fayansların altında kalmıştır. Temennimiz ilgili kurulun onayından geçecek bir restorasyon projesiyle çeşme cephesinin özgün hâline döndürülmesi ve kitâbenin ortaya çıkarılmasıdır.

5. Ârif Bey Çeşmesi

Şevki Paşa’nın 1916 tarihinde tamamlanan haritasında yeri işaretlenen su yapılarından birisi de muhtemelen bu çeşmedir. Çeşme Arıburnu’ndaki Kanlı Sırt’ta yer alıyordu. Bugün için mevcudiyetini kanıtlayamadığımız çeşmeyi sadece eski fotoğraflardan tanımlayabiliyoruz. (Yıldız 2005: 100) Önünde su almak için kuyruk oluşturan askerlerin varlığı, söz konusu çeşmenin yerleşim yerlerinin dışında cephe hattında yer aldığı kanıt gibidir. Söz konusu fotoğrafın üstüne eski yazıyla düşülen “Bölük dâhilinde Ârif Beğ Çeşmesi – Askerin su alması” notu da buna işaret etmektedir. (Res.17) Basit mimarisi ve üst kenarı boyunca tepelik süsü gibi sırlanan mermi kovanları bu eserin savaş esnasında yapıldığını kanıtlıyor. (Harp Mecmuası 2004: 56) Çeşmeye ait iki fotoğraftan daha yakın planda olan sayesinde kitâbesini okuyabildiğimiz için şanslıyız.⁶ (Res.18) Türkçe basit kitâbe üç satırdan ibarettir:

*Fırka
Ârif Beğ Çeşmesi
1331*

Kuşkusuz bu basit anıt, R. 1331 / M. 1915 yılında yokluğu en çok hissedilen, hayati ihtiyaç olan suyu sağlayarak askerın yüreğini serinletme görevini yerine getiriyordu. Çeşmeye adını veren Arif Bey’in, 3 Ağustos 1914 – 10 Nisan 1916 tarihleri arasında Çanakkale’de görev yaparak, yüzbaşı ve binbaşı rütbeleriyle 5. ve 11. Fırka Erkân-ı Harbiye reisliği kademesinde savaşa katılan Miralay Ârif Bey olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı döneminde Çanakkale Muharebeleri’nin öncesi ve sonrasında da değişik cephelerde savaşan Miralay Arif Bey, 19 Mayıs 1919’da Atatürk’ün yanında Samsun’a çıkan çekirdek kadroda yer almış; Kurtuluş Savaşı sırasında önemli görevler üstlenmiş, savaştan sonra milletvekili olmuştur. Kurtuluş Savaşı’nda 11. Fırka kumandanı olarak İnegöl civarında cephede iken bulduğu bir ayı yavrusunu sa-

6 Fotoğraflar için bkz.; Esenkaya 2015: 281.

hiplenip beslediği için “*Ayıcı Ârif*” namıyla anılan Arif Bey; Atatürk’e suikast girişimi nedeniyle yargılanmış ve 1926 yılında idam edilmiştir. (Atatürk Ansiklopedisi 2020: 1-2) Kendisinin Çanakkale Savaşları sırasında, burada kaydettiğimiz eserden başka çeşmeler de yaptırdığı düşünülmektedir.

6. Tulumbalı Çeşme

Şevki Paşa’nın haritasında Çanakkale kara muharebelerinin en yoğun yaşandığı Gelibolu yarımadasının Anafartalar – Seddülbahir hattı arasında çok sayıda çeşme ve tulumbalı kuyu işareti yer alır. (2009: pafta no.: 35, 38, 39, 42) Bunların çoğu yok olup gitmiştir. Fakat birkaçının fotoğrafı ele geçebilmiştir. Bunlardan birisi de bu yapıdır. (Res.19) Tek cepheli çeşmeyi süsleyen tepeliklerin top mermisi kovanlarından oluşturulmuş olması zaten inşa tarihini veriyor. Bu yapı aslında ağız kapatılarak üzerine tulumba yerleştirilmiş bir kuyudan dönüştürülmüş görünmektedir. Yapının ayna taşında bir kitâbe bulunmakla birlikte, fotoğrafın kalitesi ve uzaktan çekilmiş olması okumayı imkânsızlaştırıyor. Buna karşılık fotoğrafın altında “*Çanakkal’a Cenûb Grubu Temmuz 331*” yazısı okunabiliyor. Buna göre söz konusu fotoğrafik belge R.Temmuz 1331 / M.Temmuz-Ağustos 1915 tarihini veriyor.

7. Melek Hanım Çiftliği Çeşmesi

Behramlı yolu üzerinde Soğanlıdere’nin uzandığı vadinin kuzey yamacında dik-kati çeken bina kalıntıları incelendiğinde; burasının 1916 tarihli Şevki Paşa haritasında da gösterilen Melek Hanım Çiftliği olduğu anlaşılır. (2009: pafta no: 29) Bu çiftliğin, Çanakkale savaşlarında askerin bakım ve temizliklerinin yapıldığı büyük sargı yerlerinden birisi olarak kullanıldığı kayıtlara geçmiştir. (Yılmaz 2008: 2350) Borlat’ın işaret ettiği Soğanlıdere sargı yeri de burası olmalıdır (Borlat 2020: 367) 19. yüzyıldan kaldığı anlaşılan çiftliğin içindeki anıtsal nitelikli çeşme harap olmuştur. (Res.20) Yüzey araştırmamız sırasında çeşmenin cephesine ait mimari parçaları ve parçalanmış haldeki kitâbesini yalağın önünde tespit etmiştik. (Res.21) Mevcut kalıntısı ve yerdeki parçalardan hareketle yapının özgün hâlini tanımlamak mümkün olmuştur. (Şek.6) Buna göre, tek cepheli çeşmenin sağ tarafında kısa bir yalak duvarı, arkasında muhtemelen bir haznesi vardı. Cephesinin mermer kaplamalı olduğu anlaşılan yapının duvarında yöresel taşlar kullanılmıştır. Yandaki yalak duvarı kaba yonu taş ve harcıyla sonradan yapılmış izlenimi bırakmaktadır. Çeşme nişi, iki yandaki düz merme pilastırlara oturan profilli konsolların taşıdığı yuvarlak kemer ile çerçevelenmiştir. Cephenin iki düşey kenarı boyunca uzanan profilli silme saçak kornişine kadar yükselmektedir. Cephe profilli silmeden saçak kornişiyile tamamlanır. Yuvarlak kemerin sağ ve sol üst taraflarında dairesel madalyon içine birer gülbezek kabartılmıştır. Kavsaranın ortasında bulunması gereken kitabenin altındaki ayna taşı üzerine yan yana simetrik birer selvi motifi oyulmuştur. Bunların alt tarafında iki, en aşağı kısmında ise bir adet lüle çıkıntısı mevcuttur.

Nesih hatlı kitâbe kırık ve yazıların çoğu silik olduğundan tam okunamamıştır. (Res.22) Okunabilen kısımları şöyledir: “*Kanını dökdü düş.../ Muhteremdir.../ Şerbetini...*” Tarih kısmı mevcut olmasa da metinde okunabilen kelimeler savaş yıllarına

veya hemen sonrasına işaret ediyor. (Uysal 2022b: 78-79) Bu bakımdan çeşmenin 1915'ten hemen sonraya ait olduğu kanısı ağır basıyor. Fakat kesin bir zaman önermek için kitâbenin tarih kısmının bulunmasını beklemek en doğrusu gibi görünüyor. Bununla birlikte, bu makalede sunduğumuz Esat ve Cevat Paşa, Arif Bey ve diğer çeşme örnekleri gibi bu eser de savaş esnasında yapılmış olabilir. Çiftlikteki yapıların koordinatları ve rölöveleri alınmıştır. (Uysal, 2019: 158-159; Uysal, 2022a: 451)

8. Aydın Amele Taburu Çeşmesi

Bu çeşmenin lokalizasyonu henüz yapılamadı. Ancak burada sunduğumuz kitâbesi Bigalı ile Anafarta köyleri arasındaki arazide tespit edildi. Şimdi Gelibolu Tarihî Alan Başkanlığı depolarında muhafaza edilen dairesel mermer üzerine işlenmiş kitâbe, suyla ilgili lojistik hizmetlerde ame le taburlarının da görev aldığını belgelemesi açısından ayrı bir değer taşımaktadır. (Res.23)

Dıştan profilli ince silmeyle sınırlanmış kitâbede, dairesel çerçeveye uygun biçimde iki kartuş içine yerleştirilmiş iki satırlık nesih metin ve ortadaki dairesel madalyon kısmında ise tarih yer almaktadır:

*Sudur viren zî-i ruha hayât
Aydın Amele Taburu oldu rehber-i hayrât
Fî 8 Şevvâl-i Şerîf sene 1334 (ortadaki madalyon içinde)*

Kitâbeye göre bugün mevcut olmayan çeşme 8 Ağustos 1916 tarihinde Aydın Amele Taburu tarafından inşa edilmişti.

9. Yalova Zafer Çeşmesi

Eskiden Yalakabad adıyla anılan, günümüzün Yalova köyünde ilkokulun karşısında yer alan çeşme, arkasında haznesi bulunan tek cepheli bir yapıdır. İki yandan kartuşlu pilastırlarla sınırlanmış çeşmenin cephesi, profilli saçak silmesinden sonra üçgen alınlık ile sona erer. (Res.24, 25) Pilastırlar antik yapı örneklerinde olduğu gibi yatay profilli kaidelere sahiptir. Düz cephe nişinin üst kısmına yerleştirilmiş beyaz mermerden sülüs kitâbe (Res.26) çok kısa olup, âdeta Çanakkale Savaşları'nın sonucunu ilan eder:

*Zafer Çeşmesi
27 Nisan 334*

Kitâbe R.27 Nisan 1334/ M.27 Nisan 1918 yılını verir. (Uysal ve Türker 2007: 111) Artık düşman Çanakkale'den çekileli iki yıl olmuştur. Ancak ordu hâlâ bu bölgedeki tahkimatını ve tedbirlerini sürdürmektedir. Bu çeşme de muhtemelen ilgili taburlardan birisi tarafından inşa edilmiştir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın (28 Temmuz 1914-11 Kasım 1918) en önemli cephe-

lerinden birisi olan Çanakkale’de; 1914 Kasım’ındaki ilk saldırının ardından, 1915 Şubat’ından itibaren önce denizde, arkasından Gelibolu yarımadasının Arıburnu-Anafartalar – Seddülbahir kalesi arasında karada devam ederek, 1916 yılı başında düşmanın çekip gitmesiyle sonuçlanan muharebenin lojistik ihtiyaçları arasında tatlı içme suyunun, mühimmat ve asker ihtiyacından bile ön sırada yer alması dikkat çekicidir. Bu ihtiyacının giderilmesi için, mevcut kaynaklara ek olarak, savaşın işaret fişeği niteliğindeki Kasım 1914 saldırısından itibaren yeni su kaynakları bulma çalışmalarına paralel biçimde su yapıları inşası ve mevcutların tamiratlarına girilmiştir. Bu bağlamda inşa ve tamir edilen Emetullah Kadın Çeşmesi (inşa tarihi: H.1253/ M.1837; tamir tarihi: R.1331-H.1333/ M.1915), Cevat Paşa Çeşmesi (H.1332/ M.1914), Esat Paşa Çeşmesi (Rumî 1331-H.1333/M.1915), Sarıcaeli Cevat Paşa Çeşmesi (R.1331-H.1333/ M.1915), Arif Bey Çeşmesi, kuyudan dönüştürülmüş Tulumbalı Çeşme, Melek Hanım Çiftliği Çeşmesi, Aydın Amele Taburu Çeşmesi (H. 8 Şevval 1334 / M.8 Ağustos 1916) ve Zafer Çeşmesi (R.27 Nisan 1334/ M. 27 Nisan 1918) olmak üzere toplam dokuz çeşme; savaş sırasında ve sonrasında askerin su ihtiyacının karşılanmasında önemli bir lojistik katkı sağlamışlardır.

Savaş arkeolojisi açısından da irdelenebilecek bu yapılara, mimarlık sanatı açısından bakıldığında; özellikle sıcak çatışma hattı içinde yapıldıkları anlaşılan Arif Bey Çeşmesi ve Tulumbalı Çeşme; muhtemelen duvar ustası bile olmayan askerler tarafından sadece ihtiyaç dikkate alınarak yapılmış gibi görünüyorlar. Basit bir duvardan ibaret olan çeşmelerin tek bezeme unsurunun top mermileri oluşu da bunu kanıtlamaktadır. Sarıcaeli Cevat Paşa çeşmesi de –yuvarlak kemeri, pilastırları ve kitabe gibi plastik unsurlara rağmen- mimarî açıdan sade ve basit bir yapı olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık diğer çeşmeler; inşaatı gerçekleştiren askeri birimdeki ustalar, Cevat ve Esat paşalar gibi komutan düzeyindeki bânilerin de yönlendirmesiyle daha düzgün; cephe düzeni, üslûp ve bezeme yansıtan eserler olarak ortaya konulmuşlardır. Tek cephe olarak, bazen cephe duvarlı yalaklarıyla birlikte yapılan bu çeşmeler; her ne kadar Millî Mimarlık (I.Ulusal Mimarlık) akımının kendini göstermeye başladığı bir devrede yapılmış olsalar da; yuvarlak kemerli nişleri, profilli pilastırları; Esat Paşa ve Zafer Çeşmesi örneklerinde görüldüğü biçimde tepelik ve üçgen alınlıklarıyla Batılı üslûpların etkilerini daha fazla yansıtan yapılarıdır. Bunların nişlerini çerçeveleyen yuvarlak kemer, Çanakkale bölgesinin özellikle 19. yüzyıl örneklerinde yoğun biçimde uygulanmıştır. (Uysal 2017: 543-545) Aynı genellemeyi Osmanlı ülkesinin her bölgesi için yapmak mümkündür. Üçgen alınlıklı eklektik tarzda çeşmelere ise 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın ilk çeyreği içinde başka merkezlerde de rastlanılır. Benzer örnekler birçok makale ve monografik kitapta konu edilmişlerdir. (Denktaş 2000a: 28-120, 122-129; Acar 2018: 634; Denktaş 2000b: 168; Yılmaz ve Yavuzılmaz, Tomar 2017: 83) Aynı şekilde, cephe düzenindeki pilastırları da hem bu bölgede, hem de ülkenin başka yerlerinde Batılılaşma dönemi boyunca gözlemleyebiliyoruz. (Türker 2002: 172-174)

Harap durumdaki Cevat Paşa Çeşmesi’nin tek cephe üzerinde üç nişli düzenlemesinin benzerlerini başka yörelerde de görmek mümkündür. Örneğin Uşak Ali Ağa Çeşmesi (M.1787-1788) ve Gebze Eski Hisar Çeşmesi (M.1775, onarım M.1884);

biraz erken tarihli olmakla birlikte, iki nişli cepheleriyle ortak bir anlayışı yansıtır. (Acar 2018: 637; Yavuzyılmaz 2013: 579) Çok nişli düzenleme, İzmir Kokluca 2 No.lu çeşme’de (19.yy.) olduğu gibi bazen iki ya da üç cepheli çeşmelerde de görülebilmektedir. (Uçar 2020: 335-336) Bu tip yapılar halk arasında “*sıra çeşmeler*” olarak adlandırılırlar. Diğer yandan incelediğimiz yapılardan Emetullah Kadın, Esat Paşa ve Sarıcaeli Cevat Paşa Çeşmeleri; asıl çeşme kütleli bakımından şehir ve kasabalarda binlerce örneğine rastlayabileceğimiz türden bir özellik yansıtırken; çeşme nişinin önündeki yalaktan başka, yan cepheleri boyunca uzanan çoklu yalıkları ve bunlara siper olan cephe duvarlarıyla işlevsel bakımdan şehirli uygulamalardan ayrılırlar. Büyük ve küçük baş hayvanların sulanmaları için yapıldıklarından, örneklerine daha ziyade köyler ve meralar başta olmak üzere kırsal alanlarda rastladığımız bu çeşit çeşmelerin “*çoban çeşmesi*” veya “*köy çeşmesi*” diye sınıflandırılmalarını öneriyorum. Yukarıda adı geçen çeşmeler, Çanakkale Savaşları esnasında askerlerin temiz su ihtiyacının karşılanması yanında, ordunun kullandığı at, katır, merkep ve manda gibi hayvanların su ihtiyacı açısından da lojistik görevlerini yerine getirmişlerdir.

Bu yapılarda sanat üslubu açısından Barok ve peşinden gelen Batılı üslupların ağır bastığı eklettik bir tutumun izlendiği söylenebilir. Özellikle Cevat Paşa Çeşmesi; burmalı silmeden oval madalyon biçimindeki kitâbesi, zengin profilli pilastırları ve cephede üç adet nişi çerçeveleyen profilli silmeden basık ve yuvarlak kemerleriyle, diğerlerine nazaran Barok üslûba daha fazla yaklaşıyor. Çeşmeler üzerindeki kitâbelerin nesih ve sülûs yazı karakterleri ise, hiç kuşkusuz köklü bir hat geleneğinin uzantıları olarak Batılı üslûpların etki edemedikleri plastik öğelerdir. Melek Hanım Çiftliği Çeşmesi’ndeki gülbezek ve selvi motifleri de Geç Osmanlı döneminde yaygın biçimde kullanılan geleneksel motiflerdendir.

Yukarıda ele aldığımız yapılardan Yalova köyündeki çeşme; bir zafer hatırası olarak inşa edilmesinin yanında, düşmanın bölgeden çekilmesine rağmen askerî ve lojistik tedbirlerin elden bırakılmadığının da bir kanıtı olmuştur. Ancak ne hazindir ki, bu çeşmenin inşasından bir süre sonra, I. Dünya Savaşı’nı kaybeden taraflardan birisi olarak Osmanlı ülkesi galipler tarafından paylaşılacak ve 13 Kasım 1918’de başkent İstanbul işgalden kurtulamayacaktır.

Son olarak, burada sunduğumuz çeşmeler –öncelikle lojistik amaçlarla yapılmış veya tamir edilmiş olsalar da- değişen oranlarda estetik çizgiler ve kendi çapında güzellik duyguları yansıtan yapılar olarak görülebilirler. Bu bağlamda Ârif Bey Çeşmesi ve Tulumbalı Çeşme gibi iki örnekte kitâbelerin varlığı ve mermi kovanlarının bina cephesine dizilmeleri, hoşça gidebilecek biçim yaratma çabaları olarak değerlendirilebilirler. Bu durum, insanoğlunun en zor zamanlarda bile estetik kaygılardan tümüyle vazgeçemediğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

KAYNAKÇA

Acar, Türkan (2018). “Uşak Çeşmeleri”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7/1, s.607-640.

Baş, Nurdan (2015). “Çanakkale Cephesi Deniz Savaşlarında 18 Mart Kahramanı Cevat (Çobanlı) Paşa”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 18, s.89-116.

Borlat, Barış (2020). Çanakkale Cephesinde İkmal Faaliyetleri (1914-1916), İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları.

Broadbent, Harvey (2015). Gallipoli, The Turkish Defence The Story from The Turkish Documents, Edit.: J. Mapps, Melbourne: Melbourne University Publishing Limited.

ÇATAB (Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihî Alan Başkanlığı) Arşivi.

Çevik, Mehmet ve Çeloğlu, Yavuz Selim (2015). “Çanakkale Cephesinde Türk Ordusunun İaşe ve İkmal Faaliyetleri”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 18, s.299-347.

Denktaş, Mustafa (2000a). Kayseri’deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler, Hamamlar), Kayseri: Kıvılcım Yayınları.

Denktaş, Mustafa (2000b). Karaman Çeşmeleri, Kayseri: Kıvılcım Yayınları.

Erat, Muhammet (2003). “Çanakkale Savaşında Türk Ordusunun İaşe Problemi”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 1, s.114-133.

Esenkaya, Ahmet ve Koç, Ceyhan (2005). “Çanakkale Muharebelerinde Hastaneler”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 3, s.24-57.

Esenkaya, Ahmet ve Marttin, V. (2009). “Çanakkale Savaşlarında Temizlik”, Temizlik Kitabı, İstanbul: Kitâbevi Yayınları, s.261-274.

Esenkaya, Ahmet (2014). “Çanakkale Cephesinde İdarî Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri,” Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 17, s.57-70.

Esenkaya, Ahmet (2015). Sıhhiye 1915 Yüz Yıl Önce, küçük boy baskı, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları; büyük boy baskı, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları

Esat Paşa (2004). Çanakkale Savaşı Hatıraları, Haz.: İhsan Ilgar-Nurer Uğurlu,

İstanbul: Örgün Yayınevi.

Harp Mecmuası (2004). Haz.: A.F. Bilkan – Ö. Çakır (Edit.: T. Uğurluel), İstanbul: Kaynak Kitaplığı.

Mehmet Şevki Paşa (2009). Çanakkale Tahkimat Haritası, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi.

Münim Mustafa (1998). Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları: Cepheden Cepheye, 2.baskı, İstanbul.

Nizamoğlu, Y.(2014), “Çanakkale Savaşları Komutanlarından Esat Paşa’nın (Bülkat) Balkan Savaşları Sonuna Kadar Hayatı”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 12/16, s.1-34.

Özhan, Hatice Özlem (2018). “Çanakkale Cephesinde Cevat Paşa (Çobanlı)”, Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi 4/8, s.333-349.

Şahin, Enis (2008). “Çanakkale Savaşları Kronolojisi (3 Kasım 1914 – 9 Ocak 1916)”, Çanakkale Tarihi, C.IV, Edit.: M. Demir, İstanbul: Değişim Yayınları, s.1843-1862.

Türker, Ayşe Çaylak (2002). “Osmanlı Çeşme Mimarisinde Çanakkale Çeşmelerinin Yeri ve Önemi”, Ortaçağ’da Anadolu (Prof.Dr. Aynur Durukan’a Armağan), Haz.: Nermin Şaman Doğan, Ankara: Hacettepe Üniversitesi yayını, s.167-184.

Uçar, Hasan (2020). “İzmir Kokluca Köyü’nde Üç Osmanlı Çeşmesi”, History Studies 12/1, s.331-360.

Uysal, Ali Osman ve Türker, Ayşe Çaylak (2007). “Çanakkale İli Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları”, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı (29 Mayıs – 2 Haziran 2006,Çanakkale), C.1, Haz.: F.Bayram-B.Koral, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları DÖSİMM Basımevi, s.107-126.

Uysal, Ali Osman (2009). “Çanakkale İli Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzey Araştırmaları 2007 Yılı Çalışmaları”, 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı (26-30 Mayıs 2008 Ankara), C.2, Haz.: F. Bayram – A. Özme, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.231-242.

Uysal, Ali Osman (2017). “Çanakkale’de Geç Osmanlı Döneminden Bir Grup Çeşme ve Kitâbeleri”, Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler (22-25 Ekim 2014, Adnan Menderes Üniversitesi) Aydın: Efeler Belediyesi Kültür Yayınları, s.537-551.

Uysal, Ali Osman (2022a). “Gelibolu Tarihi Alanında Türk Yerleşmeleri ve Tari-

hî Yapılar”, Eskiçağdan Günümüze Çanakkale Muharebe Alanı, İstanbul: Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihî Alan Başkanlığı Yayınları, s.417-457.

Uysal, Ali Osman (2022b). “Gelibolu Yarımadasında Metrük Osmanlı Yerleşimleri”, 25. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları, Edit: A. Çaycı- A. Yavuzılmaz, Konya: NEÜ Yayınları, s.63-86.

Yavuzılmaz, Ahmet (2013). “Gebze Çeşmeleri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Prof.Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı) 6/25, 3.577-593.

Yıldız, Cemalettin (2005). Çanakkale Seddülbahir Kahramanları, 2. Baskı, İzmir: Emre Basımevi.

Yılmaz, M. ve Yavuzılmaz, A., Tomar, E.Z. (2017). “Sille Çeşmeleri”, Kent Mobilyası ile Anlatılan Tarih Konya / Sille, Ankara: Detay Yayıncılık, s.75-106.

Yılmaz, Tuncay (2008). “Çanakkale Savaşlarında Sağlık Hizmetleri”, Çanakkale Tarihi, C.IV, Edit.: M. Demir, İstanbul: Değişim Yayınları, s.2349-2353.

Yigitgüden, Remzi ve Saral, Muhterem, Hallı, Reşat (1978). Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V. Cilt Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, Ankara: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Genelkurmay Basımevi.

DİJİTAL KAYNAKÇA:

Anonim, “Miralay Mehmet Arif Bey”, Atatürk Ansiklopedisi, (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2022) <http://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr>, s.1-2.

https://www.aa.com.tr/uploads/userFiles/c9f1ae26-3cf3-4ab4-9d72-230ded-d01a4c/eylul_ekimyeni%2Fe6681622-7649-4d07-a6de-ab8cd7167c9b.jpg (Anadolu Ajansı'nın fotoğrafları paylaşım tarihi:17.03.2018

RESİMLER VE ŞEKİLLER

Res.1- Emetullah Kadın Çeşmesi (2022)

Res.2- Emetullah Kadın çeşmesi, inşa kitâbesi (ÇATAB Arşivi'nden)

Res.3- Emetullah Kadın Çeşmesi, onarım kitâbesi (ÇATAB Arşivi'nden)

Res.4- Cevat Paşa Çeşmesi (2022)

Res.5- Cevat Paşa Çeşmesi (2022)

Res.6- Cevat Paşa Çeşme kalıntısından ayrıntı (2022)

Res.7- Cevat Paşa Çeşmesi'nin eski bir fotoğrafı (Yalova Köyü Muhtarlığı)

Res.8- Cevat Paşa Çeşme kitâbesi (Troya Müzesi 2023)

Res.9- Esat Paşa Çeşmesi'nden su dolduran sakalar (1915) (<https://www.aa.com.tr>)

Res.10- Esat Paşa Çeşmesi önünde Türk süvarileri (1915) (<https://www.aa.com.tr>)

Res.11- Esat Paşa Çeşmesi'nin 2007 yılındaki görünüşü

Res.12- Esat Paşa Çeşmesi'nin son durumu (2022)

Res.13- Esat Paşa Çeşmesi, kitâbe (2022)

Res.14- Sarıcaeli Cevat Paşa Çeşmesi (2007)

Res.15- Sarıcaeli Cevat Paşa Çeşmesi cephe detayı (2007)

Res.16- Sarıcaeli Cevat Paşa Çeşmesi bugünkü durumu (2022)

Res.17- Ârif Bey Çeşmesi'nden su alan Türk askerleri (<https://www.aa.com.tr>)

Res.18- Ârif Bey Çeşmesi'nden su içen Mehmetçik (Harp Mecmuası'ndan)

Res.19- Tulumbalı Çeşme (Münip Mustafa'dan)

Res.20- Melek Hanım Çifliği Çeşmesi (2017)

Res.21- Melek Hanım Çiftliği Çeşmesi, kemer parçası (2017)

Res.22- Melek Hanım Çiftliği Çeşmesi, kitâbe parçaları (2017)

Res.23- Aydın Amele Taburu Çeşmesi (ÇATAB Arşivi'nden)

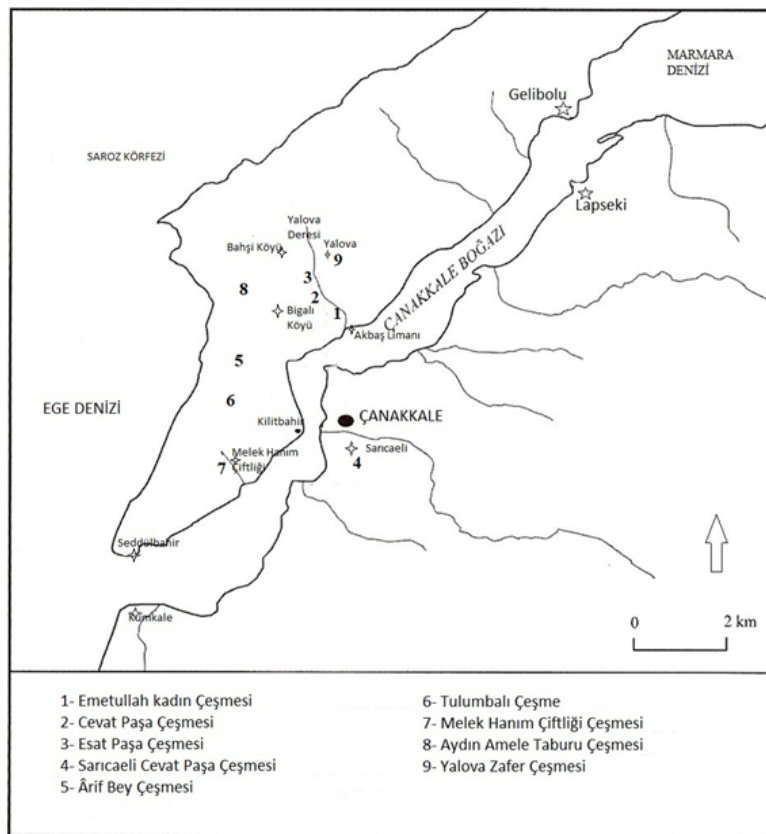
Res.24- Yalova Zafer Çeşmesi (2007)

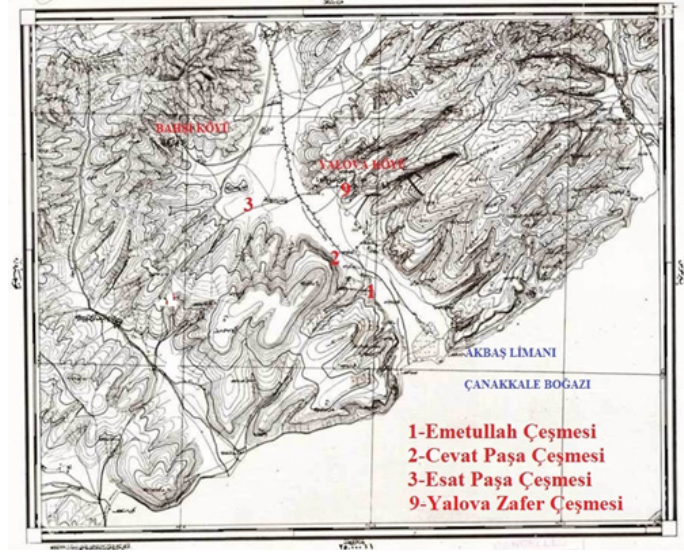
Res.25- Yalova Zafer Çeşmesi (2022)

Res.26- Zafer Çeşmesi, kitâbe

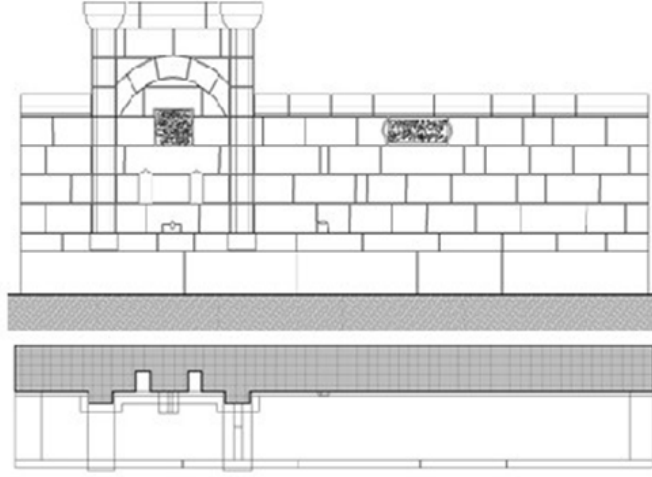
Şek.1- Şematik harita üzerinde çeşmelerin konumları

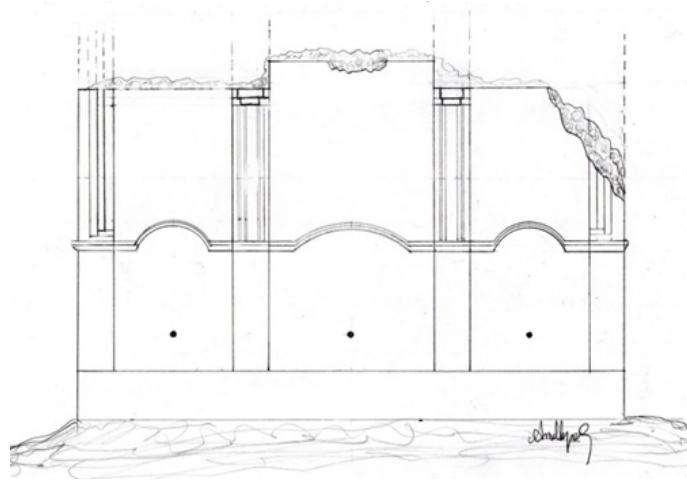
Şek.2- Topoğrafik harita üzerinde Yalova deresi civarındaki çeşmeler

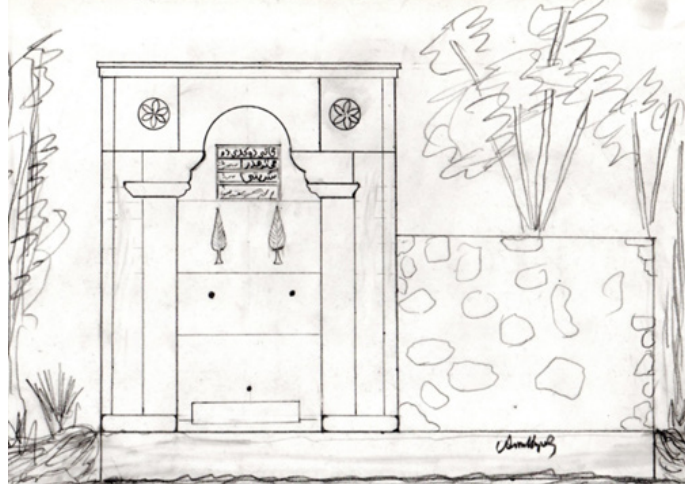
Şek.3- R.1331/M.1915 tarihli haritadan ayrıntı, Yeni Çeşmenin yeri

Şek.4- Emetullah Kadın Çeşmesi, plan ve cephe restitüsyonu (ÇATAB Arşivi'nden)

Şek.5- Cevat Paşa Çeşmesi cephe krokisi

Şek.6- Melek Hanım Çifiliği çeşmesi, restitüsyon krokisi

Bushman Geleneğinden Anzak Efsanesine: Avustralya'da Kültürel Kimlik ve Millet İnşâsı *

Orhan ÖZCAN*

Özet

Avustralya, 1890'larda endüstriyel bir dönüşümün eşliğindedir ve modernizmin ortaya çıkardığı bunalımlar toplumsal bir çözülmenin habercisidir. Şehir-kırsal ikiliği, işsizlik ve sınıfsal farklılaşmaya karşı Avustralyalı entelijansı, kırsal hayatın değerli kılınmasına dayalı pastoral bir romantizmi savunmuşlardır. Avustralya'nın kültürel kimliği olarak bilinen yapı, *Avustralya efsanesi* ismiyle kavramsallaşmıştır. Avustralya efsanesinin temeli kabul edilen kırsal, bush kavramıyla ifade edilmiş ve 1890'da Avustralya entelektüelinin şehirli hayatın sıkıcılığını, sınıf çatışmasını ve ekonomik krizle birlikte yol alan işsizliğe karşı köke dönüşü temsilen kırsal hayatın değerli kılınması, Avustralya askerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde yer alması ve cephede gösterdiği kahramanlıkların sonucunda Anzak efsanesine dönüşmüştür. Anzak ruhu, Avustralya ulus milliyetçiliğinin başlangıcı sayılmıştır.

Çalışma, teorik çerçevede kaynak taraması, sınıflandırma, çözümleme, tenkit ve sentez sırası izlenerek oluşturulmuştur. Tarihsel süreçte Avustralya'nın kültürel kimliği ve Çanakkale Savaşı üzerine yerli ve Avustralya literatüründe konuyla alakalı yer alan çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmada Avustralya efsanesinin temel argümanı olan bush kavramı çerçevesinde biçimlenen efsane ve geleneğin kavramsal haritası araştırılmıştır. Çalışmanın ana teması olarak Avustralya'nın kırsal yaşamında ortaya çıkmış Avustralya kültürel kimliğinin, Çanakkale Savaşı ve sonrasında ulus inşâ sürecine nasıl evrildiği analiz edilmiş ve Avustralya ulus kimliğinin inşâ sürecinde Anzak efsanesinin temel etken olup/olmadığı araştırma kapsamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Çanakkale Savaşı, Avustralya, Ulus İnşâsı, Bushman Geleneği (Avustralya Efsanesi), Anzak Miti.*

* Bu makale "Avustralya Ulus Bilincinin Oluşmasında Çanakkale Savaşı'nın Rolü" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** Milli Savunma Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi, ORCID: 0000-0002-0398-7184, dorukefeorhan@gmail.com.

From Bushman Tradition to Anzac Legend: Cultural Identity and Nation-Building in Australia

Abstract

Australia was on the verge of an industrial transformation in the 1890s, and the depressions brought on by modernism heralded a social disintegration. Against the urban-rural dichotomy, unemployment, and class differentiation, the Australian intelligentsia advocated an idyllic romance based on the valuation of rural life. Known as Australia's cultural identity, the structure is conceptualized with the name of the Australian legend. Rural, which is accepted as the basis of the Australian legend, is expressed with the concept of the bush, and in 1890, the Australian intellectual's appreciation of rural life, representing the boringness of urban life, class conflict, and the return to roots against unemployment that accompanied the economic crisis, the Australian soldier in the Dardanelles Front in the First World War. It turned into an Anzac legend due to taking part in the war and the heroism he showed at the front. The Anzac spirit has been regarded as the beginning of Australian nationalism.

The study was formed by following the order of literature review, classification, analysis, criticism, and synthesis in the theoretical framework. In the historical process, studies on the cultural identity of Australia and the Dardanelles War in the domestic and Australian literature related to the subject are included. In the study, the conceptual map of the legend and tradition shaped within the framework of the concept of the bush, which is the main argument of the Australian legend, was investigated. As the main theme of the study is how the Australian cultural identity, which emerged in the rural life of Australia, evolved into the nation-building process after the Gallipoli War and after, was analyzed and whether the Anzac legend was the main factor in the construction of the Australian national identity was evaluated within the scope of the research.

Keywords: Gallipoli War, Australia, Nation-Building, Bushman Tradition (Australia Legend), Anzac Mythe.

Giriş

1850'lerde Avustralya'da bulunan altın madeni, Avustralya kıtasının tarihini değiştiren önemli bir gelişme olmuştur. Altına hücum sürecinde Avustralya'ya Asya'dan göç, mahkûm-sürgün kökenli ve göreceli olarak Anglo-Sakson toplum arasındaki ilişkileri daha da yakınlaştırmış, sarı tehlike ve yabancı düşmanlığı özelinde homojenleşmiş grupların millî bağlılıklarını artıran normatif endoktrinasyon (İngiliz eğitim modeli, İngiliz marşı, tarihi, dil ve kültürü) yapılar, İngiliz kültürü temelinde kırsal hayatı kendine has bir özgüllüğe kavuşturmuştur. Britanya Avustralya'sının 1890'larda yeni orta sınıf entelijansı, yabancı düşmanlığını (Çinli, Japon-Asyalı) körüklerken tektipleşmeyi övmüş, diğer yandan da eyaletler arasındaki anlaşmazlıkları politik açıdan ortadan kaldırmak için çaba göstermiştir. ABD'nin bağımsızlık mücadelesine öykünen *Britanya Avustralya entelijansı* ve toplumu, Büyük Britanya'ya karşı *şizoid aşk-nefret* ikilemi olarak tanımlanabilecek ikircikli bir felsefede gelgitler yaşarken sarı tehlike temelinde Irkçı/Sosyal Darwinist bir yaklaşım olarak siyasallaştırılan Beyaz Avustralya politikası temelinde, 20'nci yüzyılın ilk devleti olarak 1901'de federasyon biçiminde birleşerek Avustralya (Australia of Commonwealth) siyasi yapısını ortaya çıkarmıştır. Avustralya, 1890'larda artan Çinli göçmen baskısına ilaveten Asya-Pasifik'te askerî ve iktisadi olarak bölgesel bir güç olarak ortaya çıkan Japonya'nın varlığına karşı irrasyonel korku geliştirirken bu durum, Avustralya'nın Büyük Britanya monarşisine bağlı kalmasında önemli bir etken olmuştur. 1870'lerde Almanya'nın Avrupa'da yeni bir güç olarak ortaya çıkmasıyla beraber Asya-Pasifik'te de Almanya'nın bir tehlike olduğu yanılması/algısı, Büyük Britanya'nın güvenlik semsiyesi altında Avustralya'nın İngiltere'ye daha güçlü biçimde bağlanmasına neden olmuştur. 1901'de Avustralya'nın küçük egemenlik alanlarının birleşmesinden oluşan federasyon tipi bir bağımsızlık geliştirmesi, Avustralya için yeni ama tatmin edici bir bağımsızlık değildir. Birinci Dünya Savaşı öncesi bölgesel ve küresel konjonktürde değerlendirildiğinde, Avustralya üzerinde baskın Büyük Britanya nüfuzu; askerî, iktisadi, politik olarak daha da pekişmiştir. Diğer yandan Avustralya'da Büyük Britanya etkisinde gelişen Alman düşmanlığı da yaklaşan Birinci Dünya Savaşı öncesi Avustralya'nın savaşa Büyük Britanya'nın yanında gönüllü olarak katılmasına neden olmuştur. Böylece Büyük Britanya, Birinci Dünya Savaşı öncesi irrasyonel korkular oluşturarak yanılama, manipülasyon ve algılar yoluyla planlandığı gibi başta Avustralya olmak üzere Büyük Britanya dominyonlarından müteşekkil kitlesel bir ordu kurmak için (Kitchener'ın ordusu) istediği şartları sağlamıştır.¹ Avustralya bahse konu tarihsel perspektif ve şartlarda Büyük Britanya'yla birlikte İtilaf bloğu içerisinde savaşa katılmıştır.

Fransız İhtilali sonrası ulus inşâ sürecinde millet oluşumu ve kriz neredeyse birlikte anılan iki kavram olmakla birlikte kriz olgusuyla kast edilen çoğunlukla savaşlar olmuştur. Küresel çapta pek çok devletin millî oluşumunda başat bir görev üstlenen savaş, Avustralya ulusal kimlik oluşum sürecinde de etkin bir rol üstlenmiştir. İtilaf devletleriyle birlikte Büyük Britanya'nın yanında savaşa katılan Avustralya ve Yeni

1 Barbara A. West, Frances T. Murphey, *A Brief History of Australia*, Facts on File, New York, 2010, s.58-62,87-114; Alan Dupont, *Australia's Threat Perceptions: A Search For Security*, Canberra Papers on Strategy and Defence; No. 82, ANU Press, 1991, s.5-7; Neville Meaney, "The End of White Australia and Australia's Changing Perceptions of Asia,1945-1990", *Australian Journal of International Affairs*, 49:2, s.171-173; Stuart Macintyre, *A Concise History of Australia*, Cambridge University Press, New York, 2009, s.142; Robert Corcoran, Jackie Dickenson, *A Dictionary of Australian Politics*, Allen&Unwin, NSW, 2010,s.43,77,201; James C. Docherty, *Historical Dictionary of Australia*, The Scarecrow Press, Maryland US, Toronto CA, Plymouth UK, Third Edition, 2007, s. ix, ixii-ixiii-ixvi. *Beyaz Avustralya ve Avustralya Avustralyalılar* içindir politikası için Bkz. George M. Fredrickson, *Racism: A Short History*, Princeton University Press, New Jersey, 2002, s.105; Benjamin Mountford, *Britain, China and Colonial Australia*, Oxford University Press, Oxford, 2016, s.76,78,100; Corcoran, Dickenson, *age*, s.224-225; Ayşe Candan Kirişçi, *Nation-Building, And Gallipoli: Representations in Turkish, Australian, And New Zealand Literatures*, Dissertation Doctor of Philosophy in English Literature, *Boğaziçi University*, İstanbul, 2011, s.83-85.

Zelanda'dan oluşana kolordu, İttifak bloğunda yer alan Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilân etmiş, 25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'na amfibi bir çıkarma yaparak Türk vatanına taarruz etmiştir. Avustralya, Anzak çıkarması ve savaşın devamında askerî açıdan bir başarısızlık tecrübe etmesine rağmen çıkarma sonrası gelişen süreçte, ulusal kimliklerini biçimlendirdiği genel kabul gören bir görüş olmuştur. Dolayısıyla Çanakkale Savaşı, Türk tarihinde Kurtuluş Savaşı'nın önsözü niteliğiyle çok önemli bir görevi olmasının yanı sıra Anzak ruhu kavramıyla özdeşleşmesi açısından Avustralya tarihinde de kritik bir öneme sahiptir.²

Küresel çapta milliyetçilik kavramı, yerli ve yabancı literatürde pek çok akademisyen tarafından ele alınmasına rağmen ulusallaşma sürecinin nadir bir örneği olarak Avustralya ulus-inşâ süreci, literatürde kapsamlı biçimde analiz edilmemiştir.³ Bu nedenle çalışma, Avustralya'nın ulusal uyanışının Çanakkale Savaşı'yla ortaya çıktığı tezinden yola çıkılarak hazırlanmış ve Avustralya kırsal yaşam geleneğinin Anzak geleneğine dönüşümünü incelemiştir. Avustralya'nın ulus olma süreci, başta Avustralya olmak üzere uluslararası literatürde ele alınmış olsa da özel de Türkiye yazınında Anzak efsanesi kökeninin Avustralya kırsal geleneğinden ortaya çıktığıyla ilgili argüman ayrıntılı biçimde yer almamıştır. Çanakkale Savaşı bağlamında Anzak Kolordusu içerisinde Yeni Zelanda askerleri de yer almasına rağmen çalışma; askerî, politik ve toplumsal açıdan Avustralya özelinde analiz edilerek sınırlandırılmıştır.

Bush Geleneğinin Anzak Efsanesine Dönüşümü

Avustralya'da, taşra veya kırsal (pastoral) romantizm, Avustralya kültürel kimliğinin oluşmasında kalıcı bir tema oluşturur. Doğayla mücadele ve kendine güven Avustralya ruhunun özü niteliğindedir. Avustralya İngilizcesinde kırsalda yaşayanlar ya da kırsal işçi anlamına gelen *bushman* kavramı,⁴ Avustralya *milli karakteri*⁵ içerisinde özel bir öneme sahip olan ana karakterdir. Avustralya'da bush efsanesi, hâkim endüstrinin (tarım, yün-sığır eti ve madencilik) ve nüfusun yaklaşık yarısının kırsalda yaşadığı on dokuzuncu yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. 1970'lerde bush efsanesini yeniden gündeme getiren Avustralyalı tarihçi Russel Ward, 1880-1890'da bush geleneğinin yeni milliyetçi entelijans tarafından romantikleştirilerek popülerleştirildiğini ve topluma yayıldığını belirtir. Bu dönemde Britanya Avustralya'sında Henry Lawson, A.B. Paterson ve Joseph Furphy gibi entelektüeller, yeni milliyetçi akımın tanınmış temsilcileri olarak ortaya çıkmışlardır. Oysa 1890'larda Avustralya

2 "Anzac Day 2019", <https://australiapostcollectables.com.au/stamp-issues/anzac-day-2019> (Erişim Tarihi:19.12.2022).

3 Milliyetçilik hakkında Bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Çev.: İskender Savaşır, Metis Yay., İstanbul, 1995; Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çev.: Simten Coşar ve Saltuk Öztürk, İletişim, İstanbul, 2012; Anthony D. Smith, *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, Türkçesi: Derya Kömürçü, Everest Yay., İstanbul, 2002; E.J. Hobsbawm, 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik", Çev.: Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1993; Edward Hallett Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, Çev.: Osman Akın, İletişim Yay., İstanbul, 1990; Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, Çev.: M. Halûk Timurtaş, Ankara, 1971; Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev.: Bahadır Sina Şener, İletişim, İstanbul, 1994; 21. *Yüzyılda Milliyetçilik*, Derleyen: Umut Özkırımlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

4 *Bush*; Avustralya'da çalı, çalılık, orman, ormanlık alan anlamına gelir. *Oxford Worldpower Dictionary*, Edited: Miralda Steel, Oxford University Press, New York, 2000, s.87. *Longman Dictionary of Contemporary English*, Director: Della Summers, Pearson Education Limited, England, 2004, s.200. *Bushman*, ormanlık yaşayan Güney Afrika kabilesine ait olan kişi. *Longman Dictionary of Contemporary English*, s.200. *Bushmen/Bushman*, "Bush" Avustralya İngilizcesinde orman/kırsal anlamına gelir. İngiliz ve Amerikan İngilizcesinde çalı, çalılık arazi anlamlarına gelir. *Bushman*, kırsalda, ormanda ya da taşrada yaşayan kişilere verilen genel isimdir. Genellikle kırsal da yaşama, hayatta kalma konusunda becerikli kişilerdir. Toprakla uğraşmaktan çok, evcil hayvan besleyen, göçebe, ormancı taşralıyı ifade eder. *Bush* kelimesi, Avustralya'da medeniyetten uzak, taşrayı temsil eder. Bu nedenle Avustralya'da *Bush Fire*, orman yangını anlamına gelir. Genel manada anlaşılacağı üzere bush kelimesi, kırsalı bushman, kırsal da yaşayan kişiyi temsil etmektedir. *Bushranger* kelime anlamı olarak ise haydut, kaçak anlamına gelir ve Avustralya'da kırsal yaşamda belirli suçlardan dolayı kaçak ya da haydut olmuş ama kırsalda yaşayan halk tarafından Robin Hood gibi kahraman olarak nitelendirilen efsaneleşmiş tipolojidir.

5 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 1994, s.138.

toplumu, sanayileşmekte olan bir ekonomidir ve batılı devletlerin sosyal, siyasi koşullarını tecrübe etmektedir. Avustralya; işsizlik, büyüyen kentsel üretim, ekonomik kriz, yoğun sınıf çatışması, büyük şehirlerin ihtişamı ve gecekondulaşmayla ilgili hususları eski kıta Avrupa'dan getirdiği milliyetçilik fikriyle kesiştirirken entelektüel çevrede, sınıfsal eşitsizliğe tepki olarak kırsal hayat yeniden popüler hale gelmiştir. Avustralya'da çok popüler Bülten dergisinin yazar ve karikatüristlerinden olan Lawson, Paterson ve Furphy gibi kanaat önderleri, kırsal hayatın özgürlüğüyle şehir hayatının can sıkıcılığını karşılaştıran balad, şiir, karikatür ve düz yazı biçiminde yazılarla kırsalı öven görüşler kaleme almışlardır. Avustralya entelektüeli, bilhassa İngiltere'den gelen milliyetçi fikirlerin etkisinde kendi ulusal öz bilinç ve *ulusal kimlik* arayışı içerisinde olmuşlardır. Böylece bush efsanesi de entelektüel bir çabıyla toplumun her katmanına yerleşmeye başlamıştır. Avustralyalı tarihçi Sandra Bloodworth,

Ulusal kimliklerin oluşumunda efsane yaratma, toplumu mahveden gerçek bölünmeleri bağlamak için ideolojik bir yapıştırıcı görevi görür ancak toplumda her zaman farklı siyasi ve sosyal çıkarları yansıtan birbiriyle yarışan fikirler de vardır. Egemen veya resmî bir milliyetçiliğin oluşumu, aynı zamanda birleştirici vizyona uymayan fikirleri ve deneyimleri küçümseme veya atmaya teşebbüs etme sürecidir ifadesine yer vermiştir.⁶

Avustralyalı tarihçilerden Graeme Davison ve R. Ward, bush efsanesinin toplum içine yerleşmesini benzer fikirlerle tanımlamışlardır. G. Davison ve R. Ward *Sydney'in entelektüelleri, ruhban karşıtı cumhuriyetçilik, laiklik, milliyetçilik, toprak reformu ve Çin karşıtı ırksal ön yargı, kırsal çevreden beslenen yabancılaşmış bir şehir entelijansının saygı duyulan duyguları kırsala atfetmesiyle kökleşmiştir* ifadesine yer verirler.⁷ S. Bloodworth, bu fikre katılır ancak eksik olduğunu ifade eder. Bloodworth, 1890'larda Avustralyalı yazar ve sanatçılar bush efsanesini kırsal yaşama çok düşkün bir Avrupalı aydın olan *Leigh Astbury*'den⁸ etkilendiğini ileri sürerek⁹ aslında kırsal mitolojinin romantik bir hale dönüşmesinin bir etkileşimden doğduğunu ifade eder. 1880'li yıllarda Avrupalı entelektüeller, modern endüstriyel şehir hayatı giderek gündelik hayata müdahil olması nedeniyle köylü halka önem atfetmiş köylü, insanın doğayla yitirilmiş yakınlığının bir sembolü haline getirilmiştir.¹⁰ Bu nedenle doğayla baş başa kalma, coğrafya ve iklimle mücadele gibi kırsal kültüre has zorluklar, Avustralya toplumunun hayatta kalma dolayısıyla var tralya'da kültürel kimlik ögesi haline gelen bushman kavramı, Çanakkale Savaşı'yla birlikte siyasal bir kimlik anlamında değişimi ifade ederek Anzak kavramına dönüşmüş, toplumun ulus inşâ sürecinde dönüm noktasını teşkil etmiştir. Sonya Bates ilgili dönüşümü tezinde şu sözlerle ifade eder: *Anzaklar, yıllarca kırsalda mücadele ederek yetişmiş olan Avustralya kırsal adamlarının oğulları olarak tarif edilmişlerdir.*¹¹ Bu durumu E. Hobsbawm, geleneğin uyum sağlama yeteneği olarak görür ve *uyum sağlama, yeni koşullarda eski kullanımlar için ve eski modeller yeni amaçlarla kullanıldığında gerçekleşir. Eski malzemelerin, gayet yeni amaçlara yönelik olarak yeni türde icat edilmiş geleneklerin inşasında kullanılmasıdır* diye ifade eder.¹² Bu nedenle bushman'ın Anzak kelime-

6 Sandra Bloodworth, "Henry Lawson and the Australian Legend", <https://redflag.org.au/node/5627> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

7 Bloodworth, *agm*, <https://redflag.org.au/node/5627> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

8 Leigh Astbury'ın eseri, *City Bushmen: The Heidelberg School and The Rural Mythology*. Bloodworth, *agm*, <https://redflag.org.au/node/5627> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

9 Bloodworth, *agm*, <https://redflag.org.au/node/5627> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

10 Bloodworth, *agm*, <https://redflag.org.au/node/5627> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

11 Sonja Bates, "Anzac Legend: Its Origins, Meaning, Power, Impact on Shaping Australia's Identity", Master's of Peace and Conflict Studies Dissertation, *University of Sydney, Sydney*, 2013, s.15.

12 *Geleneğin İcadi*, Derl.: Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Türkçesi: Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, 2006, s.7.

sinde yeniden kavramsallaşması, Avustralya kültürel kimliğinde kırsalın, temel alt yapı ögesi olarak araçsallaşmasıyla savaş meydanından toplumsal alana aktararak siyasallaşmasını, kurumsallaşmasını ve ritüelleşmesini ifade etmektedir. Bu karakterin yüceltirilmesinin arkasındaki ana neden ulus inşâ sürecinde toplumun kabul ettiği olumlu özelliklere sahip, beğenilen ana karakterin kahraman figür içerisinde yeniden oluşturulmasıdır. Avustralya'nın zorlu coğrafi şartlarında becerikli, dürüst, esprili, dayanıklı ve sadık özellikleriyle öne çıkan *bushman karakterinin* Avustralya'nın tarihsel arka planında efsaneleştirilmiş bir karaktere evrilmesidir. Bu karakterin Büyük Savaş'ta Anzak kimliğiyle örtüşmesi, onu artık millî kahramana dönüştürmüştür. Avustralya'nın millî bilinç ediniminde önemli bir kilometre taşı olan Anzak karakteri, Çanakkale Savaşı'nda kültürel açıdan bushman karakterinin toplumca beğenilen özellikleriyle ulusal bir kahramana dönüşmüştür. Avustralya kültürel yapısının temel yapı taşı olarak bush geleneği, beyaz Avustralyalının ikonik, kendine has özgünlüğü ve yerel olan bir simgesidir. Bu nedenle Avustralya kırsalı (bush), Avustralya milliyetçiliği ve Avustralya efsanesinin temelidir. Avustralya toplumunun millet olarak tahayyül edilmesi, federasyonun gerçekleşmesi, *Avustralya Miti*'nin savaştan önceki on yılda yayılmasıyla ortaya çıkmıştır. Tarihçi Russell Ward'ın kavramsallaştırdığı *Avustralya Efsanesi* kavramı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra C.E.W. Bean¹³ gibi yazarlar tarafından Avustralya askeri için *Anzak Efsanesi*'ne dönüştürülmüştür.¹⁴

S. Bates, yüceltilen bushman'ın Anzak karakterine dönüşümünü ilginç bir araştırma sonucuyla açıklamaktadır: *Avustralya Kraliyet Gücü'nün (AIF) sadece %17'i kırsaldan gelmiştir ve çoğu, tüfeğin sonunun tehlikeli olacağını bilmeyen şehirli tüccarlardır* diye ifade etmektedir.¹⁵ Aslında S. Bates'in dikkat çekmek istediği husus,

- 13 Peter Hoffenberg "Mekân, Anı ve 1915-1918 Avustralya Savaş Deneyimi" adlı makalesinde, C.E.W. Bean hakkında "en etkili mit yapıcılar arasındadır" diye tanımlamada bulunmuştur. Dahası P. Hoffenberg, C.E.W. Bean hakkında, *Avustralya'nın tartışmalı ve popüler resmi tarihçisi* diye ifade de bulunmuştur. Peter H. Hoffenberg, "Landscape, Memory and the Australian War Experience 1915-1918, *Journal of Contemporary History*, Vol.36, N.1(Jan.,2001), s.112-113.
- 14 Peter Hoffenberg "Mekân, Anı ve 1915-1918 Avustralya Savaş Deneyimi" adlı makalesinde, C.E.W. Bean hakkında "en etkili mit yapıcılar arasındadır" diye tanımlamada bulunmuştur. Dahası P. Hoffenberg, C.E.W. Bean hakkında, *Avustralya'nın tartışmalı ve popüler resmi tarihçisi* diye ifade de bulunmuştur. Peter H. Hoffenberg, "Landscape, Memory and the Australian War Experience 1915-1918, *Journal of Contemporary History*, Vol.36, N.1(Jan.,2001), s.112-113.
- Benjamin Sievwright, "Nationalism and Federation: Creating the Commonwealth of Australia", *History in the Making*, Vol.1 No.2, *University of Melbourne*, <https://journal.historyitn.org/back-issues/volume-one-issue-two> (Erişim Tarihi: 11.09.2020), s.76-77. Gelibolu üzerine çalışma yapan pek çok yazarın görüşü C.E.W. Bean'ın Anzak efsanesini ortaya çıkardığıyla ilgilidir. Stephen Chambers, *Ariburnu Çıkarma*, Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Yay., 2012, s.xiv. Avustralyalı tarihçi Russell Ward'ın adını koyduğu *Avustralya Efsanesi (Australian Legend)* kavramını tarihçi B. Sievwright şu şekilde ifade etmektedir; *Avustralya halkının millî sembol olarak düşünmekten hoşlandığı federasyondan önceki yüzyılda kırsal hayatı romantikleştiren fikirlerdir. Anzak Efsanesi (Anzac Legend) ise; aynı fikir ve özelliklerin C.E.W. Bean gibi yazarlar tarafından Avustralya askeri üzerine tasarlanmasıdır. Sievwright, agm, https://journal.historyitn.org/back-issues/volume-one-issue-two* (Erişim Tarihi: 11.09.2020), s.76. Avustralya efsanesi, Avustralya kırsalını idealize eden insanları temsil eden mite denir. Corcoran, Dickenson, age, s.15. Avustralya efsanesinin oluşumuyla ilgili olarak ilk Anzak haberi yapan ve Anzakların kahramanlıklarını anlatan İngiliz Gazeteci Ellis Ashmead Bartlett olduğu iddiasının yanı sıra Avustralyalı Gazeteci Sir Keith Arthur Murdoch'un Anzak efsanesinin oluşmasına ciddi katkı sağladığı düşünülmektedir. K. S. Inglis, "The Australians at Gallipoli-1", *Historical Studies*, Vol. 14, No. 54, April 1970, s. 222; Kevin Fewster, "Ellis Ashmead Bartlett and the Making of the Anzac Legend", *Journal of Australian Studies*, 6:10, pp.17-30, 1982, s.1; Jenny Macleod, *Gelibolu'nun Öteki Yüzü*, Çeviren: Sinem Hocaoglu, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2005, s.136; İsmet Türkmen, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basına Yönelik Sansür Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme", 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:10, Bahar 2015, s.73-74,78; Robert Manne, "The War Myth that Made Us", *The Age*, 25.04.2007, <https://theage.com.au/opinion/the-war-myth-that-made-us-20070425-ge4qmh.html> (Erişim Tarihi:01.12.2021); Fikretin Yavuz, Murat Toman, "Avustralyalı Gazeteci Keith Arthur Murdoch'ın Çanakkale Cephesine Dair Raporunun Analizi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl:15, Güz/2017, Sayı:23, s.224,229,232-233,237-238,241.
- 15 Bates, *agt*, s.15. Avustralya Hükümetinin kendi internet sitesinde "Avustralya Kimliği" alt başlığı altında yayımlanmış olduğu "Avustralya Kırsalı-the Australian Bush" konusunda bahsettiği üzere "1910 yılına kadar Avustralya şehirli bir toplumdur" ifadesine yer verir. "Bush", <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-bush> (Erişim Tarihi: 26.06.2017). "Avustralya Efsanesi" adlı kitabı ile Avustralya ulusal kimliğini Bush temeline dayandıran Russel Ward'ın, kendi kitabını revize ettiği "Australian Legend Re-visited" adlı makalesinde, Avustralya askerinin (digger), bush karakteristiği gösteren, şehirli olduğundan bahseder. Russel Ward, "Australian Legend Re-visited", *Historical Studies*, 18:71, 171-190, DOI:10.1080/10314617808595586, s.172, <http://dx.doi.org/10.1080/10314617808595586> (Erişim Tarihi: 27.12.2017).

Anzak askerinin onda sekizinin kent kökenli toplumsal bir yapıdan geldiğini ifade etmekle Anzak miti kavramının, kırsal temelli olduğuna eleştirel bir bakış açısı getirmiştir. Oysa Anzak efsanesi, Avustralya’da kırsal da yaşayanların, zorlu coğrafyada kazandıkları olumlu özellikleri, savaş meydanında uygulamasından ortaya çıkmış bir durum olduğu iddiasına dayanır. S. Bates iddiasını Avustralyalı tarihçi Graham Seal’in çoğu savaşın tehlikeli olduğunu bilmeyen şehirli tüccarları görüşüyle desteklerken asıl merak edilen soru, nasıl oldu da ordunun çoğunluğunu teşkil etmeyen kırsal işçilerin iyi özellikleri, Anzak efsanesi olarak nitelendirilen yapıya dönüşerek efsanevi bir nitelik kazandığı olmuştur.

Ayşe Candan Kirişçi, Avustralya’da ilk halk şarkılarının ortaya çıkışını, Avustralya Kıtası’na taşınan mahkûm kültüründen kaynaklandığına dikkat çekmiş ve mahkûm temalı birçok balad ve şiirin Avustralya edebiyat tarihinde önemli izler bıraktığına değinmiştir. 1810’lu yıllarda gelişen pastoral-kır endüstrisi hem göçmen sayısının artışıyla hem de kır hayatı edebiyatının oluşmasında önemli bir etken olmuş dolayısıyla kır mistikliği (Mystification of Bush) ve kır işçisi, milli kimliğin oluşumu ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.¹⁶ Kırsal yaşam, 1890’larda Henry Lawson ve Banjo Paterson gibi Avustralyalı entelektüeller tarafından ulusal ideallerin kaynağı olarak görülmüş ve pek çok Avustralyalı şair, ressam,¹⁷ yazarın ilham kaynağı olmuştur. Billhassa Henry Lawson, Avustralya millî kimliğinin ve anavatan kavramının Büyük Britanya’dan değil, Avustralya’nın kendi topraklarının içinden çıkması gerektiğine inanmıştır. Bu nedenle bush efsanesi, bush kültürünün öğeleri içerisinde yer alan müzik,¹⁸ giyim, argo, mimarlık¹⁹ ve resim²⁰ gibi unsurları Avustralya ana akım hayat tarzının içerisine yerleşmiştir.²¹ Avustralya ulus bilincinin ilk izlenimleri olarak görülen kırsal romantizmi, orijinal halk (Avustralya İngilizcesi) lehçesiyle türküler, müziği, mimariyi ve diğer sanat ürünlerini beslemiştir. Diğer yandan köklü ve destansı bir Avustralya tarihinin olmayışı, Avustralya tarihine olan ilgiyi *mahkûm Avustralya tarihi* ve kırsal tarih üzerine çevirmiştir. Daha çok Büyük Britanya tarihiyle beslenen halk üzerinde *Orta çağ İngiliz şövalye ruhu* tarihçiliği var olmuştur ki bu tarih anlayışı da *Avustralyalı olma bilinci* üzerinde önemli bir etki bırakmamıştır. Nispeten Haçlı Seferlerini hatırlatan şövalye vurgusu, propaganda posterleri vasıtasıyla Çanakkale Savaşı öncesinde Avustralyalı sivillerin asker olma duygusunu kamçulamıştır. Anzak çerçevesinde şövalye-Haçlı çağrışımının yapılma nedeni ise tarihte Hıristiyan Avrupa’nın Müslümanlara karşı yapmış olduğu Haçlı Seferlerinde olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı’nda da Avustralya askeri, düşman Müslüman Türklerle savaşmaktadır. Bu sebepten Judith L. Kapferer’e göre Anzaklar, Avustralya için Batı’nın ideolojik ve ontolojik kökleri bağlamında bir kimlik oluşturmuş ve Batı medeniyet ruhunun yeniden doğuşunu ve cisimleşmesini sembolize ettiğini belirtmiştir.²²

16 Kirişçi, *agt*, s.78-79.

17 Bush resamları içerisinde Heidelberg ekolünün resamları ön plana çıkar. Avustralya’da kırsal hayatın resmedilmesi, yoğunluklu olarak 1880-1890 yıllarda başlayan süreçte düşünsel ve fiili açıdan ulusal akımın şekillendiği bir dönemde ortaya çıkar. Önemli kırsal hayatı resmeden resamlar; Tom Roberts, Frederick McCubbin, Charles Condon, Hans Heysen, Arthur Streeton’dur. “Bush”, <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-bush> (Erişim Tarihi: 26.06.2017).

18 Bush kültürünün en önemli şairlerinden olan Banjo Patterson’un yazdığı balad ve efsaneler, önemli olaylar, aşk, doğa hakkında yazılmış şiirin müziğe uyarlanmış halidir. Waltzing Matilda gayri resmî ulusal bir şarkı olmuştur. “Bush”, <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-bush> (Erişim Tarihi: 26.06.2017). “Bush Songs and Music”, <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/bush-songs-and-music> (Erişim Tarihi: 27.06.2017).

19 Kökleri bush kültürüne dayanan kendine has kırsal mimarisi olan Avustralya mimarisi, Queensland evidir. “Uluru Kata Tjuta Kültür Merkezi”, <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-bush> (Erişim Tarihi: 24.06.2017).

20 Frederick McCubbin’in 1886’de Bush kültürünü yansıtan tuval üzerine yağlıboya resmi, lost’tur. “Lost” <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-bush> (Erişim Tarihi: 24.06.2017).

21 “Bush”, <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-bush> (Erişim Tarihi:26.06.2017).

22 Graham Seal, “Anzac”, 8 January 2017, *International Encyclopedia of the First World War*, s.2, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/anzac_australia (Erişim Tarihi:12.12.2022); Graham Seal, “Anzac: The Sacred in the Secular”, *Journal of Australian Studies*, 2007, 31:91, s.135-136; Ken Inglis, assisted by Jan Brazier: *Sacred Places: War Memorials in the Australian Landscape*, Melbourne University Press, 2001, s.303.

Erken dönem bush kültürünün isyan hikâyesi oluşturmasının temel argümanı ise Avustralya toplumunun *mahkûm geçmişi*ne karşı bir direnç gösterme gerçeğidir. 1770'lerde Avustralya Kıtası'na taşınan mahkûmlardan oluşan toplum, yüzyıllık süreçte Avustralya'ya özgü mahkûm kültürünü oluşturmuştur. Bir ada/kıta olan Avustralya, coğrafi olarak Büyük Britanya'ya çok uzak bir konumdadır. Büyük Britanya'dan gemilerle Avustralya'ya taşınan insanlar gerek siyasi yönetimin izin vermemesinden kaynaklı ve gerekse geri dönüş imkânının o günün şartlarında zor olmasından dolayı Avustralya'ya yerleşmek zorunda kalmışlardır. Büyük Britanya'nın ötekileştirerek başka bir kıtaya sürgün ettiği marjinal karakterler (hırsız, katil vb.), büyük bir hapishaneye mahkûm edilmişlerdir. Bu sürgün ve mahkûmiyete kıtanın zorlu coğrafyası da eklenince hayatta kalma mücadelesi başlamıştır. Bu nedenle mahkûm/sürgün kültürünün şekillenmesinde başlıca etken, coğrafyanın zorlu olması ve hayata yeniden başlamak olmuştur. Avustralya kırsalının zorlu şartları altında yaşayan kişilere, *Bushmen* ismi verilmiş ve Avustralya eyaletlerinin idarî yapısına isyan eden karakterlere de *Bushranger* adı verilmiştir. Avustralya milliyetçiliğinde bu iki sembolik karakter, bush geleneğinin öykünülen tipolojileridir. Bushranger olarak isimlendirilen isyankâr karakter de otorite karşıtlığının ana temasıdır. Bushman, toprakla ve doğayla mücadele eden, bushranger da otoriteyle mücadele eden kırsal kültürün temel iki karakterini temsil etmiştir. Bushranger, Büyük Britanyalı vali-yöneticilere ve Avustralya'da kurulmuş mahkûm sisteminin idamesini sağlayan otoriteye karşı mücadelenin sembol kahramanıdır. Bushranger otorite karşıtıdır, haksızlığa isyan eder, mücadelecidir, savaşçısıdır. Bu yönüyle, bush geleneğinin isyankâr halk kahramanıdır. Bu nedenle 1790-1890 yılları arasında birçok Avustralya efsanesinin bush kültürü temelinde ortaya çıktığını görürüz. Ned Kelly, Ben Hall ve Jack Donough Avustralya'da kahraman-mit figürlerdir ve aynı zamanda onlar, kırsal yaşamla alakalı isyankâr figürleri simgeler.²³

1900'lü yıllarda kırsal yaşamda tecrübe edilen, ata binme, ateşli silahları kullanma, açık havada uyuma, orman yangınları ve toprakla mücadele etme halkın üstün nitelikli olduğunun bir göstergesi sayılmıştır. Anzak askeri de Gelibolu Savaş'ında zorluklarla mücadelenin sembolü olan bush kültürünü tecrübe etmiştir. Bu nedenle olsa gerek Birinci Dünya Savaşı, Bushmen ve Anzak geleneğinin aynı potada birleşmesine yardımcı olmuştur.²⁴ Avustralyalı tarihçi Rad Young, mücadelecî karakter ve hayatta kalma anlayışını, *aslında beyaz yerleşimin başlangıcından beri Avustralya'da olan şey tam olarak budur. Bizim tarihimizde toprağa ve otoriteye karşı devamlı bir mücadele vardır. Modern zamanlarda savaşçı olmak, Avustralya toplumunda saygı ve şöhret getirir. Başarıdan daha fazla mücadeleye değer vermeliyiz biçiminde* izah etmiştir. Aslında R. Young "Waltzing Matilda"²⁵ *bizim ulusal marşımız olması gerekir* diye ifade ederken²⁶ Avustralya toplumu için mücadelenin, kazanmaktan daha değerli olduğu vurgusunu yapar. Bush kültüründen gelen Avustralyalı tipik karakterini tarif etmede ve Çanakkale Savaşı'nda Avustralyalı askerlerin kararlılıkla savaştığını açıklamada çok önemli bir ipucudur, *başaramasa da mücadele* etmek. Bu durum, Avustralya askerinin Çanakkale Savaşı'nda Türk askerine karşı neden bu kadar azimle mücadele ettiğini izah etmektedir. Dahası büyük kayıplar vererek Avustralya tari-

23 "Bush", <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-bush> (Erişim Tarihi:26.06.2017).

24 "Bush", <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-bush> (Erişim Tarihi: 26.06.2017). Pastoral adının-Bushman, becerikli ve dayanıklılığı savaş zamanında Avustralya askerini tanımlamada kullanılmaya başlanmıştır. Kirişiçi, *agt*, s.79.

25 Waltzing Matilda, 1895 yılında Banjo Paterson tarafından yazılmıştır. Barbara A., Frances T. Murphey, A Brief History of Australia, Facts on File, New York, 2010, s.271.

26 Rad Young, "What Role Has Gallipoli Played in the Manufacture of Australian Identity?" University of Notre Dame, Australia, s.6. Waltzing Matilda'nın resmi olmayan milli marş olması ile alakalı. West, Murphey, *age*, s.102.

hinde en büyük yenilgisini yaşayan Avustralya'nın mücadele, dayanma azmi ve ulus olma bilinci kazandırmış olmasını temsil eder.

Diğer yandan Avustralya asker geleneği, Anzak askeri tarafından oluşturulmuştur. Çanakkale Savaşı öncesi Avustralya askeri organizasyonu, baskın biçimde Büyük Britanya'nın asker teşkilatı tarafından biçimlendirilmiş ve kıta Avustralya'sında iç güvenlik faaliyeti yürütmenin dışında daha önce deniz aşırı bir sefer deneyimi yaşamamıştır. Çanakkale Savaşı'ndan önce Avustralya askerine, digger ismi verilmekle birlikte görev tanımı itibarıyla Avustralya'nın iç güvenliğinden sorumludur.²⁷ Avustralya toplumunda Anzak askerinin, bir mit hâline getirilmesi ve Avustralya toplumunun Anzak askerine içtenlikle sahip çıkmasının temel nedeni, onların daima toplumun içerisinde çıkan *vatandaş asker* (citizen soldier) olarak düşünülmesinden kaynaklanmıştır. Anzak askerinin büyük bir kısmı gönüllülerden oluşmuştur. Avustralya'da Birinci Dünya Savaşı öncesi ve iki savaş arası dönemde AIF, genel olarak *milis*²⁸ bir gücü temsil etmiştir. Anzak mitinin temelini de temsil eden Anzak askerinin, disiplinsiz, gönüllü, otorite karşıtlığı ve bireyseliği de onu militarist özelliklerden ayırır ve bu durum, Avustralya toplumu tarafından samimiyetle kabul edilir. Bu sebepten Anzak kavramı, temelde toplum tarafından *militarizm dışı* olarak kabul görmüştür.²⁹

Anzak askerinin bir başka dikkat çekici yönü ise Avustralya askerî organizasyonunun tamamıyla *gönüllülerden* oluşmasıdır.³⁰ Avustralya, Birinci Dünya Savaşı'na Büyük Britanya İmparatorluğu tarafında katılan ordular arasında *gönüllü* olarak katılan tek ordudur. Oysa Büyük Britanya İmparatorluk askerî teşkilatında pek çok farklı milletten asker görev almıştır. Avustralya'da bu gönüllü tutum, yoğun propagandanın bir sonucudur ve gerek gazetelerin gerekse parlamentonun kamuoyu oluşturma çabalarıyla şekillenmiştir. *İmparatorlukla Dayanışma* kavramı üzerinden oluşan Avustralya kamuoyu, 1901'den sonra federasyon kutlamalarında askeri geçit törenlerinde vurgulanan bir temaya dönüşmüştür. Aynı zamanda 24 Mayıs *İmparatorluk Günü* kutlamaları da imparatorluğa sadakat ve vatanseverlik üzerine çocukların uygun adımda yürüyüşleri, konserleri içeren çok sayıda görsel tema üretilmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında popüler kültürde savaş, görkemli bir macera olarak görülmüş birçok Avustralyalı erkek, zafer ve macera şansını kaybedeceği korkusuyla, Avustralya İmparatorluk Kuvveti'ne gönüllü katılmıştır.³¹

Tarihçi Graham Seal'e göre, *Anzak geleneği* ve halka özgü *Digger geleneği* (Avus-

27 Bkz. Orhan Özcan, "I. Dünya Savaşı Öncesi Avustralya Askerî Organizasyonu ve Avustralya İmparatorluk Kuvveti'nin Oluşum Süreci (1870-1914)", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Mayıs 2018, Cilt 17, Sayı 1, ss.166-211.

28 M.A. Edward Jenks 1895 yılında ilk baskısını yaptığı, üçüncü baskısını 1912 yılında yaptığı *Avustralasya Kolonilerinin Tarihi* adlı eserinde Avustralya'da askerî organizasyon oluşumunu milis, gönüllü ve profesyonel askerler olmak üzere üç başlıkta toplar. Edward Jenks, Avustralya eyaletlerinde askerî organizasyonun oluşum sürecini *1870 yılında Kraliyet Kuvvetleri'nin geri çekilmesinden sonra, eyaletlerde gönüllü grupların oluşmasıyla başlar. 1883-1884 yılında eyalet hükümetlerinin para ödediği milis kuvvetler oluşmuştur. O yıllarda milis kuvvetlerin verimliliği, gönüllülerden daha yüksektir. Ancak gönüllü ya da milis askerlerin, profesyonel asker değildir ve o yıllarda profesyonel asker sayısı çok sınırlı düzeydedir ifadesiyle belirtir. M.A. Edward Jenks, A History of the Australasian Colonies*, Cambridge at the University Press, 1912, s.335.

29 Joan Beaumont, "Gallipoli and Australian National Identity", Neil Garnham & Keith Jeffery ed. *Culture, Place, Identity*, University College Dublin Press, Dublin, 2005, s.146.

30 Donoghue makalesinde, savaş muhabirleri ve resmî tarihçilerin İmparatorluğa ve devlete sadakat bağıyla bağlı disiplinsiz bushmeni'n gönüllü askerlere dönüştüğü ifadesinde bulunmuştur. Donoghue, Tranter, *agm*, s.2.

31 Eric Montgomery Andrews, *Anzac Illusion: Anglo-Australian Relations During World War I*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s.32-36, "Remembering the Anzacs", http://splash.abc.net.au/res/teacher_res/20-Remembering-the-Anzacs.html (Erişim Tarihi: 1.06.2017).

tralya askeri),³² iki farklı geleneğin kesişmesiyle oluşmuştur.³³ Bu açıdan G. Seal, Digger Geleneği ile Anzak Geleneği'ni birbirinden ayırır. Ona göre digger geleneği, sosyo-askerî yapının folklorudur. Bu gelenek, grup üyeleri arasında paylaşılan, inanç, dil,³⁴ hikâye, şarkı ve âdetleri içeren gayri resmî biçimde özel dünya görüşlerinden oluşan bir gelenektir. Bu geleneğin kökeni, 19'uncu yüzyılda ideal Avustralya karakteri olan ve Avustralya kültürünün temeli olarak tanımlanan, Bushmen kavramından gelmektedir. Digger grup üyeleri farklı etnik, sosyal, meslek³⁵ ve iktisadi geçmişleri olan ancak ortak alan olarak kırsaldan gelen kişilerdir. *Avustralya İmparatorluk Kuvveti*'nin (Australian Imperial Force/AIF) bir üyesi olmaları, onlara eşsiz bir statü vermiştir. Bu açıdan digger kavramı, ilk olarak oluşturulan *Avustralya İmparatorluk Kuvveti* içerisinde gönüllü sivil üyeleri tanımlamıştır. AIF mensubu askerler, profesyonel asker değildir, geçici olarak silah kuşanan ve asker üniforması giyen kişilerdir. Robertson'ın ifadesiyle onlar *üniformalı siviller veya kamufla edilmiş sivillerdir*.³⁶ Makul günlük ücret için çalışan, sıradan insanlardır. Digger için askerlik, sadece bir iş olarak görülmüş hatta Avustralya'nın bağlı olduğu imparatorluğun yararına olan bir iş gücünün karşılanması olarak düşünülmüştür. Digger geleneğinin bu kendine has karakteristiği, sivillerin orduya alınmalarının ardından Gelibolu Cephesi'nde halka özgü yapısından daha fazla resmî ve sosyo-kültürel bir yapıya dönüşmüştür.³⁷ Resmî ve kamusal olarak milliyetçi ve askerî öğeleri içerisinde barındıran digger geleneği, Birinci Dünya Savaşı içerisinde ve sonrasında kavramsal olarak değişime uğramış ve Anzak kavramı içerisinde bütünleşmiştir.

Bununla birlikte Avustralya'da savaş sonrası inşa edilen savaş anıtları, geri dönen askerlerin kurmuş olduğu cemiyet ve benzeri organizasyonlar, milliyetçi politika ve askerî seremonileri yaygınlaştırmıştır. Böylece Anzak günü araçsallığıyla resmiyet

32 *Digger*: kazıcı, toprak kazan anlamına gelir. Avustralya İngilizcesinde, Britanya Avustralya'sında Avustralya askerlerine verilen isimdir. Digger kelimesi, Yeni Zelanda askerinden çok Avustralya askeri ile bağlantılıdır. 1916 yılında hem Avustralya hem de Yeni Zelanda askerleri için kullanılır hâle gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Avustralya resmi tarihçisi C.E.W. Bean, Yeni Zelanda'da profesyonel sakız ağacı kazıcılığından değişikliğe uğrayan kelime olarak, Digger (Kazıcı) kelimesinin geldiği iddiasında bulunmuştur. Pek çok eski asker ise kelimenin Fransa'da (Flander) mevzi kazmaktan geldiğini ifade etmişlerdir. Bazıları da kelimenin altın aramak için kazma eyleminde bulunan, sivil hayatta altın arayıcısı/kazıcısı olanlardan geldiği iddiası vardır. Birinci Dünya Savaşı'nda devamlı olarak mevzi kazmaktan kaynaklı digger terimi, Avustralya askeri ile eşanlamlı hâle dönüşmüştür. "Mateship, Diggers and Wartime", <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/mateship-diggers-and-wartime> (Erişim Tarihi: 24.06.2017); John Laffin, Mike Chappell, *The Australian Army at War 1899-1975*, Editor: Martin Windrow, Men-at-Arms-Series, Osprey Publishing, London, 1982, s.3, Kirişçi, agt, s.78. The American Heritage sözlüğünde Digger'in kelime anlamı; 1.Kazma için kullanılan alet ve makine. 2. Birinci Dünya Savaşı'nda Avustralya ve Yeni Zelanda askeri. *The American Heritage Dictionary of the English Language*, Editor: Anne H. Soukhanov, Publisher Houghton Mifflin, Third Edition, 1994, s.2126. Longman sözlüğünde Digger'in kelime anlamı; "kazan ve karada hareket eden büyük makine" olarak ifade edilmiştir. *Longman Dictionary of Contemporary English*, 2003, s.435. *Digger*, cobber, dinkum, mate, bloody gibi kavramlar Anzak etkisinde 1915 Gelibolu Savaşı'nda Avustralya sözlüğüne kazandırılan kelimelerdir. Amanda Laugesen, "Australian First World War "Slanguage"", *Journal of the Australian War Memorial-Issue:38*, <https://www.awm.gov.au/articles/journal/j38/slanguage> (Erişim Tarihi: 16.12.2017).

33 Graham Seal, *Inventing Anzac: The Digger and National Mythology* University of Queensland Press, 2004, s.2.

34 Avustralya Askerinin Argo Sözlüğünde *Abdul*; Türk askerine verilen ve Gelibolu'daki Türk ordusuna verilen genel isimdir. *Anzac*: Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusunun kısaltmasıdır. İnzibat ile alay etmek için kullanılan bir kelimedir. *Anzac Button*: Pantolon düğmesinde kullanılan bir tırnak/pençeye verilen isimdir. *Anzac Soup*: pis suya verilen isimdir. *Anzac Wafer*: Ekmek yerine A.I.F. için tedarik edilen sert bisküvi. *Aussy*: Avustralya askeri. Avustralyalı. *Coffin Nail (Tabut Çivisi)*: Sigara. Furphy: Söylenti, Dedikodu. Stoush: Kavga, Savaş. *Winze*: İki mevzi arası yer altı bağlantısı. *Tourist (Turist)*: Avustralya Askeri (1.Bölük). Pennish: Yarımada (Gelibolu). *Beachy Bill*: Anzak kıyılarını bombalayan Türk topçusu. Brass Hats (*Pirinç Şapkalar*): Üst düzey subaylara verilen isimdir. "Soldier Slang, Glossary", <https://www.awm.gov.au/learn/schools/resources/soldiers-slang/glossary> (Erişim Tarihi: 10.07.2017). W.H. Downing, *Digger Dialects*, Lothian Book Publishing Co.Pty.Ltd., Melbourne and Sydney, 1919, s.7-9. Avustralyalı askerler Türk askerine *Abdul*, *Jacko*, *Johnnie Turk* isimleri vermişlerdir. Bill Gammage, *The Broken Years: Australian Soldiers in the Great War*, Australian National University Press, Canberra, 1974, s.92.

35 Anzak, tam eğitimli ve profesyonel askerler değildirler. Bankacılık, sigortacılık, öğretmenlik, postacılık, çiftçilik gibi çeşitli mesleklerden gelen gönüllülerdir. Himmet Umunç, "Anzaklar ve Çanakkale: Anzak Günlüklerindeki Gerçekler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 33/Sayı 1/Haziran 2016, s.176.

36 Umunç, *agm*, s.176.

37 Seal, *age*, s.3.

içeren karışık kültürel devinime, *Anzak geleneği* ismi verilmiştir. Bu noktada Anzak geleneği; kamusal, kapsayıcı, imalı ve otoriterdir. Gelenek; onur, görev, cesaret, fedakârlık ve kurtuluş öğelerinin temel alındığı tutum ve değerlerden oluşur ve aynı zamanda askerî-milliyetçi bir kavram içerisine yerleştirilir. Bu açıdan Anzak geleneği birlik vurgusu, benzerlik, kültürel miras, sadakat, vatanseverlik ve baskın bir milliyetçi atmosfer içerisinde anma ve merasimlerden oluşur. Dolayısıyla hegemonik biçimde Avustralya toplumunun içerisinde yürütülen, icat edilmiş bir gelenektir.³⁸ Dünyanın pek çok yerinde milliyetçilik kavramını mit, sembol ve ideolojiyle açıklayan milliyetçi teorisyen ve entelektüeller tarafından millî karakter ve milletin dehası kavramları, ulus kavramıyla doğrudan ilişkili olarak düşünülmüştür. Bu sebepten dolayı, milletin yerel kültüründe var olan millî karakter ve millî dehanın ortaya çıkarılması görevini de milliyetçi entelijans yapmıştır. Avustralya milliyetçi entelektüellerinin de Avustralya'da yaptığı tam olarak ilgili çerçevede izah edilebilir. Sonuç olarak Avustralya kültürel milliyetçiliğinde yer alan digger karakterinin özellikleri, Birinci Dünya Savaşı'nda Anzak askerî merkezinde yeniden inşa edilmiş böylece bushmen ve digger'in toplum tarafından tasvip edilen vasıfları, Anzak geleneği çerçevesinde Anzak askerinin özellikleri olarak yeniden yorumlanmıştır.

Diğer yandan Avustralya askerî, savaş süresince sadece hasım gördükleriyle savaşmamış otoriteye özelde İngiliz askerî otoritesine de karşı tutum geliştirmiştir. Avustralya askerinin bush geleneğinden kaynaklı otorite karşıtlığı, kimi zaman kişisel bir askerî isyanı sembolize etmiştir. Anzak askerinin İngiliz subaylara ya da ana çerçevede İngiliz askerî otoritesine karşı tutum takınmasının temel nedeni, Birinci Dünya Savaşı esnasında İngiliz subayların, koloni kökenli askerlere karşı ayrımcılık yapmış olmasıdır. Bu durumu Anzak askerî olan Muhabereci Er Thomas Rees England'ın günlüğüne düşüğü notlardan öğreniyoruz.

(İngiliz komutan) her bir askerî denetledi. Sonra bize bir nutuk çekti. Bizden düğmelerimizi, çizmelerimizi vs. temizlememizi istiyor. Burada (yani siperde) olduğum sürece ben, özellikle yapmayacağım. Harry Black ve Hughes Luke bugün hastaneden döndüler ve hiçbiri burada bulunmak için yeterince sağlıklı değil. İngiliz doktorların biz müstemleke askerleri için hiç zamanları yok ve bizlere köpek muamelesi yapıyorlar serzenişiyile iki önemli hususa dikkat çekmiştir.³⁹

İlk olarak İngiliz komutan ve doktorların Anzak askerlerine karşı uygulamış olduğu ayrımcı tutum, Anzak askerinin yetkeye olan öfkesini bir kat daha artırmıştır. İngiliz askerî disiplini, Avustralya bush geleneğinden gelen ve başına buyruk ve otorite karşıtı bir karaktere sahip Anzak askerini, İngiliz otoritesine karşı hem tepkisel hem de asi yapmıştır. Bununla birlikte günlükte ele alınması gereken diğer önemli husus ise Anzak askerinin kendisini *müstemleke*, yani *kolonyal askerler* olarak nitelemesidir.⁴⁰ Sömürge olma durumu, Anzak askerlerin kendilerini ikinci kategoride yani dışlanmış hissetmelerine neden olmuştur. Günlükte yazılan ifadelerden anlaşıldığı üzere bu his, sadece bireysel bir ayrımcılıktan ziyade genele sirayet eden özelde tüm Avustralya askerini işaret etmektedir. Bu nedenle Anzak askerinin kendini müstemleke olarak

38 *Age*, ss.4-6.

39 Umunç, *age*, s.178-179.

40 Bir başka Anzak askerî olan Er Baker, Anzak askerleriyle İngiliz askerlerini kıyaslarken müstemleke Anzak askerleri için colonial/colony ifadesini kullanır. ...*hepsi de bir sürü çılgın İrlandalı. Tümü muvazzaf asker. Savaşçı olarak, her bakımdan müstemleke (Yeni Zelandalı ve Avustralyalı) askerlerin dengidirler fakat asker olarak, bizimle aşık atamazlar.* Umunç, *agm*, s.178

nitelendirilmesi, onların otoriteye karşı itaatsizliklerinin de temel nedenlerinden biri olmuştur.

B. Gammage *Parçalanmış Yıllar* adlı eserinde, İmparatorluk Ordusu'nda görev yapmış pek çok askerin günlük, mektup ve notlarına yer vermiştir. B. Gammage eserinde, İngiliz ve Anzak askerleri arasında başka bir itilaf konusuna değinir. Suv-la Savaşı'nın sonuna doğru bir Avustralyalı subayın şikâyetini şu şekilde nakleder. *Keşke Kitchener iş yapmak için gençler değil de bize asker gönderseydi* diye hayıflanmasını⁴¹ Avustralyalı subayın savaşta İngiliz askerini cesaret ve dayanıklılık yönünden bir eleştiri niteliğindedir. B. Gammage, *Gelibolu Savaşı'nda İngiliz askerinin korkaklığını* ele alırken Avustralyalı askerlerin cesaretine vurgu yapar. Hatta B. Gammage, *Gelibolu Savaşı'nda* pek çok cephede İngiliz askerlerinin kaybettiği mevzileri, tekrar Avustralyalı askerlerin aldığına yer verir. *İngiliz askerinin bu korkak tutumuna rağmen Avustralyalı askerlerin kraliyete ve imparatorluğa sadakatinde hiçbir eksilme* olmadığından da bahseder. Aynı zamanda bir Avustralyalı askerin ulusal kimlik vurgusuna dikkat çekerken Çanakkale Savaşı'nın Avustralya ulus kimliği oluşumunda ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu şu sözlerle dile getirir. *Bu savaş beni aşırı derecede İngiliz yaptı ama kesinlikle Avustralyalı yaptı* ifadesine yer verir. Bununla birlikte Avustralya İmparatorluk Ordusu'nda görevli Anzak askerinin *Avustralyalı olmayı, İngiliz olmaktan* özellikle ayırt ettiğini savunur. Bir başka örnekte de B. Gammage, *Avustralyalı bir askerin disiplinsizlik nedeniyle, askeri mahkemeye çıkarıldığını ve rütbesinin ere düşürüldüğünü ancak daha sonra cephede gösterdiği yararlıklarından dolayı tekrar onbaşı rütbesine çıkarıldığını* ifade ederken Avustralyalı askerlerin disiplinsiz olmasına ama bunun yanı sıra cesur, dayanıklı ve inisiyatif kullanabilmesine vurgu yapar. Bir Avustralya askeri olan Çavuş Aitken'e *Asker Kimdir?* sorusuna cevaben bir *emre sorgusuz itaat eden, askeri eğitimden geçmiş, büyük bir makinenin parçası diye cevap verir ve Avustralyalı, bir asker değildir ama bir savaşçıdır, savaşçı doğmuştur. Her bir Avustralyalı inisiyatif kullanabilme özelliğine sahiptir... Kesinlikle saati çalıştıran mekanizmadan daha iyidir* ifadesiyle Avustralyalı bir asker olmayı açıklar.⁴² Bu özellikleriyle Anzak askeri bağımsız düşünebilen, inisiyatif kullanabilen, özgür ruhlu bir savaşçı olarak tanımlanmıştır. Anzak askerinin öne çıkan yönleri ise *özel, amatör, gayri resmî, yüz yüze, erkek egemen* olarak tarif edilir. Anzak askerinin dikkat çeken ve kolay tanımlanan diğer bir özelliği ise otorite karşıtlığıdır ki özellikle subaylara, daha da özel olarak ifade edilirse İngiliz subaylara⁴³ karşı yönelmiş bir otorite karşıtlığını temsil eder. Birinci Dünya Savaşı'nda Avustralya Ordusu'nda general rütbesiyle görev alan John Monash'ın Anzak askeri

41 Gammage, *age*, s.86.

42 Gammage, *age*, s.86-88. Çanakkale Cephesinde İngiliz askerlerinin korkaklığı ve kaçıışı hakkında Avusturyalı Gazeteci Georg Bittner'in cephe izlenimleri verilmiştir. Emre Saral, "Avusturyalı Savaş Muhabiri Georg Bittner'in Çanakkale Cephesi İzlenimleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:15, Güz/2017, Sayı:23, s.143-146. Gazeteci Murdoch, Çanakkale Savaşı'nda İngiliz askerinin korkaklığı ve Avustralya askerinin cesaret ve kahramanlığı üzerine ...*geride oyalanan askerlerin vurulması emri verilmeliydi* diyecektir. Yavuz, Toman, *agm*, s237.

43 Graham Seal, digger hakkında *disiplinsiz gönüllüler/askerler* olarak tanımlamıştır. B. Gammage, Avustralya askerinin disiplinsiz olmasına ama aynı zamanda cesur olmasına değinir. Peter Stanley kaynak gösterilerek Jed Donoghue ve Bruce Tranter destekler mahiyette şu ifadede bulunmuştur. Anzak askerlerin, askeri kurallara karşı koydukları ve İngiliz subay otoritesini sarstıkları, zayıflattıkları rapor edilmiştir ancak onların hayatlarını riske etmeleri ve kırsal yaşam tecrübesi, becerileri sebebiyle hayatta kalmada oldukça iddialı ve gönüllü askerler olduğunu ifade etmiştir. Gammage, *age*, s.s.84-87; Jed Donoghue, Bruce Tranter, "The Anzacs: Military Influences on Australian Identity", *Journal of Sociology-January 2013*, Published Sage, s.2. <http://jos.sagepub.com/content/early/2013/01/17/1440783312473669> (Erişim Tarihi:12.12.2017).

hakkındaki düşünceleri ise şöyledir. *Anzak askeri yüksek eğitilmiş, bağımsız düşünebilen, yeni fikirlere açık ve çok özverilidir.*⁴⁴

Avustralya askerinin diğer öne çıkan özellikleri içerisinde ise *yukarıdan bakan* (kibirli), *milliyetçi*, *dost canlısı*⁴⁵ ve *serseri ruhlu* olmaları olarak sıralanmıştır. Bilhassa yakın arkadaşlık kavramı, Avustralya’da erken sömürgecilik dönemine kadar uzanan bir geçmişi olan ifadedir. Avustralya’ya mahkûm ve yeni yerleşimci olarak gelenlerin, birbirleriyle her türlü yardımlaşması anlamına gelen mateship kavramı paylaşılan bir deneyim, karşılıklı saygı ve koşulsuz yardım anlamına gelmektedir. Bu anlamda Avustralya’da dost, arkadaştan öte bir anlamı ifade eder. Dostluk terimi, erkekler arasında geleneksel olarak kullanılan bir kelimedir ve mücadele dönemlerinde erkekler arasında ilişkiyi tanımlamak için sıklıkla kullanılır. Bush geleneğiyle ortaya çıkan dostluk kavramı, Avustralya millî kimliğinin temelini oluşturur. Avustralya efsanesi temelinde biçimlenen dostluk kavramı, işçi sınıfı ve radikal milliyetçilerin de kabul ettiği önemli bir toplumsal unsurdur. Avustralya’da popüler olan dostluk anlayışı, Birinci Dünya Savaşı döneminde tekrar önem kazanmıştır. Bu dönemde dost kelimesi, digger kelimesiyle birbirinin yerine kullanılır hâle gelmiştir.⁴⁶ Avustralya millî kimliğinin temel değerlerinden birini ifade eden dostluk, *digger* kelimesiyle eş anlamlı kullanılmakla birlikte bush geleneğine atıfta bulunarak Birinci Dünya Savaşı’nda *kader birliğini ve yardımlaşmayı* temsil eder hale gelmiştir. Bununla birlikte askerler arasındaki dostluk, Anzak askerinin erkek egemen olma durumunu tanımlamaya yardımcı olur ve zamanla Avustralyalıyı bir ulus olarak da tanımlamasına katkı sağlamıştır.⁴⁷ Bush geleneği, İşçi Partisi ve Anzak askerinin merkeze yerleştirdiği dostluk terimiyle birlikte ulusal kimliğin tanımlanmasında da önemli bir sosyal unsur olarak düşünülür.

Anzak askerinin diğer bir özelliği ise onun *erkek egemen* görülmesidir. Genel kabul gören biçimde askerlik mesleği, erkeklik kavramıyla özdeşleştirilmiş olması da Avustralya’da Anzak askerinin baskın özelliği içerisinde erkek egemen görülmesinde önemli bir faktördür. Avustralya’nın sert coğrafi koşullarıyla mücadele eden bushmen kavramında kabul edildiği üzere bush geleneğinden gelen erkek egemen tutum,⁴⁸ Birinci Dünya Savaşı’nda Anzak askerine de erkek egemen özelliği vermiştir. Bu nedenle Avustralya ulus milliyetçiliğinin doğuşu olarak kabul edilen Çanakkale Savaşı, genelde erkekler için *ergenliğe geçiş ritüeli*⁴⁹ olarak da görülmüştür. Bu açıdan Avustralya toplumunda, Anzak askerini tanımlamada kullanılan *erkeklik* kavramı ve Avustralya ulusal kimliği arasında güçlü bir bağ olduğu kabullenilmiştir. Bu yönüyle rol model olarak Anzak efsanesi, Avustralya’nın erkek egemen kültürünü derinden et-

44 John Butcher edit., *Australia Under Construction: Nation-Building-Past, Present And Future*, ANU Press, Canberra, 2008, s.50-55.

45 *Yakın Arkadaşlık-Dostluk (Mateship)*; yakın arkadaşlığı ve dostluğu ifade eden bu kavram, Avustralya millî kimliğinin temel değeridir. Avustralya’da 19’uncu yüzyılda ortaya çıkan radikal milliyetçiliği ve işçi sınıfının önemli bir elementi olarak kabul edilmekte olup özellikle tehlikeli zamanlarda ve düşmanla karşılaşıldığında işçi dayanışması ve kader arkadaşlığını karakterize eder. Birinci Dünya Savaşı’nda askerlerin, 1915 Gelibolu yenilgisinde dostluk kavramıyla yakından ilintilidir. Avustralya erkeklerini kasteden siyasi bir retorik olması, kadınları bu kavramın dışında tutması eleştirilen taraftır. Corcoran, Dickenson, age, s.124. *Camaraderie* ya da mateship kavramları birbiri yerine kullanılır genel anlamda erkekler arasındaki dostluğu ifade eder. Kirişçi, agt, s.89.

46 “Mateship, Diggers and Wartime”, <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/mateship-diggers-and-wartime> (Erişim Tarihi: 24.06.2017), Corcoran, Dickenson, age, s.124.

47 “Mateship, Diggers and Wartime”, <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/mateship-diggers-and-wartime> (Erişim Tarihi: 24.06.2017).

48 Bush yaşamının idealleştirilmesi olan Avustralya efsanesi, erkek olarak tasvir edilir. Bloodworth, agm, <https://redflag.org.au/node/5627> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

49 *Rite of Passage*, bir kişinin hayatında, bir başka döneme geçişi kutlamasıdır. Daha genel manasıyla, kişinin hayatında bir evreden başka bir evreye geçtiğini temsil eden, “geçiş ritüeli”ne ifade eder. Daha çok bu geçiş kişinin sosyal ve cinsel hayatında statüsünün değişimini işaret eder. Ergenliğe geçiş, sünnet olmak, vaftiz olmak, evlenmek ve ölüm bir başka evreye geçişi temsil eden örneklerdir. “Rite of Passage”, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/rite-of-passage> (Erişim Tarihi: 12.10.2022).

kilemiştir.⁵⁰ Anzak kelime itibariyle Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin Gelibolu Savaşı'ı tecrübesi nedeniyle milliyetçi bir sembolü temsil etmiştir çünkü Gelibolu, Anzak askerinin *ilk deneyimidir* (Baptism in Blood) ve tam olarak Avustralya ulusal kimliğini sembolize eder.⁵²

Adrian Howe, Cinsiyet ve Savaş: *Yirminci Yüzyıl Avustralyalılar Savaşta adlı kitapta yer alan Anzak Mitolojisi ve Feminist Mücadele adlı makalesinde, Avustralya İmparatorluk Kuvveti'nin doğasında, digger geleneğinden gelen demokratik eşitlikçi geleneğinin derin etkilerinin olduğunu* ifade etmiştir.⁵³ Diğer yandan A. Howe bushmen'in digger'a dönüşmesini, ideal bir Avustralya tipolojisi ve milliyetçi bir tipoloji ifadesiyle tanımlar. A. Howe, G. Seal'in digger-bushman kavramlarına getirdiği açıklamaları onaylar nitelikte bir ifadede bulunur. A. Howe, *aynı zamanda digger kavramı, millet olma (nationhood) kavramıyla özdeş olduğu kadar, erkeklik (manhood) kavramıyla da özdeşdir. Hatta korktuğu hissini belli eden Avustralyalı erkeklerin, Avustralyalı olmadığına inanılır, erkek değildir ya da Avustralyalı değildir* ibaresiyle tanımlar.⁵⁶

Avustralyalıların Birinci Dünya Savaşı'na katılmasının bir başka gerekçesi ise Büyük Britanya'nın uluslararası ilişkilerde oluşan gerginliğin haklı tarafı olduğu yönündeki algının, Avustralyalıların çoğunluğunda hâkim görüş olmasıdır. Avustralya toplumunda Büyük Britanya'nın yanında savaşa katılmanın en önemli gerekçesi, *imparatorluğa bağlılık ve sadakat*'in gösterilme zamanının gelmiş olmasıdır.⁵⁷

A. Smith *Milli Kimlik* adlı eserinde, ulusal karakter fikrini bir topluluğun siyasi yaşamının merkezine koyan ve onu pratik bir millî koruma ve yeniden inşâ programına tahvil eden J. Rousseau olmuştur diye tanımlarken milliyetçiliğin gelişmesinde *millet ruhu* düşüncesini ilk fark edenin yine Rousseau olduğundan bahsetmiştir.⁵⁸ A. Smith, böylece millet ruhu fikrinin milliyetçiliğin gelişmesindeki önemine vurgu yapmıştır. *Anzak Ruhü* (Anzac Spirit) kavramı da Avustralya ulusal milliyetçiliğinin Anzak terminoloji içerisinde başvurduğu ve milletin yeniden inşasında başvurduğu önemli bir terim olmayı sürdürür. Anzak geleneği içerisinde Anzak miti ile doğrudan alakalı *Anzak ruhu* kavramı da Avustralya toplumunda cesaret, fedakârlık ve daha da önemlisi en temelde dostluk kavramlarını sembolize eder. Gülsel Çiftçi *Anzak ruhu, Avustralyalıların kendilerini halk olarak tanımlama ve "bir Avustralyalı olmak gerçekten ne demektir" sorusunu yanıtlama çabasının bir parçasıdır diye tanımlar ve Avustralyalının ulusal mitolojisinde askerlerin Gelibolu'daki deneyimi ve ona karşı tepkileri, Anzak ruhunu simgelemekle ilgilidir. Ayrıca Gelibolu ile Avustralya'nın ulus olması arasında çok önemli bir bağ vardır* ifadesine yer verir.⁵⁹ Savaştan sonra Avustralya ulus milliyetçiliğine temel oluşturan Anzak ruhunun oluşmasında bir

50 Young, *agm*, s.3-4.

51 Fred R. Van Hartesvelt, *The Dardanelles Campaign: 1915*, Greenwood Press, London, 1997, s.25.

52 Stewart Firth, *Australia in International Politics: An Introduction to Australian Policy*, Allen&Unwin, NSW, 2005, s.25.

53 Adrian Howe, *Sex, Violence, and Crime: Foucault and the "Man" Question*, Routledge, 2008, s.302.

54 Howe, *age*, s.302.

55 Milliyetçilik alanının genel sorunlarından biriside milliyetçilik literatürüne katılan her yeni eserle birlikte terminoloji sürekli yeniliyor ve gelişiyor. Nationhood (Milletlik). Umud Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.20.

56 Howe, *age*, s.302.

57 Bates, *agt*, s.13.

58 Smith, *Milli Kimlik*, s.141-142.

59 Gülsel Çiftçi, "Teröre Dayalı Kızların ANZAK Günü Anma Törenleri Üzerindeki Etkisi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:14, Sayı:21, Güz 2016, s.129.

başka dikkat çekici husus, Anzak hikâyesinde tek başına anılan hiçbir asker, *hatta askeri liderin* yokluğudur. Bu açıdan Anzak ruhu, Çanakkale’de savaşıyan tüm Avustralyalı askerlere atfedilen bir ruh ve kahramanlık efsanesi olmuştur. Askerî yönü ağır basmasına rağmen Avustralya toplumunun tamamını temsil eder. Bu yönüyle Anzak ruhu, uluslaşma sürecinde aşağıdan yukarıya uzanan kolektif bir yapı oluşturmuştur.

Carlton J.H. Hayes, *milliyeti ortak bir dili (veya birbirine yakın akraba lehçeleri) konuşan ve (dini, ülkesel, siyasi, ekonomik, sanatsal ve entelektüel) tarihi gelenekler topluluğuna sahip kültürel bir insan grubu şeklinde tanımlıyorum ifadesine yer verir. Böyle bir grup-böyle bir milliyet- ortak dilini ve geleneklerini belirgin bir derecede canlı tuttuğunda ve yücelttiğinde sonuç, kültürel milliyetçiliktir* diye tanımlar. C.J.H. Hayes, kültürel milliyetçiliğin siyasi milliyetçilikle birlikte ya da olmadan var olabileceğinin yanı sıra kültürel milliyetçiliğin siyasi milliyetçiliğe yol açması eğiliminin ve bağımsız bir ulusal devlet kurma mücadelesinin varlığına dikkat çeker. Bununla birlikte milliyetin, akışkan ve karmaşıklığını vurgular. Kanada ya da Güney Afrika’da olduğu gibi Avustralya ve Yeni Zelanda’nın *İngiliz Devletler Topluluğunun* kendi kendini yöneten devletleri olduğunu ve her birinin *ikincil milliyet* olduğunu belirtir.⁶⁰

Avustralya ulus kimliğinin oluşmasında tarihi bir olay olarak nitelendirilen ve Anzak ruhunu temsil eden bir başka dikkat çekici husus ise Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanmıştır. Paris Barış Konferansı’na Avustralya, Büyük Britanya’nın mandası konumundan ziyade bağımsız bir devlet olarak katılmak istemiştir. Dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson ise Avustralya’nın konferansa bağımsız bir devlet olarak katılmasına itiraz etmiştir. 1915-1923 yılları arasında Avustralya başbakanlığı görevinde bulunmuş olan William Morris (Billy) Hughes⁶¹ ise W. Wilson’a verdiği cevapla Avustralya tarihi kayıtlarına kahraman bir başbakan olarak girmesine vesile olmuştur. W.M. Hughes, bağımsız bir devlet olarak Avustralya’nın konferansa katılmasını engelleme çabasında bulunan ABD Başkanı W. Wilson’a karşı konferansa katılma gerekliliğini şu şekilde özetlemiştir. *Sayın Başkan, ben 60.000 şehit adına konuşuyorum. Siz kaç şehit adına konuşuyorsunuz?*⁶² Bu durum Avustralya milliyetçiliğinin bir gelişimi ve kabuk değişimini simgelerken, aynı zamanda Paris Barış Konferansı ve Milletler Cemiyeti’nde Büyük Britanya’dan ayrı ve bağımsız bir devlet olarak temsil edilmenin bir savaşımlı olarak da görülmüştür.⁶³ Avustralya başbakanının ABD’ye yaptığı ilgili itiraz, Avustralya toplumu üzerinde derin bir etki bırakmış, toplum bu tepkiyi Anzak ruhu yani *Avustralyalı Olmak* olarak görmüştür ve bu nedenle Avustralya’da Anzak ruhu, millet olmayı temsil etmiştir.

Anzak ruhunun Avustralyalı toplum tarafından ne kadar içselleştirildiği ve ulusal bilinci canlı tuttuğuna dair en iyi örneklerden birisi ise Vietnam Savaşı’na katılan Avustralyalıların anılarında da yer bulmasıdır. Avustralya’da kolektif bilinci oluşturan Anzak ruhunun, Avustralya’nın millet olmasına katkısını göstermek açısından önemlidir. Vietnam Savaşı’nda yer alan Avustralyalı Gazi Bob Gibson anılarında, *onu savaşta ayakta tutan ve savaşa devam motivasyonu veren şeyin, Çanakkale*

60 Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: bir Din Batı Siyasal Düşüncesinde “Ulusalcılık” Tasavvuru*, Türkçesi: Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.16-19.

61 Australian Dictionary of Biography, “Hughes, William Morris (Billy) (1862-1952)”, By L.F. Fitzhardinge, Volume 9, 1983. <http://adb.anu.edu.au/biography/hughes-william-morris-billy-6761> (Erişim Tarihi: 14.05.2017).

62 Bezen Balamir Coşkun, “Çanakkale Savaşı ve Türk ve Avustralya Ulus Kimliklerinin İnşası”, *Uluslararası İlişkiler Tartışmalarında Çanakkale Savaşı*, Rôle Akademik Yayıncılık, 2015, s.10, *West, Murphey*, age, s.97-98, *Firth*, age, s.25.

63 Neville Meaney, “Britishness and Australian Identity: The Problem of Nationalism in Australian History and Historiography” *Australian Historical Studies*, 32:116, 76-90, s.77.

Savaşı'nda hayatını kaybeden dedesinin Anzak üniformalı fotoğrafı ve aile içinde dedesiyle ilgili anlatılan kahramanlık hikâyeleri olduğunu yazmasıdır.⁶⁴ Gibson'un dedesini idealleştirmesi ve varoluş mücadelesinin motivasyonu olarak görmesi, Anzak ruhunun Avustralyalıların sadece ulus kimliği oluşumunda değil bireysel kimlik inşasında da ne kadar önemli olduğunu ortaya koyan çarpıcı bir örnektir.⁶⁵ Rad Young makalesinde *Vietnam Gazisi Bob Gibson, Birinci Dünya Savaş'ında şehit olan* (Gelibolu'da) *dedesinin fotoğrafının daima duvarın en yüksek yerinde asılı olduğundan bahseder ve ben, onu (dedemi) idolleştirdim. O, aynı babama benziyor ve ben de dedemle aynı göz yapısına sahibim*⁶⁶ diye ifade ederken aslında dedesinin görüntüsü gücün, cesaretin ve fedakârlığın sessiz bir tanığı olmuştur.

Avustralya'ya da gönüllü askerlerin efsanevi geleneği, kendine güveni ve milleti için büyük bir geleceği hayal etmeyi aşlamaktadır. Anzak ruhu, Avustralyalının hayat biçimini, entelektüel başarıdan ziyade fiziksel başarıyı, eşitliği ve dostluk vurgusunu sembolize eder.⁶⁷ Bu açıdan Anzak ruhu, Gelibolu Savaş'ından sonra Avustralya milletinin uluslaşma sürecinde toplumun karşılaştığı zorluk karşısında cesaret ve fedakârlık göstermeyi ifade eder. Anzak ruhu, bilhassa Avustralya askerinin önem atfettiği dostluk duygusunu yansıtır. Savaşın hemen başında ateş altında yaralıları eşeği *Duffy* ile taşıyan *Sıhhiye Eri John Simpson Kirkpatrick*; cesaretin, fedakârlığın ve dostluğun Anzak ruhunu temsil ettiği sembol olmuştur.⁶⁸

Sonuç

Bush geleneği, coğrafyanın zorlayıcı karakteristiğinden ortaya çıkmış, kırsal hayatın zorlu ama eğlenceli tarafına vurgu yapan Avustralya kırsal hayatını temsil etmiştir. 1890'larda otantik, sosyo-kültürel açıdan hâkim ve ayırt edici karakterleri bir arada taşıyan Avustralya kırsal hayatı, Avustralya entelektüelinin dikkatini çekmiş ve Avustralya yazınında merkezi hale gelmiştir. Avustralya entelijansı, kırsal kültürü kültürel milliyetçiliğin ana teması haline dönüştürürken yazar, şair, ressam ve basılı yayınlarla kırsal, Avustralya toplumunda romantikleştirilmiş ve idealize edilmiştir. Avustralya toplumunda yüceltilen bush kültürü, sadece kırsal kesimin efsaneleştirdiği kültürel bir yapı olmamış eyaletlerin çoğunluğunu teşkil eden şehirleşmiş halkın da varoluş temsilcisi hâline gelmiştir. Dolayısıyla bush geleneği, Avustralya toplumunda köken, öz ve merkez kabul edilerek yerleştirilmiştir.

Avustralya kültürel yapısını temsil eden ve geleneğin vücut bulmuş sembolik kişiliği bushman, kırsalın zorluklarına pratik çözümler üreten ikonik bir kişilik olmuştur. Zorlu topografyaya karşı savaşmakta birliği ve beraberliği temsil eden *dostluk-can yoldaşlığı* kavramı ise bushmen'in temel özelliği olarak kabul edilmiş ve diğer kültürel olumlu ya da olumsuz öğeler onun üzerinde biçimlenmiştir. Sabır, zorluklara karşı becerikli çözümler üretebilme, alaycı ya da esprili tutum takınabilme, maceracı ruh ve inisiyatif kullanabilme bushman karakterinin dostluk-yoldaşlık/mateship özelliği üzerinde birleştirilerek yükseldiği temel karakteristiği olurken alkolizm, umursamama ya da otorite karşıtlığı olumsuz diğer özellikleri olmuştur. Bush geleneğinin asi çocuğu bushranger karakteri ise asiliği, küfürbazlığı, kumarbazlığı, sarhoşluğu, sertliği, dayanıklılığı, beceriyi ve otorite karşıtlığını sembolize etmiş bu açıdan Avus-

64 Coşkun, *agm*, s.11.

65 *Agm*, s.11.

66 Rad Young, "What Role Has Gallipoli Played in the Manufacture of Australian Identity?", University of Notre Dame, Australia, s.3.

67 Donoghue, Tranter, *agm*, s.2.

68 Joan Beaumont, "The Anzac Legend", Joan Beaumont (ed.), *Australia's War: 1914-1918*, Allen&Unwin, Sydney, 2013, s.227-233.

tralya kamuoyunda bushranger karakteri, halkın kahramanı ve kurtarıcısı olmuştur. Bush geleneğinde digger kavramı; çalışkanlığı, dostluğu, kader birliğini temsil etmesiyle ön plana çıkan bushman tipolojisinin asker karakterini temsil etmiştir.

C.E.W. Bean, savaş sonrası bush geleneğini, Anzak miti ve geleneğine dönüştüren düşünsel şemayı, savaşa şahitlik etmiş resmî tarihçi ve kırsal (bush) kültüre hâkim bir entelektüel olarak yazdığı eserlerle ortaya koyarak önemli bir katkı sağlamıştır. Bu nedenle C.E.W. Bean'ın akademik desteğinde; ulusal bilinç oluşturma, millî şuur farkındalığı yaratma, uluslaşma süreci ve kültürel milliyetçilik temelinde ortaya çıkan Avustralya milliyetçiliği, Anzak efsanesiyle kendisini yeniden tanımlamıştır. Çanak-kale Savaşı öncesinde Avustralya askerini ya da kır polisini temsil eden digger, Avustralya toplumunda bir halk karakteri olarak Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle Çanak-kale Cephesi'yle birlikte Anzak ismine dönüşmüştür. 19'uncu yüzyılın sonlarında Avustralya entelektüelinin savunduğu *İngiliz olma hâlinden* kurtulma düşüncesi, anti-monarşist, federalist, cumhuriyetçi, eril ve kendine özgü bir yapı oluşturma eğilimi, Avustralya kamuoyunda savaşçı, kahraman Anzak temelinde rüştünü ispat etmiş ve gelişme zemini bulmuştur. Bu nedenle Avustralya toplumsal temeli kabul edilen bush geleneği, Çanak-kale Savaşı'yla Anzak efsanesine kolayca dönüşmüştür. Avustralya kıtasına ait ceza kolonisi kültürel köklerine dayanan bush geleneğinin, Çanak-kale Savaşı sonrası bir vatanseverlik örneği olarak görülen Anzak efsanesine dönüşmesiyle ortaya çıkmış olan Anzak, Avustralya ulusal kimliğinin merkezinde uzanan bir geleneğin ve varoluş çabasının güncellenmiş bir sembolü olmuştur. Bununla birlikte Avustralya'da Anzak terminolojisi; kendi efsanesini, geleneğini ve kültürünü meydana getirmiştir. Günümüz Avustralya'sında toplumsal ve ulusal yapının devamını sağlayan süreç, kendine has iç dinamiklerini oluştururken Avustralya'nın değişim ve gelişimin altyapısı niteliğindedir. Anzak kültürünün oluşmasında temel yapı bush kavramı olmakla birlikte Anzak mitinin güçlü bir biçimde üretildiği, sürdürüldüğü geleneği temsil etmiştir.

Çalışma, Avustralya kırsal yaşamı temelinde biçimlenen kültürel milliyetçiliğin Çanak-kale Savaşı sonrası Avustralya ulus inşâ sürecini analiz etmiş ve ulus kimliğinin oluşum sürecinde Anzak efsanesinin kritik bir eşik olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mevcut çalışmanın, özelde Avustralya ve genelde ulus-inşa, milliyetçilik ve kriz/savaş kavramları bağlamında yeni çalışmalara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça Kitaplar

Andrews, Eric Montgomery, *Anzac Illusion: Anglo-Australian Relations During World War I*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

Butcher, John edit., *Australia Under Construction: Nation-Building-Past, Present, and Future*, ANU Press, Canberra, 2008.

Calhoun, Craig, *Milliyetçilik*, Çev.: Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Chambers, Stephen, *Arıburnu Çıkarma*, Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Yay., 2012.

Corcoran, Robert, Jackie Dickenson, *A Dictionary of Australian Politics*, Allen&Unwin, NSW, 2010.

Docherty, James C., *Historical Dictionary of Australia*, Scarecrow Press, Maryland US, Toronto CA, Plymouth UK, Third Edition, 2007.

Dupont, Alan, *Australia's Threat Perceptions: A Search For Security*, Canberra Papers on Strategy and Defence; No. 82, ANU Press, 1991.

Firth, Stewart, *Australia in International Politics: An Introduction to Australian Policy*, Allen&Unwin, NSW, 2005.

Fredrickson, George M., *Racism: A Short History*, Princeton University Press, New Jersey, 2002.

Hartesvelt, Fred R. Van, *The Dardanelles Campaign: 1915*, Greenwood Press, London, 1997.

Hayes, Carlton J. H., *Milliyetçilik: bir Din Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalçılık" Tasavvuru*, Türkçesi: Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Howe, Adrian, *Sex, Violence, and Crime: Foucault and the "Man" Question*, Routledge, 2008.

Gammage, Bill, *The Broken Years: Australian Soldiers in the Great War*, Australian National University Press, Canberra, 1974.

Geleneğin İcadı, Derl.: Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Türkçesi: Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, 2006.

Inglis, Ken, assisted by Jan Brazier: *Sacred Places: War Memorials in the Australian Landscape*, Melbourne University Press, 2001.

Laffin, John, Mike Chappell, *The Australian Army at War 1899-1975*, Editor: Martin Windrow, Men-at-Arms-Series, Osprey Publishing, London, 1982.

Jenks, M.A. Edward, *A History of the Australasian Colonies*, Cambridge at the University Press, 1912.

Macintyre, Stuart, *A Concise History of Australia*, Cambridge University Press, New York, 2009.

Macleod, Jenny, *Gelibolu'nun Öteki Yüzü, Çeviren: Sinem Hocaoglu, Güncel Yayıncılık*, İstanbul 2005.

Mountford, Benjamin, *Britain, China and Colonial Australia*, Oxford University Press, Oxford, 2016.

Seal, Graham, *Inventing Anzac: The Digger and National Mythology* University of Queensland Press, 2004.

Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 1994.

Tilly, Charles, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, Çev.: Özden Arıkan, Alfa Yay., İstanbul, 2016.

Özkırımlı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

West, Barbara A., Frances T. Murphey, *A Brief History of Australia*, Facts on File, New York, 2010.

Makaleler

Beaumont, Joan, "The Anzac Legend", Joan Beaumont (ed.), *Australia's War: 1914-1918*, Allen&Unwin, Sydney, 2013.

Beaumont, Joan, "Gallipoli and Australian National Identity", Neil Garnham & Keith Jeffery ed. *Culture, Place, Identity*, University College Dublin Press, Dublin, 2005.

Bloodworth, Sandra, "Henry Lawson and the Australian Legend", <https://redflag.org.au/node/5627> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

Coşkun, Bezen Balamir, "Çanakkale Savaşı ve Türk ve Avustralya Ulus Kimliklerinin İnşası", *Uluslararası İlişkiler Tartışmalarında Çanakkale Savaşı*, Röle Akademik Yayıncılık, 2015.

Donoghue, Jed, Bruce Tranter, "The Anzacs: Military Influences on Australian Identity", *Journal of Sociology*, January 2013, Published Sage, s.2. <http://jos.sagepub.com/content/early/2013/01/17/1440783312473669> (Erişim Tarihi:12.12.2017).

Fewster, Kevin, "Ellis Ashmead Bartlett and the Making of the Anzac Legend", *Journal of Australian Studies*, 6:10, pp.17-30, 1982.

Inglis, K. S., "The Australians at Gallipoli-1", *Historical Studies*, Vol. 14, No. 54, April 1970.

Hoffenberg, Peter H., "Landscape, Memory and the Australian War Experience 1915-1918", *Journal of Contemporary History*, Vol.36, N.1(Jan.,2001).

Laugesen, Amanda, "Australian First World War "Slanguage", *Journal of the Australian War Memorial-Issue:38*, <https://www.awm.gov.au/articles/journal/j38/slanguage> (Erişim Tarihi: 16.12.2017).

Meaney, Neville, "Britishness and Australian Identity: The Problem of Nationalism in Australian History and Historiography" *Australian Historical Studies*, 32:116, pp.76-90,

Meaney, Neville, "The End of White Australia and Australia's Changing Perceptions of Asia,1945-1990", *Australian Journal of International Affairs*, 49:2, pp.171-189.

Saral, Emre, "Avusturyalı Savaş Muhabiri Georg Bittner'in Çanakkale Cephesi İzlenimleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl:15, Güz/2017, Sayı:23, ss.133-163.

Seal, Graham, "Anzac", 8 January 2017, *International Encyclopedia of the First World War*, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/anzac_australia (Erişim Tarihi:12.12.2022).

Graham Seal, "Anzac: The Sacred in the Secular", *Journal of Australian Studies*, 2007, 31:91,

Sievwright, Benjamin, "Nationalism and Federation: Creating the Commonwealth of Australia", History in the Making, Vol.1 No.2, *University of Melbourne*, <https://journal.historyitm.org/back-issues/volume-one-issue-two> (Erişim Tarihi: 11.09.2020)

Türkmen, İsmet, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basına Yönelik Sansür Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:10, Bahar 2015, ss.71-89.

Umunç, Himmet, "Anzaklar ve Çanakkale: Anzak Günlüklerindeki Gerçekler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 33/Sayı 1/Haziran 2016.

Yavuz, Fikretin, Murat Toman, "Avustralyalı Gazeteci Keith Arthur Murdoch'ın Çanakkale Cephesine Dair Raporunun Analizi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:15, Güz/2017, Sayı:23, ss221-246.

Young, Rad, "What Role Has Gallipoli Played in the Manufacture of Australian Identity?" *University of Notre Dame*, Australia.

Ward, Russel, "Australian Legend Re-visited", *Historical Studies*, 18:71, 171-190, DOI:10.1080/10314617808595586, <http://dx.doi.org/10.1080/10314617808595586> (Erişim Tarihi: 27.12.2017).

Tezler

Bates, Sonja, "Anzac Legend: Its Origins, Meaning, Power, Impact on Shaping Australia's Identity", Master's of Peace and Conflict Studies Dissertation, *University of Sydney*, Sydney, 2013.

Kirişçi, Ayşe Candan, Nation-Building, And Gallipoli: Representations in Turkish, Australian, And New Zealand Literatures, Dissertation Doctor of Philosophy in English Literature, *Boğaziçi University*, İstanbul, 2011.

Özcan, Orhan, Avustralya Ulus Bilincinin Oluşmasında Çanakkale Savaşı'nın Rolü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi*, İzmir, 2018.

Sözlükler

Australian Dictionary of Biography, "Hughes, William Morris (Billy) (1862-1952)", By L.F. Fitzhardinge, Volume 9, 1983. <http://adb.anu.edu.au/biography/hughes-william-morris-billy-6761> (Erişim Tarihi:14.05.2017).

Downing, W.H., *Digger Dialects*, Lothian Book Publishing Co.Pty.Ltd., Melbourne and Sydney, 1919.

The American Heritage Dictionary of the English Language, Editor: Anne H. Soukhanov, Publisher Houghton Mifflin, Third Edition, 1994.

Oxford Worldpower Dictionary, Edited: Miralda Steel, Oxford University Press, New York, 2000.

Longman Dictionary of Contemporary English, Director: Della Summers, Pearson Education Limited, England, 2004.

İnternet Kaynakları

“Anzac Day 2019”, <https://australiapostcollectables.com.au/stamp-issues/anzac-day-2019> (Erişim Tarihi:19.12.2022).

“Bush”,<http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-bush> (Erişim Tarihi: 26.06.2017).

“Bush Songs and Music”, <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/bush-songs-and-music> (Erişim Tarihi: 27.06.2017).

“Uluru Kata Tjuta Kültür Merkezi”, <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-bush> (Erişim Tarihi: 24.06.2017).

“Mateship, Diggers and Wartime”, <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/mateship-diggers-and-wartime> (Erişim Tarihi: 24.06.2017).

“Remembering the Anzacs”, http://splash.abc.net.au/res/teacher_res/20-Remembering-the-Anzacs.html (Erişim Tarihi: 1.06.2017).

“Rite of Passage”, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/rite-of-passage> (Erişim Tarihi:12.10.2022).

“Soldier Slang, Glossary”, <https://www.awm.gov.au/learn/schools/resources/soldiers-slang/glossary> (Erişim Tarihi: 10.07.2017).

Manne, Robert, “The War Myth that Made Us”, The Age, 25.04.2007, <https://theage.com.au/opinion/the-war-myth-that-made-us-20070425-ge4qmh.html> (Erişim Tarihi:01.12.2021).

Trablusgarp Savaşı'nda Çanakkale Boğazı'nın Mayınlanması

Enes SEYHAN*

Özet

İtalya, milli birliğini tamamladıktan sonra diğer Avrupalı büyük devletler gibi hızla sömürgecilik politikası izlemiştir. Bu politika doğrultusunda da Akdeniz havzasında önce Tunus'a yönelmiş ancak Fransa'nın Tunus'u işgali ile Trablusgarp'ta nüfuz sağlama girişimlerinde bulunmuştur. İtalya, Trablusgarp'ı işgal etmeden önce bölgede işgali kolaylaştırabilmek maksadı ile siyasal, sosyal ve ekonomik birçok girişimde bulunduktan sonra Avrupalı büyük devletler ile de gizli anlaşmalar yapıp, onların da onayını aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne 29 Eylül 1911'de savaş açmışlardır.

İtalya'daki bazı yöneticiler, bu savaş için askeri bir gezinti havasında geçeceği şeklinde yorumlar yapmışlardı. Ancak İtalyan ordusu, gönüllü olarak bölgeye giden Türk subaylarının eğitim verip, organize ettiği yerli halkın direnişi karşısında çıkmaza girmiştir. Zira İtalyan askeri birlikleri şehirlerin kıyı bölgelerini işgal etmiş olsalar da yerli halkın direnişi karşısında şehirlerin iç taraflarına girmeyi bir türlü başaramamışlardır. Bu durum İtalyan ekonomisi üzerinde büyük krizlere yol açarken, İtalyan askerleri açısından da moral ve motivasyonlarının çökmesine neden olmuştur.

Bu nedenle İtalya, Osmanlı Devleti'ni barış masasına oturmak zorunda bırakmak için savaşı Akdeniz'e ve Ege'ye yaymaya karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda da 18 Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'na saldırmışlardır. Bu makalede, İtalyan savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'nı geçme girişimlerine karşın, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu savunma tedbirlerinden boğazın mayınlanma faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Trablusgarp Savaşı, Osmanlı Devleti, Çanakkale Boğazı, Deniz Mayınları, Savunma.*

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi LEE, Yüksek Lisans Öğrencisi

Mining of The Dardanelles Strait in Turco-Italian War

Abstract

After completing its national unity, Italy almost immediately pursue a colonial policy just as other great states in Europe. With reference to the relevant policy, Italy firstly decided to attack Tunisia in the Mediterranean basin, though, by virtue of occupation in Tunisia by the French, the best choice for Italy in attempting to gain influence was Tripoli. In advance of the occupation in Tripoli, Italy had taken various actions in area of politics, society and economy with the view of facilitating the occupation there. Italy made some explicit agreements with other great states in Europe and after getting their approval, they declared war against Ottoman Empire on 29 September 1911.

According to some Italian political authorities, the war ought to have been beheld as a military excursion. However, the Italian army came to a deadlock in the face of the resistance by inhabitants that were trained and organized by the Turkish officers went to the region voluntarily. With their successful resistance, the enemy army could not manage to enter the inner parts of the cities even though the Italian military units occupied the coastal areas of Tripoli. The defeat not only caused major crises on the Italian economy, but also caused the morale and motivation of Italian soldiers to collapse.

Therefore, in order to force the Ottoman Empire to make a peace agreement, Italy decided to spread the war to the Mediterranean and the Aegean. In line with this decision, they attacked the Dardanelles Strait on April 18, 1912. In this article, the mining activities of the strait were examined. This activity was one of the defensive measures taken by the Ottoman Empire, despite the attempts of the Italian warships to cross the Dardanelles Strait.

Keywords: *Tripolitanian War, Ottoman Empire, Dardanelles Strait, Sea Mines, Defense.*

Giriş

Trablusgarp, çok önceden Finikelilerin hakimiyeti altındaydı.¹ M.Ö. 1200-800 arasında, Fenikeliler Trablus ve Berka (Sireneyka) sahillerinde koloniler kurmuşlardı. Daha sonra, Yunanların tehdit etmesi ile Fenike kolonileri Kartaca'ya bağlanmışlardı.² Ardından, bölgeyi Romalılar ele geçirdi.³ Trablusgarp'ın Bizanslılar zamanındaki ismi Tripolis'tir. Tripolis, üç şehir anlamına gelmektedir.⁴ 644 yılında Amr Übnülas liderliğindeki İslam orduları Trablusgarp'ı ele geçirdi.⁵

Tripolis sözcüğü Arapça'ya Tarabulus adıyla geçmişti.⁶ Osmanlılar, Suriye'de benzer isimdeki şehirle karıştırılmasını engellemek için ve batıda olduğunu belirtmek maksadıyla "garp" kelimesini ekleyerek bu bölgeye Trablusgarp ismini vermişlerdir. Avrupalılar ise Ortaçağ ve daha sonraki dönemde Berberistan Tripolisi anlamında Tripoli of Barbary, Tripoli de Barbarie şeklinde adlandırmışlardır. Üstelik Osmanlı Devleti şehrin merkez olduğu yere Bingazi, Fizan Ve Kufra adlı bölgeleri de ilave ederek bugünkü Libya topraklarının tamamını içine alacak şekilde Trablusgarp adını vermiştir. Avrupalılar da şehri ve etrafındaki toprakları Tripolitiane ismiyle bahsetmişlerdir.⁷

İspanyol komutan Don Pedro Navarro ve beraber hareket ettiği Hristiyan birlikler yoğun geçen çatışmaların ardından Trablusgarp'ı işgal etmişlerdi. Ardından, bu toprakları Sicilya'ya bırakmışlardır. Daha sonra İspanya, 1530'da Fransa ve İtalya ile çatışma içerisinde olduğundan bölgeyi Malta Şövalyelerine bırakmak zorunda kalmışlardı. Malta şövalyelerinin Trablusgarp halkına yapmış oldukları işkence ve eziyetlerinin ardından ahali, Trablusgarp'ın 16 kilometre doğusunda yer alan Tacura'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. 1519'da Trablusgarp halkı kendi yurtlarına tekrardan kavuşabilmek maksadı ile Osmanlı Devleti'ne kendilerini temsil eden bir topluluk göndermiş, zor durumda olduklarını ve yardıma ihtiyaçları olduğunu iletmışlerdir. Osmanlı Devleti, Trablusgarp halkının yardım talebine müspet yaklaşmış ve Murad Ağa'ya beylerbeyi rütbesi vererek bir grup askerle birlikte kendisini Tacura'ya görevlendirmiştir.⁸ Ardından meseleyi nihayete erdirebilmek için Turgut Reis ve Sinan Paşa'yı görevlendirmiştir. Böylece Turgut Reis ve Sinan Paşa'nın destekleriyle güçlenen Osmanlı donanması, karadan ve denizden çarpışarak Gaspar de Villier'in emrindeki zamanının en ünlü şövalyelerinin çetin savunmalarına rağmen o kalenin alınmasını sağlamıştı.⁹

Kuzey Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ı Osmanlılar tarafından öncelikle toplu olarak "Garp Ocakları" adıyla, ardından ise birbirinden farklı eyalet olarak yönetilmesine müsaade edilmiştir.¹⁰

Avrupalı Büyük Devletlere nazaran sömürgecilik yarışında geç kalan İtalya, milli birliğini tamamlamasından sonra geniş bir yayılma planını gerçekleştirebilmek amacıyla Akdeniz'de aktif bir siyaset izlemeye başlamışlardı. Kuzey Afrika'da ve bilhas-

1 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981, s.17

2 Celal Tevfik Karasapan, Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan, Resimli Posta Matbaası, Ankara 1960, s.48-49

3 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.19

4 İsmail Özçelik, Hakan Doğan, Mert Can Erdoğan, "Trablusgarp Devleti 'Aliyye-İtalya Vekayi'-i Harbiyesi' İsimli Risale'nin Işığında Osmanlı Devleti Ve Trablusgarp Savaşı", ulakbilge, 2018, Cilt:6, Sayı:24, s.644-645

5 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, a.g.e., s.19

6 Ahmet Kavas, "Trablusgarp", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.41, İstanbul 2012, s.288

7 Özçelik, a.g.m., s.645

8 Avanzade Mehmed Süleyman, Trablusgarp ve Devlet-i Aliyye İtalya Vekayi-i Harbiyesi Osmanlı-İtalyan Harbi 1911-1912, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021, s.11-12

9 Karasapan, a.g.e., s.108

10 Özçelik, a.g.m., s.647

sa Tunus bu isteklerinin başında geliyordu.¹¹ Buralara Roma İmparatorluğu'nun eskiden hakim olmasından ötürü, bu toprakları yeniden ele geçirmek "tarihi" ve İtalya'ya coğrafi olarak yakın olması nedeniyle "doğal" yayılma alanı olarak görülmekteydi. Bu sebeplerden İtalyan Başbakanı Mazzini "Kuzey Afrika İtalya'nın mirasıdır" demişti.¹²

Fransa, Osmanlı Devleti'nin "Garp Ocakları" adıyla anılan Afrika'nın kuzeyindeki topraklarından Cezayir'i 1830 yılında ele geçirmesinden sonra işgal, Tunus'u da 1881 yılında ele geçirdi.¹³ Bu nedenle Fransa ile İtalya arasında, 1881 yılından itibaren sürmekte olan anlaşmazlık 1896 yılına kadar devam etmişti. 21 Kasım 1898 tarihinde Ticaret Antlaşması, iki devlet arasındaki ilişkilerin olumlu hale dönüşmesine zemin hazırlamıştı.¹⁴

Fransa'nın Tunus'u işgal etmesiyle İtalya'ya yalnızca Habeşistan ve Libya kalmıştı.¹⁵ İtalya Kızıldeniz kıyılarından işgal ettiği yerlerden Etiyopya içlerine doğru ilerleyip, burayı ele geçirme arzusunda iken 1 Mart 1896 tarihinde Adua'da Habeşliler tarafından bozguna uğratıldılar.¹⁶ Başbakan Crispi ve hükümet üyeleri bu mağlubiyet üzerine istifa etti.¹⁷ Bu suretle, İtalya yeni sömürge bölgesi olarak arzulamış olduğu Habeşistan'dan 1896 yılında imzalanan bir anlaşmayla geri çekilmişti. Bunun üzerine kendisine yakın topraklarda tekrardan sömürgecilik girişimlerine başlayan İtalya Afrika'nın kuzeyindeki Trablusgarp'ı işgal etmeyi kendine hedef olarak belirledi.¹⁸ 1887 yılı itibariyle Trablusgarp'ı işgal etmek için siyasi teşebbüslere başlayan İtalya, ikili anlaşmalarla Avrupalı Devletleri ikna ederek desteklerini almaya çalıştı.¹⁹

Tunus'un Fransa tarafından ele geçirilmesinin Akdeniz ve Avrupa'daki en mühim neticesi, İtalya'nın Almanya-Avusturya Macaristan ittifakına katılmasıdır. Böylelikle İtalya, Almanya-Avusturya Macaristan ittifakında yer alarak kendisine sömürgecilik yarışında bir destek sağlayacaktı. 20 Mayıs 1882'de "Üçlü İttifak" ismiyle bir anlaşma imzalandı.²⁰

İtalya'nın, Trablusgarp'ı işgal etme hususunda Almanya'nın desteğini ve olurluğunu alması kafi değildi. İngiltere ile yapmış olduğu görüşmeler neticesinde 1887'de "Akdeniz Antlaşması" imzalandı.²¹ Bu anlaşmaya göre: Akdeniz, Adriyatik, Kara Deniz ve Ege Denizi'nde statükonun aynı şekilde devam etmesine çalışılacaktı. İki devletin aleyhine olacak olumsuz durumlara izin verilmeyecekti. Üstelik İtalya İngiltere'nin Mısır'daki menfaatlerini destekleyecek; İngiltere de İtalya'nın Trablusgarp'taki menfaatlerini onaylayıp destekleyecekti.²²

1908 yılına gelindiğinde İtalya Trablusgarp ile ilgili plan ve arzularını yaptığı ant-

11 Reşat Sagay, XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1972, s.74

12 Süleyman Kocabaş, Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları, Vatan Yayınları, İstanbul 1999, s.225

13 Serpil Sürmeli, "Nuri (Killigil) Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi 2012 (I), s. 137

14 Sagay, a.g.e., s.74

15 Mehmet Temel, "Trablusgarp Savaşında Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c.22, S.1, 2005, s.203

16 Özçelik, a.g.m., s.651

17 Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 432

18 Hasan Tevfik Güzel, "Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı, Vakınevîs, Mart 2017, s. 88-89

19 Mehmet Yetişgin, Ömer Fatih Başkan, "Trablusgarp Savaşı'nda İngiliz Teğmen Herbert Gerald Montagu'nun Faaliyetleri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Eylül 2018, Cilt:7, Sayı:3, s.1537

20 Abdurrahman Çaycı, Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s.57-58

21 Kocabaş, a.g.e., s. 226

22 Armaoğlu, a.g.e., s.368

laşmalar ile çoğu Avrupalı Devletlerin desteğini almış bulunuyordu.²³ Rus Çarı II. Nikola ile İtalya Kralı III. Victor-Emmanuel, 1909 Ekim’inde, İtalya Kralı’nın Torino civarındaki Racconigi köşkünde görüştiler. Yanlarında Dışişleri Bakanları Iswolsky ile Tittoni de vardı. Yapılan uzun müzakereler neticesinde 24 Ekim 1909’de iki Dışişleri Bakanı arasında Racconigi Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın 5. maddesine göre; İtalya, Rusya’nın Boğazlar’daki menfaatlerini ve Rusya’da İtalya’nın Trablusgarp’taki menfaatlerini onaylayacaklardı. Giolitti bu madde hakkında şunları söylemektedir: ‘‘Biz kendi açımızdan, Boğazların açılmasını veya en azından taraf-sızlaştırılmasını kabul ve bu konuda işbirliği yapmayı taahhüt ettik. Biz bu taahhüdü, diğer büyük devletlerin de bu projeye katılması şartıyla aldık. Bizim bu işe katılmamız şuradan kaynaklanmaktaydı: Boğazlar’ın açılması Rusya için büyük bir menfaati temsil etmekle beraber, aynı menfaat bizim için de söz konusuydu. Buna karşılık, Rusya, zamanı gelince, İtalya’nın Trablusgarp’taki çok önemli haklarını tanımayı taahhüt ediyordu.’’²⁴ Antlaşmadan yalnızca iki sene sonra Trablusgarp, İtalya tarafından bombardımana maruz kaldı.²⁵

1. Trablusgarp Harbi Öncesi Yaşanan Gelişmeler

İtalyan hükümeti, Trablusgarp’ın ele geçirilme sürecinde iç kamuoyunu ikna edebilmek ve süreci meşrulaştırabilmek için Trablusgarp’a bilimsel topluluklar yollayarak bölgenin toprak ve kaynaklarının ne denli önemli olduğuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu hususta Afrika toprakları İtalyan halkına, mineral konusunda son derece zengin bol su kaynakları ve geniş tarımsal olanaklara sahip olarak tanıtılmıştır. Ayrıca bazı İtalyan milliyetçi gazeteler Bingazi’nin ‘‘küçük bir cennet’’ olduğunu yazmıştır. Bu yönde yürütülen politika ile basın ve yayın aracılığı ile Trablusgarp’ın işgali düşüncesinin gelişmesi, olgunlaşması ve İtalyan basınında yer etmesi sağlanmak istenilmiştir. Diğer taraftan da Roma İmparatorluğu ile ilişkilendirilerek tarihsel dayanak hazırlanmaya çalışılmıştır. Bunun belki de uç tezahürü olarak Trablusgarp’ın, Tevrat’taki Filistin gibi, İtalya’ya vaat edilen toprak olduğu iddia edilmiştir.²⁶

İtalyanlar, Trablusgarp ve Bingazi’de egemenliklerini tahsis edebilmek hususunda gerekli zemini hazırlamak için birçok teşebbüste bulunmuştu. Bunlardan birisi de eğitim alanında yapılan yatırımlardır. Bu maksatla Trablusgarp’ta açılan ilk İtalyan Okulu Fransızlarla beraber açmış oldukları Saint Josef Rahibeler okuludur. İtalya, bundan sonra süratle okul açmaya devam etmiştir. İtalyanların, 1910’da Trablusgarp’taki okul sayısı beş iken 1911’de okul sayıları 10 olmuştur.²⁷ Bunların toplam 1770 öğrencileri vardı.²⁸ Bu okullarda İtalyanca öğretilmekte ve İtalyan hayat biçimi benimsetilmeye çalışılmaktaydı. Bununla da yetinilmeyerek Bingazi’de çalışmalarına devam eden bir okulda para ile satın alınan ya da kimsesi olmayan çocuklar toplanarak din değiştirip Hristiyanlaştırılıyor ve eğitimden sonra ülkenin farklı yerlerine gönderilerek kullanılıyordu. Böylelikle açtıkları yetim okullarına aldıkları Trablusgarp’daki kimsesiz çocuklarını birer Türk düşmanı ve İtalyan hayranı olarak eğitiyorlardı. Diğer taraftan bu okullar İtalyan askeri birliklerinin ilerleyen öncüleriydi.²⁹ İtalyan okullarının bu çalışmalarının sonucunda Trablusgarp’da Türkçe bilenlerin sayısı %5’i bulmazken Arap

23 Güzel, a.g.m., s.90

24 Armaoğlu, a.g.e., s. 632-633

25 Oral Sander, Siyasi Tarih, İmge Kitabevi, Ankara 1989, s.352

26 Paulino Toledo Mansilla, ‘‘Trablusgarp Savaşının İdeolojisi ve Propaganda Esasları (1911): Trablusgarp ve Sirenayka’da Çökmekte Olan Osmanlı Kültürüne Karşı Bir Kurtuluş Çaresi Olarak Görülen İtalyan Medenileştirme Misyonu’’, Osmanlı Devleti’nin Dağılıma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları (16-18 Mayıs 2011/İzmir) Bildirileri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.556-557.

27 Özcan Mert, ‘‘Osmanlı Belgelerine Göre Banco dı Roma’nın Trablusgarp’daki Faaliyetleri’’, Belleten, c. LI, S.200, Ankara 1987, s.831-832.

28 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi C:2 K:1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.78

29 İsrail Kurtcephe, Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916), TTK, Ankara 1995, s.17.

Müslümanlar ve Yahudiler de dahil olmak üzere İtalyanca konuşabilenlerin mevcudu tüm halkın %30'una ulaşmıştı. Trablusgarp'da İtalyan vatandaşlarının sayısı iki bin kişiyi bile bulmazken, İtalyanca konuşabilenlerin mevcudu ise 300.000 kişiyi geçmişti. Bu neticelerle İtalyan okullarının Trablusgarp'da ne denli önemli ve etkili şekilde çalıştıklarını göstermekteydi.³⁰

İtalya, Trablusgarp'da ilk olarak 1905 yılında bir banka açmak için teşebbüslerde bulunmuşlardır. Aynı yıl İngiliz yönetimindeki Mısır'da Banco di Roma'nın bir şubesini açan İtalyanlar, Trablusgarp'daki gücünü ve etkinliğini arttırmak amacıyla bölgede bir banka açmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Banco di Roma, Trablusgarp'da 44 milyon frank bütçe ile 1907'nin ilkbaharında açılmış oldu.³¹

Banco di Roma bölgede çok fazla sunduğu maddi ve manevi olanaklarla nüfuz elde etmeye ve İtalya'nın ekonomik olarak bölgede sözü geçmesi için yoğun bir şekilde çalışıyorlardı. Ayrıyeten banka yerli ahalinin sahip olduğu toprakları satın alarak, İtalya'ya geçmesine bir vasıta oluyordu.³² Banco di Roma'nın kilise ile olan bağlantısı da kilisenin İtalyanları desteklemesini sağlamıştır.³³

Banco di Roma'nın Trablusgarp'daki faaliyetlerinden en yalın biçimiyle bahsedenlerden biri de gazeteci Ahmet Şerif'dir. Ahmet Şerif Tanin gazetesindeki yazısında *Banco di Roma*'yı şu şekilde anlatmaktadır: "İtalya'nın, *Banko di Roma* diye bir sarraflık kurumu var. Galiba, şimdiki İtalya hükümetiyle, bu kurum, birbirinden pek de ayrı gayrı şeyler değil. Hatta bazıları İtalya siyasetini bu kurum idare eder, diyorlar. İşte, Trablusgarp'ı İtalya'ya hazırlamayı, orasını İtalya neferlerinin çizmeleriyle kolayca yürüyebilecekleri bir cadde haline koymayı, yani İtalya ordusuna öncülük görevini, o üstlenmişti. *Banko di Roma* beş on beş seneden beri Trablus Şehri'nde Vilayeti'yle Bingazi Sancağı'nın bazı yerlerinde şubeler açtı, fabrikalar yaptı. Zaman dan ve durumdan faydalanarak çeşitli şekillerde birtakım arazi elde etti. Ve kendisini devlet yerine koyarak halka borç para dağıttı."³⁴

İtalyan basınının Trablusgarp'a gücünü ve etkinliğini arttırmak için yapmış olduğu teşebbüslerde ciddi ve önemli faaliyetlerden biri de Trablusgarp Valisi İbrahim Paşa'nın görevinden alınmasını sağlamaktı. Vali İbrahim Paşa aynı zamanda Trablusgarp'da askeri birliklerin başındaydı. İbrahim Paşa, İtalya'nın bölgeye nüfuz etme çabalarının farkına Babıali hükümetinden önce varmış ve hükümete bu konuda yapmış olduğu ikaz ve uyarıların dikkate alınmadığını fark etmişti. Bundan dolayı kendi çabaları ve çalışmaları çerçevesinde bölgedeki İtalyanların etkinliğini engellemeye gayret gösteriyordu. Bu sebeple Vali İbrahim Paşa, kısa sürede İtalyan basınının bir numaralı hedefi haline gelmişti. La Stampa gazetesinin 20 Şubat 1911 tarihinde yapmış olduğu haberde Vali İbrahim Paşa'nın İtalyanlara karşı sergilediği davranışın zaman ilerledikçe daha fazla tahrik edip kışkırttığı ifade ediliyor ve İbrahim Paşa'nın Türk idarecilerle yaptığı konuşmalarda İtalyan vatandaşlarını küçümseyen ve aşağılayan ifadeler kullandığı açıklanıyordu.³⁵

İtalya'nın İbrahim Paşa meselesinde şiddetli baskıları sebebi ile Hariciye Nazı-

30 Burak Altunsoy, "İtalya'nın Trablusgarp'a Nüfuzu ve Trablusgarp Savaşı'nın Başlamasında İtalyan Basının Etkisi", OTAM, 52/ Güz 2022, s.37

31 Özcan Mert, "Osmanlı Belgelerine Göre Banco di Roma'nın Trablusgarp'daki Faaliyetleri", Belleten, c. LI, S.200, Ankara 1987, s.832-835

32 Hale Şivgin, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.23

33 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c., Kıs.I, TTK, Ankara 1983, s.76; Şivgin, a.g.e., s.23.

34 Küçükkefe, Ayhan. Avanzade Mehmed Süleyman'ın Trablusgarp ve Devlet'i Aliyye-İtalya Vekayi-i Harbiyesi Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili (1911-1912). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, 2015, s.23

35 Altunsoy, a.g.m., s.39

rı Rıfat Paşa, İbrahim Paşa'nın uyarılmasını, Dâhiliye Nazırı Halil Bey'e ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya söylemişti. Bu hususta Sadrazam Hakkı Paşa da İtalya'ya bir fırsat verilmemesi konusunda Rıfat Paşa'ya hak vermişti.³⁶ İtalyanların talepleri çerçevesinde Trablusgarp Valisi İbrahim Paşa Ağustos 1911 tarihinde vazifesinden alınmıştır.³⁷ Bu durum İtalya cephesinde mutlulukla karşılanmış ve bu memnuniyeti Osmanlı Devleti'nin Roma maslahatgüzarı Seyfettin Bey'e 12 Ağustos 1911 tarihinde belirtmişlerdi.³⁸

İtalya'nın yapmış olduğu tüm hazırlık ve çalışmalarına rağmen Osmanlı Hükümeti hiçbir şey yapmadı. Son ana kadar İtalyanların Trablusgarp'a saldıracaklarını düşünmemişlerdi. Esasında İtalya'nın planı ve arzusu da bu yöndeydi. Yani Babıali Hükümetine İtalyanların Trablusgarp'ı ele geçirme gibi fikirlerinin olmadığı izlenimi vermektir. İtalya Osmanlıları son ana kadar bölgede İtalyan taarruzuna karşı bir tedbir almasını engellemeye yönelik çalışmalar yürütmekte idi.³⁹

Kamil Paşa Hükümeti, Fransız haber kaynaklarından İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal edeceği ile haberler almıştı. Bu konuyu, Dışişleri Bakanı Hüseyin Hilmi Paşa Roma Büyükelçisi Hakkı Bey'e sormuştur. Hakkı Bey cevabında: "Roma Büyükelçimiz, bu haberin hakikatle ilgisi olmadığını, Roma kabinesinin kendisine kesin teminat verdiğini, şayiaların Fransızlar tarafından alevlenmiş olan Fas meselesi üzerindeki dikkatleri dağıtmak için kasten çıkarıldığını" söylemişti. Hatta, İtalyanların izlemiş olduğu politika da Osmanlı Hükümetini yanıltmak ve Osmanlı Devleti'nin alacağı tedbirleri engellemek maksadıyla ılımlı ve barışçıl ifadeler kullanıyorlardı. İtalyan Dışişleri Bakanı Güiçciardini, 14 Şubat 1910'da İtalyan Meclisi'nde yaptığı konuşmada bu konu hakkında şunları söylemişti: "Kuzey Afrika'daki Osmanlı vilayetleri bizim için Akdeniz'deki denge bakımından birinci derecede önemlidir; bunun içindir ki, Afrika'daki Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve onun sağlanması İtalya dış politikasının değişmez bir temel ilkesi olmuştur."⁴⁰

İtalyan basını İtalya'nın 1911 yılında Trablusgarp'a yapacağı taarruz hakkında haberler yapmaya başlamıştı.⁴¹ Osmanlı Hükümetine bir savaş olmayacağı intibasını oluşturabilmek amacıyla İtalyan Başbakanı ile Dış İşleri Bakanı 1911 senesinin tüm yazını Roma dışında geçirdiler.⁴² Başbakan ancak 25 Eylül'de Roma'ya döndü.⁴³ Giolitti bu konu hakkında şunları söylemişti: "Bundan maksat herkese siyasi mühim bir mesele olmadığı hissini vermek idi. O zaman Trablusgarp meselesinde pek hararetli olan gazeteler böyle mühim bir zamanda Roma'dan uzaklaşmış olmamdan ve Dışişleri Bakanı ile teması kesmiş olmamdan dolayı bana şiddetle hücum etmekte idiler. Fakat bu gazetelerin aleyhinde savurdıkları küfürler beni pek ziyade memnun ediyordu, çünkü bu şiddetli neşriyat takip ettiğim planın tamamen muvaffak olduğuna delalet etmekte ve tabii Türk Hükümeti'nin de şüphelerini izale eylemekteydi. Nitekim verdiğimiz ultimatome ile mezkur Hükümet tamamen gafil avlanmış oldu."⁴⁴

İtalyanlar için harekete geçme ve planlarını uygulama zamanı gelmişti. İtalyan

36 Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, c.4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1965, s.1778; Şıvgın, a.g.e., s.10.

37 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.268-269; Güzel, a.g.m., s.95.

38 Timothy W. Childs, Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri, Çev. Deniz Berktaş, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.55.

39 Şıvgın, a.g.e., s.39

40 Kocabaş, a.g.e., s.233-234

41 Güzel, a.g.m., s. 96

42 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi C:2 K:1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 77

43 Şıvgın, a.g.e., s.43

44 Güzel, a.g.m., s.96

Başbakanı Giolitti, 1911'in Ağustos'unda, Genelkurmay Başkanı Pollio'ya Trablusgarp'ın ele geçirilebilmesi için ne kadar asker, silah ve mühimmata gereksinim olduğunu hesaplamasını ve bu hesabı her türlü olasılığa karşı sayıyı fazla söylemesini istemişti. Pollio, kısa zamanda Başbakana 23.000 kişilik bir ordunun kafi geleceğini söyledi. Başbakan bu mevcudun az olduğunu belirtip sayıyı arttırmasını istedi. Bunun üzerine yeni birliğin mevcudu 40.000 idi ve sonradan yapılan destek ve takviyeler ile bu mevcud 80.000'e ulaşmıştı ki geri hizmetler ile bu sayı 100.000'in üzerine çıkmıştı.⁴⁵ İtalyanlar Osmanlı Hükümetinin Trablusgarp'ta kendilerine karşılık verip direnebileceklerine ihtimal vermemişti. Hatta Trablusgarp'ın savaş yapılmadan bile alınabileceği ifade ediliyordu.⁴⁶ Şöyle ki, Banco di Roma'nın başkanı Pacelli'ye göre Trablusgarp'a yapılacak bir harekât çok basit ve kolay olacaktır. Ve bu durum "askeri bir gezinti ve basit bir donanma gösterisi" şeklinde tanımlanıyordu.⁴⁷

İtalya, Trablusgarp Harbi öncesinde Osmanlı Hükümetine 23 Eylül ve 28 Eylül'de iki kez ultimatoma vermiştir. İtalya 23 Eylül 1911'deki notasında; "Osmanlı subayları ile İttihat ve Terakki Partisinin Trablusgarp'ta cahil ve mustasıp ahaliyi İtalyanlara karşı kışkırttıklarından, güvenlik kalmadığından, İtalyan ailelerinin memleketi terk etmeye başladığından"⁴⁸ ibaretle Osmanlı Devleti'ni Trablusgarp'a silah ve cephane göndermek ile itham ediyordu. Osmanlı Hükümeti bu ithamları 26 Eylül'de vermiş olduğu karşı notada ılımlı ve nazik bir üslup ile kabul etmedi. Ama bu hususta önemli bir gelişme ise 27 Eylül 1911'de olmuştu. Şöyle ki Dâhiliye Nezareti, valiliklere gönderdiği yazı ile İtalyanlara karşı alınan tedbirlerin etkisi ile İtalyanların maksat ve planlarının önüne geçildiğini, kısa zamanda ise tamamen biteceğinin ümit edildiğini söylemekteydi. Fakat bu umutlu bekleme bir gün sürmüştür.⁴⁹

İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edebilmek için son adımı tamamlamak adına 28 Eylül 1911'de bir ultimatoma daha vermiştir.⁵⁰ Bu ultimatoma, doğrudan işgalin bildirisi idi.⁵¹ İtalya, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i 1908'de kendisine bağlamasından⁵² da etkilenerek İtalya Krallığı'nın kuruluşunun 50. Yıl dönümü olan 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Hükümetine savaş ilan etmiş ve Trablusgarp'a taarruz etmeye başlamıştır.⁵³ İtalyan Başbakanı Giolitti, savaşı ilan ederken şu ifadeleri kullanmıştı: "Onarılmaz bir şekilde geleceğini tehlikeye düşürmek istemeyen bir halk kaçınmadığı tarihi kader".⁵⁴ Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı Devleti'ne karşı fiili savaş ilan eden ilk devlet İtalya olmuştur. Trablusgarp Harbi başladığında, İtalyan Genelkurmay Başkanı Alberto Pollio, subaylarına yönelik, "Bu sadece ordunun namusu için değil, ulusun şerefi için de elzem olan bir harekâttır" diyerek Adowa hezimetini üzerinden heveslendirme ve motivasyon kaynağı olarak konuşmuştur.⁵⁵

2. Trablusgarp Savaşı ve Yaşanan Gelişmeler

45 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, a.g.e., s.29.

46 Şıvgın, a.g.e., s.90.

47 Şıvgın, a.g.e., s.25.

48 Tanin, 27 Eylül 1911; Şıvgın, a.g.e., s.32.

49 Müge Orhan, Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarp Harbi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2010, s.34.

50 Tanin, 29 Eylül 1911; Şıvgın, a.g.e., s.35.

51 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.268.

52 Gürhan Yellice, "Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı", Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, S.5, 2021, s.272.

53 Nuri Karakaş, Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912), Akademik Bakış, c.6, S.12, Yaz 2013, s.84.

54 Fabio L. Grassi, "Niçin Trablusgarp? İtalyan Çıkarması Ardındaki Siyaset ve Kültür", Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları (16-18 Mayıs 2011/İzmir) Bildirileri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.44.

55 Karakaş, a.g.m., s.84.

İtalya, 1 Ekim 1911 tarihinde Trablus kuşatmasını ilan eder.⁵⁶ Savaş başlayınca Trablusgarp'taki birliği desteklemek üzere yeni birlikler yollamak da pek mümkün olmadı. Zira Ege Denizi İtalyanların egemenliği altında bulunmaktaydı. Kara yolu ile de asker, silah ve teçhizat desteğinde bulunulamadı. Çünkü, Roma'ya zorluk çıkarıp da onun Üçlü İttifak ile ilişkilerini daha da zor duruma düşürmek istemeyen İngiltere, ele geçirdiği Mısır'ın tarafsız olduğunu duyurdu. Bu suretle kara yolu ile ulaşım imkanı kapanmış oldu. Esasında, bu sırada tüm Avrupalı Devletler, İtalya'nın saldırısı karşısında taraf tutmadıklarını ilan etmişlerdi. Bu sebepten, Trablusgarp'a yalnızca Tunus ve Mısır'dan gizli bir biçimde ihtiyaç duyulan silah, mühimmat, malzeme ve teçhizat gönderilebildi. Böylelikle, orada oluşturulan direnme gücü, kaçak yollarla Trablusgarp'a giden Türk subayları ile yerli halka dayanmaktaydı. Senusiler bunların başında geliyordu.⁵⁷

İtalya, Trablusgarp'ı 4 Ekim 1911 tarihinde tekrardan saldırmaya başladı. Turgut Tabyası'nın cephaneliği havaya uçtu. Bu durum ahalinin paniğe kapılmasına sebep oldu.⁵⁸ İtalya, artık karaya asker çıkarmaya başladı. Vali vekili Besim Bey yakalanarak bir İtalyan gemisi ile sorguya çekilmek üzere için Malta'ya gönderilmiştir.⁵⁹ İtalyanlar 5 Ekim'de sahile silahlı deniz birlikleri çıkarmaya başladı. 1.500 kadar deniz eri tarafından şehrin işgali 6 Ekim'de tamamlandı.⁶⁰ 9 Ekim 1911 tarihinde 254 kişilik Türk subay, memur ve aileleri, Egari adındaki bir İtalyan vapuruyla Malta'ya götürülmüştür.⁶¹ İtalya, sırası ile 4 Ekim'de Tobruk'u, 22 Ekim'de Derne ve Humus'u, 20 Ekim 1911 tarihinde ise Bingazi'yi işgal etmiştir.⁶² İtalyanlar, bölgede tam anlamıyla egemenliğini sağlamadan 5 Kasım 1911'de Trablusgarp'ı kendi topraklarına kattıklarını duyurdular.⁶³

Trablusgarp'a vatan savunmasına giden gönüllü subaylar arasında; Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal, Fuat Bey (Bulca), Nuri Bey (Conker), Eşref Bey (Kuşçubaşı), Ali Fethi Bey (Okyar), Halil Bey (Enver Bey'in amcası), Nuri Bey (Enver Bey'in kardeşi), Ekrem Bey, Albay Neşet gibi isimler sayılabilir. Fakat adları söylenmeyen yüzlerce gönüllü subayın kendi talebi ile Trablusgarp'a vatan müdafaasına gitmişlerdi.⁶⁴ Bölgeye gidecek olan subaylara başta Mahmut Şevket Paşa olmak üzere gizli bir şekilde her türlü desteği vereceklerini, yardımdan kaçınmayacaklarını, dört kat maaş ve bunun dışında 100 Türk Lirası yol parası vereceklerini belirtmişti.⁶⁵

Trablusgarp'a kendi istekleri ile giden Osmanlı subayları, bölgedeki halkı direniş için organize edip, savunma hattı için tertiplenip, saldırılara karşı koyacak sistemi oluşturan, halkı eğiten ve hareket planını tasarlayan üst komutanlar olmuşlardır. Fakat bu milislerin çoğunluğu modern askeri eğitim ve silahlarından yoksunlardı.⁶⁶ Hatta

56 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi C:2 K:1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.103

57 Armaoğlu, a.g.e., s. 640

58 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, a.g.e., s.39.

59 Şengül Mete, Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, c.3, S.8, 1999, s.266.

60 Kemal Eker, 1911-1912 Türk-İtalyan Harbi Deniz Cephesi, Türk-İtalyan Harp Tarihi Sempozyum Bildirileri (21-22 Ekim 2019), Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2020, s.188.

61 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, a.g.e., s.41.

62 Eker, a.g.m., s.189.

63 Şıvgın, a.g.e., s.89.

64 Şıvgın, a.g.e., s.71

65 Hamdi Ertuna, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.52; Hale Şıvgın, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.71; 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.34.

66 Tekin, Abdullah Sami (2020). "Trablusgarp Harbi ve Havacılık Tarihinde İlkler", Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, Cilt:3 Sayı:2, s.21

bölgedeki reisler ve şeyhler “kan bizden, silah ve cephane padişahlandır. Bunu böylece bildiriniz” diyorlar. Şayet silah ve cephane gönderilmezse ellerindeki Gra ve az fişekle uzun süre karşı koymaları zordu.⁶⁷

Trablusgarp'taki Türk Komutanlığının amacı ve planı İtalyanları sahile sıkıştırarak, beklemedikleri anda yapılacak ani saldırılarla yıpratmaktı. Hatta arazinin baskın için uygun olması, yerli ahalinin bu stratejiye rahatlıkla uyabilecek kabiliyet ve güçte olması ile başarıya ulaşılmasında büyük payı olmuştur.⁶⁸

Türk subayların emir komutasındaki birliklerin geceleri yapmış olduğu ani saldırılarla düşman moral olarak kötü durumdaydı. Bu durumu İtalyan kaynakları da kabul etmekteydi.⁶⁹ İtalyan kaynaklarında bu durumdan şu şekilde bahsedilmekte idi: “Her ne kadar kesin sonuçlar temin etmiyor idi iseler de, geceleri yapılan bu taarruzlar, İtalyanlar için, çok yorucu oluyordu ve Türkler böyle devam ettikleri takdirde İtalyan birlikleri üzerinde fena bir etki, endişe verici bir durum hasıl edebilirlerdi...”⁷⁰

Derne'de bölgesinde bulunan Osmanlı askeri birlikleri hakkında İtalyan Albay Revol anılarında şunları söylemişti: “Derne önünde mevzi almış olan Araplar, pek iyi askeri vasıflar göstermişlerdir ve İtalyanlar, karşılarında ciddi, düzenli, örgütlenmiş bir düşmana, hatta Avrupa ordularına benzeyen bir kuvvete çatmışlardır. Bu, Bingazi mintikasındaki Türk kıtalarının başkomutanı olan Enver Bey'in işi idi...”⁷¹

Kıyıda sıkışıp kalan İtalyan askerleri, şehrin içlerine doğru ilerlemek için harekete geçtikçe Türk subayların direniş için organize ettiği yerli ahali tarafından hemen mağlubiyete uğratılıyordu. İtalyanlarda bunalım ve endişe gün geçtikçe artıyordu.⁷² Eşref Sencer Kuşçubaşı anılarında bu konu hakkında şunları söylemişti: “Mahalli halktan kurduğumuz milis kuvvetleri, bilhassa gerilla savaşlarında öylesine muvaffak oluyorlardı ki, İtalyanlar, gemilerinin atış sahasından ileri gidemez olmuşlardı.” Ayrıyeten, İtalyan tarih yazarı bu konu ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştı: “Ya ilerleme, yahut da karaya çıkmak lazımdı. Ne birini, ne de diğerini yapamadık! Bunun neticesi tam bir felaket ve zarar getirdi. En çok kayıp Derne çatışmalarında verdik.”⁷³

İtalyanlar, Trablusgarp'ın işgali için yıllar öncesinden başladığı tüm çalışmalar ve hazırlıkları, deniz yollarına egemen olmaları ve ordularındaki asker mevcudunun 100.000'nin üzerinde olması ve son model silahlarıyla kendilerine göre sayıca çok az olan yerli halkın direnişine karşı ilerleyememişlerdi.⁷⁴ Ekim ayında, Trablus, Bingazi, Derne ve Tobruk gibi şehirlerin kıyılarını ele geçirdilerse de, bölgenin iç taraflarına giremediler. Osmanlı birlikleri de, hem az sayıda askeri olmasından ve hem de gereksinim duyduğu silahların olmayışından, İtalyan askerlerini kıyıdan söküp atamadı.⁷⁵ 19 Şubat 1912'de Enver Paşa, Osmanlı Hükümetine hangi koşullar altında oldukları ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştı: “Dün zabitlerin bir kısmı İstanbul'a gitmek üzere terhis oldu. Vaziyetimizi çekinmeden anlatabilirler; bizden sayıca fazla, yaklaşık 130.000 İtalya'nın Trablus ve Bingazi'de mevzilendiğini fakat yine de ülkenin iç bölgelerine girmekten çekindiklerini haber verebilirler. Buna rağmen 4 aydır düşmanı

67 Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl.60, Sayı.126, Genelkurmay Basımevi, Ankara Ocak 2011, s.76

68 Enver Ziya Karal, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.280-281

69 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912), a.g.e., s.251

70 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, a.g.e., s.70

71 Osman Öndeş, Kardeş Libya 'Rehber Kitap', Yağmur Yayınevi, İstanbul 1975, s.128

72 Sağay, a.g.e., s.44.

73 Öndeş, a.g.e., s.132-144

74 Şivgin, a.g.e., s.98

75 Armaoğlu, a.g.e., s.640

pusuda beklediğimizi, her gün artan insan ve malzeme gücümüzle beraber mukavemet gücümüzün de büyüdüğünü ve barış yoluna hiçbir surette yanaşmayacağımızı bildirsınler.”⁷⁶

İtalya savaşarak ele geçiremediği yerleri barışla elde edebilme isteği, artık İtalyanların tek gayesi ve düşüncesi olmuştu. Fakat, Türk birliklerinin bölgedeki direnişi bu şekilde devam ettiği sürece Osmanlı Hükümetinin barışa yanaşma olasılığı yoktu.⁷⁷ Bu nedenle, İtalya, Osmanlı Hükümeti üzerinde baskı kurarak netice almaya çalıştı. Uyguladığı çözüm yolların birincisi olarak 5 Kasım 1911’de İtalya Kralı’nın kamuoyuna ilanında, Trablusgarp ve Bingazi’yi ilhak edildiği duyuruldu. Açıklamada, güçlü İtalyan askeri birliklerinin etkili taarruzlarından ötürü Osmanlı askeri birliklerinin direnişinin kırıldığı ve dolayısıyla Osmanlı Hükümeti barış için görüşme yapılmaya çağrılıyordu. Osmanlı Devleti ise bu bildiriye kabul etmedi ve bu bildirinın uluslararası hukuka uygun olmadığını belirtti. İtalyan Hükümetinin ikinci çözüm yolu olarak teşebbüsü ise Avrupalı Büyük Devletlerin arabuluculuk yapmasını talep etmesi oldu. Esasen, bu devletler, İtalyan ordusunun Trablusgarp taarruzlarını desteklemişlerdi. Avrupalı Büyük Devletlerin girişimi, Kasım 1911 tarihinden Nisan 1912 tarihine kadar devam etti. Babıali’nin bu arabuluculuk girişimine yanıtı ise, İtalyan Hükümetinin, Trablusgarp saldırısından vazgeçmesi ve bölgedeki tüm askerlerini geri çekmesi gerektiği şeklinde oldu. Ve bu girişiminden de İtalya netice alamadı. Bu sebeple İtalyan Hükümeti, üçüncü bir çözüm yolu olarak savaşı genişletme tehdidinde bulundu.⁷⁸ İtalya, savaşı Beyrut, Kızıldeniz, Anadolu kıyıları ve Çanakkale’ye yayarak Osmanlı Hükümeti’nin Trablusgarp ve Bingazi’yi İtalya’ya bırakarak barışa mecbur duruma getirmek istiyordu.⁷⁹

İtalyan gazetelerinde Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi’ne yönelik bir taarruz yapılacağı Kasım 1911’den itibaren yazılmaya başlanmıştı. İtalyan kara ve deniz kuvvetleri yetkilileri de 8 Kasım 1911’de hazırladıkları bir memorandumda; İzmir veya Selanik’i abluka altına alabilmek amacıyla üst oluşturulabilecek Ege Denizi’ndeki bazı adaları işgal etmeyi ve İstanbul’u tehdit etmek amacıyla Çanakkale Boğazı’nı geçme teşebbüsünde bulunmayı teklif etmişti.⁸⁰

İtalyanların Ege Denizi’nde hareketlenmesi ve Çanakkale Boğazı’na hareket düzenleyeceği yönünde haberlerin artması üzerine Osmanlı Hükümeti Boğaz’daki güvenlik tedbirlerini ve hazırlıklarını hızla arttırma yoluna gitmişti. Londra elçiliği başta olmak üzere, İstanbul’daki Alman ve Fransız büyükelçiliklerinden İtalyan Donanması’nın Çanakkale’ye saldıracağı yönündeki havadislerin Osmanlı hükümetine ulaşması üzerine gerektiğinde Çanakkale Boğazı’nın geceleri tüm geçişlere kapatılacağı duyurulmuştu.⁸¹ Ardından, Osmanlı Devleti, Çanakkale Boğazı’nın 6 Mart 1912 tarihinden itibaren geceleri bütün gemi trafiğine kapatılmasına karar verdi. Bu kararını Avrupa’daki büyükelçilerine ve İstanbul’daki Avrupalı Büyük Devletlerin görevlilerine ilettili.⁸²

İtalyanlar, Çanakkale Boğazı’na doğru harekete geçmeden hemen önce İstanbul’da bulunan elçisi Avrupalı Büyük Devletlerin (İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya

76 Enver Paşa’nın Trablusgarp Günlüğü, Tarih Kuram Yayınları, İstanbul 2021, s.54

77 Nejdet Sançar, Tarihte Türk-İtalyan Savaşları, Bozkurt Yayınları, İstanbul 2020, s.174

78 Armaoğlu, a.g.e., s.640-641

79 Şıvgın, a.g.e., s.98

80 Eker, a.g.m., s.199.

81 Evren Mercan, Osmanlı Donanma Penceresinden Türk-İtalyan Harbi ve Çanakkale Boğazı’ndaki Müşterek Savunma Konsepti, Türk-İtalyan Harp Tarihi Sempozyum Bildirileri (21-22 Ekim 2019), Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2020, s.226.

82 Mete, a.g.m., s.269

ve Avusturya-Macaristan) elçilikleri aracılığı ile Osmanlı Devleti'nin hangi koşullarda anlaşma yapacağını sual etmişti.⁸³ Ancak bu müzakereler henüz bitmemiş iken İtalyan Donanması, Osmanlı Meclisi'nin açıldığı 18 Nisan 1912 tarihinde, Çanakkale Boğazı'na doğru harekete geçtiler.⁸⁴

Çanakkale Boğaz harekâtına katılacak İtalyan savaş gemileri 16 Nisan 1912 öğleden sonra İstanbul'dan hareket etti. Dört muharebe gemisi ile üç zırhlı kruvazör, 18 Nisan 1912 sabahı Gökçeada önlerinde yerlerini alırken⁸⁵, üç zırhlı kruvazör de Boğaz'a 10 mil yaklaşmıştı. Bu sırada sekiz muhripten oluşan filotilla 17/18 Nisan 1912 gecesi Boğazın dalgalı olması ve iki geminin çarpışmasından ve Boğazdaki projektörlerin İtalyan savaş gemilerinin yerini fark etmesinden ötürü Çanakkale Boğazı'na yönelik hazırlandıkları harekattan vazgeçtiler. Mayer, bu esnada Nembo Muhribinde idi. Çarpışan gemiler ise Turbine ve Nembo idi. Muhrip filotillasının bağlı olduğu İtalyan Amiral, harekâtın sonra yazdığı raporda isim vermeden rehberden bahsetmekte ve rehberin kendilerine projektörleri hiç anlatmadığını belirtmişti. Harekât kapsamında belirlenen ilk hareket tarzı olan muhriplerle Boğaz'a girip Osmanlı Donanması'na saldırmak planı başarısız olmuştu. Böylece ikinci hareket tarzına geçildi. Buna göre Boğaz'a yaklaşıp Türk filosunun Boğaz dışına çıkmasını sağlamaktı. Boğaz'a 10 mil yaklaşılmasına rağmen Osmanlı Donanması'nın dışarı çıkmayacağı anlaşılmıştı. Bunun üzerine uzaktan Boğaz giriş tabyalarını bombalama planını gerçekleştirmek istediler.⁸⁶

Bu maksatla saat 11:30 da, amiral Viale emir komutasındaki İtalyan savaş gemileri, 10-13 km uzaklıktan Orhaniye ve Ertuğrul tabyalarını, üç gemisiyle bombaladı. Muavenetimilliyeye muhribi bunu hemen donanma komutanlığına ilettiler. Bu esnada ise donanma muharebe için hazır durumdaydı. Yine Muavenetimilliyeye muhribi saat 12:15 de bir düşman tümeninin Saroz körfezine doğru hareket ederken başka bir tümenin bombardımana devam ettiğini söyledi. Bunun üzerine, tekrar Çanakkale'ye düşman savaş gemilerinin boğazdan geçişini haber vermek için çağrıldı. Samsun ve İntibah mayın gemileri, Rumeli yakasındaki geçişlere de engel olmak maksadıyla saat 12:55 de boğazı mayınlayıp, Maydos – Eceabad'a geldiler. Saat 11:30 da başlayıp üç saat devam eden bombardıman neticesinde, Orhaniye'ye 150, Seddülbahir'e 12 ve Kumkale'ye 8 mühimmat düşmüştü. 10 mühimmat da denize düşmüştü. Kumkale'de bir er şehit olmuş, bir er yaralanmış; Orhaniye'de de bir kışla yıkılmıştı. Bu bombardımana ise Orhaniye gemisi 24 mühimmat ve Ertuğrul gemisi 12 mühimmat kullanarak karşılık verilmişti. İtalyan savaş gemileri yapmış olduğu bombardımandan hemen sonra geri çekilip bir sonraki gün Mondros limanına varmışlardı.⁸⁷

İtalyan donanmasının 18 Nisan 1912 tarihinde Çanakkale Boğazına yapmış olduğu saldırıyı, o esnada oradan geçmekte olan bir Fransız, Gelibolu'daki Fransız konsolosluğuna durumu şu şekilde anlatmıştı; “Bu sabah üç otuza doğru Marmara Denizi'ndeki Marmara Adası'ndan geçerken gördüğüm bir şeyi size bildirmekten şeref duyarım. Birden bire gemiyi oldukça kuvvetli bir şekilde sarsan sismik bir sarsıntı hissettim. Deniz feneri birden bire söndü. Kıyıda alevler göklere yükselmeye başladı.

83 Eker, a.g.m., s.204.

84 KURTCEPHE, İsrail; “İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme Teşebbüsleri” OTAM, Ocak 1991 Ankara, s.306

85 H. W. Wilson, Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri, c.1, Çev. Lütfü Çekiç, Kitapyayinevi, Ankara 2007, s.375.

86 Eker, a.g.m., s.201-202.

87 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi III. Cilt Deniz Harekati, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1980, s.108-109

Beş otuzda yolumuza devam ederken dört adamın ve yardımcımın bindiği kayığı herhangi bir yardıma ihtiyaçları olup olmadığını öğrenmek üzere kıyıya gönderdim. Şehir tamamen tahrip edilmiş ve zavallı sakinler neredeyse sağırlaşmışlardı. Birçok yaralı vardı ve bunlar sürekli yardım istiyorlardı. Ben yoluma devam ederek Sarıköy'e vardım. Yine burada tahrip edilmiş bir şehir gördüm. Yangın büyük zararlar vererek devam ediyordu. Birçok yaralı ve ölü vardı. Gemiye kaptana emanet ederek ve Fransız bayrağı çekerek yolumuza devam ettik.”⁸⁸

3.Çanakkale Boğazı'nın Mayınlanması

Boğazın savunulmasında müstahkem mevkinin emir komutası için Harbiye Nezareti ile Bahriye Nezareti arasında uzun görüşmeler gerçekleşti. Harbiye Nezareti boğaz müstahkem komutanlığı için komutanlığa deniz işlerinde danışmanlık yapacak bir deniz subayı isteniyor ve de bunun yeterli olacağı düşünülüyordu. Ancak yapılan görüşmeler neticesinde istenen subayın yeterli donanımına sahip olamayabileceği ve de filonun müstahkem mevki emrine verilemeyeceği, düşman durumuna göre gerektiğinde boğazdan çıkması icab edebileceği veya daha gerilerde karşılayabilecek şekilde bağımsız hareket edecek şekilde kullanılması gerektiği belirtildi. Aslında boğazın savunulması, müstahkem mevki komutanlığının göreviydi. Nihayetinde Harbiye ve Bahriye nezaretleri arasındaki görüşmeler sonucunda Ayan Meclisi üyelerinden Orgeneral Ali Rıza Paşa, Akdeniz Boğazı Kara ve Deniz Kuvvetleri Başkomutanlığına atandı.⁸⁹

Ayrıca yapılan bu atamayla birlikte, boğazın savunulmasında Kara ve Deniz Kuvvetlerinin birlikte kullanılacağı, bu yüzden emir-komutanın tek elden yürütülmesi gerektiği ve de komutanı donanma noktasında aydınlatacak deniz subaylarına gereksinim olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple üç kişiden oluşan deniz kurmay subaylarının boğaz karargah komutanlığı karargahına gönderilmesi gerektiği ve de donanmanın sadece savunma için görevlendirildiği, taarruz gibi boğaz dışına çıkıp farklı görevlerde kullanılamayacağı belirtilmekteydi.⁹⁰

İtalyan savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'na taarruz ihtimaline karşın Osmanlı Devleti'nin boğazın savunulmasında almış olduğu tedbirlerden biri de boğazın mayınlanmasıdır. Bu maksatla faaliyetleri hızlandıran Osmanlı Hükümeti, Almanya'da ki Carbonit Silah İmalathanesinden 1911 yılında 1000 Adet mayın satın aldı. Bunun dışında hızlı bir şekilde mayın hazırlığına başlandı. Harbiye Nezareti, İtalyanlar'ca Boğaz'a yapılacak herhangi bir taarruz olasılığına karşın, Çanakkale'ye gemi içerisinde mayınlar gönderdi. Ancak bu mayınların şimdiden dökülmeyeceğini, depoda bekletileceğini ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emri doğrultusunda, boğaza taarruz maksatlı gemilerin yaklaşmasıyla döküleceği belirtilmiştir. Dökme işleminin ise Alman mayın uzmanı Gehl'in oluşturacağı plana göre yapılacağı belirtilmiştir.⁹¹

İstanbul'dan getirilerek Çimenlik'e indirilen, 4. Sahra Topçu Alayına ait 160 sandık şarapnel, 10 sandık şarapnel tapası, ve iki sandık vidalı kapsül ile 5. Sahra Topçu

88 Mete, a.g.e., s.270.

89 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi III. Cilt Deniz Harekati, a.g.e., s.45

90 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi III. Cilt Deniz Harekati, a.g.e., s.46

91 Arabacı, Hüseyin. Osmanlı'da Deniz Mayıncılığının Gelişimi ve 1915 Çanakkale Boğazı Savunmasındaki Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, 2021, s.111-112

Alayına ait olan 29 sandık tahrip danesi, 22 sandık müsademe tapası, 324 sandık şarapnel, 26 sandık şarapnel tapası ve 6 sandık vidalı kapsülden oluşan cephanenin büyük bölümü mayın hatlarının savunulması amacıyla Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından ayrılmıştır.⁹²

Bir taraftan mayınların tedarik ve planlama faaliyetine devam edilirken diğer taraftan mayınları dökecek gemilerin hazır hale getirilmesi için çaba sarf ediyorlardı. Bu maksatla Çanakkale Torpil Kıtaati Memuru İstihkam Yüzbaşı Refik Efendi'nin Seyr-i Sefain İdaresi'nde ki, Samsun ve Giresun Gemilerine mayın dökme imkan ve kabiliyeti kazandırılarak Çanakkale'ye gönderilmesi istenmiştir.⁹³

Ağır Topçu Müfettişi İbrahim Paşa 29 Şubat 1912'de, düşmanın gelmesi beklenmeden bir geçit bırakılarak tüm mayınların dökülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde Kepez'de mayınların iki sırayla döşenmesi kafi olacağını söylemiştir. İtalyanların boğaza hareket etmeleriyle beraber, Mecidiye ve Çayaltı arasında bekletilecek Samsun ve Zuhaf gemileriyle atılacak mayınların, bırakılan geçidin kapanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Samsun ve Zuhaf gemilerinin mayın taşıma kapasitesinin 50 olduğunu, böylece satın alınması planlanan depo gemisi olarak kullanılan Giresun Gemi'sine ve de Grek Kumpanyası vapuruna gerek kalmayacağını belirtmiştir.⁹⁴

27 Şubat'ta ki "geceleri mayınların atılıp gündüzleri toplansın" teklifine ve İbrahim Paşa'nın teklifine Bahr-i Sefid Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı yanıt olarak, mayınların gece dökülüp gün ağarmasıyla toplanmasının uygun olmadığı belirtilmiştir. Fakat teklifte belirtildiği üzere Kepez-Soğanlıdere arasında iki sıralı mayın engel sisteminin oluşturulması ve boğazın geceleri geçişlere kapatılıp gündüz açılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Müstahkem Mevkii Komutanlığı tarafından bırakılacak boğazın genişliği ile ilgili; 1400 m lik bırakılacak geçidin, ani bir saldırı ile karşı karşıya kaldığında kapatılmasının çok sıkıntı oluşturacağından dolayı 400-500 m lik bir geçidin yeterli olacağı belirtilmiştir.⁹⁵

15 Ekim 1911 de boğazda gözlenen mayınlardan Kepez koyu-Soğanlıdere hattında olmak üzere tek bir engel durumu mevcuttu. Kilitbahir-Çimenlik arasını kapatmak için halat ve sal yardımıyla bir set oluşturulmak istenmiş, ancak şiddetli bir akıntı da suda sürüklenince bu girişimden vazgeçildi. Aslında Ocak 1912 de mayınlar gelince iki engel hattı kurularak, ticaret gemileri için Rumeli yakasında bırakılan bir gedik dışında gemilerin geçişine kapatılmış oldu. Ayrıca intibah mayın gemisi tarafından 13 Mart 1912 de Sarı sığlar- Havuzlar arasına döşenen 39 otomatik mayından birinin kendiliğinden infilak etmesi ve de 5'inin de su yüzüne çıkması ile 33 mayın kalmıştı. Ayrıca bu engel sisteminde mayınlar arasında 50'şer metre aralık ve 4,5 metre derinlik bulunmaktaydı.⁹⁶

Çanakkale Boğazı'nda bir numaralı otomatik mayın hattı 13 Mart 1912 tarihinde oluşturulmaya başlanmıştır. İntibah gemisi bu hattın Anadolu tarafından Rumeli tarafındaki şamandıra istikametinde hareketle ellişer metre aralık ve dört buçuk metre derinlikte 39 mayın dökülmüştür. Mayınların dökülmesinden yaklaşık yirmi dakika

92 ATASE Arşivi, OİH, Kls. 68, Dos. 329, Fih. 40.

93 Arabacı, a.g.t., s.113

94 Arabacı, a.g.t., s.119

95 Arabacı, a.g.t., s.119

96 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi III. Cilt Deniz Harekatı, a.g.e., s.46

sonra hattın Anadolu tarafından bir mayının tutuştuğu ve aynı zamanda tutuşan mayının civarından, diğeri hattın sonundan bu torpil gemi yolunu kesemediğinden mecburen denize ve geçide atılmıştır. İki mayının deniz üstünde çıkardığı ve bunlardan birinin suyun etkisiyle hattın uzaklaştığı görülmüştür. Bu mayınlar topların ve küçük bataryalarla üzerlerine gidilerek gayr-ı faal hale konduktan sonra istibotlarla Giresun Depo Gemisi'ne getirilmiştir. 14 Mart 1912'de bu hattın üç mayının daha çıktığı haber alınmış, bu mayınlar Soğanlıdere ve Domuzdere koylarında bulunarak yine depo gemisine nakledilmiştir. Aynı gün hattın Anadolu tarafında bir mayının daha kendi kendine tutuştuğu görülmüştür. 18 Mart 1912 tarihinde ise Kepez feneri civarındaki üç numaralı hat oluşturulmaya başlanmıştır. Rumeli gemisi, Rumeli tarafındaki geçit şamandırasından başlamak üzere Kepez feneri sığlık şamandırası istikametinde hareket ederek mayınlar yine ellişer metre aralık ve dört buçuk metre derinlikte dökülmüştür. Bu hattın oluşturulmasından on dakika sonra Rumeli tarafından itibaren muhtelif aralıklarla yedi mayının ve yarım saat sonra ise sekizinci mayının alevlendiği görülmüştür.⁹⁷

Çanakkale Boğazı'nda oluşturulan mayın hatlarında kendi kendine infilak eden veya ağırlık demirlerinden kurtulan bu mayınlarla ilgili görevliler tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda çeşitli ihtimaller üzerinde durulmasına rağmen mayınların neden vaktinden önce patladığı kesin olarak anlaşılamamıştır. Üst üste yaşanan bu talihsizlikler nedeniyle 2. Kolordu Komutanında mayın hatlarına dair bir ümitsizlik oluşmuştur. Bu durum 18 Mart 1912'de Harbiye Nezaretine bildirilmiştir.⁹⁸

Çanakkale'deki İngiliz Konsolos Yardımcısı Clarence Edward Stanhope Palmer, Boğaz'da ki mayınlarla oluşturulan engellerle ilgili İngiltere'ye rapor yollamıştır. Palmer, boğazda kıyıda kontrol edilebilen kontrollü ve belli bir hat üzerinde sabit olmayan serseri mayınların da olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mart 1912'de her bir hattın 52 mayından oluştuğu 2 yeni hattın daha eklenmesiyle kıyıda kontrollü mevcut hattın 4 olduğunu, bu hattın yakınında her hatta 60 mayının olduğu 5 hattın oluşturulacağını bilgisini paylaşmıştır.⁹⁹

Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan donanmasının boğazdaki hareketi için önceden gerekli bilgileri edinen, İtalyan savaş gemilerini hazırlayan, hareketi planlayan ve idare eden Alman Emekli Deniz Binbaşı Heinrich Mayer Avusturya Lloyd Vapurcu Prager ile yolculuğu esnasında bir rapor hazırlamıştı. Bu rapora göre; mayınların sınırını belirten 11 şamandıra olduğunu, 1-4 numaralı şamandıralar arasında (Anadolu ve Rumeli Hamidiye mevki) denizaltı geçişini önlemek için bir mania ağı bulunduğunu, gemilerin geçişi için bırakılan geçidin genişliğinin 600 metre olduğunu ve Avrupa yakası civarında olduğunu ve Boğazda toplamda 5 sıra halinde 200 Adet mayın yerleştirilmiş durumda olup bir sırasını oluşturan 45 mayının Mayıs ayında yerleştirildiği belirtilmiştir.¹⁰⁰

Seddülbahir ile Kumkale arasına yerleştirilecek olan mayın hattı için gerekli istasyonların inşasına başlanması hususu 23 Haziran 1912 tarihinde Kıtaat-ı Fenniye İdaresine ve 2. Kolordu Komutanlığına bildirilmiştir.¹⁰¹

97 ATASE Arşivi, OİH, Kls. 47, Dos. 220, Fih. 1.

98 Arabacı, a.g.t., s.122

99 Sezen Kılıç, Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazı Harekatları, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s.40

100 ATASE Arşivi, OİH, Kls. 68, Dos. 329, Fih. 72.

Düşman torpidolarının 19 Temmuz 1912 günü Çanakkale Boğazı'nı geçmeleri üzerine, Çanakkale Ordusu Komutanlığına bir rapor yazılmıştır. Bu rapora göre; "Düşman gemilerinin Seddülbahir ile Kumkale arasındaki geçişleri her iki taraftan da görülememiştir. Bu durum ya gözetleme memurlarının görevlerini hakkıyla yerine getirememelerinden ya da gemilerin gözetlenmesine yardım edecek olan projektörlerin iyi bir şekilde kullanılamamasından kaynaklanmaktadır. Gözetleme memurlarının görevlerini yapma konusunda bir zafiyet gösterip göstermedikleri net değildir. Bununla birlikte Kepez'deki projektörün gerekli olduğu halde Boğaz istikametine doğru kullanılmadığı, dolayısıyla buradaki görevlilerin kayıtsız bir tutum içerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Boğaz girişinde gözetleme vazifesi ile bekleyen torpido ve istimbot hiçbir gözetleme faaliyetinde bulunmamıştır. Buraya gönderilen istimbotlarda telsiz telgraf aleti olmadığından, düşmanın geçişine dair gerekli haberleşme dahi yapılamamıştır. Böyle bir durumda, bu istimbotların sahil bataryaları tarafından düşman zannedilerek dost ateşine tutulması da ihtimal dâhilindeydi. Düşman gemilerinin hücumu esnasında ve her iki tarafın ateşi altında Boğaz'ın mayın ile kapatılmasındaki zorluk, buna İtibah vapurunun ancak bir saatte harekete hazır olabilmesi, bununla beraber Kilya'dan kalkıp Müstahkem Mevki civarına gelinceye kadar geçecek zamanın uzun olması, mayın memurlarının bir kısmının Giresun vapurunda ikamet etmesi, mayın komutanının Çanakkale'de ikamet etmesi gibi sebepler de eklenince daha da artmaktadır. Sadece 8 düşman torpidosuyla yapılan bu hücumun amacının donanmaya saldırmak veya Boğaz'dan Marmara Denizi'ne geçmek olmayıp, yeni yerleştirilen topların mevkiileri ve ateş tarzları hakkında bilgi edinmek olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, düşman torpido gemilerinin adedi, süratlerinin kısalığı ve bataryaların isabetsiz ateşleri dikkate alınıp Seddülbahir ile Soğanlıdere arasındaki bölgenin savunmasız bırakılması asla uygun görülmemiştir ve bu sahanın mümkün olduğu kadar miktarda torpido toplarıyla takviye edilmesi gerekmektedir."¹⁰²

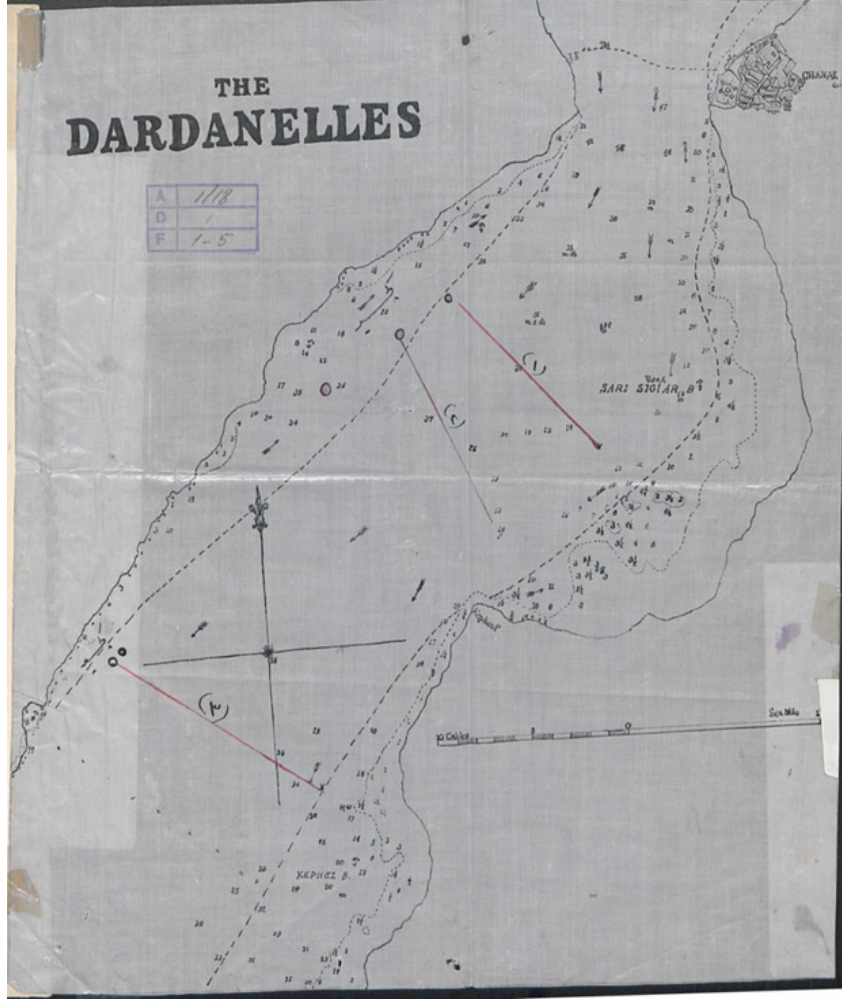
Harbiye Nazırı Nazım Paşa, bir hücum ihtimaline karşı Boğaz'ın kapatılması lüzumu hakkında Donanma Komutanlığı Vekâletinin mütalaası ile ordu ve deniz kurmayları tarafından düzenlenen raporlara istinaden, Boğaz'ın mayınlarla kapatılmasının küçük gemiler tarafından gerçekleştirilecek muhtemel hücumları engellemeyeceği kanaatine varmıştır. Bu bağlamda, 7 Ağustos 1912 tarihinde Çanakkale Ordusu Komutanlığına gönderdiği yazıda böyle bir tedbirin uygun görülmediği belirtilmiştir. Ancak donanmaya bağlı torpidoların Boğaz'ın vaziyetine ve kabiliyet göstereceği mevkilere göre daha çok geceleri kullanılarak düşman taarruzlarına karşı başarılı olunabileceği mütalaasında bulunmuştur.¹⁰⁴

Savaşın sonra bu mayınların kaldırılması işlemine 1914 başlarında başlanmış ve Nisan 1914'te tamamlanmıştır. Farklı tarihlerde 183 mayın dökülmüştür. Ancak 183 mayından 65 mayın sağlam kalmıştı.¹⁰⁵

102 ATASE Arşivi, OİH, Kls. 69, Dos. 333, Fih. 15.; ATASE Arşivi, OİH, Kls. 69, Dos. 333, Fih. 15-1.

103 ATASE Arşivi, OİH, Kls. 69, Dos. 333, Fih. 15-10.

104 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi III. Cilt Deniz Harekatı, a.g.e., s.47

Çanakkale Boğazı'nda 13-18 Mart 1912 tarihlerinde oluşturulan mayın hatlarını gösterir kroki.

Sonuç

19.yy.'ın ikinci yarısında milli birliğini tamamlayan İtalya, kendisine hızla sömürge alanları bulmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda kendisine hedef olarak belirlediği Tunus'un, Fransa tarafından işgal edilmesinden sonra İtalya ilk olarak Habeşistan'ı elde etmeye çalışmıştı. Fakat İtalya, 1896'da Adua'da Habeşliler tarafından bozguna uğratılınca yönünü Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki egemenliği altında kalan son toprak parçası olan Trablusgarp'a çevirmiştir. İtalya, Trablusgarp işgali öncesi Avrupa'daki siyasi dengeleri de çok iyi gözeterek yaptığı anlaşmalarla Avrupalı büyük devletlerin onayını alarak Trablusgarp'ı işgal etti.

İtalya, beklemediği bir direnişle karşılaştı ve kıyılardan içerilere nüfuz edemedi. Amacına Trablusgarp ve Bingazi'de ulaşamayacağını anlayan İtalya, savaşı farklı sahalara yayma politikasını tercih etti. Bu politika doğrultusunda da 18 Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'na saldırmışlardır. *Fakat* İtalyan donanmasının gerçekleştirdiği saldırı askeri açıdan felaketle sonuçlanmıştır.

İtalyanların bu şekilde askeri bir başarı elde edemeyerek geri çekilmesinde, boğazın mayınlanmasının yapılan etkili savunmaya katkısı büyük olmuştur. Harekâtın sonucuna etki eden ve bu anlamda etkin ve caydırıcı bir harp silahı durumunda olan deniz mayınlarının, Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanların Çanakkale Boğazı'na saldırı girişiminde kullanılması, 1915 Çanakkale Boğazı Savunması öncesinde Osmanlı mayınlarına büyük tecrübe kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

Kitap-Makale ve Araştırma Eserler

ALTUNSOY, Burak (2022). ‘İtalya’nın Trablusgarp’a Nüfuzu ve Trablusgarp Savaşı’nın Başlamasında İtalyan Basının Etkisi”, OTAM.

ARABACI, Hüseyin (2021). Osmanlı’da Deniz Mayıncılığının Gelişimi ve 1915 Çanakkale Boğaz Savunmasındaki Rolü, Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ARMAOĞLU, Fahir (1997). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (2011). Yıl.60, Sayı.126, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

AVANZADE, Mehmed Süleyman (2021). Trablusgarp ve Devlet-i Aliyye İtalya Vekayi-i Harbiyesi Osmanlı-İtalyan Harbi 1911-1912, İstanbul: Ötüken Yayınları.

BAYUR, Yusuf Hikmet (1991). Türk İnkılabı Tarihi C:2 K:1, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

BAYUR, Yusuf Hikmet (1983). Türk İnkılabı Tarihi, c., Kıs.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

CHILDS, Timothy W. (2008). Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri, (çev. Deniz Berktaş), İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.

ÇAYCI, Abdurrahman (1995). Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

EKER, Kemal (2020). 1911-1912 Türk-İtalyan Harbi Deniz Cephesi, Türk-İtalyan Harp Tarihi Sempozyum Bildirileri, 21-22 Ekim 2019, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü.

Enver Paşa’nın Trablusgarp Günlüğü (2021), İstanbul: Tarih Kuram Yayınları.

ERTUNA, Hamdi (1984). 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.

GRASSİ, Fabio L. (2013). “Niçin Trablusgarp? İtalyan Çıkarması Ardındaki Siyaset ve Kültür”, Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Sa-

vaşları Bildirileri, 16-18 Mayıs 2011, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

GÜZEL, Hasan Tevfik (2017). "Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı, Vakanüvis.

İNAL, Mahmut Kemal (1965). Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, c.4, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KARAKAŞ, Nuri (2013). Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912), Akademik Bakış, c.6, S.12.

KARAL, Enver Ziya (1999). İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KARAL, Enver Ziya (1996). Osmanlı Tarihi, c.IX, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KARASAPAN, Celal Tevfik (1960). Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan, Ankara: Resimli Posta Matbaası.

KAVAS, Ahmet Kavas (2012). Trablusgarp, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.41.

KILIÇ, Sezen (2018). Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazı Harekatları, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KOCABAŞ, Süleyman (1999). Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları, İstanbul: Vatan Yayınları.

KURTCEPHE, İsrail (1995). Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KURTCEPHE, İsrail (1991). "İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme Teşebbüsleri", Ankara: OTAM.

KÜÇÜKEFE, Ayhan (2015). Avanzade Mehmed Süleyman'ın Trablusgarp ve Devlet'i Aliyye-İtalya Vekayi-i Harbiyesi Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili (1911-1912), İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

MANSİLLA, Paulino Toledo (2013). "Trablusgarp Savaşının İdeolojisi ve Propaganda Esasları (1911): Trablusgarp ve Sirenayka'da Çökmekte Olan Osmanlı Kültürüne Karşı Bir Kurtuluş Çaresi Olarak Görülen İtalyan Medenileştirme

Misyonu”, Osmanlı Devleti’nin Dağılıma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Bildirileri, 16-18 Mayıs 2011, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

MERCAN, Evren (2020). Osmanlı Donanma Penceresinden Türk-İtalyan Harbi ve Çanakkale Boğazı’ndaki Müşterek Savunma Konsepti, Türk-İtalyan Harp Tarihi Sempozyum Bildirileri, 21-22 Ekim 2019, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü.

METE, Şengül (1999). Trablusgarp Savaşı ve İtalya’nın Akdeniz’deki Faaliyetleri, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, c.3, S.8.

ORHAN, Müge (2010). Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarp Harbi, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÖNDEŞ, Osman (1975). Kardeş Libya ‘Rehber Kitap’, İstanbul: Yağmur Yayınevi.

ÖZCAN, Mert (1987). “Osmanlı Belgelerine Göre Banco dı Roma’nın Trablusgarp’daki Faaliyetleri”, Belleten, c. LI, S.200.

ÖZÇELİK, İsmail - vd. (2018). “Trablusgarp Devleti ‘Aliyye-İtalya Vekayi’-i Harbiyesi’ İsimli Risale’nin Işığında Osmanlı Devleti Ve Trablusgarp Savaşı”, ulakbilge, Cilt:6, Sayı:24.

SAGAY, Reşat (1972). XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SANÇAR, Nejdet (2020). Tarihte Türk-İtalyan Savaşları, İstanbul: Bozkurt Yayınları.

SANDER, Oral (1989). Siyasi Tarih, Ankara: İmge Kitabevi.

SÜRMEİLİ, Serpil (2012). “Nuri (Killigil) Paşa’nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi.

ŞIVGIN, Hale (2006). Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

TEKİN, Abdullah Sami (2020). “Trablusgarp Harbi ve Havacılık Tarihinde İlkeler”, Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, Cilt:3 Sayı:2.

TEMEL, Mehmet (2005). "Trablusgarp Savaşında Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c.22, S.1.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912) (1981), Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi III. Cilt Deniz Harekati(1980), Ankara: Genelkurmay Basımevi.

YELLİCE, Gürhan (2021). "Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma

Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı", Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, S.5.

YETİŞGİN Mehmet - BAŞKAN, Ömer Fatih (2018). "Trablusgarp Savaşı'nda İngiliz Teğmen Herbert Gerald Montagu'nun Faaliyetleri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:7, Sayı:3, s.1537.

WILSON, H. W. (2007). Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri, c.1, (çev. Lütfü Çekiç), Kitapyayımevi.

1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal (1985), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sürelî Yayınlar

Tanin

ARŞİV

ATASE ARŞİVİ OİH Kataloğu

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi

Çanakkale Onsekiz Mart University
Atatürk and Gallipoli Campaign Research Centre

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

Erhan ACAR An Analysis of the 1964 Partial Senate Elections

Bilgin GÜNGÖR Narratives of the National Awakening or Ethem Nejat's
Stories Remaining in the Magazines

İsmail SABAH New Findings On The Gallipoli Battlefield

F.Rezzan ÜNALP How to Arrive from Çanakkale to Mudanya:
The Armistice of Mudanya

Ali Osman UYSAL Water Buildings In The Logistics Of Canakkale Wars:
The Fountains

Orhan ÖZCAN From Bushman Tradition to Anzac Legend: Cultural
Identity and Nation-Building in Australia

Enes SEYHAN Mining of The Dardanelles Strait in Turco-Italian War

The Turkish Yearbook Of Çanakkale Studies

www.canakklearastirmalari.comu.edu.tr